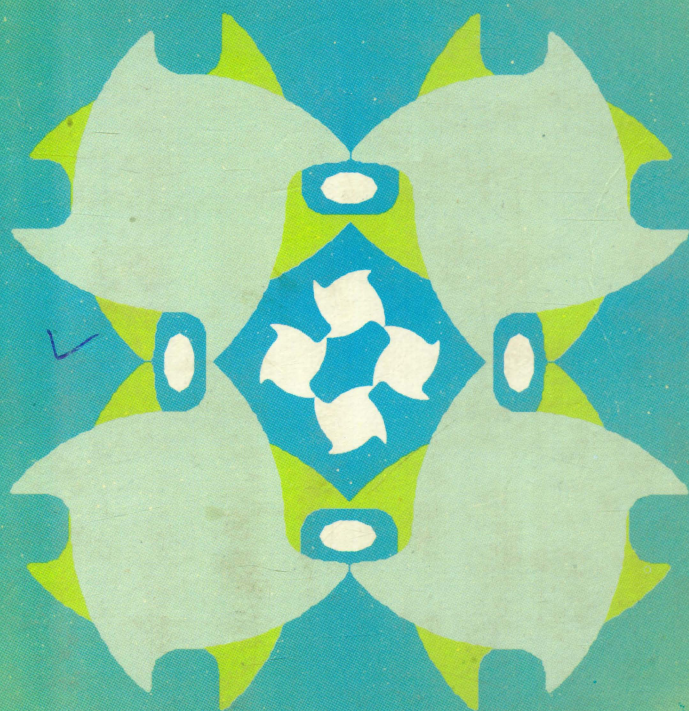

અક્ષર પ્રતિભોધક શ્રી હીરોવિજયસૂરિ

6

● લેખક-સંપાદક ●

પરમપૂજ્ય આચાર્ય વિજય નંરવાહનસૂરિ

પદાર્થ દર્શન ગ્રંથમાળા પુસ્તક-૫૯

અકબર પ્રતિભાવક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી

લેખક-સંપાદક

કર્મ સાહિત્ય નિષ્ણાત સિધ્ધાંત મહોદયિ, સચ્ચારિત્ર ચૂડામણિ સ્વ. આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્મર, પરમશાસન પ્રભાવક, પરમતારક, સૂરિયક ચક્રવર્તિ, સુવિશાળ ગચ્છાધિપતિ, પ્રચંડ પૂજ્ય અને પ્રોઢ પ્રતિભાના સ્વામી, વ્યાખ્યાન વાયસ્પતિ, દિક્ષાના દાનવીર સ્વ. આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્મ પ્રભાવક કર્મ સાહિત્યના જ્ઞાતા પરમ પૂજ્ય આચાર્ય વિજય નરવાહનસૂરિ મહારાજ.

પ્રકાશક

પદાર્થ દર્શન ટ્રસ્ટ

૧૧૮૮, લક્ષ્મીનારાયણની પોળ,

રાજમહેતાની પોળમાં,

કાળુપુર-અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.

પુસ્તક-૫૯મું
અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી

વીર સં-૨૫૩૧

સને-૨૦૦૫

સંવત-૨૦૬૧

જેઠ વદ-૪

કિંમત

રૂા ૪૫.૦૦

સર્વહક્ક પ્રકાશકને સ્વાધિન

ટાઈપ સેટીંગ

દિવ્યેશ શાહ

મુદ્રક

નવપ્રભાત

પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ

ધી.કાંટા રોડ

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ટે.ન. -૨૫૫૦૮૬૩૧

આર્થિક સહયોગ

શ્રી દશાપોરવાડ સોસાયટી જેન સંઘ ટ્રસ્ટ.

પાલડી, અમદાવાદ-૭ તરફથી તેમના

શ્રી જ્ઞાનખાતામાંથી આ પુસ્તક

પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ

લેવામાં આવ્યો છે.

તેની અમે અનુમોદના

કરીએ છીએ.

પ્રાપ્તિ સ્થાનો

ભરતભાઈ બી. શાહ

૪૦૧/૪૦૨, સર્વિસ કોમ્પ્લેક્સ, પ્રવિણ એપાર્ટમેન્ટની સામે,
સેક્ટ એવીપીસી કોલેજ રોડ, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬.
ફોન નં-૨૬૫૬૩૪૩૧-૨૬૫૬૩૪૩૨ - મોબાઈલ નં. ૯૩૩૬ ૧૨૧૮૧૧

.....

નીતામભાઈ આર. વકીલ (ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ)

૧૬, ન્યુ આશિષ ફ્લેટ્સ, સેક્ટરબી સેન્ટરની સામે, એવીસબીજી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬.
ફોન નં : ૨૬૫૩૫૮૨૩ મોબાઈલ નં- ૨૧૬૫૨૨૨૬, ૯૮૨૫૧૫૯૧૭.
ઈ મેઈલ - [nautam@nautam vakil.Com](mailto:nautam@nautamvakil.Com).
વેબસાઈટ - [www.nautam vakil.Com](http://www.nautamvakil.Com).

.....

અશ્વિનભાઈ એસ. શાહ

C/O નર્મીનદાસ છવનવાલ કે. પાનમુલા દરવાજા અંદાર અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૨.
ફોન: ૨૨૧૪૪૧૨૧

.....

ચંદ્રેશભાઈ રસીકલાલ દોશી

૫/૬૨, ઘામુભાઈ કોલોની, જવાહરનગર, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
ફોન: ૨૬૬૩૨૯૬૦

.....

હિંમતભાઈ બી. શાહ

૨. ચેનન સોસાયટી, અકોટા રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૦.
ફોન: ૨૩૧૦૩૪૩, ૨૩૨૨૮૧૨

.....

ડૉ હસમુખભાઈ આર. શાહ

બી-૩, વિનીત, મહાગ્રીમાનગર, એસ.પી.રોડ, કાંઠીવલી (વિસ્ટ), મુંબઈ નં-૪૦૦૦૧૭.
ફોન નં-૨૮૦૭૩૦૪૧, ૨૮૦૫૨૩૩૫, ૨૮૧૨૨૪૬૭

.....

પન્નાબેન ચંદ્રકાંતભાઈ કાપડીયા

C/O ચંદ્રકાંતભાઈ કાપડીયા ૩૦૧, બીવેપર ટાવર, મહાન્યાગ્રામી રોડ,
પાંચ રસ્તા, મુલુડ (વિસ્ટ) મુંબઈ નં-૪૦૦૦૮૦.
ફોન નં-૫૨૨૨૫૬૮૪૩૬૧, ૨૫૬૧૩૬૪૪.
મોબાઈલ - ૯૮૨૧૧૬૦૯૪૨ (ચંદ્રકાંતભાઈ) ● ડ્ર. જોશી - ૯૮૯૨૧૩૨૨૧૦

.....

આશીતભાઈ વી. ચોકસી

૧/૨૦૬, તમનગર-પાટનર કોલેજ સામે, એસ.પી.રોડ, ચોર્યાંવ (વિસ્ટ), મુંબઈ નં-૪૦૦૦૧૨.
ફોન નં-૨૮૭૨૩૪૩૨ મોબાઈલ નં-૯૮૨૧૧-૧૭૬૪૯

.....

અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી

૧

મુસલમાન બાદશાહોનો ત્રાસ તેના ઉપર જેવોને તેવોજ કાયમ રહ્યો હતો. આટલું છતાં પણ એમ કહેવું જ પડશે કે-ભારતવર્ષમાં ‘આધ્યાત્મિક ભાવના’ અને ‘આર્યત્વનું અભિમાન’ એ બન્ને જેવાં ને તેવાં જ કાયમજ રહ્યાં હતાં. ભારતીય પ્રજાએ પોતાના જાતિત્વની રક્ષાને માટે લક્ષ્મીને તૃણસમાન ગણી હતી. એટલુંજ નહિ પરંતુ પ્રાણની પણ દરકાર કર્યા સિવાય ‘ધર્મરક્ષા’ એજ મુખ્ય લક્ષ્યબિંદુ રાખ્યું હતું. આની સાથે વળી ભારતવર્ષ, ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિએ પણ કંઈ સર્વથા હીન ન્હોતો થયો, જો કે અત્યાર સુધીમાં નવા નવા લોભાવિષ્ટ મુસલમાન બાદશાહોએ

ભારતવર્ષને લૂંટી લૂંટીને પોતાના દેશો અને ઘરોને ભરવામાં કંઈ કમી રાખી ન્હોતી. દ્રષ્ટાન્તમાં-મહમૂદગિઝની વિગેરેની લૂંટફાટો ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોમાં ચોખ્ખી રીતે આલેખાયેલી છે. કહેવાય છે કે-મહમૂદગિઝનીએ ઇ.સ. ૧૦૧૪ માં જ્યારે કાંગડા (કે જેને પહેલાં નગરકોટ અથવા ભીમનગર કહેતા)નો કિલ્લો કબજે કર્યો, ત્યારે તેને અપાર સંપત્તિ મળી હતી. જેમાં એક ચાંદીનો બંગલો પણ હતો. આ બંગલાની લંબાઈ ૯૦ ફીટ અને પહોળાઈ ૪૫ ફીટ હતી. તેને વાળીને ફાવે ત્યાં ઉભો કરી શકાય તેવો તે હતો.

આ તો એક દ્રષ્ટાન્ત માત્ર છે. આવા અનેક બાદશાહોએ ભારતવર્ષને લૂંટી લૂંટી પાયમાલ કરવાની-ખાલી કરવાની ચેષ્ટાઓ કરી હતી, છતાં ભારતવર્ષને માટે તો, કાનખજૂરાના ઘણા પગોમાંથી એક પગ ટૂટ્યા જેવું જ, બલ્કે સમુદ્રમાંથી એક બિંદુ ઓછું થયા જેવું જ હતું. અતઃ ભારતવર્ષની ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિના ગૌરવમાં કાંઈ વિશેષ ઘટાડો ન્હોતો થયો, એમ કહીએ તો ચાલે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો વર્તમાન સમયની અપેક્ષાએ તે વખતની (સોળમા સૈકાની) જાહોજલાલી કોઈ ઓરજ પ્રકારની હતી. આખા ભારતવર્ષની વાતને તો બાજૂ ઉપર મૂકીએ, પરન્તુ એકલા ગુજરાતમાં ખંભાત, પાટણ, પાહલણપુર અને સૂરત વિગેરે શહેરો એવી તો અસાધારણ ઉન્નતાવસ્થા ભોગવતાં હતાં, કે જેનું વર્ણન આ કલમથી થવું અસંભવિત નહિ, તો કઠિન અવશ્ય કહી શકાય. જે ખંભાતને અત્યારે નિસ્તેજ અને નિરૂધમી દેખીએ છીએ, તે ખંભાત, તે વખતનું સમૃદ્ધિશાલી શહેર હતું. તેના બારામાં ઇરાન અને એવા દૂરદેશાન્તરોથી આવેલાં વિશાળ વહાણોની ગગનસ્પર્શી ધ્વજાઓ જ્યારે ને ત્યારે જોવામાં આવતી હતી. જે પાટણનિવાસિયોને અત્યારે દૂર દેશાન્તરોમાં જઈ નોકરી વિગેરેથી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવાની ફરજ પડી છે, તેજ પાટણના વાસિયો લાખોની નહિ, બલ્કે કરોડોની ઉંચલ પાથલો પોતાના ઘેર બેઠા કરતા હતા. પેલું સાધારણ શહેર ગણાતું પાહલણપુર,

તે વખતે વિશાળ અને જાહોજલાલી ધરાવતું શહેર હતું. આવાં આવાં કેટલાંએ નગરો હતા, કે જેના લીધે સોળમા સૈકામાં પણ ગુજરાતજ નહિ, પરંતુ ભારતવર્ષ ગૌરવશાલી ગણાતું હતું. આટલું છતાં પણ, અમે પુનઃ પણ કહીશું કે-ગુજરાતને તો શું ? આખા ભારતવર્ષને સુખે રોટલો ખાવાનો તો વખત હજુ સુધી જોતોજ આવ્યો. દેશની અશાન્તિ હજુ દૂર જોતીજ થઈ. ભારતની મનોમોહક લક્ષ્મીદેવી, વિદેશી મુસલમાનોને એક પછી એક લલચાવતીજ રહી હતી. એક તરફ ભારતવર્ષમાં ઠેકાણે ઠેકાણે આધિપત્ય ભોગવનારા પઠાણોનો જુલ્મ હજુ શાન્ત પડ્યોએ જોતો, તેટલામાં વળી હમણાંજ ત્રાસ વર્તાવી ગયેલા પેલા તૈમૂરના એક વંશધર બાબરનું ચિત્ત આ તરફ આકર્ષાયું. તેણે એકાએક કાબુલનો માર્ગ હાથ ધરીને ભારતવર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો. એટલુંજ નહિ પરંતુ તેણે અને તેના પુત્ર હુમાયુને વારંવાર હુમલાઓ કરીને ભારતીય પ્રજાને ખૂબ લૂંટી, રંજાડી અને પાયમાલ કરી છેવટે તેણે શ્રાપભૂત પેલા પઠાણોનો પણ પરાજય કરી પોતાનો યથાચોગ્ય અધિકાર ભારત પર જમાવી દીધો.

બાબરના રાજ્યકાળમાં પણ ભારત તો હતભાગ્યનું હતભાગ્ય જ રહ્યું હતું. દેશમાં જરાએ શાન્તિ હતી નહિ. એક તો ફતેપુર-સીકરી તરફ મોગલો અને રજપૂતોનું ઘોર યુદ્ધ ચાલતું, બીજું સર્વત્ર લગભગ અરાજકતાના પરિણામે ખૂબ લૂંટફાટો થતી, ત્રીજું જુદા જુદા પ્રાન્તોના અધિકારી સૂબાઓ પોતપોતાના પ્રાન્તોની પ્રજાને ખૂબ રંજાડતા, ચોથું તીર્થયાત્રા માટે નીકળનારા યાત્રાળુઓ પાસેથી લેવાતો ‘કર’ અને ‘જીજીયાવેરા’ જેવા મોટા મોટા જુલમી કરો પ્રજાને પાયમાલ કરી નાખનારા તો ઉભાજ હતા અને પાંચમું સામાન્ય ગુન્હેગારોના પણ હાથ-પગ વિગેરે અવયવો કાપી લેવાની અને ડગલેને પગલે દેહાન્તદંડની તેમજ એવી બીજી બીજી ક્રૂર સજાઓનો ત્રાસ તો વળી કોઈ ઓરજ પ્રકારનો હતો. આવી રીતે ચારે તરફથી ભયંકર ત્રાસોમાં દિવસો ગુજારતી પ્રજા સુખે નિદ્રા લે, અથવા સુખે રોટલો ખાય, એ કલ્પનામાંએ કેમ આવી શકે ?

હજારો કોશો ઉપર ચાલતા યુદ્ધનો અસાધારણ પ્રભાવ અહિં બેઠા પડે છે, અર્થાત્ જ્ઞાના કે મ્હોટાં, ગરીબ કે તવંગર, રાજા કે પ્રજા દરેકના ઉપર તેની અસર પહોંચે છે, તો પછી જેની આંખો આગળ ભયંકર યુદ્ધો ચાલી રહ્યાં હોય અને મહાન ત્રાસો વરતાઈ રહ્યા હોય, એવી પ્રજા કષ્ટમાં દિવસો ગુજારે, સુખે નિંદ્રા ન લે, રાત દિવસ તેમનાં હૃદયો કંપાયમાન રહે, તો તેમાં નવાઈ જેવું જ શું છે ? કહેવું જોઈએ કે-લગભગ ઇ.સ. ના સોળમા શતકના પ્રારંભનાં ચાલીસ વર્ષો સુધી, બલ્કે તે પછી પણ કેટલાક સમય સુધી ભારતવર્ષના જુદા જુદા વિભાગોમાં મ્હોટી મ્હોટી લડાઈઓ અને લૂંટફાટો ચાલતીજ રહી હતી અને તેથી લોકોને પોતાના જાન-માલની રક્ષા કરવાનું કાર્ય ઘણું કઠિન થઈ પડ્યું હતું.

અમે જે ‘જુજુયાવેરો’ નું નામ ઉપર લઈ ગયા છીએ. તે ‘જુજુયાવેરો’ સાધારણ કર જોતો. કેટલાક વિદ્વાનોનો મત છે, કે-આ કર ભારતીય પ્રજા ઉપર ઇ.સ. ના આઠમા સૈકામાં મુસલમાન કાસિમે દાખલ કર્યો હતો. તેણે પ્રથમ તો આર્યપ્રજાને ઇસલામ ધર્મ સ્વીકારવા માટે ફર્જ પાડી હતી. આર્ય પ્રજાએ તે વખતે અખૂટ ધનસંપત્તિ આપીને પણ પોતાના ધર્મની રક્ષા કરી હતી. આ ધર્મના બચાવ માટે અર્પણ કરાતી રકમને ‘જુજુયાવેરો’ કહેવામાં આવતો, તે પછી ધીરે ધીરે ત્યાં સુધી ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે- ‘આર્ય લોકો ખાતાં પીતાં જે કંઈ મિલકત બચાવે તે બધી મિલકત ‘જુજુયાવેરો’ રૂપે ખજાનામાં આપી દેવી.’ ફિરસ્તાના શબ્દોમાં કહીએ તો ‘મૃત્યુદંડ આપવો એજ જુજુયાવેરાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો.’ આવો દંડ આપીને પણ આર્ય પ્રજાએ પોતાના ધર્મની રક્ષા કરી હતી, આવો તદ્દન અસહ્ય જુજુયાવેરો થોડો વખત ચાલીને બંધ થઈ જવા પામ્યો હતો; એમ પણ જોતું. ખલીફ ઉમરે આ જુજુયાવેરાને ત્રણ વિભાગોમાં મુકરર કર્યો હતો. મનુષ્ય દીઠ વાર્ષિક ૪૮-૨૪ અને ૧૨ દરહામ. (‘દરહામ’ એ તે વખતના નાણાં વિશેષનું નામ છે) અને ઇ.સ. ના ચૌદમાં અને પંદરમાં સૈકામાં પણ ફીરોજશાહ તુગલકે ધનવાન ગણાતા

ગૃહસ્થોના ઘરમાં જેટલાં ઉંમરલાયક મનુષ્યો હોય, તે દરેકે મનુષ્ય દીઠ વાર્ષિક ૪૦, સામાન્ય સંપત્તિવાળા ગૃહસ્થ પાસેથી મનુષ્ય દીઠ ૨૦, અને દરિદ્રી પાસેથી મનુષ્યદીઠ ૧૦ ટાંક જીજીયાવેરા રૂપે લેવાનું ઠરાવ્યું હતું. ત્યાંથી આગળ વધીને તપાસીએ તો આપણા પ્રસ્તુતકાળમાં એટલે સોળમા સૈકામાં પણ આ જીજીયાવેરો હયાત હતો.

સંક્ષેપમાં કહીએ તો ભારતવર્ષની રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ ભયંકર હતી. તેમાં ખાસ કરીને અમે જે પ્રાન્તને માટે આ પુસ્તકમાં વિશેષે કરીને કહેવા માંગીએ છીએ, તે ગુજરાત પ્રાંતની સ્થિતિ તો ઘણી જ ભયંકર હતી. ગુજરાતના સૂબાઓની નાદરશાહી ગુજરાતની પ્રજાને વધારે દુઃખદાયક થતી હતી. મરજી મૂજબ દંડ, મરજી મૂજબ સજા, મરજી મૂજબ કર અને નહિં જેવી બાબતોમાં પણ પ્રજાની ધરપકડથી ગુજરાતની પ્રજા ઘણીજ ત્રસ્ત થઈ રહી હતી. આ સમયમાં એકી અવાજે, એકી નજરે રાષ્ટ્રીય સ્થિતિને સુધારનાર કોઈ મહાન પ્રતાપી પુરૂષની-સમ્રાટની ગુજરાતનીજ નહિં, પરંતુ ભારતવર્ષની સમસ્ત પ્રજા તરફથી પ્રતીક્ષા થઈ રહી હતી. તમામ આર્યપ્રજા એકી અવાજે પોત પોતાના, ઇષ્ટ દેવોને દિવસ અને રાત-ઉંઘતાં અને જાગતાં એ જ પ્રાર્થના કરી રહી હતી કે- “પ્રભો ! અમારા દુઃખનાં, અરે કાળા કેરના દિવસો દૂર કરો ! અમારા આર્યત્વની રક્ષાને માટે ભારતભૂમિમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરો ! અમે હૃદયથી ઇચ્છીએ છીએ કે આ વીરપ્રસૂ ભારતમાતાની કુક્ષિથી એક એવો વીરપુરૂષ ઉત્પન્ન થાઓ કે ભારતમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરે, અને અમારા ઉપરનો આ જુલ્મ સર્વથા નાબૂદ કરે ! ઓ ભારતમાતા ! તું અમારાં આ દુઃખનાં આંસૂડાં દૂર કરવાનો વખત નજીક નહિં લાવી આપે કે ?”

આ પ્રસંગે એક બીજી વાત કહેવી પણ જરૂરની છે. દેશના હિતનો આધાર જેમ દેશના અધિપતિ-રાજા ઉપર રહેલો છે, તેમ સચ્ચરિત્રવાળા વિદ્વાન મહાત્માઓ ઉપર પણ રહેલો છે. વિદ્વાન સાધુમહાત્માઓ જેમ પ્રજાના હિતને માટે પ્રજાને અનીતિથી દૂર રાખવા

અને સદ્માર્ગ પર લાવવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ નિડરપણે રાજાઓને તેમના ધર્મો સમજાવવામાં પણ તેઓજ સિદ્ધહસ્ત નિવડી શકે છે. ગમે તેવા ઘનિષ્ઠ સંબંધીની ઘણી ખુશામતોથી પણ જે અસર નથી થતી, તે અસર શુદ્ધ ચારિત્રવાળા મુનિના એક વચન માત્રથી થાય છે. ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠો ઉથલાવી જૂઓ. જ્યારે ને ત્યારે રાજાઓને પ્રતિબોધ કરવામાં કે પ્રજા પ્રત્યેનો ધર્મ સમજાવવામાં જો કોઈ પણ સફળપરિશ્રમ નિવડ્યો હોય, તો તે ધર્મગુરુઓજ છે. તેમાં જો નિષ્પક્ષપાતપણે કહેવામાં આવે, તો કહેવું જોઈએ કે-આ ફરજને અદા કરવામાં ખાસ કરીને જૈનાચાર્યોએ વઘારે ભાગ ભજવેલો છે અને તેમાં તેમણે જે સંપૂર્ણ રીતે સફળતા પ્રાપ્ત કરેલી છે, તેનું જો કોઈ પણ કારણ હોય, તો તે તેમનું શુદ્ધ ચારિત્ર અને વિદ્વત્તાજ છે. કયા ઇતિહાસવેત્તાથી અજાણ્યું છે કે- સંપ્રતિરાજાને પ્રતિબોધ કરવામાં આર્યસુહસ્તિએ, આમરાજને પ્રતિબોધવામાં બખ્ષભટ્ટીએ, હસ્તિકુંડીના રાજાઓને પ્રતિબોધ કરવામાં વાસુદેવાચાર્ય, વનરાજને પ્રતિબોધવામાં શીલગુણસૂરિએ તથા સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલને પ્રતિબોધવામાં હેમચંદ્રાચાર્ય મ્હોટું માન મેળવ્યું હતું ? આ અને એવા બીજા કેટલાએ જૈનાચાર્યો થઈ ગયા છે કે, જેમણે રાજા-મહારાજાઓને પ્રતિબોધ કરી દેશમાં શાન્તિ અને આર્યધર્મના પ્રધાન સિદ્ધાન્ત-અહિંસાનો પ્રચાર કરાવવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી હતી. એટલું જ શા માટે ? મુહમ્મદ તુગલક, ફીરોજશાહ, અલ્લાઉદ્દીન અને ઔરંગઝેબ જેવા ફૂર અને નિષ્કુર હૃદયના મુસલમાન બાદશાહો ઉપર પણ જિનસિંહસૂરિ, જિનદેવસૂરિ અને રત્નશેખરસૂરિ (નાગપુરીય) જેવા જૈનાચાર્યોએ કેટલેક અંશે પ્રભાવ પાડી ધર્મની અને સાહિત્યની સેવા બજાવી હતી.

કહેવાની મતલબ કે-જે જૈનધર્મમાં સમય સમય ઉપર આવા પ્રભાવક આચાર્યો થતા આવ્યા હતા, તે જૈનધર્મ ઉપર પણ તે વખતની (પંદરમા અને સોળમા સૈકાની) અરાજકતાએ વીજળીની માફક ચમત્કાર

ખતાવ્યો હતો. ઠીકજ છે, જ્યાં આખા દેશની અંદર સમસ્ત પ્રકારની અરાજકતા-નિર્નાથતા-અઘટિત સ્વતંત્રતાનો પવન ફૂંકાય રહ્યો હોય, ત્યાં કોઈપણ પ્રકારની મર્યાદા ન રહેવા પામે એ બનવા જોગજ છે. 'શાન્તિપ્રિય' નું માનવંતુ પદ ભોગવનાર અને એકતાના વિષયમાં સૌથી અગ્રસ્થાન ભોગવનાર જૈનજાતિમાં પણ તે વખતની અશાન્તિદેવીએ પોતાનો પગપેસારો કરી દીધો હતો. નિદાન, તે સમયે ન તો સંઘનું મજબૂત બંધારણ રહેવા પામ્યું કે ન કોઈ કોઈને કંઈ કહી શકે તેવું રહ્યું. આને પરિણામે સંઘમાં એક પ્રકારની છિન્નભિન્નતા થવા લાગી હતી. પરિણામે એક પછી એક નવા નવા મતો પણ નીકળવા લાગ્યા જેવા કે- ઇ.સ. ૧૪૫૨માં લોંકા નામના ગૃહસ્થે લોંકામત કાઢ્યો. તેણે મૂર્તિપૂજાની ઉત્થાપના કરી. ઇ.સ. ૧૫૦૬માં કટુક નામના ગૃહસ્થે કટુકમત કાઢ્યો. ઇ.સ. ૧૫૧૪માં વિજયે વિજયમત કાઢ્યો. ઇ.સ. ૧૫૧૬માં પાર્શ્વચંદ્રે પાર્શ્વચંદ્રમત કાઢ્યો અને ઇ.સ. ૧૫૪૬માં 'સુધર્મ' મત નીકળ્યો વિગેરે. આ બધા મતોના કાઢવાવાળાઓએ જૈનધર્મના મૂલ સિદ્ધાન્તોમાં કંઈ ને કંઈ ફેરફાર અવશ્ય કર્યો અને જૈનધર્મના એક છત્ર સામ્રાજ્યમાં છિન્નભિન્નતા કરી નાંખી. જે ધર્મના અનુયાયિયોમાં એક બીજાની તાણાતાણી અને વિરૂદ્ધતા હોય, તે ધર્મમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય કાયમ રહે, એ કલ્પનામાં પણ લાવવા જેવી બાબત નથી. આ સમયમાં જેમ જેમ નવા નવા ફાંટાઓ અને મતો નીકળતા ગયા હતા, તેમ તેમ દરેક પોતપોતાના મત અને ફાંટાની પ્રબળતાને માટે એક બીજાના ઉપર વિરૂદ્ધતાઓ અને આક્ષેપો પ્રકટ કરવા લાગ્યા હતા. 'પોતાનું સાચું અને બીજાનું ખોટું' આ નિયમ તે દરેકના ઉપર સવાર થયો હતો, અને તેના લીધે તેઓ મૂળ પરંપરાનો છેદ કરવામાં કુઠાર સમાન કાર્ય કરવા લાગ્યા હતા. આટલેથી જ તેઓ જોતા અટકતા. જૈનોનાં પ્રાચીન તીર્થો, મંદિરો અને ઉપાશ્રયોમાં પણ પોતપોતાની સત્તા જમાવવાને માટે પ્રયત્નશીલ રહેતા હતા અને તેટલા માટે તો સિદ્ધાચલજી તીર્થ ઉપર એક વખત જુદા

જુદા ગચ્છના આચાર્યો વિગેરેએ મળીને એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે- “શત્રુંજયતીર્થ ઉપરનો મૂલગટ અને મુખ્ય શ્રી આદિનાથ ભગવાનનું મંદિર સમસ્ત શ્વેતાંબર જૈનોનું છે અને બાકીની દેવકુલિકાઓ જુદા જુદા ગચ્છવાળાઓની છે.” વિગેરે એક તરફ આવી રીતે જુદા જુદા ફંટાઓ અને મતો પૂરજોસમાં નીકળવાથી જૈનધર્મના અનુયાયિઓમાં મ્હોટો ખળભળાટ અને અશાન્તિ ફેલાઈ રહી હતી, જ્યારે બીજી તરફ સાધુઓમાં શિથિલતાએ પણ પોતાનો પગપેસારો કર્યો હતો, નિદાન, સાધુઓમાં સ્વતંત્રતાનાં વાતાવરણો ફેલાતાં જ્ઞાના મ્હોટાઓની મર્યાદાઓ પ્રાયઃ છૂટવા લાગી હતી. ગૃહસ્થોની સાથે સાધુઓ વધારે પરિચયમાં આવતા જતા હતા અને તેથી કરીને ‘અતિપરિચયાદવજ્ઞા’ એ નિયમનો તેમને સંપૂર્ણ અનુભવ કરવો પડતો હતો. વળી આનું પરિણામ એ પણ આવવા લાગ્યું હતું કે-સાધુઓમાં, એક પ્રકારના મમત્વે પુસ્તકો અને વસ્ત્રોના સંગ્રહથી પણ આગળ વધીને ક્યાંક ક્યાંક દ્રવ્ય રાખવા સુધીની પણ પ્રવૃત્તિ કરાવી દીધી હતી. જિહ્વેન્દ્રિયની લાલચથી કેટલાકો આહારની શુદ્ધતા-અશુદ્ધતાનું પણ ભાન ભૂલી જવા લાગ્યા હતા. તેઓની, હંમેશની ધાર્મિક ક્રિયાઓ અને એવી બીજી જયણામાં પણ ઉપેક્ષા થઈ ગઈ હતી. તેમજ વચનવર્ગણાઓમાં પણ કંઈક કઠોરતાએ પ્રવેશ કર્યો હતો. આથી પરિણામ એ આવવા લાગ્યું હતું કે-ગૃહસ્થોની શ્રદ્ધા સાધુઓ ઉપરથી ઓછી થવા લાગી હતી. સાધુઓ પોતાના માન મર્તબાને લગભગ ગુમાવી બેઠા હતા. સાધુઓ, શ્રાવકોને પોતપોતાના રાગી બનાવવા માટે વધુ પ્રયત્નો કરતા. વળી રાજ્ય ખટપટો અને મતોની મારામારીમાં કેટલાક પ્રાન્તોમાં તો સાધુઓનો વિહાર પણ બંધ થઈ ગયો હતો. સાધુઓની આ શિથિલતાથી નવા નવા નીકળતા મતાનુયાયિયો ઘણા ફાવી જતા હતા. તેઓ સાધુઓની શિથિલતાઓ અને કલેશોને આગળ કરીને પોતાના મતની પુષ્ટિ કરી લોકોને પોતાના રાગી બનાવતા હતા. આ વિષયમાં આપણે એકજ લોકાનું દ્રષ્ટાન્ત લઈશું. લોકો આવી સ્થિતિના પરિણામથી

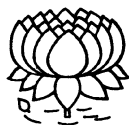
એવો ફાવી ગયો હતો કે-તેણે પૂર જોષથી પોતાના મતને આગળ વધાર્યો હતો. જે દેશોમાં શુદ્ધ સાધુઓ નહિં જઈ શકતા હતા, તેવા દેશોમાં વિચરીને તેણે હજારો મનુષ્યોને મૂર્તિપૂજથી વિમુખ કરી પોતાના અનુયાયી બનાવ્યા હતા. બલ્કે, જ્યાં જ્યાં મૂર્તિપૂજક સાધુઓ વિહાર જોતા કરતા, ત્યાં જઈને સેંકડો જિનમંદિરોમાં કાંટા દેવરાવ્યા હતા. આ બધું સાધુઓની શિથિલતા અને આપસના કલેશનું જ પરિણામ હતું.

બીજી તરફ શ્રાવકોની સ્થિતિ પણ એવીજ ટંગઘડા વિનાની થઈ પડી હતી. તેઓ પણ પોતાના કર્તવ્યોથી વિમુખ થઈ મનમાન્યો વરતાવ કરવા લાગી ગયા હતા. સામાયિક, પ્રતિક્રમણ અને પૌષ્ઠાદિ ક્રિયાઓથી ઘણાખરા હાથ ધોઈ બેઠા હતા. કેટલાક ધર્મદ્વેષિયો સાધુધર્મ ઉપર આક્ષેપો કરવા લાગ્યા હતા, જ્યારે કેટલાકો તો દેરાસર અને ઉપાશ્રયમાં જતાં પણ અટકી ગયા હતા. તેઓ પોતાના ઉપકારી ગુરુઓની સ્થાને થતાં પણ અચકાતા જોતા અને કેટલાક તો ‘અમેજ ઉત્કૃષ્ટ છીએ’ એમ માની અલગ અલગ બીચડી પકાવવા લાગ્યા હતા. વળી સારા સારા શ્રદ્ધાળુ ગણાતા શ્રાવકોમાં પણ ખોટી માન્યતાનો પ્રવેશ થઈ ગયો હતો, ખોટી ખોટી માનતાઓ માનવી, બીજાઓનાં પર્વો ઉજવવાં, શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મથી વિમુખ થઈ તેથી ભિન્ન દેવાદિની પૂજા-માનતા કરવી, મંત્ર-વંત્રાદિના ખોટા આડંબરમાં લોભાઈ સ્વધર્મને ભૂલી જવો, પોતાના માનેલા સાધુમાં ગમે તેવા સાક્ષાત દુર્ગુણો હોય, પરંતુ તેની તરફ દ્રષ્ટિ ન કરતાં તેનેજ સાચા સાધુ તરીકે માનવા, અને બીજા પવિત્ર સાધુઓની નિંદા કરવી, જ્યારે કેટલાક તો એવા પણ હતા કે જેઓ સાધુના વેષમાંજ મહત્ત્વ સમજીને ભ્રષ્ટ સાધુને પણ માનતા હતા. આવા પ્રકારની સ્થિતિ થઈ ગઈ હતી.

સાધુઓની અને શ્રાવકોની આવી ભયંકર સ્થિતિ થઈ પડી હતી, છતાં પણ અમારે કહેવું જોઈએ કે-તે સમયમાં પણ એવા ત્યાગી અને આત્મશ્રેયમાં લીન રહેનારા સાધુ મહાત્માઓ વિદ્યમાન હતા કે-જેઓ,

એવાં ઝેરી વાતાવરણોમાં પણ સાધુધર્મની સારી રીતે રક્ષા કરી શક્યા હતા. એટલું જ નહિં, પરંતુ કેટલાક એવા પણ શાસનપ્રેમી મહાત્માઓ હતા કે-જેઓને આવી ભયંકર સ્થિતિ જોઈ ઘણું લાગી પણ આવતું હતું. જ્યાં જોશભેર પ્રવાહ એક તરફ વહી રહ્યો હોય, તેવામાં કોઈ પણ જાતનું સાહસ કરવું, એ તદ્દન અશક્ય અથવા મુશ્કેલીઓથી ભરેલું કહી શકાય; તે છતાં પણ આવા કટોકટીના સમયમાં તે એક જ મહાત્મા ક્રિયોદ્ધાર કરવાને બહાર પડ્યા હતા, કે જેઓનું નામ આનંદવિમલસૂરિ હતું. આનંદવિમલસૂરિજીએ ક્રિયોદ્ધાર કરવામાં મોટો પુરૂષાર્થ વાપર્યો હતો. કહેવાય છે કે-તેમને આ મહત્ કાર્યમાં જોઈએ તેવા અને જોઈએ તેટલા સહાયક ન્હોતા મળ્યા, તોપણ પોતાના પુરૂષાર્થથી તેમણે તે વખતની સ્થિતિમાં ઘણો ફેરફાર કરી નાખ્યો હતો. સમયાનુસાર સાધુધર્મના સમસ્ત નિયમોને બરાબર પાલન કરવા, કોઈ પણ શ્રાવક કે શ્રાવિકા પરત્વે મમત્વ ન રાખતાં દરેકને એક સરખી દ્રષ્ટિથી જોવા, નિઃસ્પૃહતાથી વિચરવું, નિઃસ્વાર્થપણે ઉપદેશ આપવો, શુદ્ધમાર્ગનો પ્રકાશ કરવો અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાઓ કરવી-એ બધી બાબતો ઉપર પૂરતું લક્ષ્ય આપવા ઉપરાન્ત તપસ્યાઓ પણ ઘણી કરવા લાગ્યા હતા. આથી ઘણા શ્રાવકોનો સાધુઓ પ્રત્યે ભાવ વધવા લાગ્યો હતો. સાધુધર્મ કેવો હોવો જોઈએ ? સાધુઓમાં કઈ કઈ ક્રિયાઓની આવશ્યકતા છે ? સાધુઓએ કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર મોહ કે મમત્વ ન રાખતાં નિઃસ્પૃહતાનું બક્ષર ધારણ કરી કેવો શુદ્ધ ઉપદેશ આપવો જોઈએ ? ઇત્યાદિ બાબતોનું જ્ઞાન એક આનંદવિમલસૂરિની જીવનચર્યા ઉપરથી થવા લાગ્યું હતું. જો કે તેમણે ઘણા દેશોમાં વિચરીને લોકોને સદ્માર્ગ પર લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો અને તેમાં તેમને કેટલીક સફળતા પણ પ્રાપ્ત થઈ હતી, તેમજ તેમની પછી વિજયદાનસૂરિ, તેમણે વાવેલાં બીજને કેટલેક અંશે સિંચન પણ કર્યું હતું, તોપણ આપણે એમ સ્વીકાર કરવું જ પડશે કે-જેમ સમય સમય ઉપર રાજા-મહારાજાઓ ઉપર પ્રભાવ પાડનાર એક પછી એક જૈનાચાર્યો

થતા આવ્યા હતા અને તેઓ રાજાઓને સાચો ઉપદેશ આપી રાષ્ટ્રીય સ્થિતિને સુધારવામાં કારણભૂત થયેલા હતા; તેવી રીતે, આવા મુસલમાની રાજ્યકાળમાં પણ એક એવા જૈનાચાર્યની આવશ્યકતા હતી કે-જે પોતાના પ્રબળ પુણ્ય પ્રતાપે દેશના જુદા જુદા અધિકારીઓ ઉપર અને ખાસ કરીને દિલ્લીશ્વર ઉપર પ્રભાવ પાડે. ભારતવર્ષમાં-ખાસ કરીને ગુજરાતમાં મહાન જુલ્મરૂપે હયાતી ધરાવતા ‘જુજીયાવેરા’ જેવા દુઃખદ કરોને દૂર કરાવે, અહિંસાપ્રધાન આર્યદેશમાં વધી ગયેલી જીવહિંસાને દૂર કરાવે અને ખાસ કરીને જૈનોને પોતાનાં પવિત્ર તીર્થોની યાત્રાઓ કરવામાં જે જે મ્હોટી મ્હોટી મુસીબતો ઉઠાવવી પડતી હતી; બહાર તીર્થોના હક્કો ખોઈ બેઠા જેવું કરી બેઠા હતા, તેઓને પોતાનાં તીર્થો સર્વ સત્તાથી પાછાં સોંપાવે. આ કાર્યોની મહત્તા ઉપરથી આપણે સહજ જોઈ શકીએ છીએ કે-જેમ ભારતવર્ષની રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ સુધારનાર-પોતાની પ્રજાને પુત્રવત્ પાલન કરનાર ભારત વર્ષમાં એક સુયોગ્ય સમ્રાટની આવશ્યકતા હતી, તેમ દેશની હિંસક પ્રવૃત્તિ આદિને દૂર કરાવવામાં સમર્થ એવા એક મહાત્મા પુરૂષના અવતારની પણ તેટલીજ આવશ્યકતા હતી.

સૂરિ-પરિચય

સમયે સમયે સંસારમાં એવા મહાત્મા પુરૂષો ઉત્પન્ન થાય છે કે, જેઓ ‘સ્વોપકાર’ નેજ પોતાના જીવનનું પ્રધાન લક્ષ્યબિંદુ નહિ રાખતાં ‘પરોપકાર’ માંજ જીવનની સર્વથા સફલતા સમજે છે. આ વાતના ચોક્કસ અનુભવના પરિણામેજ શ્રદ્ધિયોના મુખથી એ વચન નીકળેલું છે કે- પરોપકારાય સતાં વિભૂતયઃ સજ્જનોની-મહાત્માઓની સમસ્ત વિભૂતિ પરોપકારને માટેજ હોય છે. આ પ્રકરણમાં અમે જેનો પરિચય કરાવવા માંગીએ છીએ, તે પણ સંસારના તેવા પરોપકારી મહાત્માઓ પૈકીના એક છે. જેમનું નામ છે હીરવિજયસૂરિ.

આ મહાત્માનો જન્મ તે પાલણપુરમાં થયો હતો, કે જે પાલણપુર સોમસુંદરસૂરિ જેવા મહાન પ્રભાવક પુરૂષની જન્મભૂમિ તરીકે પવિત્ર ગણાતું હતું, અને જેની જાહોજલાલી એક વખતે ગુજરાતનાં પ્રસિદ્ધ નગરોને પણ ટક્કર મારે તેવી હતી. આ નગર ચંદ્રાવતીના પરમાર ઘારા વર્ષના યુવરાજ પ્રહલાદનદેવે વસાવ્યું હતું અને તેણેજ અહિં

પ્રહલાદનપાર્શ્વનાથની સ્થાપના કરાવી હતી. જગસ્યંદ્રસૂરિના સમયમાં આ દેરાસરમાં રોજ ૧૬ મણ સોપારી અને ૧ મૂડો ચોખા ભેટમાં આવતા હતા. એજ તે વખતના જૈનોની જાહોજલાલીનું પ્રબળ પ્રમાણ છે. આ નગરના રહીશ ખીમસરા ગોત્રીય અને ઓશવાલવંશીય કુંડાશાહને ત્યાં, તેનાં ધર્મપત્ની નાથીએ વિ.સ. ૧૫૮૩ (ઈ.સ. ૧૫૨૭) ના માર્ગશીર્ષ સુદિ ૯ ને સોમવારના દિવસે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો, જેનું નામ હીરજી રાખવામાં આવ્યું હતું. આ હીરજી તેજ આપણા નાયક હીરવિજયસૂરિ છે. હીરજીના જન્મ પહેલાં નાથીને ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રિયો થઈ ચૂક્યાં હતાં. પુત્રોનાં નામો- સંઘજી, સૂરજી અને શ્રીપાલ હતાં, જ્યારે પુત્રિયોના નામો- રંભા, રાણી અને વિમલા હતાં. ‘પુત્રનાં લક્ષણ પાટણમાંથી જણાય’ એ નિયમાનુસાર કહીએ તો, હીરજી બાલ્યાવસ્થાથીજ તેજસ્વી, સુલક્ષણયુક્ત અને પ્રેમાળ સ્વભાવવાળો જણાતો હતો અને તેથી તેના કુટુંબિયોનાજ નહિ, પરંતુ જે કોઈ તેને દેખતું, તેમના હૃદયમાં કુદરતી રીતે જ તેના પ્રત્યે પ્રેમ જાગૃત થતો.

પહેલાંના વખતમાં એ નિયમ હતો કે-ગૃહસ્થો પોતાના પુત્રોને વ્યાવહારિક શિક્ષણ આપવા માટે જેમ શાળાઓમાં દાખલ કરતાં, તેમ તેમના ધાર્મિક સંસ્કારોની દ્રઢતા અને ધાર્મિક આવશ્યકીય ક્રિયાઓના અભ્યાસને માટે તેમને ધર્મગુરૂઓ પાસે પણ કાયમ મોકલતા. આજકાલના ગૃહસ્થોની માફક તે વખતના ગૃહસ્થો એવો ભય કે શંકા નહોતા રાખતા કે- ‘સાધુની પાસે જવાથી રખેને મારો છોકરો સાધુ થઈ જશે તો ?’ સાધુ થવું અથવા પોતાના છોકરાને સાધુ બનાવવો, એમાં ગૃહસ્થો પોતાનું અને પોતાના કુળનું ગૌરવજ સમજતા હતા. બેશક, સાધુ થવાની ઇચ્છા રાખનારને તેઓ સાધુધર્મની કઠિનતા અવશ્ય સમજાવતાં, પરંતુ સાધુ નહિં થવા દેવા માટે લડાઈ-ટંટા કરવાના કે કોર્ટોનાં બારણાં બોવાના પ્રસંગો બહુ થોડા જ ઉપસ્થિત થતા. બલ્કે, ઘણા ખરા ભવભીરૂ અને નિકટભવી પુરૂષો તો પોતાના પુત્રને બાલ્યાવસ્થાથી સાધુને સમર્પણ કરવાનું

પણ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરતા. જો તેમ ન હોત, તો હેમચંદ્રાચાર્ય ૫ વર્ષની ઉંમરે, આનંદવિમલસૂરિ ૫, વિજયસેનસૂરિ ૫, વિજયદેવસૂરિ ૯, વિજયાનંદસૂરિ ૯, વિજયપ્રભસૂરિ ૯, વિજયદાનસૂરિ ૯, મુનિસુંદરસૂરિ ૭ અને સોમસુંદરસૂરિ ૭ વર્ષની ઉંમરે એમ જ્ઞાની જ્ઞાની ઉમરોમાં તેઓ દીક્ષા લઈ શકતેજ કેમ ? ગુરૂઓ પણ એવી જ્ઞાની ઉમરમાં દીક્ષા આપવા પહેલાં તેની ખાનદાની, કુલ અને દીક્ષા લેવા આવનાર બાળકનાં લક્ષણો પણ જોતાજ. એવી રીતે તેની દીક્ષાઓ ઉપરથી કોઈએ એમ પણ નથી સમજવાનું કે-તેઓ પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાને અશક્ત હોવાથી સાધુ થઈ જતા હશે, અથવા તેમના વાલિયો સાધુ કરી દેતા હશે. નહિ, તેમ પણ જોતું. આપણે તેઓનાં ચરિત્રો અને તેમની પ્રભાવક્રતાઓ ઉપરથી સહજ જોઈ શકીએ છીએ કે, તે વખતે સારા સારા ખાનદાન કુટુંબના-ધનાટ્ય ગૃહસ્થોના પુત્રોજ ઘણે ભાગે દીક્ષા લેતા હતા અને તેથી તેઓ અસમર્થો ભવેત્ સાધુ એ આક્ષેપથી સર્વથા દૂરજ રહેતાં. ખરૂં છે કે-જેઓ દીક્ષા ને ઐહિક અને પારલૌકિક સુખનું પરમ સાધન સમજતા હોય અને જેઓ શુદ્ધ ચારિત્રને જગતના ઉપર પ્રભાવ પાડવાનો એક ચમત્કારિક બદૂ સમજતા હોય, તેઓ ક્ષણવારમાં નષ્ટ થવાવાળી લક્ષ્મી કે પરિણામે ભયંકર કષ્ટોને પહોંચાડનાર વિષયવાસનાઓમાં મુગ્ધ થતા જ નથી. તેઓ તો પ્રતિક્ષણ એજ વિચાર કરે છે કે- ‘અમે સાધુ થઈ, અમારૂં અને જગતનું કલ્યાણ કેમ કરીએ.’

આવી શુભ ભાવનાઓપૂર્વક સારા સારા ખાનદાન, કુટુંબના મનુષ્યો તે જમાનામાં દીક્ષા લેતા હતા અને તેનુંજ એ પરિણામ હતું, કે તેઓ સાધ્નોતિ સ્વપરકાર્યાણીતિ સાધુઃ એ પરમ સિદ્ધાન્તને ચરિતાર્થ કરવાને શક્તિમાન થતા હતા અને આટલી ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચવામાં અગર ખરૂં કારણ તપાસવા જઈએ તો, તેમને બાલ્યાવસ્થામાંથીજ સાધુની પાસે મોકલીને જે ધર્મના સંસ્કારો દ્રઢ કરાવવામાં આવતા હતા, તેજ કહી શકાય.

અત્યારે, દીક્ષાની વાત તો બાજૂ ઉપર મૂકીએ, પરંતુ ગમે તેટલા વ્યવહારિક જ્ઞાનમાં આગળ વધેલા યુવકોમાં પણ ધાર્મિક સંસ્કારોનો પ્રાયઃ અભાવ જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ એટલું જ છે કે-તેઓને બાલ્યાવસ્થાથી ગુરૂસમાગમ કરવા દેવામાં આવેલો નથી હોતો. જો પ્રાચીન પદ્ધતિ અનુસાર બાલ્યાવસ્થાથીજ વ્યવહારિક શિક્ષણ આપવાની સાથે અમુક અમુક સમય ધર્મગુરૂઓની પાસે જવા આવવાની છૂટ દેવામાં આવી હોત, તો તેઓની ધર્મભાવનાઓ દ્રઢ રહેત; એટલું જ નહિ, પરંતુ અત્યારે તેઓના ઉપર નાસ્તિકતાનો જે આરોપ મૂકવામાં આવે છે, તેવો પણ પ્રસંગ આવતજ નહિ. અસ્તુ.

ઉપર્યુક્ત રીતિ અનુસાર હીરજીને, પાંચ વર્ષની ઉંમરે તેના પિતા કૂંરાશાહે જેમ વ્યવહારિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા માટે શાળામાં મૂક્યો, તેમ ધાર્મિક અભ્યાસને માટે સાધુ પાસે જવાની પણ છૂટ આપી. પરિણામે માત્ર બારજ વર્ષની ઉંમરમાં તે એવો તો હોંશિયાર અને ધાર્મિક જીવનવાળો થયો કે-જેને જોઈ લોકોને બહુ આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું.

તેની બાલ્યાવસ્થાની પણ સંસાર ઉપરની વિરક્તતા અને ભવભીરૂતાને સૂચન કરનારી વાણીએ, તેના આખા કુટુંબને એમ ખાતરી કરી આપી હતી કે- ‘આ કોઈ ને કોઈ દિવસે અવશ્ય સાધુ થશે.’ તેમાં વળી એક વખત પ્રસંગોપાત તેના પિતા આગળ તેણે કાઢેલા- “આપણા કુળમાંથી જો કોઈ એકજણ સાધુ થાય તો આપણું કુળ કેવું દીપે ?” આ વચને તો ઉપરની વાતને બહુજ દ્રઢ કરી.

બનવાકાળે થોડાજ વખતમાં હીરજીના પિતા કૂંરાશાહ અને નાથી દેવી બન્ને સ્વર્ગવાસી થયાં. સંસારથી વિરક્તભાવવાળા હીરજીને સંસારની અનિત્યાતાનું આથી વિશેષ ભાન થયું, માતા-પિતાના સ્વર્ગવાસના સમાચાર સાંભળી હીરજીની બે બહેનો વિમલા અને રાણી કે જે પાટણ રહેતી હતી, તે પાલણપુર આવી હીરજીને પોતાની સાથે પાટણ લઈ ગઈ.

આ વખતે પાટણમાં શ્રી વિજયદાનસૂરિ, કે જેઓ પ્રથમ પ્રકરણમાં

વર્ણવેલ ક્રિયોદ્ધારક શ્રી આનંદવિમલસૂરિના શિષ્ય થતા હતા, તે ખિરાજતા હતા. હીરજી હંમેશા તેઓને વંદન કરવા જવા લાગ્યો. ધીરે ધીરે વિજયદાનસૂરિની ધર્મદેશનાએ હીરજીના કોમલ હૃદયપટ પર સારી અસર કરી, અને તેથી તેને દીક્ષા લેવાનો ચોક્કસ વિચાર થયો. આ વિચાર તેણે મનમાં જ ન રાખતાં પોતાની બહેનને પણ જણાવ્યો.

બહેન સમજુ અને શાણી હતી. ‘દીક્ષા એ મનુષ્યના કલ્યાણમાર્ગની ઉંચી હદ છે.’ એમ તે સારી પેઠે સમજતી હતી, તેથી તેણીએ જેમ ભાઈને દીક્ષા લેવાનો નિષેધ ન કર્યો, તેમ ભાઈ ઉપરના મોહથી દીક્ષા લેવા માટે ખુલ્લા શબ્દોમાં અનુમતિ પણ ન આપી. આ વખતે તેણીને વ્યાઘ્રતટ્ટી વ્યાય જેવું થયું હતું. આથી તેણીએ મૌનનુંજ અવલંબન કર્યું. આ અવલંબનથી હીરજીને જોકે પહેલાં તો કંઈ ન સૂઝ્યું, પરંતુ પાછળથી તેને જણાયું કે- અનિષિધ્ધમનુમતમ્ એ વ્યાયનું અવલંબન કરી, મને રજા મળી ચુકી, એમજ માટે સમજવું જોઈએ. છેવટે તેણે સં. ૧૫૯૬ (ઇ.સ. ૧૫૪૦) ના કાર્તિક વદિ રને સોમવારના દિવસે પાટણમાં જ શ્રી વિજયદાનસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. આ વખતે તેનું નામ હીરહર્ષ રાખવામાં આવ્યું હતું. હીરજીની સાથે બીજા અમીપાલ, અમરસિંહ (અમીપાલના પિતા), કપૂરાં (અમીપાલની બહેન), અમીપાલની માતા, ધર્મશીઞ્ઠષિ, રૂડોઞ્ઠષિ, વિજયહર્ષ અને કનકશ્રી એ આઠ જણે પણ દીક્ષા લીધી હતી. હવેથી આપણે હીરજીને મુનિ શ્રી હીરહર્ષના નામથી ઓળખીશું. વર્તમાન સમયમાં વ્યાયશાસ્ત્રને માટે કેન્દ્રસ્થાન જેમ નવદ્વીપ (બંગાલ) અને વ્યાકરણ ને માટે કાશીને ગણવામાં આવે છે, તેમ તે વખતે નૈયાયિકોની પ્રધાનતા દક્ષિણદેશમાં વધારે હતી. અર્થાત્ દક્ષિણમાં વ્યાયશાસ્ત્રના અદ્વિતીયવિદ્વાનો રહેતા હતા. હીરહર્ષમુનિની બુદ્ધિ જેમ તીવ્ર હતી, તેમ તેમની વિદ્યાપ્રાપ્તિ તરફ અભિરૂચિ પણ ઘણી હતી. આથી વિજયદાનસૂરિએ તેમને દક્ષિણ દેશમાં વ્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માટે જવાની રજા આપી. તેઓ શ્રી ધર્મસાગરજી અને શ્રી રાજવિમલ એ

બજ્જેને સાથે લઈ દક્ષિણ દેશના સુપ્રસિદ્ધ દેવગિરિ [દેવગિરિને વર્તમાનમાં દૌલતાબાદ કહે છે. અત્યારે અહિં લગભગ દોઢ હજારજ માણસની વસ્તી છે. સન ૧૧૮૭માં તેની સ્થાપના થઈ હતી. એક વખત ચાંદવોની રાજધાનીનું આ શહેર હતું. ઇ.સ. ૧૩૩૯માં આનું નામ દૌલતાબાદ પડ્યું હતું. આ નગર દક્ષિણ હૈદરાબાદના રાજ્યમાં ઓરંગાબાદથી ૧૦ માઈલ પશ્ચિમોત્તરમાં છે. ઇ.સ. ૧૨૯૪માં આ નગરનો અભેદ કિલ્લો અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ તોડ્યો હતો. અહિંના અધિપતિનું નામ નિજામશાહ આપવામાં આવ્યું છે. તેનું પુરૂં નામ બુરાનનિજામશાહ છે. આ શાહે ઇ.સ. ૧૫૦૮ થી ૧૫૫૩ સુધી આધિપત્ય ભોગવ્યું હતું. હીરવિજયસૂરિ આનાજ વખતમાં દેવગિરિ ગયા હતા. વધુ માટે જૂઓ, ઇમ્પીરીયલ ગેજીટીયર ઓફ ઇન્ડિયા. વો ૧૧, પે. ૨૦૦] નગરમાં ગયા અને ત્યાં કેટલોક વખત રહી, ચિંતામણિ વિગેરે વ્યાયશાસ્ત્રના કઠિનમાં કઠિન ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી આવ્યા. આ વખતે દેવગિરિનો હાકેમ નિજામશાહ હતો. ઉપર્યુક્ત ત્રણે મુનિયોને અભ્યાસમાં જે કંઈ ખર્ચ થતું, તે બધું ત્યાંના રહીશ દેવશીશાહ અને તેની સ્ત્રી જસમાઈએ પુરૂં પાડ્યું હતું.

અભ્યાસ કરીને આવ્યા પછી હીરહર્ષમાં જ્યારે સૂરિજીએ સારી યોગ્યતા દેખી, ત્યારે તેમને નાડલાઈ (મારવાડ) ગામમાં સં. ૧૬૦૭ (ઇ.સ. ૧૫૫૧) માં પંડિતપદ અને ૧૬૦૮ (ઇ.સ. ૧૫૫૨)ના માઈશુદ્ધિ ૫ ના દિવસે મ્હોટા ઉત્સવપૂર્વક નાડલાઈના શ્રી નેમનાથના મંદિરમાં ઉપાધ્યાયપદ આપ્યું હતું. તેમની સાથે ધર્મસાગરજી અને રાજવિમલને પણ ઉપાધ્યાયપદ મળ્યા હતાં. તે પછી સં. ૧૬૧૦ (ઇ.સ. ૧૫૫૪) ના પૌષ સુદ્ધિ ૫ ના દિવસે શીરોહી (મારવાડ)માં તેમને આચાર્ય શ્રી વિજયદાનસૂરિએ સૂરિપદ (આચાર્યપદ) આપ્યું હતું. આ પ્રસંગે રાણકપુરના મંદિરના કરવાનાર ધણાશા પોરવાળના વંશજ ચાંગા મહેતાએ ઉત્સવ કર્યો હતો.

કહેવું આવશ્યક થઈ પડશે કે-પ્રથમ પ્રકરણમાં આપણે જે એક મહાપુરૂષની-સૂરીશ્વરની પ્રતીક્ષા કરી ગયા છીએ, તે આજ છે, અને

તેઓને હવેથી આપણે શ્રી હીરવિજયસૂરિના નામથી ઓળખીશું. આ પુસ્તકના બે નાયકો પૈકી પહેલા (સૂરીશ્વર) નાયક આજ છે.

આચાર્ય પદ થયા પછી જ્યારે તેઓ પાટણ આવ્યા, ત્યારે ત્યાં તેમનો પાટ મહોત્સવ થયો હતો. આ પાટ મહોત્સવમાં સૂબા શેરખાના [આ શેરખાના, અહમદશાહ બીજાના વખતમાં પાટણનો સૂબેદાર હતો આના સંબંધમાં વિશેષ માહિતી મેળવવા ઇચ્છનારે ‘મિરા-તે સિંકદરી’ ના ગુજરાતી અનુવાદનું ચૌદમું અને પંદરમું પ્રકરણ જોવું.] મંત્રી ભણાણી સમરથે અતુલિત દ્રવ્યનો વ્યય કર્યો હતો. પાટમહોત્સવ વખતે ખાસ કરીને એક જાણવા જેવી ક્રિયા થાય છે અને તે એ છે કે-જ્યારે આચાર્ય, નવીન પટધરને પાટપર સ્થાપન કરે છે, ત્યારે આચાર્ય પોતે પણ નવીન પટધરને વિધિપૂર્વક વંદન કરે છે અને તે પછી સમસ્ત સંઘ વંદન કરે છે. આમ કરવામાં ખાસ એક મહત્ત્વ રહેલું છે. પાટપર સ્થાપન કરનાર આચાર્ય પોતે વંદન કરીને એમ બતાવી આપે છે કે-નવીન ગચ્છપતિને-પટ્ટધરને હું માનું છું, માટે તમારે (સંઘે) બધાઓએ પણ માનવા. વળી પાટપર સ્થાપન થનાર સાધુથી દીક્ષા પચાચે કોઈ મ્હોટા સાધુ હોય અને તેઓને કદાચ વંદન કરતાં સંકોચ થતો હોય, તો તેમનો પણ સંકોચ દૂર થાય.

આ ઉપરથી કોઈએ એમ નથી સમજવાનું કે-નવીન પટધરને આચાર્ય હમેશાં વંદન કરતા હશે. માત્ર પાટપર સ્થાપન કરતી વખતેજ વંદન કરે, તે પછી તો હમેશાંના નિયમ મૂજબ શિષ્યજ આચાર્યને વંદન કરે.

હવે, ઉપર પ્રમાણે હીરવિજયસૂરિની આચાર્યપદવી થયા પછી બાર વર્ષે સં. ૧૬૨૨ (ઇ.સ. ૧૫૬૬) ના વૈશાખ સુદિ ૧૨ ના દિવસે વડાવલીમાં તેમના ગુરૂ વિજયદાનસૂરિનો સ્વર્ગવાસ થયો અને તેથી તેમની ભટ્ટારકપદવી થતાં સમસ્ત સંઘનો ભાર તેમણે ઉઠાવી લીધો અને પૃથ્વીતલમાં વિચરવા લાગ્યા.

અમે પ્રથમ પ્રકરણમાં બતાવી ગયા છીએ કે, વિક્રમની સોળમી શતાબ્દીનો સમય આખા ભારતમાં અને ખાસ કરીને ગુજરાતમાં તો લગભગ અરાજકતા જેવોજ હતો અને તેને પરિણામે પ્રાન્તસૂબાઓ પ્રજાને રંબાડવા કે હેરાન કરવામાં કંઈ કમીના રાખતા નહોતા. ગુન્હેગાર કે બિનગુન્હેગારની તપાસ કર્યા સિવાય, કોઈ જઈને લગાર કાન ભંભેરતું તો ઝટ વોરંટો કાઢતા અને તેમને, પછી તે સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ, કષ્ટ આપવું, એજ પોતાની હકુમતનું ચિહ્ન સમજતા હતા. આથી સારા સારા સાધુઓની ઉપર પણ કોઈ કોઈ વખતે આફતો આવી પડતી, અને તેની મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થવું ઘણુંજ કઠિનતા ભરેલું થઈ પડતું. આ અરાજકતા અથવા કહો કે સૂબાઓની નાદરશાહીનો અંત સોળમી શતાબ્દીમાંજ ન્હોતો આવ્યો, પરંતુ તેની ચોખ્ખી અસર સત્તરમાં સૈકામાં પણ ચાલુજ હતી.

આપણા પ્રથમ નાયક હીરવિજયસૂરિની આચાર્ય પદવી થયા પછી, જ્યારે તેઓ ગુજરાત પ્રાંતમાં વિચરતા હતા, તે દરમિયાન તેઓને પણ તે વખતના સૂબાઓની નાદરશાહીને પરિણામે કેટલુંક સહવું પડ્યું હતું, બલ્કિ ઘણી વખત મહાન કષ્ટો ઉઠાવવાં પડ્યાં હતાં, એમ કહીએ તો પણ કંઈ ખોટું નથી. આ સંબંધી તેમના પ્રાથમિક જીવનના, વધારે નહિં તો બે ચાર પ્રસંગ પણ આ સ્થળે આપવા ઉપયુક્ત થઈ પડશે.

એક વખત હીરવિજયસૂરિ વિચરતા વિચરતા ખંભાત આવ્યા. અહિં રત્નપાલ દોસી નામનો એક શ્રીમાન રહેતો હતો અને તેની ઠકાં નામની સ્ત્રી હતી. આ રત્નપાલને રામજી નામનો એક ત્રણ વર્ષનો પુત્ર હતો, કે જે ઘણાજ ભયંકર રોગથી વ્યથિત હતો. રત્નપાલે એક વખત સૂરિજીને વંદનપૂર્વક કહ્યું, ‘મહારાજ ! જો આ છોકરો સાજો થઈ જશે અને તેની મરજી હશે, તો હું આપને ઘોરારાવી દઈશ.’

થોડા દિવસ પછી આચાર્યશ્રી ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા અને છોકરો અનુક્રમે સાજો થવા લાગ્યો. યાવત્ છોકરાને બિલકુલ આરામ

થઈ ગયો. જ્યારે છોકરો આઠ વર્ષનો થયો, ત્યારે આચાર્યશ્રી વિચરતા વિચરતા ત્યાં આવ્યા અને જ્યારે તેમણે છોકરાની (રામજીની) માગણી કરી, ત્યારે રત્નપાલ દોસી અને તેનો આખો પરિવાર આચાર્યશ્રી પ્રત્યે કલેશ કરવા લાગ્યો. આથી સૂરિજીએ બિલકુલ મૌન ધારણ કર્યું અને તે વાતને છોડી પણ દીધી. રામજીને અજા નામની એક બહેન હતી. તેણીના સસરાનું નામ હરદાસ હતું. હરદાસે પોતાના છોકરાની સ્ત્રીની પ્રેરણાથી આ વખતે ખંભાતનું આધિપત્ય ભોગવનાર નવાબ શિતાબખાન [શિતાબખાનનું ખરૂં નામ છે-સૈયદ ઇસહાક. શિતાબખાન એ એનું ઉપનામ છે. આના સંબંધમાં વિશેષ માહિતી મેળવવા ઇચ્છનારે ‘અકબરનામા’ પ્રથમ ભાગના બેવરિજના અંગ્રેજી અનુવાદના પે. ૩૧૯માં બેવું.] ની પાસે જઈ કહ્યું :- ‘આઠ વર્ષના બાળકને હીરવિજયસૂરિ સાધુ બનાવી દેવા ચાહે છે, માટે તેમને અટકાવવા જોઈએ.’ કાનના કાચા સૂબાએ ઝટ હીરવિજયસૂરિ અને તેમની સાથેના બીજા સાધુઓને પકડવા માટે વોરંટ કાઢ્યું. આથી- હીરવિજયસૂરિને એકાન્ત સ્થાનમાં સંતાઈ જવું પડ્યું. નિદાન, હીરવિજયસૂરિ નહિ મળવાથી રત્નપાલ અને રામજીને શિતાબખાન પાસે લઈ જવામાં આવ્યા. છોકરાનું રૂપ-લાવણ્ય જોઈ શિતાબખાને રત્નપાલને કહ્યું- ‘કેમ રે, આને તું કેમ સાધુ બનાવી દે છે ? આ બાળક યોગને શું સમજે ? ચાદ રાખજે, જો આને તું સાધુ બનાવી દઈશ, તો તને માર્યા વિના છોડીશ નહિ.’

શિતાબખાનનાં કોપયુક્ત વચનોથી ગભરાઈને રત્નપાલે કહ્યું- ‘હું આને સાધુ બનાવતો નથી અને બનાવીશ પણ નહિ. હું તો એનું લગ્ન કરવાનો છું આપની સલાહ કોઈએ જૂઠી લેકીકત કહેલી છે.’

રત્નપાલને આ બચાવથી છોડી દીધો અને તે પછી બધી શાન્તિ થઈ ગઈ. આ ઝઘડામાં હીરવિજયસૂરિને ત્રેવીસ દિવસ સુધી ગુપ્તપણે રહેવું પડ્યું હતું.

બીજો ઉપદ્રવ- વિ.સ. ૧૬૩૦ (ઇ.સ.૧૫૭૪)ની સાલમાં

હીરવિજયસૂરિ જ્યારે બોરસદમાં હતા, ત્યારે શ્રી કર્ણશ્રધ્ધિના ચેલા જગમાલશ્રધ્ધિએ તેમની પાસે આવી ફરીયાદ કરી કે-

“મારા ગુરૂ મને પોથી આપતા નથી, તે મને અપાવો.” સૂરિજીએ કહ્યું :- “તારા ગુરૂ તારામાં લાયકાત નહિ જોતા હોય, એથી નહિ આપતા હોય, પરંતુ તેથી તકરાર કરવાની શી જરૂર ?” એમ આચાર્યશ્રીએ સમજાવવા છતાં પણ જ્યારે તે ન સમજયો, ત્યારે તેને ગચ્છબહાર કરવામાં આવ્યો. જગમાલ પોતાના શિષ્ય લહુઆશ્રધ્ધિને સાથમાં લઈ પેટલાદ ગયો, અને ત્યાંના હાકેમને મળી હીરવિજયસૂરિ સંબંધી કેટલીક બનાવટી વાતો કહી. આથી તે હાકેમ ચીડાયો, અને હીરવિજયસૂરિને પકડવાને માટે ઝટ કેટલાક પોસીલના સીપાઇઓ તેની સાથે મોકલ્યા. સીપાઇઓને લઇને તે બોરસદ આવ્યો; પરંતુ અહિં તેની કાર્યસિદ્ધિ થઇ નહિ. એટલે કે-હીરવિજયસૂરિ કે કોઇ મળ્યું નહિ. આથી તે પેટલાદ પાછો ગયો અને કેટલાક ઘોડેસ્વારો લઇને પાછો બોરસદ આવ્યો આ વખતે પણ હીરવિજયસૂરિ તેઓને મળ્યા નહિ. છેવટ શ્રાવકોએ વિચાર્યું કે- ‘આવી રીતે વારંવાર ઉપદ્રવો થાય, અને સૂરિજીને હેરાન થવું પડે, તે ઠીક નહિ.’ એમ વિચારી સામ, દામ, દંડ અને ભેદ આ પૈકી ‘દામનીતિ’ થી શ્રાવકોએ ઘોડેસ્વારોને સમજાવી દીધા. તેથી તે બધા જગમાલની વિરૂદ્ધમાં થઇ ગયા અને જગમાલને કહેવા લાગ્યા-

“તું ચેલો છે, અને એ તારા ગુરૂ છે. તેમની સાથે તકરાર કરવી એ વ્યાજબી નથી. ગુરૂનો અધિકાર છે કે-ચાહે તો તે તારો હાથ પકડીને તને વેચી પણ દે, અથવા ચાહે તો તારા નાકમાં નાથ નાખે. તારે તે બધું સહન કરવું જ જોઇએ.”

જેઓની તેને સહાય હતી, તેઓજ તેનાથી વિરૂદ્ધ થઇ પડ્યા એટલે તેનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. છેવટે બધાઓએ ત્યાંથી તેને કાઢી મૂક્યો. આ પ્રમાણે આ ઉપદ્રવનો અંત આવતાં હીરવિજયસૂરિ પ્રગટપણે વિહાર કરવા લાગ્યા અને અનુક્રમે ખંભાત આવ્યા.

આ પછી તો જગમાલ અકબર સુધી પહોંચ્યો હતો, ત્યાં અકબરને જેમ તેમ સમજાવી પોતાને અનુકૂળ સાહિબખાન ઉપર એક ફરમાન લખાવી લાવ્યો હતો. પરંતુ તુરતજ માનુકલ્યાણ અને માનસિંઘ દ્વારા ખરી હકીકત અકબરના જાણવામાં આવતાં અકબરે જગમાલની વિરૂધ્ધ લખી આપ્યું. આ ફરમાન શ્રાવકોએ બહુ તાકીદે જગમાલના ગુજરાત પહોંચ્યા પહેલાંજ ગંધાર મોકલ્યું; કારણ કે આ વખતે સૂરિજી ગંધાર હતા. પરિણામે જગમાલ પોતાનું ધાર્યું કંઈ કરી શક્યો નહોતો. તે પછી જ્યારે સૂરિજી અકબરની પાસે જવા લાગ્યા હતા, ત્યારે જગમાલને પાછો ગચ્છમાં લેવામાં આવ્યો હતો.

શ્રીજો એક ઉત્પાત- શ્રી સોમવિજયજીની દીક્ષા થયા પછી હીરવિજયસૂરિ વિહાર કરતા કરતા પાટણ થઈ કુણગેર આવ્યા. (આ કુણગેર પાટણથી ૩ ગાઉ દૂર થાય છે.) અને ચોમાસુ અહિંજ કર્યું. આ વખતે સોમસુંદર નામના એક આચાર્ય પણ કુણગેરમાંજ હતા. પર્યુષણપર્વ વીત્યા પછી ત્યાં વળી ઉદયપ્રભસૂરિ આવ્યા. (આ ઉદયપ્રભસૂરિ તે વખતના શિથિલ સાધુઓ જતિયો પૈકીના કોઈ હોવા જોઈએ. કારણ કે, જો તેવા ન હોય, તો વિના કારણે ચોમાસાની અંદર એક ગામથી બીજે ગામ આવી શકેજ કેમ ? કહેવાય છે કે-આ વખતે તેમની સાથે ત્રણસો મહાત્માઓ હતા. અસ્તુ) આ ઉદયપ્રભસૂરિ તરફથી હીરવિજયસૂરિજીને એમ કહેવામાં આવ્યું કે- “તમે સોમસુંદરસૂરિને ખામણાં કરો, તો અમે તમને કરીએ.” સૂરિજીએ કહ્યું : “મારા ગુરૂજીએ નથી કર્યા, તો મારાથી કેમ થઈ શકે ?”

આ પ્રમાણે હીરવિજયસૂરિએ તેમનું કથન નહિ માનવાથી તેઓ બધાં સૂરિજી પ્રત્યે ઘણી જ ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યા, એટલું જ નહિ પરંતુ સૂરિજીને વધુ કષ્ટ પહોંચાડવાના ઇરાદાથી તેઓ પાટણમાં જઈ સૂળા કલાખાનને મળ્યા. અને એવી વાત ભરાવી કે ‘હીરવિજયસૂરિએ વરસાદને અટકાવાયો છે.’ બુદ્ધિવાદના સમયનો કોઈ પણ માણસ આ કારણને

સાચું માની શકે ખરો ? છતાં પાટણનું આધિપત્ય ભોગવનાર કલાખાને તે વાતને તદ્દન સાચી માની અને હીરવિજયસૂરિને પકડવા માટે ઝટ સો ઘોડેસ્વારો દોડાવ્યા. સ્વારો કુણગૈરની ચારે તરફ ફરી વળ્યા. હીરવિજયસૂરિ, રાતની અંદર ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. તેમની રક્ષાને માટે વડાવલી, કે જે પાટણથી લગભગ પંદર માઇલ થાય છે, ત્યાંના રહીશ તોલા ધામીએ કેટલાક કોળી લોકોને સાથે કર્યા. હીરવિજયસૂરિ વડાવલીમાં ગયા. અધુરામાં પુરું વળી જે વખતે તેઓ વડાવલી જવા નીકળ્યા હતા; તે વખતે ખાઈમાં ઉતરીને છીડે થઈને જતાં તેમની સાથેના સાધુ લાભવિજયજીને સર્પે ડંખ માર્યો. પરંતુ સૂરિજીના હાથ ફેરવવા માત્રથી સર્પનું વિષ ચઢ્યું નહિ.

બીજી તરફ પેલા કુણગૈરમાં આવેલા ઘોડસ્વારોએ હીરવિજયસૂરિની શોધ કરી, પરંતુ તેમનો પતો લાગ્યો નહિ, એટલે પગલાં તપાસતા તેઓ વડાવલી આવ્યા. વડાવલીમાં પણ ઘણી તપાસ કરતાં સૂરિજી મળ્યા નહિ. છેવટે નિરાશ થઈને તેઓને પાટણ પાછા જ આવવું પડ્યું. આ ઉપદ્રવમાંથી બચવા માટે સૂરિજીને એક ઘરના ભોંયરામાં રહેવું પડ્યું હતું. આવી રીતે ત્રણ માસ સુધી તેઓ ગુપ્તપણે રહ્યા હતા. [આ ઉપદ્રવ વિ.સ. ૧૬૩૪ (ઇ.સ. ૧૫૭૮) માં થયો હતો, એમ ઋષભદાસ કવિ કહે છે, પરંતુ જો આ ઉપદ્રવ પાટણના સૂળા કલાખાન, જેનું નામ ખાનેકલાન મીરમુહમ્મદ હતું, તેના વખતમાં થયો હોય, તો ઉપર્યુક્ત સંવત્ લખવામાં ભૂલ થયેલ જણાય છે. કારણ કે કલાખાન તો પાટણના સૂળા તરીકે વિ.સ. ૧૬૩૧ (ઇ.સ. ૧૫૭૫) સુધી જ રહ્યો હતો; તે પછી તેનું મૃત્યું થયું હતું. આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે-કાં તો સંવત્ લખવામાં ભૂલ થઈ છે અથવા કાં તો સૂળાનું નામ લખવામાં ભૂલ થયેલી છે.] વિ.સ. ૧૬૩૪ (ઇ.સ. ૧૫૭૮)

આવો જ એક ઉપદ્રવ વિ.સ. ૧૬૩૬ માં પણ થયો હતો. જ્યારે હીરવિજયસૂરિ અમદાવાદ આવ્યા, ત્યારે ત્યાંના હાકેમ- શિહાબખાન

[શિહાબખાનનું પુરૂં નામ શિહાબુદ્દીન અહમદખાન હતું. આના સંબંધી વિશેષ માહિતી મેળવવા ઇચ્છનારે ‘આઇન-ઇ-અકબરી’ ના પહેલા ભાગના ‘બ્લોકમેન’ ના અંગ્રેજી અનુવાદો પેજ ૩૩૨ મો જોવો.] પાસે જઇને કોઇએ તેને ભંભેર્યો કે- “હીરવિજયસૂરિએ વરસાદને રોકી રાખ્યો છે.” શિહાબખાને ઝટ હીરવિજયસૂરિને બોલાવ્યા, અને કહ્યું- ‘મહારાજ ! આજકાલ વરસાદ કેમ નથી વરસતો ? શું આપે બાંધી લીધો છે ?’ સૂરિજીએ કહ્યું- ‘અમે વરસાદને શા માટે બાંધી લઇએ ? વરસાદ નહિં વરસવાથી લોકોને શાન્તિ મળે નહિં અને જ્યારે લોકોનેજ શાન્તિ ન હોય, તો અમને શાન્તિ ક્યાંથી મળે ?’

આવી રીતે બંનેને આપસમાં વાતચીત થઇ રહી હતી, તેવામાં અમદાવાદના પ્રસિદ્ધ જૈનગૃહસ્થ કુંવરજી ત્યાં જઇ પહોંચ્યા, અને તેણે શિહાબખાનને જૈન સાધુઓના આચાર અને ઉદાર વિચારો સંબંધી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. આથી શિહાબખાન ખુશી થયો અને તેણે સૂરિજીને ઉપાશ્રયે જવાની છૂટ આપી. સૂરિજી ઉપાશ્રયે આવ્યા. લોકોને ખૂબ દાન આપવામાં આવ્યું. દાન આપતી વખતે એક તુરકી સીપાઇ ઇનામ લેવાને આવ્યો. આની સાથે કુંવરજી ઝવેરીને તકરાર થઇ. સૂરિજીને કોણે છોડાવ્યા ? આ વિષયમાં બંનેને હુંસાતુંસી ઘણી થઇ. તકરાર વધી પડી. છેવટે સીપાઇ, એમ કહીને ચાલતો થયો કે- ‘હવેથી તું તારા ગુરૂને છોડાવી લાવજે.’ તેને સૂરિજીને પુનઃ ફરિયાદવાના ઇરાદાથી આઠ દિવસ ગયા પછી કોટવાલની પાસે જઇ ખૂબ કાન ભરાવ્યા. કોટવાલે ખાનને કહ્યું. પરિણામે ખાને સૂરિજીને પકડી લાવવા માટે સિપાઇઓને હુકમ કર્યો. સિપાઇઓએ ઝવેરીવાડમાં આવી સૂરિજીને પકડ્યા અને જ્યારે તેઓ સૂરિજીને લઇ જવા લાગ્યા, ત્યારે રાઘવ નામનો ગંધર્વ અને શ્રી સોમસાગર વચમાં પડ્યા. છેવટે હીરવિજયસૂરિને છોડાવ્યા. આ રકઝકમાં રાઘવ ગંધર્વના હાથને ચોટ પણ લાગી ગઇ. સૂરિજી ત્યાંથી ઉઘાડા શરીરે નાઠા. ડરના લીધે તેમનું શરીર કંપવા લાગ્યું. સૂરિજીને આ આફતમાંથી નાસતી

વખતે દેવજી નામના લોકાએ આશ્રય આપ્યો હતો અને તેઓ ત્યાંજ રહ્યા હતા.

બીજી તરફ પેલા પકડવા આવેલા નોકરો બૂમ મારતા કચેરીમાં ગયા, અને કહેવા લાગ્યા કે- “અમને મુક્કીએ મુક્કીએ માર્યા, હીરજી નાશી ગયો અને તે કોર્ટને પણ માનતો નથી.” આ સાંભળતાં ખાન વધારે ગુસ્સે થયો. મહાનશોર મચી ગયો. પોળો દેવાઇ ગઇ. રાજનોકરો સૂરિજીને ખોજવા લાગ્યા. ખોજતાં ખોજતાં તેઓ તો ન મળ્યા, પરંતુ ધર્મસાગર અને શ્રુતસાગર એ બે સાધુ હાથમાં આવી ગયા. એ બન્નેને ખૂબ માર્યા, અને પછી ‘આ તો તે (હીરવિજય) નથી’ એમ વિચારી તેમને છોડી મુક્યા. અને કેટવાલ તથા બીજા બધા માણસો પાછા વળ્યા. આ ધમાલ ઘણા દિવસો સુધી ચાલી હતી અને આ ધમાલનો અંત આવ્યા પછીજ હીરવિજયસૂરિ શાન્તિપૂર્વક વિહાર કરવા લાગ્યા હતા.

ઉપર્યુક્ત તમામ ઉપદ્રવો ઉપરથી આપણે સહજ જોઇ શકીએ છીએ કે, તે જમાનાના અધિકારિયો કાયદાની બારીકાઈમાં ક્યાં સુધી આગળ વધેલા હતા ? એક સામાન્ય બુદ્ધિનો માણસ પણ ન સ્વીકાર કરી શકે, એવી બાબતોને પણ સાચી માની એક મહાન્ધર્મગુરૂને પકડવા માટે પોલીસ દોડાવવી, ઘોડેસ્વારો દોડાવવા અને ચારે તરફ ધમાધમ કરી મૂકવી, એ તે જમાનાની અરાજકતાનો અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અધિકારિયોની નાદરશાહીનો નમૂનો નહિં, તો બીજું શું કહી શકાય ? ચેનકેન પ્રકારેજ પ્રજાને પાયમાલ કરવાવાળી બાબત નહિં તો બીજું શું ? અસ્તુ.

ઉપર બતાવેલા ઉપદ્રવો પૈકી છેલ્લો ઉપદ્રવ સં. ૧૬૩૬ની સાલમાં થયો હતો, એ વાત આપણે ઉપર જોઇ ગયા છીએ. તે પછી તેઓ શાન્તિપૂર્વક વિહાર કરવા લાગ્યા હતા. સં. ૧૬૩૭ની સાલમાં સૂરિજી બોરસદ પધાર્યા. અહિં તેમના પધારવાથી ઘણા ઉત્સવો થયા. આ સાલનું ચોમાસું અહિંજ પુરું કરી સૂરિજી ખંભાત પધાર્યા. અહિંના સંઘવી ઉદયકરણે

સં. ૧૬૩૮ (ઇ.સ. ૧૫૮૨) ના મહા શુદ્ધિ ૧૩ ના દિવસે સૂરિજીના હાથે ચંદ્રપ્રભુની પ્રતિષ્ઠા પણ કરાવી, તેમ તેણે આબૂ-ચિત્તોડ વિગેરેની યાત્રા માટે સંઘ પણ કાઢ્યો. તે પછી સૂરિજી વિહાર કરીને ગંધાર પધાર્યા.

ગ્રંથના પ્રથમ નાયક હીરવિજયસૂરિજીના હવે પછીના વૃતાન્તને આપણે આગળ ઉપર મુલતવી રાખી, હવે બીજા નાયક-સમ્રાટની ખોજ કરીએ.

આ હીરવિજયસૂરિની સાથે અકબર બાદશાહનો સંબંધ કેવી રીતે થયો, એ તરફ હવે આપણે દ્રષ્ટિપાત કરીએ.

એક વખત અકબર બાદશાહી મહેલના ઝરૂખે બેસી નગરચર્યા જોઈ રહ્યો હતો. તે વખત તેના કાનમાં વાજિંત્રોનો અવાજ પડ્યો. આ અવાજ સાંભળી તેણે પોતાની પાસે ઉભેલા એક નોકરને પૂછ્યું :- ‘ આ ધૂમધામ શાની છે ? તેણે જણાવ્યું કે- ‘ ચંપા નામની એક શ્રાવિકાએ છ મહીનાના ઉપવાસો કર્યા છે. તે ઉપવાસ એવા કે - જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે માત્ર દિવસે ગરમ પાણી સિવાય કોઈ વખત બીજી કંઈ પણ વસ્તુ મ્હોમાં નાખી શકાય નહિ અને તે નિમિત્તે આ વાજિંત્રો વાગી રહ્યાં છે.’

છ મહીનાના ઉપવાસ [છ મહીનાના ઉપવાસથી, કોઈએ એમ નથી સમજવાનું કે-આજકાલ જૈનોમાં જે છમાસી તપ એટલે એક દિવસ ઉપવાસ અને એક દિવસ પારણું - એમ છ મહીના સુધી કરે છે, તે કર્યો હતો, પરંતુ ચંપાએ લાગટ છ મહીના સુધી ઉપવાસો કર્યા હતા, એમાં લગારે અત્યુક્તિ જેવું નથી, કારણ કે - તે પ્રમાણે છ મહીનાના લાગટ ઉપવાસો કર્યાનાં બીજાં પણ કેટલાક પ્રમાણો મળે છે. જેમ, જે સમયની આપણે વાત કરીએ છીએ, તે સમયથી કંઈક પહેલાં એટલે વિક્રમની પંદરમી શતાબ્દિમાં થયેલ સોમસુંદરસૂરિના વખતમાં શ્રી શાંતિચંદ્રગણિએ પણ છ મહીનાના લાગટ ઉપવાસો કર્યા હતા. જૂઓ સોમસૌભાગ્યકાવ્ય સર્ગ ૧૦ મો શ્લોક ૬૧.]

‘ બહેન ! તમારાથી આટલા બધા દિવસો સુધી ભૂખ્યાં કેમ રહી

શકાય છે ? એક દિવસ બપોરે ભોજન ન થયું હોય, તો શરીર ધૂજવા લાગે છે, તો પછી આટલા બધા દિવસો સુધી અન્ન વિના કેમ ચાલી શકે ?’

ચંપાએ કહ્યું - ‘ભાઈઓ ! આવી તપસ્યા કરવી, એ મારી શક્તિથી બહારનું કામ છે; પરંતુ દેવ-ગુરૂની કૃપાથીજ હું આ તપસ્યા કરું છું અને આનંદપૂર્વક ધર્મ ધ્યાનમાં દિવસો ગુજરું છું.’

ચંપાનાં પરમ આસ્તિકતાવાળાં આ વચનો સાંભળી તેઓને એમ પૂછવાનું મન અવશ્ય થઈ આવ્યું કે- આ બાઈના દેવ અને ગુરૂ કોણ છે, કે જેના પ્રતાપથી આ બાઈમાં આટલી બધી શક્તિ આવી છે ?

પોતાની આ જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરવાને તેમણે જ્યારે પૂછ્યું, ત્યારે ચંપાએ કહ્યું - ‘મારા દેવ ઋષભાદિ તીર્થંકરો છે, કે જેઓ સમસ્ત પ્રકારના દોષો અને જન્મ-મરણથી રહિત થયેલા છે, અને મારા ગુરૂ હીરવિજયસૂરિ છે કે - જેઓ કંચન-કામિનીના ત્યાગી થઈ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરી જગતના કલ્યાણનો ઉપદેશ આપે છે.’

મંગળ ચૌધરી અને કમરૂપાને બાદશાહ પાસે આવી ઉપરની તમામ હકીકત નિવેદન કરી. બાદશાહની આ વખતે તીવ્ર ઈચ્છા થઈ કે- આવા મહાપ્રતાપી સૂરિનાં દર્શન અવશ્ય કરવાં જોઈએ. આ વખતે બાદશાહને એમ પણ વિચાર થયો કે- ઇતમાદખાન ગુજરાતમાં ઘણું રહેલ છે, માટે તે હીરવિજયસૂરિથી પરિચિત હશે. આથી તેણે ઇતમાદખાનને બોલાવી પૂછ્યું - ‘શું તમે હીરવિજયસૂરિને જાણો છો ?’ ઇતમાદખાને કહ્યું :- ‘હા હજુર, હીરવિજયસૂરિ એક સાચા ફકીર છે. તેઓ એકઠા ગાડી, ઘોડા વિગેરે કંઈ પણ વાહનમાં બેસતા નથી. હમેશાં પગે ચાલી ગ્રામાનુગ્રામ ફરે છે, દ્રવ્ય રાખતા નથી, સ્ત્રીથી સર્વથા દૂર રહે છે અને હમેશાં ઇશ્વરની બંદગી કરી લોકોને સારો સારો બોધ આપવામાંજ દિવસો ગુજારે છે.’

ઇતમાદખાનનાં આ વચનોથી બાદશાહની ઉત્કંઠામાં કંઈક વધારો

થયો અને તેની સંપૂર્ણ ઘચ્છા થઇ કે 'આવા સાચા ફક્કીરને અવશ્ય આપણા દરબારમાં બોલાવવા બોધએ અને તેમનો ઉપદેશ સાંભળવો બોધએ.'

આવાજ પ્રસંગમાં એક દિવસ નગરમાં નીકળેલો એક મોટો વરઘોડો તેની દ્રષ્ટિમાં પડ્યો. અનેક પ્રકારના વાર્જિત્રો અને હજારો મનુષ્યોની ભીડ તેના જોવામાં આવી. તેજ વખતે તેણે ટોડરમલ્લને પૂછ્યું- 'આટલાં બધાં માણસોની ભીડ અને આ વાજાં - એ બધું શાને માટે છે ?' ટોડરમલ્લે કહ્યું - 'સરકાર ! જે બાઇએ છ મહીનાની તપસ્યા કરી હતી તે તપસ્યા આજે પૂરી થઇ છે, તેની ખુશાલીમાં શ્રાવકોએ આ વરઘોડો ચઢાવેલો છે.'

બાદશાહે ઉત્સુકતાપૂર્વક પુનઃ પૂછ્યું, 'તો શું, તે બાઇ પણ આ વરઘોડામાં સામેલ છે ?'

ટોડરમલ્લે કહ્યું - 'હજૂર ! તે બાઇ ઉત્તમોત્તમ વસ્ત્રો અને આભૂષણોથી સુસજ્જિત થઇ પ્રસન્નતાપૂર્વક એક પાલખીમાં બેઠી છે. તેની સામે ફુલો અને સોપારી વિગેરેથી ભરેલા કેટલાક થાળ રાખવામાં આવ્યા છે.'

આમ વાતો થતી હતી, તેવામાં વરઘોટો બાદશાહી મહેલ પાસે આવ્યો. બાદશાહે વિવેકી માણસોને મોકલી માનપૂર્વક ચંપાબાઇને પોતાના મહેલમાં બોલાવી, અને વિનયપૂર્વક પૂછ્યું- 'માતાજી ! તમે કેટલા અને કેવી રીતે ઉપવાસ કર્યા ?'

ચંપાએ કહ્યું - 'પૃથ્વીનાથ ! મેં છ મહીના સુધી અનાજ લીધું નથી. માત્ર કોઇ કોઇ વખત વઘારે તૃષા લાગતી, ત્યારે દિવસના ભાગમાં ગરમ પાણી થોડું થોડું પી લેતી. એવી રીતે મારો તે છમાસી તપ આજે પૂર્ણ થયો છે.'

બાદશાહે આશ્ચર્યાન્વિત થઇ કહ્યું - 'બાઇ ! આટલા બધા ઉપવાસ તમારાથી કેમ થઇ શક્યા ?'

~~અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~

ચંપાએ દ્રઢતા અને શ્રદ્ધાપૂર્વક કહ્યું - ‘મારા ગુરૂ હીરવિજયસૂરિના પ્રતાપથીજ હું આટલી તપસ્યા કરી શકી છું.’

જે કે બાદશાહ મંગલચોઢરી અને કમરૂખાનને પહેલાં મોકલીને ચંપાની આ હકીકતથી વાકેફ થયો હતો; છતાં કુદરતનો કાયદો છે કે - બીજાના મુખથી સાંભળેલી વાતમાં જેટલો આનંદ અને લાગણી ઉપદ્રવે છે, તેના કરતાં સાક્ષાત્કારથી કદાચ ગુણો આનંદ અને લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેટલાજ માટે બાદશાહે, ‘જાણવા છતાં ફરી શા માટે પૂછ્યું ? એવી મનમાં લગાર પણ શંકા લાવ્યા સિવાય ઉપર્યુક્ત હકીકત ખાસ ચંપાનેજ પૂછીને પોતાની જુઝાસા પૂરી કરી. આ વખતે બાદશાહે એ પણ પૂછીને પોતાનું સમાધાન કરી લીધું કે ‘હીરવિજયસૂરિ અત્યારે ક્યાં બિરાજે છે ?’ તેને ચંપાના કહેવાથી માલૂમ પડ્યું કે- સૂરીશ્વરજી અત્યારે ગુજરાત પ્રાંતના ગંધાર નગરમાં બિરાજે છે.’

બાદશાહ ચંપાની બધી વાતોથી બહુ ખુશી થયો. તેણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે- ગમે તે રીતે પણ હીરવિજયસૂરિને અહિં બોલાવવા પ્રયત્ન કરવો. ‘હીરવિજયસૂરિરાસ’ ના કર્તા શ્રદ્ધભદાસના કહેવા પ્રમાણે - અકબરે તે વખતે પ્રસન્ન થઈ ચંપાને, બહુમૂલ્ય સોનાનો ચૂડો પહેરાવ્યો હતો. તેમ તેના વરઘોડામાં પોતાનાં રાજકીય વાજિંત્રો આપીને વરઘોડાની શોભામાં વધારો કર્યો હતો.

‘જગદ્ગુરૂકાવ્ય’ ના કર્તા શ્રી પદ્મસાગરગણિ તો પોતાના કાવ્યમાં એમ પણ કહે છે કે- અકબરે આ બાદશાહની તપસ્યાની પરીક્ષા કરવા માટે તેણીને મહીના-દોઢ મહીના સુધી ખાસ એક સ્થાનમાં રાખીને, તેની તપાસ રાખવા માટે પોતાના માણસો રોક્યા હતા. આ પરીક્ષામાં બાદશાહની સદ્ભાવના અને દંભનો સર્વથા અભાવ જણાયો હતો. તે પછી હીરવિજયસૂરિ તેણીના ગુરૂ થાય છે એમ જાણી લઈ, તે મહાત્મા ક્યાં છે ? એનો પતો તેણે થાનસિંઘ કે જે એક જૈનગૃહસ્થ હતો અને અકબરના દરબારમાં રહેતો હતો, તેનાથી મેળવ્યો હતો.

જ્યારે ‘વિજયપ્રશસ્તિ’ કાવ્યના કર્તા હેમવિજયગણિ કહે છે કે - અકબરે હીરવિજયસૂરિની પ્રશંસા ઇતમાદખાન દ્વારા જ સાંભળી હતી, અને તે ઉપરથી જ તેણે હીરવિજયસૂરિને આમંત્રણ મોકલવાનું નક્કી કર્યું હતું.

અસ્તુ, ગમે તેમ હો, પરંતુ અકબરને ઉપરના કારણોથી હીરવિજયસૂરિના નામનો પરિચય થયો હતો, એ વાત તો ચોક્કસ જ છે, હવે અકબરે તેમનો સાક્ષાત્કાર કરવાની પૂર્ણ ઇચ્છા કરી. અને તે ઇચ્છા એટલી બધી તીવ્ર થઈ, કે તેણે તુરંતજ માનુકત્યાણ અને થાનસિંઘ રામજી નામના બે જૈનગૃહસ્થો અને ધર્મસીપંથ્યાસ, કે જેઓ તે વખતે ત્યાંજ હતા, તેમને બોલાવી કહ્યું કે- ‘તમે હીરવિજયસૂરિને અહીં પધારવા માટે એક વિનંતિપત્ર લખો અને હું પણ એક પત્ર લખું છું.’

પરસ્પરની સમ્મતિપૂર્વક બન્ને પત્રો લખાયા. શ્રાવકોએ પત્ર લખ્યો સૂરિજી ઉપર, જ્યારે બાદશાહે તે વખતના ગુજરાતના સૂબા શિહાબખાન (શિહાબુદ્દીન એહમદખાન) ઉપર લખ્યો. બાદશાહે શિહાબખાન ઉપર જે પત્ર લખ્યો, તેમાં હીરવિજયસૂરિજીને મોકલવા માટે મામૂલી લખ્યું, એમ નહિ, પરંતુ હાથી, ઘોડા, પાલખી અને બીજી તમામ આર્થિક સહાયતાના આંડબર સાથે તેઓને મોકલવા માટે લખ્યું. આ બન્ને પત્રો લઈને બાદશાહે બે મેવડાઓને (અર્થાત્- તેઓ મેવાતના રહીશો છે, અને દોડનાર તરીકે પ્રખ્યાત છે. જે કંઈ વસ્તુ જોઈતી હોય; તે ઉત્સાહથી ઘણે દૂરથી તેઓ લાવી આપે છે. તેઓ ઉત્તમ જસુસો છે અને ઘણી ગૂંચવણ ભરેલી ફરજો બજાવી આપે છે. હુકમ બજાવવાને તૈયાર એવા તેઓમાંના એક હજાર છે.) અમદાવાદ મોકલ્યા. ‘હીરસૌભાગ્યકાવ્ય’ માં આ બે મેવડાઓનાં નામો મૌંદી અને કમાલ બતાવવામાં આવ્યાં છે. આ પ્રસંગે લગાર એક બીજો પણ વિચાર કરી લઈએ.

અકબર સમ્રાટ હતો. તેની પાસે સમસ્ત પ્રકારની સામગ્રી હતી. હાથી હતા, ઊંટ હતાં, ઘોડા હતા અને લક્ષ્મીનો તોટો જોતો, તેમ

માણસોની ખોટ નહોતી. તે જમાનામાં જેટલી જલદી કાર્ય સિદ્ધિ કરવી હોય, તે પ્રમાણે કરાવી શકે, એવી બધીએ સામગ્રી અકબર પાસે વિદ્યમાન હતી. ટૂંકમાં કહીએ તો અકબરને હામ, દામ અને ઠામ બધુંએ હતું. અતઃ તે પોતાનું ધાર્યું કામ કરે, એમાં લગાડે નવાઈ નહિં. છતાં પણ કહેવું પડશે કે- વર્તમાન જમાનાનો એક દરિદ્ર મનુષ્ય જેટલી ઝડપથી કાર્યસિદ્ધિ કરી શકે છે, તેટલી ઝડપથી કાર્યસિદ્ધિ તે વખતનો સમ્રાટ અકબર નહોતો કરી શકતો. અકબર પાસે એવું વૈજ્ઞાનિક સાધન નહોતુંજ, કે જેવું અત્યારના એક દરિદ્રના ભાગ્યમાં પણ પ્રાપ્ત થયું છે. અકબરને આગરે બેઠે, ચદિ ગુજરાતમાં કંઈ જરૂરી સમાચાર પણ પહોંચાડવા પડતા, તો તેને માટે ઓછામાં ઓછા ૧૦-૧૨ દિવસ જેટલો સમય તો સ્થેજે જોઈતો. અત્યારે ૧૦-૧૨ દિવસોની વાત તો દૂર રહી, પણ ૧૦-૧૨ કલાકો પણ તેવા કાર્ય માટે જોઈતા નથી. અરે, ૧૦-૧૨ મિનિટ પણ સેકન્ડો ગાઉ દૂર સમાચાર પહોંચાડવાને કાફી થઈ પડે છે. વળી જે સમાચાર મોકલવા માટે તે વખતે ઘણા રૂપિયાઓનો વ્યય કરવો પડતો હતો, તેજ સમાચાર અત્યારે માત્ર બાર આનામાંજ પહોંચાડી શકાય છે. હજૂ લગાર જમાનાને આગળ વધવા ધો. ભારતવર્ષમાં સાધનોની છૂટ પહોળા પ્રમાણમાં શરૂ થવા ધો. જે સમાચાર પહોંચાડવામાં અત્યારે ૧૦-૧૨ મિનિટનો સમય લાગી જાય છે, તે પણ બચીને સેકન્ડોની ગણતરીમાં સમય લાગવા લાગશે. પ્રિય પાઠક ! બતાવો, અકબર સમ્રાટ હોવા છતાં - અરે, તે વખતનો ચક્રવર્તી જેવો રાજા હોવા છતાં, આવું સાધન તેના નસીબમાં હતું ? ના, નહોતું, લગાડે નહોતું. ઓછામાં ઓછા કહીએ તો આઠ-આઠ, દશ-દશ દિવસે કે કોઈ વખતે તેથી પણ વધારે દિવસો સુધી રસ્તાની ધૂળ ફાકી ફાકીને ઊંટ કે ઘોડાનો અને તેની સાથે માણસનો પણ અંત નીકળી જતો, ત્યારે અકબર મુશ્કેલથી એક સમાચાર ગુજરાત પહોંચાડી શકતો. અકબરની ઘણીએ ઘર્રા હતી કે હીરવિજયસૂરિને મોકલેલું આમંત્રણ હમણાં ને હમણાં પહોંચે તો સારું, પણ તેનું ધાર્યું શું કામમાં આવે ? મનુષ્ય

જાતથી તો જેટલું થતું હોય, તેટલું જ થાય ને ! તોપણ અકબરનો અને થાનસિંઘ વિગેરે શ્રાવકોનો પત્ર લઈને આગરેથી રવાના થયેલા મેવડાઓ, લાંબી લાંબી ખેપો કરીને જેમ બચ્યું તેમ જલદી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યા અને શિહાબખાનને બન્ને પત્રો સુપરત કર્યા.

શિહાબખાને સમ્રાટનો પત્ર હાથમાં લઈ ભક્તિપૂર્વક માથે ચઢાવ્યો અને તે પત્રને વાંચ્યા પહેલાંજ ઉત્સુકતાપૂર્વક તેને સમ્રાટની, સમ્રાટના ત્રણ પુત્રો- શેબુજી, પહાડી અને દાનીયાલની અને સમસ્ત બાદશાહી કુટુંબની સુખશાન્તિના સમાચાર પૂછ્યા. તદનન્તર તેણે બાદશાહનું સોનેરી ફરમાન બહુજ ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યું. તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે-

‘હાથી, ઘોડા, પાલખી અને બીજી રાજ્ય સામગ્રી સાથે સમ્માન અને ધૂમધામપૂર્વક શ્રી હીરવિજયસૂરિને અહિં મોકલો.’

શિહાબખાન, ખુદ સમ્રાટનો આ પત્ર જોઈ એક વખત તો સ્તબ્ધ બની ગયો, અને પોતાનું પૂર્વકૃત સ્મરણમાં આવ્યું. આ તેજ હીરવિજયસૂરિને બાદશાહે આમંત્રણ કર્યું છે કે - જેઓને મેં થોડાજ સમય ઉપર અનીતિપૂર્વક જુલ્મી ઉપદ્રવ કર્યો હતો. અરે આજ હીરવિજયસૂરિ એક વખત મારા ડરથી એવી આફતમાં આવી પડ્યા હતા કે - તેમને ઉઘાડા શરીરે મારા દુષ્ટ સિપાઈઓના પંજામાંથી નાસવું પડ્યું હતું. ઇત્યાદિ વિચારોની ભરતી તેના હૃદયસાગરમાં થવા લાગી અને તેની સાથેજ સાથે ‘આવા મહાત્માને આપેલા કષ્ટ માટે’ તેના હૃદયમાં અસાધારણ પશ્ચાતાપ થવા લાગ્યો. પણ પાછળથી ‘ગતં ન શોચામિ કૃતમ્ ન મલ્યે’ એ નિયમનું અવલંબન કરી, પોતાના માલિકની આજ્ઞાનો કેમ જલદી અમલ થાય એજ વાત તેણે હાથમાં લીધી. તેણે અમદાવાદના પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ આગેવાન જૈન ગૃહસ્થોને બોલાવ્યા. તેઓ બધા એકઠા થયા. પછી શિહાબખાને આગરાના શ્રાવકોનો પત્ર તેઓને આપ્યો અને પોતાના ઉપરનો બાદશાહનો પત્ર પણ વાંચી સંભળાવ્યો. તે ઉપરાંત તેણે એ પણ કહ્યું કે-

~~સૂરિજીના પદ્યોમાંથી એક પદ્ય આ પ્રમાણે છે.~~

“જ્યારે સમ્રાટ આવા માનપૂર્વક હીરવિજયસૂરિજીને આમંત્રણ કરે છે, તો પછી તમારે તેઓને ત્યાં જવા માટે ખાસ કરીને વિનંતિ કરવી જોઈએ. આ એવું માન છે કે- જે માન બાદશાહ તરફથી અત્યાર સુધી કોઈને પણ મળ્યું નથી. સૂરીશ્વરજીના પદારવાથી તમારા ધર્મનું ગૌરવ વધશે, અને તમારી પણ કીર્તિમાં વધારો થશે. એટલુંજ નહિં, પરંતુ હીરવિજયસૂરિજીની શિષ્ય પરંપરાને માટે પણ આ પ્રાથમિક પ્રવેશ ઘણોજ લાભદાયક થઈ પડશે. માટે કંઈ પણ જાતની હા, ના કર્યા સિવાય હીરવિજયસૂરિને જરૂર ત્યાં જવા માટે સમ્મતિ આપો. મને ખાતરી છે કે- તેઓ ત્યાં જઈને જરૂર બાદશાહ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડશે અને બાદશાહ પાસે સારાં સારાં કામો કરાવશે.”

આની સાથે ખાને એ પણ કહ્યું કે- ‘સૂરિજીની રસ્તાની સગવડતાને માટે હાથી, ઘોડા, પાલખી અને દ્રવ્ય વિગેરે જે કંઈ જોઈએ, તે બધું આપવાને માટે મને સમ્રાટનો હુકમ છે, માટે તે સંબંધી તમારે કંઈ પણ વિચાર કરવાનો નથી.’

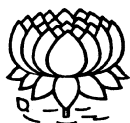
જો કે સમ્રાટનું આ આમંત્રણ વાંચતાની સાથે તો અમદાવાદના ગૃહસ્થોને પ્રસન્નતા થવાને બદલે ઝાંખી પણ ગ્લાની થઈ હતી, પરંતુ શિહાબખાનના ઉપર્યુક્ત ઉત્તેજનાત્મક શબ્દોથી તેઓના મુખો પર કંઈક ઉત્સાહની રેખાઓ ઉપસી આવી હોય, તેમ જણાવવા લાગ્યું હતું. છેવટે શ્રાવકો, શિહાબખાનને એમ કહીને ઉઠ્યા કે- ‘સૂરિજી મહારાજ હાલ ગંધારમાં બિરાજે છે, માટે અમે ગંધાર જઈને તેઓશ્રીને વિનંતિ કરી અહીં લઈ આવીએ.’

તે પછી શ્રાવકોએ એકઠા થઈ અમુક અમુક ગૃહસ્થોને ગંધાર જવાનું ઠરાવ્યું અને તે પ્રમાણે વચ્છરાજ પારેખ, મૂલોશેઠ, નાના વીપુશેઠ અને કુંવરજી ઝવેરી વિગેરે ગાડીઓ જોડી ગંધાર ગયા. બીજી તરફ અમદાવાદના જૈનસંઘની સૂચનાથી ખંભાતથી સંઘવી ઉદયકરણ, પારેખ વજીઆ, પારેખ રાજીઆ અને રાજા શ્રીમલ્લ ઓશવાલ વિગેરે પણ સીધા

ગંધાર પહોંચ્યા.

અમદાવાદ અને ખંભાતના આગેવાન ગૃહસ્થોના આવવાથી જે કે સૂરિજીને બહુ આનંદ થયો, પરંતુ ‘આમ એકાએક આવવાનું શું કારણ હશે ?’ એ શંકાએ તેઓશ્રીના હૃદયમાં અવશ્ય સ્થાન લીધું. બન્ને ગામોના સંઘોએ સૂરિજી અને તમામ મુનિમંડલને વંદન કરી સૂરિજીનું વ્યાખ્યાન શ્રવણ કર્યું. સૂરિજીએ બપોરના આહારપાણી કર્યા. શ્રાવકો પણ સેવા-પૂજા અને ભોજનાદિ કાર્યોથી નિવૃત્ત થયા. તે પછી બપોરના સમયે અમદાવાદના ગૃહસ્થો, ખંભાતના ગૃહસ્થો અને ગંધારના આગેવાન ગૃહસ્થો, તેમ સૂરીશ્વરજી, વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાય અને બીજા તેમની સાથેના પ્રધાન મુનિયો આ બધા એકાન્ત સ્થાનમાં વિચાર કરવાને બેઠા.

આ વખતે અમદાવાદના સંઘે અકબર બાદશાહનો શિહાબખાન ઉપર આવેલો પત્ર અને આગરાના જૈનસંઘનો પત્ર, એમ બન્ને પત્રો સૂરિજીને આપ્યા. સૂરિજીએ પોતાના ઉપરનો આગરાના સંઘનો પત્ર પોતે વાંચ્યો.

૩

સૂરિજી બોલ્યા કે- પુણ્ય-પ્રતાપથી ‘ચાવદ્ બુદ્ધિબલોદયમ્’ એ નિયમાનુસાર કંઈ પણ શાસનસેવા માટે ઉદ્યમ કરવો, એ મારી ફરજ સમજું છું. વળી આપણા તે પૂજ્ય પુરૂષોને તો રાજ્ય દરબારમાં પગ પેસારો કરવામાં કેટલીક મુશ્કેલીઓ પણ પડી હતી અને આ તો સમ્રાટ પોતે આપણને આમંત્રણ કરે છે તો પછી આપણે આમંત્રણને પાછું ઠેલવું એ મને તો વ્યાજબી જણાતું નથી. તમે બધા સમજી શકો છો કે, હજારો બલ્કે લાખો મનુષ્યોને ઉપદેશ આપવામાં જે લાભ રહેલો છે, તેના કરતાં કંઈ ગુણો લાભ એક રાજાને-સમ્રાટને ઉપદેશ આપવામાં રહેલો છે. કારણ કે ગુરૂકૃપાથી યદિ સમ્રાટના હૃદયમાં જો એક પણ વાત ઉતરી જાય, તો તેનું અનુકરણ કરવાને હજારો કે લાખો મનુષ્યોને બાધ્ય થવું જ પડે. વળી આપણે એમ પણ વિચાર કરવાની જરૂર નથી કે- ‘જેને ગરજ હશે, તે આપણે ત્યાં વસ્તુનો સ્વીકાર કરવાને આવશે.’ આવા વિચારો શાસનને માટે લાભદાયક નથી. સંસારમાં પોતાની મેળે ધર્મના કરનારા - સારાં સારાં કામો કરનારા મનુષ્યો બહુ થોડા હોય છે. અત્યારનો ધર્મ પાંગળો

છે. લોકોને સમજાવી સમજાવીને યુક્તિઓ ઠસાવી ઠસાવીને જો ધર્મ કરાવવામાં આવે, તોજ મનુષ્યો ધર્મમાં આરૂઢ થાય છે અને પુણ્યકાર્યમાં જોડાય છે. એટલા માટે આપણે તો શાસનસેવાની જ ભાવના રાખવી જોઈએ અને શાસનસેવાની લાગણીથી-ભાવનાથી આપણને ગમે ત્યાં જવું પડે, તો પણ આપણે તેમાં સંકોચ રાખવો જ ન જોઈએ. પરમાત્મા મહાવીર દેવના અકાટ્ય સિદ્ધાન્તોનો ઘેર ઘેર જઈને પ્રકાશ કરવામાં આવશે, ત્યારેજ આપણે સાચી શાસનસેવા બજાવી શકીશું. સર્વ જીવ કરું શાસનરસી એ ભાવનાનો મૂળ ઉદ્દેશ્ય શો છે ? ગમે તે રીતે પણ મનુષ્યોને ધર્મના-અહિંસાના ધર્મના અનુરાગી બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો. માટે તમે બધા બીજો બધો વિચાર છોડી દઈને અકબરની પાસે જવા માટે મને સમ્મત થાઓ, એજ હું ઇચ્છું છું.

સૂરિજી મહારાજના ગંભીરતાવાળા આ ઉપદેશની દરેક ઉપર વિજળીની માફક અસર થઈ. એક વખત જે લોકો અકબરની પાસે જવામાં અલાભ જોતા હતા, તેઓ બધા લાભજ બોવા લાગ્યા. ‘સૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી બાદશાહ માંસાહાર છોડી દે, તો કેવું સારું ! સૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી બાદશાહ પશુવધ બંધ કરે, તો કેટલો બધો લાભ થાય ?’ સૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી બાદશાહ જૈન થાય, તો કેવી મજાહ ? એમ અનેક કલ્પનાદેવીના ઘોડાઓ દરેકના હૃદયોમાં ઘોડાઘોડ કરવા લાગ્યા. દરેક એકી અવાજે સૂરિજી મહારાજને પ્રસન્નતાથી કહેવા લાગ્યા :-

“સાહેબજી ! આપ ખુશીથી પધારો. અમે બધા રાજી છીએ. આપ મહાપ્રતાપી પુરૂષ છો, આપ મહાપુણ્યશાળી છો, આપના તપસ્તેજથી બાદશાહ રાગી થશે અને અનેક પ્રકારનાં શાસનની ઉન્નતિનાં કાર્યો થશે. આપ પ્રભુ હેમચંદ્રાર્યાના જેવોજ પ્રતાપ પાડી જીવદયાનો વિજય વાવટો આ ભારતભૂમિમાં ફરકાવો, એવી અમે આશા રાખીએ છીએ અને અમારી તે આશા શાસનદેવો અવશ્ય સફળ કરશે, એમ અમને ચોક્કસ

પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી

ખાતરી છે, અમારો આત્મદેવ એવીજ સાક્ષી પૂરે છે.”

તે પછી સૂરિજી મહારાજને વિહાર કરવાનું નક્કી થતાં હર્ષના આવેશપૂર્વક એકઠા થયેલા સંઘે એકી અવાજે વીર પરમાત્માની અને હીરવિજયસૂરિ મહારાજની જય બોલાવી આખો ઉપાશ્રય ગજાવી દીધો.

આજે માગશર વદિ ૭ નો દિવસ છે. હજારો મનુષ્યોની ભીડ ગંધારના ઉપાશ્રયમાં થઈ રહી છે. સાધુ-મુનિરાજો કમ્મર બાંધવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. આગેવાન શેઠિયાઓ સૂરિજી મહારાજ પાસે બેસી હર્ષ અને શોકની સમકાલીન સ્થિતિમાં સૂરિજી મહારાજના મુખ કમલથી બોધવચનો ગ્રહણ કરી રહ્યા છે. એક તરફ સ્ત્રીવર્ગનું મ્હોટું ટોળું ઊભું છે. તેમાં કેટલીક ગુરૂવિરહથી આંસુ પાડી રહી છે, કેટલીક ‘ગુરૂ મહારાજ અકબર બાદશાહને બોધ આપવા જાય છે.’ વિગેરે વાતો કરી રહી છે, કેટલીક ‘ગુરૂ મહારાજ એટલે બધે દૂર જાય છે, તો હવે દર્શન ક્યારે થશે ? એવી ભાવનાઓ કરી નિસ્તેજ મુખે સ્તબ્ધ થઈ ઊભી રહી છે, જ્યારે કેટલીક ગાવામાં હોશિયાર ગણાતી મહિલાઓ ગુરૂવિરહ ની ગહુંગીઓ ગાઈ રહી છે. મુનિરાજો કમ્મર બાંધીને તૈયાર થયા, એટલે સૂરિજી મહારાજે પણ તરપણી અને દાંડો હાથમાં લીધો. હજારો સ્ત્રી-પુરૂષો સૂરિજીની મુખમુદ્રાને નિહાળતાં જ રહ્યાં. સૂરિજી આગળ આગળ ચાલવા લાગ્યા. પાછળ પાછળ મુનિરાજોનો સમુદાય પોત પોતાની ઉપધિ અને પાતરાં ખભે લઈ ચાલવા લાગ્યો. તેમની પાછળ પુરૂષોનો સમુદાય અને સૌથી છેલ્લે સ્ત્રી સમુદાય ચાલવા લાગ્યો. ગુરૂથી પડતા આ લાંબા વિરહની વાર્તા જેમ જેમ મનુષ્યોના મગજમાં આવવા લાગી, તેમ તેમ તેઓના હૃદયો ભરાઈ આવવા લાગ્યાં અને ગમે તેટલી ધીરતાથી રોકવા છતાં પણ દરેકની આંખોથી આંસુ પડવા જ લાગ્યાં. ગુરૂ તો હજારો મનુષ્યોની આ ઉદાસીનતાને ન દેખતાં માત્ર સમભાવમાં લીન થઈ પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન કરતાં, ધીરે ધીરે આગળ વધતા જ રહ્યા. નગરથી બહાર થોડે દૂર આવી સૂરિજીએ તમામ સંઘને વૈરાગ્યમય ઉપદેશ આપ્યો.

સૂરિજીએ કહ્યું :- ‘ધર્મનો સ્નેહ, એ સંસારમાં અજબ સ્નેહ છે. ગુરૂ અને શિષ્યનો સ્નેહ, એ ધર્મસ્નેહ છે. તમારો અને અમારો સ્નેહ, એ ધર્મસ્નેહ છે અને તેજ ધર્મસ્નેહના લીધે અત્યારે તમારા મુખકમળો કરમાઇ ગયેલાં જોવાય છે પણ તમે બધા જાણોજ છો કે પરમાત્માએ અમારે માટે એવો માર્ગ બતાવેલો છે કે - જે માર્ગમાં ચાલવાથીજ અમે અમારા ચારિત્રની રક્ષા કરી શકીએ છીએ. ચોમાસાના ચાર મહિનાની સ્થિતિમાં તમને એટલો બધો સ્નેહ થઇ જાય છે કે મુનિરાજો વિહાર કરે, ત્યારે તમને પાર વિનાનું દુઃખ થાય છે, જો કે આ ધર્મસ્નેહ લાભકર્તા છે, ભવ્યપુરુષો આ ધર્મસ્નેહથી પોતાનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે પરંતુ આ સ્નેહ પણ કોઇ વખત બંધનનું કારણ થઇ પડે છે. માટે પરિણામે તો આ સ્નેહથી પણ આપણે બધાઓએ મુક્ત જ થવાનું છે મહાનુભાવો ! મુનિરાજોના ધર્મ પ્રમાણે આ સમય અમારા માટે વિહારનો જ છે. તેમાં પણ તમે જાણો છો તેમ, આપણા દેશના સમ્રાટ અકબર બાદશાહ તરફથી આવેલા આમંત્રણને માન આપી, માટે તેઓની પાસે જવાને બાધ્ય થવું પડ્યું છે. જો કે તમે અત્યાર સુધીમાં ઘણી ભક્તિ કરી છે, અને તે ભક્તિ મને નિરંતર સ્મરણમાં આવ્યા કરશે, પણ હવે હું તમારા બધાઓની ચતુર્વિધ સંઘની એક સહાયતા માગું છું. અને તે એ છે કે તમે બધાએ શાસનદેવને એવી પ્રાર્થના કરશો કે - તેઓ મને વીર પરમાત્માના શાસનની સેવા કરવાનું સામર્થ્ય અર્પણ કરે અને મને નિર્વિઘ્નપણે ફત્તેપુર-સીકરી પહોંચાડી મારા કાર્યમાં સહાયક થાય. હવે હું તમને બધાઓને એજ કહેવા માગુ છું કે- તમે બધાઓ ધર્મધ્યાનમાં ઉદમ રાખજો, કલેશ-કંકાસથી દૂર રહેજો, વિષય વાસનાથી નિવૃત્તિ થજો અને આ મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા કરવા માટે દાન, શીલ, તપ અને ભાવરૂપ ધર્મની આરાધના કરવામાં હંમેશા દત્તચિત રહેજો. એજ ‘ૐ શાંતિ:’

બસ, સૂરિજીએ ‘ૐ શાંતિ:’ ના ઉચ્ચારણપૂર્વક કોઇની પણ સ્થાને દ્રષ્ટિ ન દેતાં આગળ પ્રયાણ કર્યું, શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ

પોતપોતાની ભાવનાનુસાર પાછળ ચાલ્યાં અને પછી જ્યાંસુધી ગુરૂ મહારાજ દેખાતા હતાં, ત્યાં સુધી ઉભા રહી ગુરૂ મહારાજ અદ્રશ્ય થતાં સૌ કોઈ એક પછી એક ઉદાસીન ચહેરે પાછા વળ્યા.

સૂરિજીએ ગંધારથી નીકળી પહેલું મુકામ ચાંચોલમાં કર્યું. તે પછી ત્યાંથી જંબૂસર થઈ ધૂઆરણના આરે મહીનદી ઉતરી વટાદરે આવ્યા. આ ગામમાં સૂરિજીને વંદન કરવા ખંભાતનો સંઘ આવ્યો હતો.

સૂરીજીને આ ગામમાં રાત્રિના સમયે એક અજાયબી ભરેલો બનાવ અનુભવવામાં આવ્યો. એવું બન્યું કે- જ્યારે તેઓ રાત્રિના સમયમાં કંઈક નિદ્રા અને કંઈક જાગ્રત - એવી અવસ્થામાં હતા, તે વખતે તેમના જોવામાં આવ્યું કે - એક દિવ્યાકૃતિવાળી સ્ત્રી તેમની આગળ ઉભી છે. તેણીએ હાથમાં કંકુ અને મોતી ગ્રહણ કરેલાં છે. સૂરિજીને તે મોતીથી વધાવીને કહેવા લાગી - “પૂર્વ દિશામાં રહીને લગભગ આખા ભારતવર્ષ ઉપર રાજ્ય કરી રહેલ બાદશાહ અકબર આપને ઘણોજ ચાહે છે. માટે આપ કોઈપણ જાતની શંકા સિવાય ત્યાં પધારો અને વીરશાસનની શોભાને વધારો. આપના પધારવાથી દ્વિતીયાના ચંદ્રની માફક આપની કીર્તિમાં વધારો થશે.

બસ, આટલા શબ્દો બોલ્યા પછી, તે દિવ્યાકૃતિવાળી સ્ત્રી અંતર્ધાન થઈ ગઈ. તે વાતની વાતમાં ક્યાં ગઈ, એની સૂરિજીને પણ કંઈ ખબર ન પડી અને તેથી સૂરીજી વિશેષ ખુલાસો કરી શકવાને પણ સમર્થ થઈ શક્યાં નહિં. પણ એટલું તો ખરું કે- ઉપરના શબ્દધ્વનિથી તેમના હૃદયમાં અપૂર્વ ઉત્સાહ પ્રકટ થયો.

હિરજીએ ત્યાંથી આગળ વિહાર કર્યો, અને સોજીતરા, માતર અને બારેજા વિગેરે થઈ અમદાવાદ આવ્યા. અમદાવાદના શ્રાવકોએ મ્હોટા આડંબર સાથે સૂરિજીનો પ્રવેશોત્સવ કર્યો. અહિંનો સૂબો શિહાબખાન, જો કે એક વખત સૂરિજીને ઉપદ્રવ કરવાવાળો હતો, અને તેથી અત્યારે સૂરિજીને મળવું, એ એને માટે કઠિનતાવાળું થઈ પડ્યું.

હતું, અર્થાત્ તેનો પગ ભારે થઇ ગયો હતો, તો પણ તે વાતને મનમાં રાખ્યા વિના સૂરિજી પાટણ પધાર્યા. અહિં સૂરિજી સાત દિવસ રહ્યા, તે દરમિયાન કેટલીક પ્રતિષ્ઠાઓ પણ કરી. અહિંથી શ્રી વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાયે પાંત્રીસ સાધુઓ સાથે આગળ વિહાર કર્યો અને તે પછી સૂરિજીએ વિહાર કર્યો. સૂરિજી વડલીમાં પોતાના ગુરૂ વિજયદાનસૂરિના સ્તૂપને (પાદુકાને) વંદન કરી સિદ્ધપુર પધાર્યા. વિજયસેનસૂરિ અહિંથી પાછા પાટણ પધાર્યા કારણ કે - સંઘની - સાધુઓની સંભાળ રાખવાને તેઓને ગુજરાતમાંજ રહેવાનું નક્કી થયું હતું. સિદ્ધપુરથી આબૂની યાત્રા માટે વિહાર કરતાં સૂરિજી સરોતર (સરોત્રા) થઇ રોહ પધાર્યા. અહિં સહસ્ત્રાર્જુન નામક ભીલોનો ઉપરી રહેતો હતો, તેણે અને તેની આઠ સ્ત્રીઓએ સૂરિજીની સાધુવૃત્તિથી પ્રસન્ન થઇ સૂરિજીનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યો. જેને પરિણામે તેણે કોઇ પણ નિરપરાધી જીવને નહિં હણવાનો નિયમ ગ્રહણ કર્યો. એ પ્રમાણે સહસ્ત્રાર્જુનને પ્રતિબોધી સૂરિજી આબૂની યાત્રા માટે આબૂ પધાર્યા. આબૂનાં મંદિરોની કારીગરી જોઇ સૂરિજીને ઘણીજ પ્રસન્નતા થઇ. આબૂથી સિરોહી પધાર્યા. સિરોહીના રાજા સુરત્રાણે (દેવડા સુલતાને) સૂરિજીનો સારો સત્કાર કર્યો, એટલુંજ નહિં પરંતુ સૂરિજીના ઉપદેશથી તેણે મંદિરાપાન, શિકાર, માંસાહાર અને પરસ્ત્રી સેવન-એ ચાર બાબતો નહિં કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. તે પછી સૂરિજી ત્યાંથી સાદડી થઇ રાણકપુરની યાત્રાએ ગયા. અહિંના મંદિરની વિશાળતા, કે જે સૃષ્ટિની સપાટી ઉપર અદ્વિતીયતા ભોગવે છે, તે જોઇ સૂરિજીને ઘણોજ આનંદ થયો. ત્યાંથી પાછા તેઓ સાદડી આવ્યા, સૂરિજીની સેવામાં આવવાને વરાડથી નીકળેલ શ્રી કલ્યાણવિજય ઉપાધ્યાય પણ સૂરિજીને અહિંજ મળ્યા. અહિંથી તેઓ આગિઆ સુધી સૂરિજીની સાથેજ રહ્યા અને પછી પાછા વળ્યા. આગિઆના સ્વામી વણિક્કગૃહસ્થ તાલ્હાએ સૂરિજીના પધારવાથી ઉત્સવ કર્યો અને પિરોજિકા નામનું નાણું દરેક માણસને વહેંચ્યું. ત્યાંથી સૂરિજી મેડતે પધાર્યા. મેડતામાં બે દિવસની સ્થિરતા કરી. અહિંના રાજા સાદિમસુલતાને

પણ સૂરીજીને સારૂ માન આપ્યું હતું. ભારતવર્ષ ઉપર એક છત્ર સામ્રાજ્ય ભોગવનાર બાદશાહ અકબરે જ્યારે સૂરિજીને બહુમાનપૂર્વક તેડાવ્યા છે, તો પછી તેવી મહતા ઘરાવનાર સૂરિજીનું બીજા જ્ઞાના રાજાઓ બહુમાન કરે, એમાં આપણને કંઈ પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું જણાશે નહિં પરંતુ સૂરિજીના ઉપદેશમાં રહેલી અદ્ભુતશક્તિ, આપણને આશ્ચર્ય પમાડ્યા વિના રહેતી નથી. સૌથી પહેલાં તો તેઓની ગંભીર અને શાન્ત મુખમુદ્રા લોકોને આકર્ષણ કરી લેતી, અને તે પછી શુદ્ધચાત્રિના રંગથી રંગાએલો તેમનો ઉપદેશ પ્રવાહ એવો નીકળતો કે - ગમે તેવાને પણ તેની અસર થયા વિના રહેતી નહિં.

મેડતેથી સૂરિજી ‘ફલોદી પાર્શ્વનાથ’ ની યાત્રા માટે ફલોદી પણ પધાર્યા હતા અને ત્યાંથી વિહાર કરી સાંગાનેર પધાર્યા હતા.

હવે સૂરિજીને અહિંજ મૂકી, આપણે સૂરીજીથી આગળ નીકળેલ શ્રી વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાય પાસે જઈએ.

વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાય હમણાંજ - સૂરિજી સાંગાનેર પધાર્યા ત્યારે ફતેહપુર સીકરી પહોંચ્યાં છે. તેમની સાથે સિંહવિમલ વિગેરે વિદ્વાન મુનિરત્નો પણ છે. તેમણે ઉપાશ્રયમાં મુકામ કર્યા પછી તુર્તજ થાનસિંઘ, માનુકત્યાણ અને અમીપ્રાલ વિગેરે આગેવાન શ્રાવકોને કહ્યું - ‘ચાલો આપણે બાદશાહને મળીએ.’

ઉપાધ્યાયજીની આ ઉત્સુકતા, વાંચનારને લગાર અસ્થાને અવશ્ય લાગશે. હજુ તો ઉપાશ્રયમાં આવીને મુકામ કરતાં વાર થઈ નથી અને એકદમ અકબર જેવા બાદશાહને મળવા માટે તૈયાર થવું, એ લગાર અસભ્યતાવાળું નહિ, તો અનુચિત જેવું તો અવશ્ય લાગે છે. ઉપાધ્યાયજીના આ વચનના ઉત્તરમાં થાનસિંગ અને માનુકત્યાણે એજ કહ્યું - “બાદશાહ વિચિત્ર પ્રકૃતિનો માણસ છે, એકાએક તેની પાસે જઈને ઉભા રહેવું, એ આપણે માટે યોગ્ય નથી, માટે આપ સ્થિરતા કરો. અમે શેખ અબ્બુલફઝલને મળીએ છીએ. તેઓ જે સલાહ આપશે, તે

પ્રમાણે કરીશું.”

થાનસિંઘ, માનુકત્યાણ અને અમીપાલ વિગેરે કેટલાક આગેવાન શ્રાવકો અખ્ખુલફ્જલ પાસે ગયા અને કહ્યું કે- ‘હીરવિજયસૂરિના કેટલાક શિષ્યો આવી ગયા છે, અને તેઓ બાદશાહને મળવા ચાહે છે. અખ્ખુલફ્જલે બહુ હર્ષપૂર્વક જણાવ્યું કે- ખુશીથી તેઓને લાવો, આપણે બાદશાહ પાસે લઇ જઇએ.’

આ પ્રસંગે એટલો ખુલાસો કરી દેવો જરૂરનો થઇ પડશે કે- સૂરીશ્વરજીના આવ્યા પહેલાં વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાયની ઇચ્છા બાદશાહને બહુ જલદી મળવાની થઇ હતી તેમાં ખાસ એક કારણ હતું અને તે એ કે - બાદશાહના સંબંધમાં નાના પ્રકારની વાતો તેઓના સાંભળવામાં આવી હતી. કોઇ બાદશાહને બિલકુલ અસભ્ય બતાવતા, કોઇ કોઠી બતાવતા, અને કોઇ પ્રપંચી જણાવતા તો કોઇ એમ વિચારતાં કે - જેના શિષ્યો આવા ત્યાગી, વિદ્વાન અને હૌશીયાર છે, તે ગુરૂ તો ન માલૂમ કેવાએ હશે. છેવટે બાદશાહે પોતાનો હર્ષ શબ્દો દ્વારા પણ જાહેર કર્યો, અને તે પછી ઉપાધ્યાયજી વિગેરે પાછા ઉપાશ્રયે આવ્યા.

બાદશાહ સાથેની આ પ્રાથમિક મુલાકાતથી ઉપાધ્યાયજી અને બીજા મુનિયોને ખાતરી થઇ કે - બાદશાહના સંબંધમાં જે કંઇ કિંવદન્તિઓ સંભળાતી હતી, તેમાંનું કંઇ છેજ નહિં. બાદશાહ વિનયી, વિવેકી અને સભ્ય છે, તે વિદ્વાનોની ખરેખર કદર કરે છે અને ધર્મની પણ જિજ્ઞાસા સારી ધરાવે છે.

પ્રિય પાઠક, આપણને ખબરજ છે કે હીરવિજયસૂરિ સાંગાનેર સુધી પધારેલા છે. હવે બાદશાહની સાથે ઉપાધ્યાયજીની મુલાકાત થયા પછી ફતેપુરસીકરીના ઘણા શ્રાવકો સાંગાનેર સુધી સૂરિજીની સ્થામે ગયા. તેમણે ઉપાધ્યાયજી અને બાદશાહ સંબંધી બધી હકીકત જણાવી, તેમ બાદશાહ આપનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા ધરાવે છે, તે પણ જણાવ્યું. સૂરિજીને આ બધી હકીકતથી બહુ આનંદ થયો. તેમના હૃદયના કોઇ

ખૂંણા ખચકામાં બાદશાહની પ્રકૃતિ સંબંધી લગાર પણ શંકા રહેલી હશે, તે પણ દૂર થઇ અને હવે તો તેઓશ્રીના હૃદયમાં પણ એકાન્તે એજ ભાવનાએ સ્થાન લીધું કે- ‘ક્યારે બાદશાહને મળું અને ધર્મોપદેશ સંભળાવું.’ અસ્તુ.

સાંગાનેરથી વિહાર કરી નવલીગામ, ચાટસૂ, હિંડવણી, સિફ્ટરપુર [આ ગામ બ્યાનથી દક્ષિણમાં ત્રણ માઇલ થતું હતું. અત્યારે આ ગામ વિદ્યમાન નથી.] અને બ્યાના વિગેરે થઇ સૂરિજી અભિરામાબાદ [અભિરામાબાદને કેટલાક લેખકો અલાહાબાદ તરીકે ઓળખાવે છે, પરંતુ તે ઠીક નથી. કારણ કે - જે રસ્તે થઇને સૂરિજી ફતેપુર સીકરી પધાર્યા હતા, તે રસ્તામાં અલાહાબાદ આવતુંજ નથી. વળી ફતેપુર-સીકરી પહોંચવામાં હીરવિજયસૂરિએ સૌથી છેલ્લું મુકામ અભિરામાબાદમાં કર્યું હતું. ‘હીરસૌભાગ્ય કાવ્ય’ ના તેરમાં સર્ગમાં કહ્યું છે.] પધાર્યા. અહિંના સંઘમાં કંઠક કલેશ હતો, તે પણ સૂરિજીના ઉપદેશથી દૂર થયો. ઉપાધ્યાયજી પણ ફતેપુર-સીકરીથી સૂરિજીની સ્થામે અહિં આવ્યા.

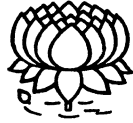
હવે ફતેપુર-સીકરી માત્ર છ ગાઉજ રહ્યું છે અને તેથી સૂરિજી અભિરામાબાદ પધાર્યા છે, એવા સમાચાર ફતેપુરસીકરીમાં બહુજ જલદી ફેલાઇ ગયા. લોકોની આવ જા શરૂ થઇ અને બીજી તરફ સૂરિજીના સામ્રેયા માટે, થાનસિંઘ, માનુકલ્યાણ અને અમીપાલ વિગેરે આગેવાન ગૃહસ્થોએ બાદશાહને મળી બાદશાહી વાંજા અને હાથી, ઘોડા વિગેરે જે જે વસ્તુઓની અપેક્ષા હતી, તે તે વસ્તુઓનો પણ બંદોબસ્ત કરી લીધો.

આજે જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૨ (વિ.સં. ૧૬૩૯) નો દિવસ છે. પ્રાતઃકાલથી આખા શહેરમાં કંઠક નીવનતાનાં ચિહ્નો દેખાવા લાગ્યાં છે. કેટલાકો પોતાનાં બાળબચ્ચાંઓને ઉત્તમોત્તમ આભૂષણો અને વસ્ત્રો પહેરાવવા લાગી પડ્યા છે, કેટલાકો પોતપોતાના હાથીઓ અને ઘોડાઓ વિગેરેને શણગારી રહ્યા છે જ્યારે કેટલાકો રથની તૈયારીઓ કરી રહ્યા છે. જ્યારે કેટલાકો તો દિવસ ઉગ્યા પહેલાં અંધારામાં જ વહેલા વહેલા ઉઠીને બને

તેટલે દૂર સુધી સૂરિજીના સ્થામે જવાને વિદાય થઇ ગયેલા છે. એ પ્રમાણે લગભગ નવ વાગતાં વાગતાં શહેર બહાર હાથીયો, ઘોડા, ઊંટ, રથ અને ડંકો-નિશાન તેમજ ખાસ બાદશાહ તરફથી મળેલાં રાજકીય વાજિંત્રોની તૈયારી પૂર્વક હજારો મનુષ્યો સૂરીશ્વરજીની પ્રતીક્ષા કરીને ઉભા રહેલા છે. થોડી વાર થતાંજ સંખ્યાબંધ સાધુઓનું ટોળું લોકોની દ્રષ્ટિએ પડ્યું. લોકો હર્ષમાં ને હર્ષમાં સૂરિજીની સ્થામે ચાલવા લાગ્યા. આ વખતે સૂરીજીની સાથે વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાય, શાન્તિચંદ્રગણી, પં. સોમવિજય, પં. સહજસાગર ગણિ, પં. સિંહવિમલગણિ પં. ગુણવિજય, પં. ગુણસાગર, પં. કનકવિજય, પં. ધર્મસીઋષિ, પં. માનસાગર, પં. રત્નચંદ્ર, ઋષિ કાહનો, પં. હેમવિજય, ઋષિ જગમાલ, પં. રત્નકુશલ, પં. રામવિજય, પં. ભાણવિજય, પં. કીર્તિવજય, પં. હંસવિજય, પં. જસવિજય, પં. જયવિજય, પં. લાભવિજય, પં. મુનિવિજય, પં. ધનવિજય, પં. મુનિવિમલ અને મુનિ જયવિજય વિગેરે દુગ્ધ સાધુઓ હતા. આ સાધુઓમાં કોઈ વૈયાકરણ હતા, તો કોઈ નૈયાયિક હતા કોઈ વાદી હતા, તો કોઈ વ્યાખ્યાની હતા, કોઈ અધ્યાત્મી હતા, તો કોઈ શતાવધાન હતા અને કોઈ કવિ હતા, તો કોઈ ધ્યાની પણ હતા, એમ જુદા જુદા વિષયોમાં અસાધારણ વિદ્વતા ધરાવનારા હતા. સૂરિજી શહેરના દરવાજાની પાસે આવ્યા, એટલે તમામ સંઘે વિધિપૂર્વક વંદન કર્યું. કુમારિકાઓએ સોના ચાંદીના ફૂલોથી સૂરીજીને વધાવ્યા. જ્યારે કેટલીક સૌભાગ્યવતીઓએ મોતીના સાથીયાવડે ગાંઠુંબીયો પણ કરી. એમ શુભશકુનો પૂર્વક સૂરિજી ફતેપુર-સીકરીના એક પરામાં થઇને શહેરમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં તે પરામાં રહેતો એક સામન્ત, કે જેનું નામ જગન્મલ્લ [આ જગન્મલ્લ કચ્છવાહ તેજ છે કે, જે જયપુરના રાજા બિહારીમલ્લનો બ્હાનો ભાઈ થતો. આના સંબંધમાં વિશેષ માહિતી મેળવવા ઇચ્છનારે ‘આઇન-ઇ-અકબરી’ નો પહેલો ભાગ, બ્લોકમેનના અંગ્રેજી અનુવાદના ૪૩૬માં પેજમાં જોવું.] કચ્છવાહ હતું, તે આવીને સૂરિજીના પગમાં પડ્યો અને હર્ષના આવેશમાં આવીને પોતાના મહેલને

સૂરિજીનાં પગલાંથી પવિત્ર કરવાની ભાવનાથી તે પોતાના મહેલમાં લઇ ગયો એટલું જ નહિ પરંતુ તેણે પોતાના મહેલના એક સ્વતંત્ર કમરામાં આખો દિવસ અને રાત રાખ્યા, અને તેઓશ્રીના મુખથી ઘણોજ ઉપદેશ શ્રવણ કર્યો.

સૂરિજીએ પોતાના વિહારની જે સીમા બાંધી હતી, તે સીમાને અંત પૂરો થાય છે. સૂરિજી ગંધારથી વિહાર કરીને જે રસ્તે થઇને ફતેપુર-સીકરી પધાર્યા, તે રસ્તાનો નિર્ણય ‘હીરવિજયસૂરિરાસ’, ‘હીરસૌભાગ્ય કાવ્ય’, ‘વિજયપ્રશસ્તિ’ અને ‘લાભોદય રાસ’ ઉપરથી કરવામાં આવ્યું છે અને તે ઉપરથીજ ‘ટ્રિગ્નોમેટ્રિકલ સર્વેના’ નક્શાઓ સાથે મેળવીને સૂરિજીના વિહારનો નકશો તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સૂરિજીને, બાદશાહના સર્વસ્વ તરીકે ગણાતા વિદ્યાન્ શેખ અબ્બુલફઝલની સાથે લાંબો વખત વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ મળી આવ્યો અને તેથી બાદશાહને મળવા પહેલાં બાદશાહના ખાસ માનીતા એકાદ પુરુષના અંતઃકરણમાં, સૂરિજીની વિદ્વતા અને પવિત્રતાનાં સંબંધમાં જે છાપ બેસાડવાની જરૂર જોવાતી હતી, તે પણ પૂર્ણ થઈ, એટલે કે - બાદશાહને મળવા પહેલાં, મળેલા આ સમયમાં સૂરિજી શેખ અબ્બુલફઝલને ત્યાં પધાર્યા, અને લાંબા વખત સુધી અબ્બુલફઝલની સાથે ધર્મચર્ચા કરી.

વિન્સેન્ટ સ્મીથ પણ કહે છે કે - બાદશાહને તેમની સાથે વાતચીત કરવાને ફુરસદ મળી, ત્યાં સુધી, તેમને અબ્બુલફઝલની પાસે બેસાડવામાં આવ્યા હતા -

અબ્બુલફઝલની સાથેની આ પ્રાથમિક મુલાકાત અને પ્રાથમિક ધર્મચર્ચામાં અબ્બુલફઝલે કુરાનેશરીફની કેટલીક આજ્ઞાઓનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું, જ્યારે હીરવિજયસૂરિએ તેજ વાતને યુક્તિપૂર્વક સમજાવી,

~~અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~
 ઇશ્વરનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ કેવું છે ? સુખદુઃખને આપનાર ઇશ્વર નહિ, પરંતુ આપણાં કર્મોજ છે, એ અને તેની સાથે દયાધર્મનું પણ પ્રતિપાદન કર્યું હતું. શેખ અબ્બુલફઝલને સૂરિજીની આ વિદ્વતાભરી વાણી અને ચુક્તિયોથી બહુજ આનંદ થયો.

અબ્બુલફઝલને ત્યાં ધર્મચર્ચા કરતાં જ લગભગ મધ્યાહ્નકાળ થઈ ગયો. આપણે જાણી ગયા છીએ કે - આજે સૂરિજીએ આંખિલની તપસ્યા કરી હતી. હવે અહિંથી ઉપાશ્રયે જઈ આહાર કરવો, અને પાછા બાદશાહની પાસે જવા માટે અહિં આવવું, એ અશક્ય જેવું થઈ પડ્યું હતું. કારણ કે તેમ કરવામાં ઘણો વખત વ્યતીત થઈ જાય તેમ હતું, અતઃએવ સૂરિજીએ ઉપાશ્રયે ન જતાં અબ્બુલફઝલના મહેલની પાસેજ કરણરાજ [કરણરાજનું ખાસ નામ રામદાસ કચ્છવાહ હતું. અને રાજકારણ, એ એનું ખિરૂદ હતું, આ કરણરાજ ૫૦૦ સેનાનો અધિપ હતો. આને માટે વિશેષ હકીકત મેળવવા ઇચ્છનારે, આઘન-ઇ-અકબરી, ભાગ પહેલો, બ્લોકમેનફ્રૂટ અંગ્રેજી અનુવાદના પે. ૪૮૩માં જોવું.] નામના હિંદુગૃહસ્થના મકાનના એક એકાન્ત સ્થળમાં-ગોચરી વ્હોરી લાવીને આંખિલ કરી લીધું.

હવે એક તરફ સૂરિજી આહાર-પાણી કરીને નિવૃત્ત થયા અને બીજી તરફ બાદશાહ પણ પોતાના કાર્યથી છૂટો થઈને દરબારમાં આવી પહોંચ્યો. તેણે દરબારમાં આવતાંની સાથેજ એક માણસ સાથે સૂરિજીને પધારવા માટે સમાચાર મોકલ્યા. સમાચાર મળ્યા કે તુર્ત સૂરિજી, કેટલાક વિદ્વાન શિષ્યો, થાનસિંહ અને માનુકલ્યાણ વિગેરે ગૃહસ્થ શ્રાવકો અને અબ્બુલફઝલને પણ સાથે લઈ બાદશાહ પાસે પધાર્યા.

કહેવાય છે કે - આ વખતે સૂરિજીની સાથે સૈદ્ધાન્તિક શિરોમણિ ઉપાધ્યાય શ્રી વિમલહર્ષગણિ, શતાવધાની શ્રી શાંતિચંદ્રગણિ, પંડિત સહજસાગરગણિ, પંડિત સિંહવિમલગણિ, (હીરસૌભાગ્યકાવ્યના કર્તાના ગુરૂ), વક્તૃત્વ અને કવિત્વ શક્તિમાં સુનિપુણ પંડિત હેમવિજયગણિ

(‘વિજયપ્રશસ્તિ’ કાવ્યાદિના કર્તા) વૈચ્યાકરણચૂડામણિ પંડિત લાભવિજયગણિ અને સૂરિજીના પ્રધાન (દીવાન) તરીકે ગણાતા શ્રી ઘનવિજયગણિ વિગેરે ૧૩ સાધુઓ ગયા હતા. નવાઘ જેવો વિષય તો એ છે કે - આજે દિવસ પણ તેરસનો અને સાધુઓ પણ તેર જ હતા.

બાદશાહે દૂરથી આ સાધુમંડલને જોયું અને તેથી તે એકદમ પોતાના સિંહાસનને છોડી, પોતાના ત્રણ પુત્રો, શેખૂજી, પહાડી (મુરાદ) અને દાનિયાલને સાથે લઈ સૂરીજીની સ્થાને આવ્યો અને સારા સત્કારપર્વક સૂરિજીને બેઠકખાના પાસે લઈ ગયો. આ વખતે એક તરફ બાદશાહ, પોતાના ત્રણ પુત્રો અબ્બુલફઝલ અને બીરબલ વિગેરે રાજ્યમંડળ સાથે હાથ બેડીને ઉભો છે અને બીજી તરફ જેમના મુખકમળ ઉપર અપૂર્વ તપસ્તેજ ઝળકી રહ્યું છે, એવા સૂરિજી, વિદ્વાનમુનિમંડળ સાથે ગંભીરતા ધારણ કરી ઉભા છે. આ વખતનો દેખાવ કેવો હોવો જોઈએ, એની કલ્પના કરવાનું કામ પાઠકોનેજ સોંપીશું.

આ પ્રમાણે બાદશાહના બેઠકખાનાના બાહરના જ ભાગમાં સંગેમરમરવાળા એક દલાનમાંજ બન્ને મંડળો ઉભાં રહ્યાં. બાદશાહે સૂરિજીને વિનયપૂર્વક કુશલ-મંગલના સમાચાર પૂછ્યા, અને તે પછી ત્યાં ઉભાં ઉભાંજ બાદશાહે બહુ નમ્રતાભાવથી સૂરિજીને કહ્યું :-

“મહારાજ ! આપે મહારા જેવા એક મુસલમાન કુલોત્પન્ન તુચ્છ મનુષ્ય ઉપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિથી જે તકલીફ ઉઠાવી છે, તેને માટે હું ક્ષમા ચાચું છું. પણ આપ મને કૃપા કરીને એ ફરમાવશો કે - મારા અમદાવાદના સૂબાએ હાથી, રથ, ઘોડા વિગેરે આપને જોઈતાં સાધનો શું પૂરાં ન પાડ્યાં કે - જેને લીધે આપને પગે ચાલીને અહિં સુધી આવવાની તકલીફ ઉઠાવવી પડી ?”

સૂરિજીએ કહ્યું - “નહિં રાજન્ ! તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે તે મહાનુભાવે તો તમામ પ્રકારની સામગ્રી પૂરી પાડી હતી, પરંતુ મારા સાધુધર્મના આચારને આધીન થઈ, હું તે વસ્તુઓનો સ્વીકાર કરી શક્યો નહિં.

બીજી વાત એ છે કે - આપે અમારા અહિં આવવા સંબંધી જે ક્ષમા ચાચી તે આપની સજ્જનતાનેજ જાહેર કરે છે. વસ્તુતઃ અમારા અહિં આવવામાં ક્ષમા ચાચવા જેવું કે ઉપકાર માનવા જેવું કંઠજ નથી. કારણ કે - અમારા સાધુજીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય ધર્મનો ઉપદેશ આપવો એજ છે. હવે ધર્મના ઉપદેશને માટે અમારે ગમે ત્યાં પણ અમારા ધર્મની રક્ષાપૂર્વક જવું પડે, તો તેમાં અમે અમારા કર્તવ્યથી વધારે કંઠજ કરતા નથી. તેમાં પણ આપના જેવા સમ્રાટ, કે જેઓ લાખો બલ્કે કરોડો મનુષ્યોના માલિક છે, તેમને ધર્મોપદેશ સંભળાવવા માટે ગમે તેટલી તકલીફો ઉઠાવવી પડે, તોએ શું ? હું તો એમ જ સમજું છું કે - લાખો મનુષ્યોને ઉપદેશ આપવામાં જે ફળ સમાએલું છે, તેટલું ફળ આપના જેવા એક મહાશક્તિશાળી સમ્રાટને આપવામાં સમાએલું છે. માટે આપે તે સંબંધી લગાર પણ વિચાર કરવો જોઈતો નથી.”

સૂરિજીના આ પ્રત્યુત્તરે બાદશાહના અંતઃકરણમાં સૂરિજીની કર્તવ્યનિષ્ઠતા માટે અસાધારણ છાપ પાડી. બાદશાહ ફરીથી આ સંબંધી કંઠ પણ બોલી શક્યો નહિ. પણ તેણે થાનસિંઘને સંબોધીને કહ્યું કે:-

“થાનસિંઘ ! તારે મને સૂરિજીના આવા કઠિન આચાર સંબંધી વિસ્તારથી વાત તો કરવી હતી. જો મને એમજ ખબર હોત, કે સૂરિજીનો આવો કઠિન આચાર છે, તો હું તેઓને આટલી બધી તકલીફ શા માટે આપતે ?”

થાનસિંઘ બાદશાહની સામે ટગર ટગર જોઈ રહ્યો. તે બાદશાહને શું ઉત્તર આપવો, એ વિચારમાં જ હતો. એટલામાં બાદશાહ સ્વયં બોલી ઉઠ્યો-

“ઠીક છે, ઠીક છે, થાનસિંઘ ! હું તારી વાણિયાવિધાને સમજી ગયો. તું તારી મતલબ સાધવાને માટેજ મને એ બધી બાબતોથી અજ્ઞાત રાખ્યો છે, કેમ કે સૂરિજી મહારાજ આ દેશમાં પહેલાં કોઈ પણ સમયે પધાર્યા નથી અને તેથી સૂરિજીની સેવાભક્તિનો અપૂર્વ લાભ લેવાના

ઘરાદાથી જ તું મારી વાતને પુષ્ટિ જ આપતો રહ્યો, પણ તેમ કરવામાં (શ્રી સૂરિજીને બોલાવવામાં) કેટલીક કઠિનતા છે, એ વાત તો મને સમજાવી નહિ. ઠીક છે, આવા મહાપુરૂષની ભક્તિનો લાભ તને અને તારા જાતિભાઈઓને મળે, તો એનાથી વધારે સૌભાગ્યની વાત તમારે માટે બીજી કંઈ હોઈ શકે ?”

બાદશાહની આ મધુર અને હાસ્યયુક્ત વાણીથી મુનિમંડળ અને રાજમંડળ બન્ને મંડળો ખુશી ખુશી થઈ ગયાં. આ પ્રસંગે બાદશાહે તે બે માણસો - મુદ્દનુદ્દીન (મોંદી) અને કમાલુદ્દીન (કમાલ) ને બોલાવ્યા, કે જેઓ બાદશાહનું આમંત્રણપત્ર લઈને સૂરિજીને તેડવા માટે ગયા હતા. તેઓને બોલાવી બાદશાહે ‘સૂરિજીને રસ્તામાં કંઈ તકલીફ તો પડી નહોતી ?’ કેવી રીતે તેઓ વિહાર કરતા હતા ? વિગેરે હકીકતો પૂછી. તેના જવાબો સાંભળી બાદશાહને બહુ આનંદ થયો, અને સૂરિજીના આવા ઉત્કૃષ્ટ આચારની હૃદયથી તારીફ કરવા લાગ્યો.

આ પછી બાદશાહે પૂછ્યું કે- “મહારાજ ! આપ મને એ જણાવવા કૃપા કરશો કે - આપના ધર્મમાં મ્હોટાં તીર્થો ક્યાં ક્યાં માનવામાં આવે છે.”

સૂરિજીએ શત્રુંજય, ગિરિનાર, આબૂ, સમ્મેતશિખર અને અષ્ટાપદ -એ વિગેરે કેટલાંક તીર્થોનાં નામો થોડી થોડી માહિતી સાથે કહી બતાવ્યાં.

બે કે, આ પ્રમાણે ઉભાં ઉભાંજ વાત કરવામાં વખત ઘણો લાગી ગયો હતો, તોપણ સૂરિજી સાથેની અત્યાર સુધીની વાતચીત ઉપરથી મળેલા આનંદથી બાદશાહનું મન કોઈ એક સ્થાનમાં નિશ્ચિંતતાથી બેસીને સૂરિજીના મુખકમળથી ધર્મોપદેશ સાંભળવાને લલચાયું અને તેથીજ તેણે સૂરિજીને પોતાની ચિત્રશાળાના એક મનોહર કમરામાં પધારવા માટે નમ્રભાવે વિનંતિ કરી. સૂરિજીએ પણ સમયસૂચકતા વાપરી બાદશાહની વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો, પછી બાદશાહ વિગેરે તે ચિત્રશાળા પાસે ગયા.

ચિત્રશાળામાં પ્રવેશ કરવાના દ્વાર પાસે જતાંજ સૂરિજીએ ઘણોજ

સુંદર ગલીચો બીછાવેલો જોયો, કે જે ગલીચા ઉપર થઇને અંદર-કમરામાં જવાનું હતું. ગલીચો જોતાંજ સૂરીશ્વરજીની ગતિ કંઇક મંદ થઇ. તેઓ દરવાજા પાસે જઇને જ એકદમ થોભાયા. બાદશાહ વિચારમાં પડ્યા અને તેને શંકા થઇ કે- ‘શું કારણ હશે કે- સૂરિજી અંદર આવતાં થોભાયા ?’ બાદશાહે પોતાની આ શંકાને શબ્દો દ્વારા વ્યક્ત કરી નહિ, એટલામાં તો સૂરિજીએ સ્વયં કહ્યું -

“રાજન્ ! આ ગાલીચા ઉપર થઇને અમારાથી અંદર આવી શકાય નહિ કારણ કે ગલીચા ઉપર પગ દઇને ચાલવાનો અમારો અધિકાર નથી.”

બાદશાહે આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછ્યું - “મહારાજ ! એમ કેમ ? ગલીચો બિલકુલ સ્વચ્છ છે. કોઇ જીવ-જંતુ એના ઉપર છે નહિ, તો પછી તેના ઉપર ચાલવામાં આપને શી હરકત છે ?”

સૂરિજીએ ગંભીરતાથી કહ્યું - “રાજન્ ! જૈનસાધુઓને માટેજ નહિં, પરંતુ તમામ સાધુઓને માટે એ નિયમ છે કે- ‘દ્રષ્ટિપૂતં વ્યસેત્પાદમ્’ (મનુસ્મૃતિ- અ-૬ શ્લોક ૪૬) દ્રષ્ટિથી પવિત્ર થયેલી જમીન ઉપર પગ મૂકવો. અર્થાત્ જ્યાં ચાલવું તથા બેસવું હોય, ત્યાં દ્રષ્ટિથી જમીનને જોઇ લેવી જોઇએ. આ સ્થાનમાં ગલીચો બિછાવેલો હોવાથી, તેની નીચે શું હશે, એ કંઇ દ્રષ્ટિથી જોઇ શકાતું નથી, માટેજ આ ગલીચા ઉપર અમારાથી ચાલી શકાય નહિ.”

ઉપલક્ષ્ય દ્રષ્ટિએ તો સૂરિજીનું આ કથન બાદશાહને કંઇક હાસ્યનું કારણ નિવડ્યું. ‘આવા મનોહર સ્વચ્છ ગલીચાની નીચે ક્યાંથી જીવો આવીને પેસી ગયા હશે ?’ એમ મનમાં વિચારી બાદશાહે સૂરિજીને અંદર લઇ જવા માટે પોતાના હાથે જેવો ગલીચાનો એક છેડો ઉપાડી ગલીચાને દૂર કર્યો, કે તુર્તજ નીચેથી બાદશાહે કીડિયોનો ઢગલો જોયો. ‘એ, આ શું છે ?’ તપાસીને જૂએ છે, તો કીડિયોનો ઢગલો. બાદશાહ તો ચકિતજ થઇ ગયો. સૂરિજી પ્રત્યેની શ્રદ્ધામાં કઇ ગુણો વધારો થયો. ‘ખરેખર,

સાચા ફકીર તે આનું નામ !' એમ હૃદયની લાગણીથી તેણે શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કર્યું. પછી બાદશાહે પોતે એક સુકોમળ વસ્ત્રથી તે કીડિયોને દૂર કરી અને ગલીયો ઉઠાવી લીધો. તદનન્તર સૂરિજીએ તે કમરામાં પ્રવેશ કર્યો.

સૂરિજી અને બાદશાહે પોતપોતાના યોગ્ય આસનો ઉપર બેઠક લીધા પછી, બાદશાહે નમ્રતાપૂર્વક સૂરિજી પ્રત્યે ધર્મોપદેશ સાંભળવાની જિજ્ઞાસા પ્રકટ કરી. આથી સૂરિજીએ પ્રથમ કેટલોક સામાન્ય ઉપદેશ આપ્યા પછી, બાદશાહના પૂછવાથી ટૂંકમાં દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહ્યું કે-

“જેમ, એક મકાનને બનાવવાવાળો મનુષ્ય, એ મકાન સંબંધી હમેશાંની નિર્ભયતાને માટે તેની ત્રણ વસ્તુઓ બહુ દ્રઢ-મજબૂત બનાવે છે. (૧) પાયો, (૨) ભીંતો અને (૩) ઘરણ (મોભ). જે મકાનની આ ત્રણ વસ્તુઓ મજબૂત હોય છે, તે મકાનને એકાએક પડવાનો ભય તેના માલિકને રહેતો નથી. તેવીજ રીતે મનુષ્ય જીવનની નિર્ભયતાને માટે મનુષ્ય માત્રે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની પરીક્ષા કરીને તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. કારણ કે - એ કુદરતનો કાયદો છે કે - મનુષ્ય ગુણીની સેવા કરે. તો ગુણી અને નિર્ગુણીની સેવના કરે, તો નિર્ગુણી બને છે, એને માટે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની પણ પરીક્ષા એવીજ રીતે કરવી જોઈએ.”

વસ્તુતઃ વિચારીએ તો સંસારમાં મત-મતાન્તરોના અથવા દર્શનોના જે ઝઘડા જોવામાં આવે છે, તે ઇશ્વરને લઇને જ છે અને તે ઇશ્વરને માનવામાં તો જો કે - કોઈની ‘હા’ ‘ના’ કાની નથી, પરંતુ નામોમાં ભેદો પડવાથી અને ઇશ્વરના સ્વરૂપને બીજી બીજી રીતે માનવાથી ઝઘડા ઉભા થયેલા છે. આ ઇશ્વરનાં અનેક નામો છે. દેવ, મહાદેવ, શંકર, શિવ, વિશ્વનાથ, હરિ, બ્રહ્મા, ક્ષીણાષ્ટકર્મા, પરમેષ્ઠી, સ્વયંભૂ, જિન, પારગત્, ત્રિકાલવિત્, અધીશ્વર, શંભુ, ભગવાન્, જગત્પ્રભુ, તીર્થંકર, જિનેશ્વર, સ્યાદ્વાદી, અભયદ, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, કેવલી, પુરૂષોત્તમ, અશરીરી અને

વીતરાગ એ વિગેરે નામો ગુણનિષ્પન્ન છે. અર્થાત્ તે નામોના અર્થમાં કોઈને વિવાદ છેજ નહિં, પરંતુ નામમાત્રમાં જ ભિન્નતા માનેલી જોવામાં આવે છે. આ દેવ-મહાદેવ-ઈશ્વરનું સ્વરૂપ ટૂંકમાં કહીએ તો, આજ છે કે-

‘જેને કલેશ ઉત્પન્ન કરનાર રાગ નથી, શાન્તિ રૂપી કાષ્ઠને બાળવામાં દાવાનળ સમાન દ્રેષ નથી, સમ્યગ્જ્ઞાનને નાશ કરવાવાળો અને અશુભવર્તનને વધારનાર મોહ નથી, અને ત્રણ લોકમાં જેની મહિમા પ્રસરેલી છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. વળી જે સર્વજ્ઞ છે, શાશ્વત સુખના માલિક છે, અને જેમણે પોતાના સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરીને મુક્તિ સુખને મેળવેલું છે, તેમ જેમણે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે મહાદેવ અથવા ઈશ્વર કહેવાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો- ઈશ્વર જન્મ, જરા અને મરણથી રહિત છે. રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ પણ તેને નથી, તેમ રોગ, શોક અને ભયથી પણ રહિત હોય, તે અનંતસુખનો અનુભવ કરે છે.’

“ઈશ્વરના ઉપર્યુક્ત સ્વરૂપ ઉપરથી આપણે સહજ સમજી શકીએ છીએ કે- ઈશ્વરને ફરીથી સંસારમાં જન્મ ધારણ કરવાનું કંઈ પણ કારણ રહેતું નથી. કારણ કે - તેણે સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરેલો હોય છે અને એ નિયમ છે કે - ‘કોઈ પણ આત્મા સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કર્યા સિવાય સંસારથી મુક્ત થઈ શકે નહિ અને મુક્ત થયેલો આત્મા પુનઃ સંસારમાં આવી શકે નહિ.’ જૈનધર્મનો આ અટલ સિદ્ધાન્ત છે. ‘સંસાર’ શબ્દથી અહિં, દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ અને નરક એ ચાર ગતિયો સમજવાની છે.”

એ પ્રમાણે દેવનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં બતાવ્યા પછી સૂરિજીએ ગુરૂના ગુણો વર્ણવતાં કહ્યું -

“જેઓ પાંચ મહાવ્રતો (અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ)નું પાલન કરે છે, ભિક્ષા માત્રથી પોતાનો નિર્વાહ કરે છે, જેઓ સમભાવરૂપ સામાયિકમાં હમેશાં સ્થિર રહે છે અને જેઓ ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, તેઓ ગુરૂ કહેવાય છે. ગુરૂનાં આ લક્ષણોનો જેટલો

વિસ્તૃત અર્થ કરવો હોય, તેટલો થઈ શકે. અર્થાત્ સાધુના સમસ્ત આચાર-વિચારો અને વ્યવહારોનો સમાવેશ ઉપર્યુક્ત પાંચ બાબતોમાં થઈ જાય છે. ગુરૂઓમાં સૌથી મોટામાં મોટી બે બાબતો તો હોવીજ જોઈએ-સ્ત્રીના સંસર્ગનો અભાવ અને મૂર્છાનો ત્યાગ. આ બે બાબતો જેનામાં ન હોય, તે ગુરૂ તરીકે માની શકાયજ નહિં. આ બે બાબતોની રક્ષાપૂર્વક જ સાધુઓએ-ગુરૂઓએ પોતાના બધા આચારો પાળવાના છે. વળી ગુરૂ તે છે કે, જે પોતાની જિહ્વાને વશમાં રાખે. અર્થાત્- સારા સારા પદાર્થો - ગરિષ્ઠ પદાર્થો વારંવાર વાપરે નહિં. ગમે તેવાં કષ્ટોને પણ સમભાવપૂર્વક સહન કરે. એક્કા, ગાડી, ઘોડા, ઊંટ, હાથી અને રથ વિગેરે કોઈ પ્રકારના વાહનોમાં બેસે નહિ અને મન, વચન, કાયાથી કોઈ પણ જીવને તકલીફ પહોંચે, એવું કામ પણ ન કરે. પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને કાબૂમાં રાખવા પ્રયત્ન કરે. માન-અપમાનની દરકાર કરે નહિં. સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકના સહવાસથી દૂર રહે. એકાન્ત સ્થાનમાં સ્ત્રીની સાથે વાત પણ કરે નહિં. તેમ શરીરની શુશ્રૂષા પણ કરે નહિ, હમેશાં યથાશક્તિ તપસ્યાનો આદર કરે. ચાલતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, ખાતાં, પીતાં - દરેક ક્રિયા કરતાં બરાબર ઉપયોગ રાખે, રાત્રે ભોજન કરે નહિ અને મંત્રજંત્ર વિગેરેથી પણ દૂર રહે. વળી અફીણ આદિનું વ્યસન પણ રાખે નહિ. ઇત્યાદિ અનેક આચારો સાધુઓએ-ગુરૂઓએ પાલન કરવાના છે. ટૂંકાણમાં કહીએ તો - ‘ગૃહસ્થાનાં યદ્ ભૂષણં તત્સાધૂનાં દૂષણમ્’ ગૃહસ્થોને જે ભૂષણ છે, તે સાધુઓને દૂષણરૂપ છે.”

સૂરિજીએ આ પ્રસંગે એ પણ સ્પષ્ટપણે કહી દીધું કે- ‘જો કે, આ પ્રમાણેના ગુરૂના આચારોને અમે સંપૂર્ણ પાળીએ છીએ, એમ હું કહેવા માગતો નથી પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ પ્રમાણે યથાશક્તિ તે આચારોને પાળવા અમે અવશ્ય પ્રયત્ન કરીએ છીએ.’

એ પ્રમાણે ગુરૂનું સ્વરૂપ સમજાવ્યા પછી સૂરિજીએ કહ્યું-

“ધર્મને માટે તો વિશેષ કહેવા જેવું રહેતું જ નથી. કારણ કે-

સંસારમાં અજ્ઞાની મનુષ્યો જે ધર્મનું નામ લઇને કલેશ કરે છે, તે વસ્તુતઃ ધર્મ જ નથી. જે ધર્મથી મનુષ્યો મુક્તિનું સુખ લેવા ચાહે છે અથવા જેનાથી મુક્તિનું સુખ મળે છે, તે ધર્મમાં કલેશ હોઇ શકેજ નહિં, ખરી રીતે ધર્મ તો એનું નામ છે કે- ‘અન્તઃકરણ શુદ્ધિત્વં ધર્મત્વમ્’ જેનાથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય-હૃદયની પવિત્રતા થાય, તેનું નામ જ ધર્મ છે. પછી અંતઃકરણની શુદ્ધિ નિર્મલતા ગમે તે કારણોથી થાય. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ‘વિષયનિવૃત્તિત્વં ધર્મત્વમ્’ વિષયથી નિવૃત્ત થવું-દૂર થવું એનું નામજ ધર્મ છે. હવે એમાં વિચાર કરવાની વાત એ છે કે - આ પ્રમાણે ધર્મનું લક્ષણ કરવામાં આવે, તો કોઇને પણ કલેશનું કારણ રહે ખરું ? કલેશનું કારણ તો દૂર રહ્યું, પરંતુ કોઇને અસ્વીકાર કરવાનો પણ વખત આવે ખરો ? કદાપિ નહિં. ખરો ધર્મ તો દુનિયામાં આજ છે અને આજ ધર્મથી મનુષ્ય ઇચ્છિત સુખોને ચાવત્મુક્તિ સુખને પણ પ્રાપ્ત કરે છે.”

સૂરિજીના આ ઉપદેશે બાદશાહના અંતઃકરણમાં સચોટ અસર કરી. બાદશાહે ખુલ્લેખુલ્લા જણાવ્યું કે- ‘દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું સાચેસાચું સ્વરૂપ સમજવાનો પ્રસંગ મને મળ્યો હોય, તો તે આ પહેલોજ છે. આજ સુધીમાં કોઇએ પણ આવા નિખાલસ હૃદયથી યથાર્થ હકીકત સમજાવી ન્હોતી. જેઓ આવતા, તેઓ પોતાનુંજ ગાતા. પરંતુ આજે મારાં અહોભાગ્ય છે કે - આપે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવ્યું.’

બાદશાહે સૂરિજીની ભૂરિ ભૂરિ પ્રશંસા કરી. બાદશાહના હૃદયમાં સૂરિજીની વિદ્વતા અને ચારિત્ર માટે ઘણોજ ઊંચો અભિપ્રાય બંધાયો. તેને ચોક્કસ ખાતરી થઇ કે - આ એક અસાધારણ મહાપુરૂષ છે.

તે પછી બાદશાહે સૂરિજીને એક વાત પૂછી. તેણે કહ્યું - ‘મહારાજ ! મને મીન રાશિમાં શનિશ્વરની દશા બેઠી છે. લોકો કહે છે કે- દુર્જન અને ચમરાજની માફક ખરાબી કરવાવાળી આ દશા છે. મને આનો બહુ ભય છે. માટે આપ કૃપા કરીને એવો કંઇક ઉપાય કરો કે -

જેથી તે દશા દૂર થઇ જાય.’

સૂરિજીએ ચોખ્ખું કહ્યું કે- ‘મારો વિષય ધર્મનો છે. જ્યોતિષનો નથી અને આ હકીકત જ્યોતિષસંબંધી છે. એટલે હું તે વિષયમાં કંઈ પણ કહેવાને અશક્ત છું. આપ કોઈ જ્યોતિષિને પૂછશો, તો તે કંઈક બતાવી શકશે.’

સૂરિજીના આ કથનથી બાદશાહની ઘષ્ટસિદ્ધિ ન થઇ. બાદશાહ એમ ચાહતો હતો કે- સૂરિજી મને કંઈ મંત્ર, જંત્ર કે દોરો ધાગો કરી આપે, કે જેથી તે દશાની મારા ઉપર કંઈ અસર થાય નહિ. પરંતુ સૂરિજીએ તો એ વિષય પોતાનો નથી એમ જ્યારે જણાવ્યું, ત્યારે બાદશાહને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેવું જ પડ્યું કે-

“મહારાજ ! મારે જ્યોતિષશાસ્ત્રીનું કંઈ કામ નથી. આપ જ મને કંઈ એવો મંત્ર-જંત્ર કરી આપો કે - જેથી મને તે ખરાબ દશા હાનિ ન કરે.”

સૂરિજીએ કહ્યું - “રાજન્ ! મંત્રાદિ કરવાનો અમારો આચાર નથી. બેશક, આપ જીવો ઉપર ખૂબ મહેર કરશો, અને જીવોને અભયદાન દેશો, તો આપનું પણ સારું જ થશે, કારણ કે ‘બીજાનું સારું કરવાથી જ આપણું સારું થાય છે.’ એ કુદરતનો કાયદો છે.”

સૂરિજીના આ કથનથી બાદશાહને બહુજ આનંદ થયો. કારણ કે - બાદશાહના ઘણું ઘણું કહેવા છતાં પણ સૂરિજી પોતાના આચાર પ્રત્યેની દ્રઢતામાં ચલાયમાન ન થાય બાદશાહે અબ્બુલફઝલને પોતાની પાસે બોલાવી સૂરિજીની બહુ તારિફ કરી આજ વખતે બાદશાહે બીજા પણ કેટલાક પ્રશ્નો - જેવા કે - ‘સૂરિજીને કેટલા શિષ્યો છે ?’ સૂરિજીના ગુરૂનું નામ શું છે ? વિગેરે પૂછીને તેના ખુલાસા કરી લીધા.

તદનન્તર બાદશાહે પોતાના વડીલ પુત્ર શેખજી દ્વારા પોતાને ત્યાંથી પુસ્તકોનો ભંડાર મંગાવ્યો. શેખજીએ પેટીમાંથી તમામ પુસ્તકો કાઢીને ખાનખાના [ખાનખાનાનું પુરૂં નામ હતું - ખાનખાનાન મીર્જા

અબ્દુર રહીમ. તેના પિતાનું નામ બૈરામખાન હતું. જ્યારે તેણે ગુજરાત જીત્યું, ત્યારે તેના ઉપર પ્રસન્ન થઈ બાદશાહે તેને ‘ખાનખાના’ની ઉપાધિ આપી હતી અને પાંચહજાર સેનાનો અધિપતિ બનાવ્યો હતો. આના સંબંધી વિશેષ હકીકત માટે જુઓ ‘આઇન-ઇ-અકબરી’, પહેલો ભાગ બ્લોકમેનનો અંગ્રેજી અનુવાદ. પૃ. ૩૩૬ તથા ‘મીરાતે એહમદી’ નો ગુજરાતી અનુવાદ પૃ. ૧૫૧-૧૫૪.] સાથે બાદશાહ પાસે પહોંચતાં કર્યા. સૂરિજી અને વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાય વિગેરેને આ પુસ્તકો જોઈ બહુ આનંદ થયો. કહેવાય છે કે - આ ભંડારમાં જૈન ગ્રંથો અને બીજા દર્શનોનાં પણ અતિપ્રાચીન ઘણાં પુસ્તકો હતાં.

સૂરિજીએ પૂછ્યું કે- ‘આપની પાસે ઉત્તમ પુસ્તકોનો ભંડાર ક્યાંથી ?’

બાદશાહે કહ્યું :- “અમારે ત્યાં પદ્મસુંદર નામક એક નાગપુરીય તપાગચ્છના વિદ્વાન સાધુ હતા. જ્યોતિષ, વૈદ્યક અને સિદ્ધાન્તમાં પણ સારા નિપુણ હતા. તેમનો સ્વર્ગવાસ થયા પછી તેમનાં આ પુસ્તકો મેં દરબારમાં સાચવી રાખ્યાં છે. હવે આપ મારા ઉપર અનુગ્રહ કરીને આ પુસ્તકોનો સ્વીકાર કરો.”

બાદશાહની આ ઉદારવૃત્તિને માટે સૂરિજીને બહુ આનંદ થયો. પણ સ્વકીય તરીકે તે પુસ્તકો રાખવામાં, તેનાં ઉપર મમત્વભાવ થઈ જવાનો સંભવ જોવાથી, સૂરિજીએ તે પુસ્તકો લેવાની ચોખ્ખી નાજ પાડી અને કહ્યું કે- “અમારાથી જેટલાં ઉઠાવાય, તેટલાંજ પુસ્તકો અમે રાખીએ છીએ. વધારે લઈને અમે શું કરીએ ? બાકી જ્યારે જ્યારે અમને કોઈ કોઈ પુસ્તકની જરૂર પડે છે, ત્યારે ત્યારે તે પુસ્તક જ્યાં ત્યાંના ભંડારોમાંથી મળીજ રહે છે તો પછી આટલી બધી ઉપાધી અમારે ઉઠાવવાની શી જરૂર ? વળી આટલા બધાં પુસ્તકો સ્વકીય તરીકે રાખવામાં આવે, તો મારો કે મારા શિષ્યોનો પણ કોઈ વખત મમત્વભાવ થઈ જવાનો સંભવ રહે, માટે એવાં કારણોથી સર્વથા દૂર રહેવું, એજ અમારે માટે તો શ્રેયસ્કર

છે.”

પુસ્તકોને માટે મારામારી કરનારા આજ કાલના મહાત્માઓએ હીરવિજયસૂરિના ઉપર્યુક્ત શબ્દોની ઉપર ખૂબ ધ્યાન દેવું જોઈએ છે. સમય સમયનું કામ કરે જાય છે. જે જમાનામાં જોતી અત્યારના જેટલી લાયછેરીઓ કે તે વખતે જોતાં અત્યારના જેટલાં વિસ્તૃત સાધનો, છતાં તે વખતના આવા પૂજ્યપુરૂષો સ્વકીય તરીકે પુસ્તકો રાખવામાં મમત્વભાવ થઈ જવાનો કેવો ભય રાખતા હતા, તે હીરવિજયસૂરિજીના ઉપર્યુક્ત શબ્દોથી સ્પષ્ટ થાય છે.

સૂરિજીની આવી નિઃસ્પૃહતા માટે યદ્યાપિ બાદશાહને બહુ આનંદ થયો, પરંતુ તેણે વારંવાર એ પ્રાર્થના કરી કે - ‘ગમે તે પ્રકારે પણ મારી આ નાનકડી ભેટને તો આપ અવશ્ય સ્વીકારો.’ છેવટે અબ્બુલફઝલે પણ સૂરિજીને સમજાવતાં કહ્યું કે - ‘જો કે આપને પુસ્તકની દરકાર નથી, પરંતુ પુણ્યનું કાર્ય સમજીને પણ આનો સ્વીકાર કરો. આપ આ પુસ્તકોનો સ્વીકાર કરશો, તો તેથી બાદશાહને બહુ પ્રસન્નતા થશે.’

તદનન્તર સૂરિજીએ વિશેષ ‘હા’ ‘ના’ કાની કર્યા સિવાય તે પુસ્તકોનો સ્વીકાર કર્યો અને કહ્યું કે- “આટલાં બધાં પુસ્તકોને અમે ક્યાં ક્યાં ફેરવતાં રહીશું ? માટે આ પુસ્તકોનો એક ભંડાર બનાવી દેવામાં આવે તો સાઈ, અને તેમાંથી અમને જ્યારે જોઈશે, ત્યારે વાંચવા માટે મંગાવ્યા કરીશું.”

બાદશાહે પણ એ વાતની સમ્મતિ આપી અને દરેકની સમ્મતિપૂર્વક તે પુસ્તકોનો ભંડાર કરવામાં આવ્યો, અને તેની વ્યવસ્થાનું કામ થાનસિંઘને સોંપવામાં આવ્યું. ‘વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્ય’ ના કર્તાના મત પ્રમાણે આ ભંડાર આગરામાં અકબરના નામથીજ ખોલવામાં આવ્યો હતો.

બાદશાહ સાથેની પ્રથમ મુલાકાત આ પ્રમાણે પૂરી થઈ. સૂરિજી બાદશાહી વાજિંત્રો અને બીજી મોટી ધૂમધામપૂર્વક ઉપાશ્રયે પધાર્યા. શ્રાવકોમાં આનંદ આનંદ ફેલાઈ ગયો. તેમ થાનસિંઘ વિગેરે કેટલાએક

ભાવિક શ્રાવકોએ આ શુભકાર્ય નિમિત્તે ઘણું દાન પણ કર્યું.

થોડા દિવસ ફતેપુર-સીકરીમાં સ્થિરતા કરી, પછી સૂરિજી આગરે પધાર્યા. ફતેપુર અને આગરાને ચોવીસ માઇલનું આંતરું છે. સૂરિજીએ ચાતુર્માસ આગરામાંજ વ્યતીત કર્યું. આ દરમિયાનમાં જ્યારે પર્યુષણપર્વના દિવસો નજીક આવ્યા, ત્યારે આગરાના શ્રાવકોએ વિચાર કર્યો કે- ‘સૂરિજી અહીં બિરાજે છે. બાદશાહ પણ તેઓને સાડું માન આપે છે. આવા અવસરમાં જો પર્યુષણના આઠે દિવસ આખા શહેરમાં જીવહિંસા ન થાય, તો કરોડો જીવોને અભયદાન મળે.’ આમ વિચારી સમસ્ત સંઘ તરફથી અમીપાલ દોસી વિગેરે કેટલાક આગેવાનો બાદશાહ પાસે ગયા. બાદશાહ આ વખતે સિંધુ નદીને કિનારે હતો. બાદશાહની આગળ શ્રીફળ વિગેરે ભેટણું ધરી સૂરિજી તરફથી બાદશાહને ધર્મલાભ જણાવ્યા. સૂરિજીની આશીષ સાંભળી બાદશાહ બહુ ખુશી થયો અને ઉત્સુકતાપૂર્વક પૂછ્યું - ‘શું સૂરિજીએ મારા લાયક કંઈ કામ ફરમાવ્યું છે ?’ અમીપાલ દોસીએ કહ્યું - “અમારું પર્યુષણપર્વ નજીક આવે છે. તે પવિત્રપર્વના દિવસોમાં કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરે, એવી ઉદ્દેશોષણ આપના તરફથી કરાવવામાં આવશે, તો મને બહુ આનંદ થશે, એમ સૂરિજીએ કહ્યું છે.”

બાદશાહે તુર્તજ આઠ દિવસનું ફરમાનપત્ર લખી આપ્યું અને બાદશાહ તરફથી આગરામાં આઠ દિવસ સુધી કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરે, એવો હુકમ ફેરવવામાં આવ્યો. “હીરસૌભાગ્ય” અને “જગદ્ગુરુકાવ્ય” માં આ પ્રમાણે સં. ૧૬૩૯ ની સાલના પર્યુષણપર્વના આઠે દિવસોમાં અમારીપડહ વગડાવ્યા સંબંધી કંઈ પણ હકીકત નથી, પરંતુ ‘વિજયપ્રશસ્તિ’ મહાકાવ્યમાં આ વખતે આઠે દિવસ જીવહિંસા બંધ કરાવ્યાની હકીકત છે, જ્યારે ‘હીરવિજયસૂરિરાસ’ માં ઋષભદાસ કવિ પાંચ દિવસ અમારી પળાવ્યાનું લખે છે.

ચાતુર્માસ પૂર્ણ થયે સૂરિજી સૌરીપુરીની યાત્રા કરીને પાછા આગરે

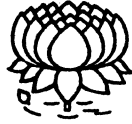
~~અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~
આવ્યા અને અહિં ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ [આ ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું મંદિર અત્યારે પણ આગરાના રોશન મહોલ્લામાં વિદ્યમાન છે અને તે ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના મંદિરના નામથીજ પ્રસિદ્ધ છે. કવિ સૌભાગ્યવિજયજીએ સં. ૧૭૫૦માં તીર્થમાળા બનાવી છે, તેમાં આ મંદિર સંબંધી ઉલ્લેખ કર્યો છે. કવિના આ ઉલ્લેખથી માલૂમ પડે છે કે - આ પ્રતિષ્ઠા આગરાના શ્રેષ્ઠી માનસિંધે કરાવી હતી.]

કહેવાની જરૂર છેજ નહિં કે - અબ્બુલફઝલ એક વિદ્વાન પુરૂષ હતો. તત્ત્વોની ચર્ચા કરવામાં એને જેટલો આનંદ આવતો, એટલો ભાગ્યેજ કોઈ વિષયમાં આવતો. ખાવા-પીવાનું અને બીજું બધું કાર્ય મૂકીને પણ ધર્મચર્ચા કરવામાં તે પોતાનો વધુ સમય વ્યતીત કરતો. એટલુંજ નહિં પરંતુ તે જેની સાથે ધર્મચર્ચા કરતો, તેની સાથે જિજ્ઞાસુ થઈનેજ કરતો. નહિં કે - પોતાનો કક્કો ખરો કરવાને વિતંડા કરતો, અને એટલાજ માટે; તે હીરવિજયસૂરિજીની સાથે વખતો વખત ધર્મચર્ચા કરવાનો પ્રસંગ લેતો હતો. સૂરિજીને પણ તેની સાથે વાતચીત કરવામાં બહુ આનંદ પડતો. કારણ કે - અબ્બુલફઝલ જિજ્ઞાસુ હોવા સાથે બુદ્ધિશાલી પણ હતો. તેની બુદ્ધિ મર્મને જલદી પહોંચી જતી, સુતરાં, ગમે તેવી કઠિન વાતને પણ તે બહુ જલદીથી સમજી શકતો હતો. ખરેખર વિદ્વાનને વિદ્વાનની સાથે વાતચીત કરવામાં અપૂર્વ આનંદજ આવે છે.

એક વખત અબ્બુલફઝલના મહેલમાં હીરવિજયસૂરિ અને અબ્બુલફઝલ જ્ઞાનગોષ્ઠી કરી રહ્યા હતા. તેવામાં અકસ્માત્ ત્યાં બાદશાહ આવી ચઢ્યો. અબ્બુલફઝલે ઉભા થઈ બાદશાહનો સત્કાર કર્યો. બાદશાહને ઉચિતાસને બેસાડવામાં આવ્યો. પછી અબ્બુલફઝલે સૂરિજીની વિદ્વતા સંબંધી મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી. આ વખતે બાદશાહના અંતઃકરણમાં સ્વાભાવિક રીતે એવો વિચાર સ્ફુરી આવ્યો કે - ‘સૂરિજીની પ્રસન્નતાની ખાતર તેઓ માગે તે આપવું.’ આ વિચારથી તેણે સૂરિજીને પ્રાર્થના કરી કે - “મહારાજ ! આપ આપના અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપી અમને જે

ઉપદેશ આપો છો, એ ઉપકારનો બદલો અમારાથી કદિ પણ વાળી શકાય તેમ નથી. તો પણ, મારા કલ્યાણની ખાતર આપ મારા લાયક કંઈ પણ કામ બતાવશો, તો હું આપનો વધુ ઉપકાર માનીશ. આપની પ્રસન્નતાનું જે કંઈ કામ બતાવશો, તે કરવાને આ સેવક હમેશાંને માટે તૈયાર છે.”

અકબર જેવા સમ્રાટની આટલી બધી ભક્તિ અને લાગણી હોવા છતાં, સૂરીશ્વરજીએ પોતાના અંગત-સ્વાર્થનું એક લગાર માત્ર પણ કામ ન બતાવ્યું.

અકબર બાદશાહ પણ હીરવિજયસૂરિનાં વચનોને બ્રહ્માનાં વચનની માફક ગ્રહણ કરતો હતો.

આપણે એ વાતને સારી પેઠે જાણીએ છીએ કે- હીરવિજયસૂરિ ત્યાગી અને બિલકુલ નિઃસ્પૃહી પુરુષ હતા. આવા નિઃસ્પૃહ મહાત્મા પ્રત્યે બાદશાહનો સદ્ભાવ થાય, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કારણ કે - બાદશાહમાં પણ એ મોટો ગુણ હતો, કે - તે નિઃસ્પૃહી, નિર્લોભી અને પોતાનાજ આત્માની બરાબર જગતના તમામ આત્માઓને-તમામ પ્રાણિયોને જોનારા પ્રત્યે ખાસ કરીને વધારે પ્રેમ ધરાવતો હતો. અને પોતાના આવા ગુણના પ્રતાપે બાદશાહ, હીરવિજયસૂરિના ઉપદેશનું સમ્માન કરે - સૂરિજીના ઉપદેશ પ્રમાણે કામ કરે, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. તેમ અકબર જેવા મુસલમાન સમ્રાટને આવો ઉપદેશ - કોઈ પણ જાતની સ્વાર્થવૃત્તિ સિવાય માત્ર જગતનાજ કલ્યાણનાં-બીજા જીવોનાં કલ્યાણનાં કાર્યોનો ઉપદેશ જૈનસાધુ જેવા ત્યાગી-નિઃસ્પૃહી પુરુષ સિવાય બીજું કોઈ આપી શકે એમ હતું ?

બાદશાહે હીરવિજયસૂરિજીના ઉપદેશથી પર્યુષણના આઠ દિવસો અને બાકીના ચાર-એમ બાર દિવસ (શ્રાવણ વદિ ૧૦ થી ભાદરવા સુદિ ૬) સુધી પોતાના સમસ્ત રાજ્યમાં કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરે, એવો જે હુકમ બહાર પાડ્યો, તેની છ નકલો કરવામાં આવી. જેમાંની ૧ ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં, ૨ દિલ્લી-ફતેપુર વિગેરેમાં, ૩ અજમેર, નાગપુર વિગેરેમાં, ૪ માળવા અને દક્ષિણ દેશમાં, ૫ લાહોર-મુલતાનમાં મોકલવામાં આવી અને છઠ્ઠી નકલ ખાસ સૂરિજીને સોંપવામાં આવી હતી.

એ પહેલાંજ કહેવામાં આવ્યું છે કે - અબ્બુલફઝલના મકાનમાં જે વખતે સૂરિજી અને બાદશાહને આપસમાં ધર્મચર્ચા થતી હતી, તે વખતે સૂરિજી અને બાદશાહ-બન્નેને ખુલ્લા દિલથી બહુ આનંદ પૂર્વક વાર્તાલાપ થયો હતો. સૂરિજીએ આ વખતે બાદશાહને ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું કે - “મનુષ્ય માત્રે સત્યનો સ્વીકાર કરવા તરફ રૂચિ રાખવી જોઈએ. જો કે, અજ્ઞાનાવસ્થામાં મનુષ્યો દુષ્કર્મો કરી નાખે છે, પરંતુ જ્યારે તેઓને સત્યનું ભાન થાય, ત્યારે તેઓએ તે માર્ગ હાથમાં લેવોજ જોઈએ. પરંતુ પોતે જે માર્ગ ઉપર ચાલ્યા આવતા હોય, તેજ માર્ગ સારો છે, એમ માની અથવા પોતાના બાપદાદા એ પ્રમાણે કરતા આવ્યા છે, માટે તે ન જ છોડવો. એવો દુરાગ્રહ ન રાખવો જોઈએ.”

સૂરિજીના આજ વચનને પુષ્ટ કરનાર એક રમૂજી વાત બાદશાહે ઉપસ્થિત કરી. તેણે કહ્યું -

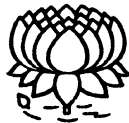
“મહારાજ ! મારા જેટલા સેવકો છે, તે બધા માંસહાર કરનાર છે એટલા માટે તેઓને આપની ફરમાવેલી જીવદયા રૂચતી નથી. તેઓ કહે છે કે - આપણા બાપદાદા જે કામ કરતા આવ્યા હોય, તે કામને છોડવું જોઈએ નહિં. એક વખત બધા ઉમરાવો એકઠા થયા હતા, તે વખતે તે ઉમરાવોએ મને કહ્યું - ‘પિતાનો સાચો બેટો તેજ છે કે - જે પૂર્વથી ચાલતા આવેલા માર્ગને છોડે નહિં.’ આ વાત ઉપર તેમણે એક દ્રષ્ટાન્ત પણ

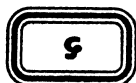
આપ્યું-

એક દેશનો બાદશાહ હતો, તેણે પોતાના નગરની પાસેના પહાડને એવા ઘરાદાથી નષ્ટ કરી દેવાનો હુકમ કર્યો કે - આ પહાડ હવાને રોકે છે. લોકોએ એક એક મણ દારૂથી સો સો મણના પત્થરો તોડી તોડીને તે પહાડને નષ્ટ કરી દીધો અને તે જગામાં મેદાન બનાવી દીધું. એક વખત એવો આવ્યો કે - સમુદ્રનું પાણી, કે જે પહાડના કારણથી રોકાઈ રહ્યું હતું, તે ગર્જનાપૂર્વક શહેર તરફ ધસી આવ્યું. બસ, કહેવુંજ શું હતું ? લોકો તણાવા લાગ્યા અને થોડીજ વારમાં આખું ગામ સમુદ્રના ઉદરમાં સમાઈ ગયું. કહેવાની મતલબ કે - તે બાદશાહે પ્રાચીનકાલથી સ્થિર રહેલા પહાડને તોડાવી દીધો, તો તેનો દંડ તેને ભોગવવો જ પડ્યો.”

મહારાજ ! ઉમરાવોએ મને જ્યારે એવી વાત સંભળાવી, ત્યારે મેં પણ મારી વાતની પુષ્ટિમાં એક દ્રષ્ટાન્ત આપ્યું. મેં કહ્યું -

“સાંભળો, એક બાદશાહ હતો, આંધળો હતો. તેને છોકરો થયો, તે પણ આંધળો થયો અને તેનો (છોકરાનો) છોકરો થયો, તે દેખતો થયો. હવે બતાવો, તમારા વ્યાયથી તે દેખતા છોકરાએ આંધળા થવું જોઈએ કે નહિં ? કારણ કે તેનો બાપ અને તેના બાપનો બાપ આંધળો હતો તે પછી તેણે આંધળો શા માટે ન થવું ?”

બાદશાહના ઉપર્યુક્ત સંભાષણથી સૂરિજીને પારાવાર આનંદ થયો અને તેની સરળતા એવં સત્યપ્રિયતાને માટે સૂરિજીએ વારંવાર ધન્યવાદ આપ્યો.

અરેબર સૂરિજીના ઉપદેશનો બાદશાહ ઉપર કેટલો બધો પ્રભાવ પડેલો હોવો જોઈએ, તે બાદશાહનાં ઉપર્યુક્ત હાર્દિક વચનો ઉપરથી આપણે સહજ સમજી શકીએ તેમ છીએ. બાદશાહને માંસાહાર ઉપરથી અરૂચિ કરાવવામાં જો કોઈ પણ ઉપદેશક સિદ્ધહસ્ત નિવડ્યો હોય, તો તે હીરવિજયસૂરિ જ છે.

આ પ્રમાણે હીરવિજયસૂરિજીના સમાગમમાં આવ્યા પછીથી જ બાદશાહના આચાર-વિચાર અને વર્તનમાં મોટો ફેરફાર થવા લાગ્યો હતો. ધીરે ધીરે આ પરિવર્તને ક્યાં સુધી રૂપ પકડ્યું હતું, તેનો વિશેષ પ્રકાશ આગામી પ્રકરણમાં પાડવાનું મુલતવી રાખી હાલ તો આપણે અબ્બુલફઝલના મકાનમાં, બાદશાહ અને સૂરીજીની જ્ઞાનગોષ્ઠીનો જ આસ્વાદ લેવાનું કામ કરીશું.

બાદશાહે પ્રસંગ લાવીને સૂરિજીને કહ્યું - “મહારાજ ! કેટલાક લોકો કહે છે કે- ‘હસ્તિના તાડયમાનોડપિ ન ગચ્છેજૈનમંદિરમ્’ હાથી મારી નાખે તો બહેતર, પરંતુ જૈનમંદિરમાં ન જવું. એનું કારણ શું છે ?”

બાદશાહની આ વાત ઉપર સૂરિજીએ લગાર હસીને કહ્યું - “રાજન્ ! આનો ઉત્તર હું શું આપું ? આપ વિજ્ઞા છે અતએવ સ્વયં જાણી શકો તેમ છો, તો પણ હું એટલું તો અવશ્ય કહીશ કે - આ વાક્ય બોલનારાઓને આપણે પૂછવું જોઈએ કે - ‘કોઈ પણ વિદ્વાન્ કોઈ પણ પ્રાચીન શ્રુતિ-સ્મૃતિમાંથી આ વાક્ય કાઢી બતાવે તેમ છે ?’ કદાપિ નહિ. આ વાક્ય તો કોઈ એવા દ્વેષીલા માણસેજ બનાવેલું હોવું જોઈએ અને એમ તો અમે જૈનો પણ કહી શકીએ તેમ છીએ કે - ‘સિંહેનાડકતાડયમાનોડપિ ન ગચ્છેચ્છૈવમંદિરમ્’ સિંહ ચારે તરફથી તાડના કરતો હોય, પણ શૈવમંદિરમાં જવું નહિં, પણ આનું પરિણામ શું ? લક્ષ્મણ અને કેશાકેશી સિવાય બીજું કંઈજ નહિં. રાજન્ ! ભારતવર્ષની અવનતિનું કોઈ કારણ હોય, તો તે આજ છે. હિંદુઓએ જૈનોને નાસ્તિક કહ્યા, તો જૈનોએ હિંદુઓને મિથ્યાદ્રષ્ટિ (મિથ્યાત્વી) બતાવ્યા, મુસલમાનોએ હિંદુઓને કાફર કહ્યા, તો હિંદુઓએ મુસલમાનોને મ્લેચ્છ કહ્યા. બસ, એમ એક બીજાને ખોટા-નાસ્તિક ઠરાવવાનોજ દરેક પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ એવો વિચાર રાખનારા બહુ થોડા મનુષ્યો છે કે- ‘બાલાદપિ સુભાષિતં ગ્રાહ્યમ્’ ગમે તો એક બાળક પણ કંઈ સારું વચન કહે, તો તે ગ્રહણ કરવું જોઈએ. મનુષ્ય માત્રે ગમે ત્યાંથી પણ સારી વાતનો સ્વીકાર કરવાની બુદ્ધિ રાખવી અને તેમ કરવામાં આવે, તોજ તે પોતાના જીવનમાં સારા સારા ગુણો મેળવી શકે છે. પણ તેમ ન કરતાં જો બધાએ પોત પોતાની અપેક્ષાએ એક બીજાને નાસ્તિક કે જૂઠા ઠરાવશે, તો પછી દુનિયામાં સારો કે આસ્તિક જ કોણ રહેશે ? માટે એક બીજાને જૂઠા કે નાસ્તિક ન ઠરાવતાં સત્યવસ્તુનો જ જો પ્રકાશ કરવામાં આવે,

~~તો કેટલો બધો લાભ થઈ શકે ? ખરી રીતે નાસ્તિક તો તેજ છે કે - જે~~

તો કેટલો બધો લાભ થઈ શકે ? ખરી રીતે નાસ્તિક તો તેજ છે કે - જે આત્મા, પુણ્ય, પાપ, ઇશ્વર આદિ પદાર્થોને માનતા નથી. જેઓ આ પદાર્થોને માને છે, તેઓ કોઈ કાળે પણ નાસ્તિક કહેવાયજ નહિં.”

સૂરિજીની આ તટસ્થ વ્યાખ્યા સાંભળીને બાદશાહને ઘણોજ આનંદ થયો. તેના હૃદયમાં ચોક્કસ ખાતરી થઈ અને તે અબ્બુલફઝલને સંબોધીને સ્પષ્ટપણે પ્રકટ પણ કરી કે - “અત્યાર સુધીમાં હું જેટલા વિદ્વાનોને મળ્યો હતો, તે બધા ‘મારું તેજ સાચું’ એમ કહેવાવાળા મળ્યા હતા પરંતુ આ સૂરિજીના કથનમાંથી ચોખ્ખી ધ્વનિ નીકળે છે કે- ‘મારું તે સાચું નહિ, પરંતુ સાચું તે મારું,’ એજ સિદ્ધાન્તને તેઓ માને છે. એમના પવિત્ર હૃદયમાં દૂરાગ્રહનું નામજ નથી. ધન્ય છે આવા મહાત્મા પુરૂષોને !”

સૂરિજી અને બાદશાહની ઉપર્યુક્ત વાતચીત પ્રસંગે દેવીમિશ્ર [દેવીમિશ્ર, એ અકબરના દરબારમાં રહેનારો એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો. તે મહાભારત આદિના અનુવાદના કાર્યમાં દુભાષિયા તરીકે કામ બજાવતો. બાદશાહની તેના ઉપર સારી મહેરબાની હતી. આના સંબંધમાં વધુ હકીકત મેળવવી હોય તેણે બદાઉની ભાગ-૨ જો, ડબલ્યુ. એચ. લો.એમ.એ. ના અંગ્રેજી અનુવાદના પે. ૨૬૫ માં જોવું.] નામનો એક બ્રાહ્મણ પંડિત પણ બેઠો હતો. તેને સંબોધીને બાદશાહે પૂછ્યું- “કેમ પંડિતજી ! હીરવિજયસૂરિજી જે કહે છે, તે ઠીકજ કહે છે કે કંઈ ફેરફાર જેવું છે, કંઈ વિરૂદ્ધતા જેવું હોય, તો જરૂર કહેજો.”

પંડિતજીએ કહ્યું - “નહિ મહારાજ ! સૂરિજી જે વચનો કાઢે છે, તે બિલકુલ વેદવાક્યસમાન છે. એમાં લગારે ફેરફાર જેવું નથી. એમના જેવા સ્વચ્છહૃદયી તટસ્થ અને અપૂર્વ વિદ્વતાવાળા મુનિ મેં અત્યાર સુધી ક્યાયં પણ જોયા નથી, તેઓ એક જબરદસ્ત પંડિત-ચતિ છે, એમાં લગાર પણ શંકા લાવવા જેવું નથી.”

એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણના મુખથી નીકળેલા આ શબ્દો બાદશાહની

શ્રદ્ધાને વજલેપ સમાન દ્રઢ કરે - મજબૂત કરે, એમાં કંઈ નવાઈ જેવું છે ?

અબ્બુલફજલના મકાનમાં આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી બાદશાહ પોતાના મહેલમાં ગયો, જ્યારે સૂરિજી પણ વખત ઘણો થઈ જવાથી ઉપાશ્રયે પધાર્યા.

આ પછી જ્યાં સુધી સૂરિજી ફતેપુર-સીકરીમાં રહ્યા, ત્યાં સુધીમાં અનેક વખત બાદશાહની સાથે તેઓની મુલાકાત અને ધર્મચર્ચા થઈ. વખતો વખતની મુલાકાતમાં સૂરિજીએ જુદા જુદા વિષયો ઉપર વિવેચન કરી બાદશાહને તે તે વિષયો સમજાવવાને બનતો પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને તેથી બાદશાહને ચોક્કસ ખાતરી થઈ હતી કે- ‘સૂરિજી એક અસાધારણ વિદ્વાનસાધુ છે. એટલુંજ નહિં પરંતુ તેઓની વિદ્વતા અને પવિત્ર ચારિત્રના લીધે તેમને જૈનોજ માન આપે છે, એમ નહિ પરંતુ જગતના કોઈ પણ ધર્મવાળાઓ તેઓને માન આપવાને બાધ્ય થાય છે, સુતરાં તેઓ જૈનોના ગુરૂ નહિ, કિન્તુ જગતના ગુરૂ છે, એમ કહેવામાં લગારે અત્યુક્તિ નથી.’ બાદશાહ પોતાની આ આંતરિક ભાવનાને દબાવી પણ ન શક્યો. તેણે એક વખત અવસર જોઈને સૂરિજીને રાજસભા સમક્ષ ‘જગદ્ગુરૂ’ ના બિરુદથી વિભૂષિત પણ કર્યા. સૂરિજીના આ પદપ્રદાનની ખુશાલીમાં પણ બાદશાહે ઘણા પક્ષિયોને બંધનથી મુક્ત કર્યા. તે સિવાય હરિણ, રોઝ, સસલાં અને બીજાં ઘણાં જાનવરોને છોડી મૂક્યાં.

એક વખત બાદશાહ, અબ્બુલફજલ અને બીરબલ વિગેરે રાજમંડલ સાથે બેઠો હતો, તેવામાં શાંતિચંદ્રજી વિગેરે કેટલાક વિદ્વાન મુનિયો સાથે સૂરિજી પણ પધાર્યા. આ વખતે સૂરિજીએ બાદશાહને કેટલોક ઉપદેશ કર્યો. તદનન્તર બાદશાહે પ્રસન્ન થઈ કહ્યું - ‘મહારાજ ! આપને મારા લાયક કંઈ પણ કાર્ય હોય, તે અવશ્ય બતાવો, આપ એમાં લગાર પણ સંકોચ કરશો નહિ. કારણ કે હું આપનોજ છું, અને જ્યારે હુંજ

~~અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~

આપનો છું, તો પછી એ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર રહેતી નથી કે આ રાજ્ય
શ્રદ્ધિ-સમૃદ્ધિ અને તમામ મંડલ પણ આપનુંજ છે.’

સૂરિજીએ કહ્યું :- ‘આપને ત્યાં ઘણા કેદિયો છે, એ કેદિયોને
કેદથી મુક્ત કરો, તો સાચું.’ કહેવું જરૂરનું થઈ પડશે કે - બાદશાહને
ગુન્હેગારો ઉપર વધારે ચીડ હતી અને તેથીજ સૂરિજીની ઉપર્યુક્ત માગણીનો
બાદશાહે સ્વીકાર ન કર્યો. શ્રદ્ધભદાસ કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો
બાદશાહે કહ્યું કે-

“કહઈ અકબર એ મોટા ચોર, મુલકમિં બહુત પડાવઈ સોર
એક ખરાબ હજારકું કરઈ, ઘહાં ભલે એ જબ લગિ મરઈ.”

(હીરવિજયસૂરિરાસ પૃ. ૧૩૪)

“જૈનકવિની કેવી સત્યતા ? જે કામ અકબરે ન કર્યું, તે કામ
સ્પષ્ટ લખી દીધું કે- આ કામ ન કર્યું.”

તેપછી અકબરે કહ્યું કે - ‘આપ તે સિવાય બીજું કંઈ માગો
સૂરિજી.’ ‘શું માગવું ?’ એવો કંઈક વિચાર કરતાજ હતા, એટલામાં
શાંતિચંદ્રજીએ સૂરિજીના કાનમાં કહ્યું કે- ‘સાહેબ ! વિચાર શું કરો છો ?
એવું માગોને કે- તમામ ગચ્છના લોકો મને પગે પડે અને માને.’

વાચક ! સૂરિજીની ઉદાર પ્રકૃતિને અનુકૂળ આ વાત તમે કદિ
માની શકો છો ? સૂરિજીના મુખકમલથી આવી સ્વાર્થમિશ્રિત સૌરભ કોઈ
દિવસ પણ નીકળી શકે ખરી ? ‘લોભ સર્વ વિનાશનું મૂળ’ એ શું
સૂરિજીથી અજાણ્યું હતું ? આવી લોભવૃત્તિ ધારણ કરી પોતાનું માન
વધારવાની માગણી કરવામાં પરિણામ કેવું ખરાબ આવે, એ વિચાર
સૂરિજીના હૃદયપટ પર રમવા લાગ્યો. સૂરિજી, શાન્તિચંદ્રજીની ભલામણની
ઉપેક્ષા કરીને બાદશાહને કંઈક કહેવા જતા હતા, તેટલામાં બાદશાહે
પોતે સૂરિજીને આગ્રહપૂર્વક પૂછ્યું- ‘ગુરૂજી ! શાન્તિચંદ્રજીએ આપને શું
કહ્યું ? સૂરિજીએ જે હકીકત હતી, તે સ્પષ્ટ કહી દીધી. તેની સાથે એ
પણ કહ્યું- ‘હું તેવી માગણી કરવાને સ્વપ્નમાં પણ ચાહતો નથી. શિષ્યો

ગુરુની ભક્તિ નિમિત્તે ગમે તેવા વિચારો કરે, પરંતુ હું એમજ માનું છું કે- મને કોઈ માને તોએ શું, અને ન માને તોએ શું ? મારો ધર્મ તો જગતના તમામ જીવો પ્રત્યે સમભાવ રાખીને ઉપદેશ કરવાનોજ છે.’ સૂરિજીની આ ઉદારતા માટે - નિઃસ્પૃહતા માટે તો બાદશાહને હદપારનો આનંદ થયો. એટલુંજ નહિં, પરંતુ પોતાના સમસ્ત રાજ્યમંડલ સમક્ષ તેણે એ શબ્દો ઉચર્યા કે- “જગતમાં આવી નિઃસ્પૃહતા રાખનાર તો મેં હીરવિજયસૂરિજીનેજ દેખ્યા. જેઓ પોતાના સ્વાર્થની લગાર માત્ર પણ વાત ન કરતાં કેવલ જ્યારે ને ત્યારે બીજા જીવોના કલ્યાણનોજ ઉપદેશ આપે છે. સંસારમાં ‘સંન્યાસી’ ‘જોગી’ કે ‘મહાત્મા’ નાં નામો ધરાવનારાઓનો કંઈ પાર નથી પરંતુ તે બધાઓની પ્રાયઃ સ્થિતિ જોઈએ છીએ તો તેઓ કંઈને કંઈ ફંદમાં ફસાએલા જોવાય છે. કેટલાકો તો ખાસા મોટા મોટા મહોના માલિક થઈ બેસી લાખોની લક્ષ્મી ઉપર તાગડધિજ્ઞા કરતાં જોવાય છે. કેટલાક સૂફી, શેખ અને કંથાધારી બનવા છતાં દ્રવ્ય અને બબ્બે સ્ત્રીઓનું પતિપણું ભોગવે છે. કેટલાક મહેર રાખવાનો પોકાર કરવા છતાં બાનવરોને મારી ખાતાં પણ અચકાતાં નથી. કેટલાક મંત્ર-તંત્ર કરવાનો ટોંગ લઈ ભોળા જીવોને ઠગતા ફરે છે. કેટલાક દંડધારી અને દરવેશનો વેષ લેવા છતાં અનેક પ્રકારના ફંદોને ફેલાવે છે જ્યારે કેટલાક તાપસ નામધારીઓ વૈરાગીનો આડંબર ધારણ કરી ઘેર ઘેર ભિક્ષા માંગે છે, પરંતુ ભોગવિલાસને ભૂલતાજ નથી. અરે, કોણ મઠવાસી કે કોણ સંન્યાસી, કોણ ગોદડિયા કે કોણ ગિરિપુરી, કોણ નાથ કે કોણ નાગા, પ્રાયઃ તેઓ બધાએ ક્રોધાદિને કમ કરી શક્યા નથી અને જ્ઞાનથી રહિત હોઈ અનેક પ્રકારની ધાંધલો કરતાં જોવાય છે. હવે તેઓને દુનિયાના ગુરુ-ધર્મગુરુ તરીકે કેમ માની શકાય ? વળી જેઓમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિ કષાયો રહેલા હોય અને જેઓનું ચારિત્ર વિષયવાસનાઓથી ભરેલું હોય, તેને પૂજ્ય કેમ મનાય ? ખરેખર, આ સંસારમાં વિચરતા રહીને કંચન-કામિનીથી આવી રીતે સર્વથા દૂર રહેવું

અને કોઈ પણ જાતની સ્પૃહા ન રાખવી એ શું ઓછું કઠિન કામ છે ?”

બાદશાહનાં આ વચનોએ તમામ અધિકારી મંડલ પર સચોટ અસર કરી અને તેથી તેઓની સૂરિજી પ્રત્યેની ભક્તિમાં કંઈ ગણો વધારો થયો.

આ વખતે બીરબલની ઇચ્છા થઈ કે - સૂરિજીને કંઈક પૂછું અને તેથી તેણે બાદશાહની મંજૂરી માગી. બાદશાહે મંજૂરી આપ્યા પછી બીરબલે સૂરિજીને પૂછ્યું :-

‘મહારાજ ! શું શંકર સગુણ હોઈ શકે ?’

સૂરિજી- ‘હા, શંકર સગુણ છે.’

બીરબલ- ‘હું તો માનું છું કે શંકર નિર્ગુણ છે.’

સૂરિજી- ‘ના, એમ ન હોઈ શકે. હું પૂછું છું કે- શંકરને તમે ઇશ્વર માનો છો ?’

બીરબલ- ‘જી હા.’

સૂરિજી- ‘ઇશ્વર જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ?’

બીરબલ- ‘ઇશ્વર જ્ઞાની છે.’

સૂરિજી- ‘જ્ઞાનીએટલે ?’

બીરબલ- ‘જ્ઞાનવાળો.’

સૂરિજી- ‘ઠીક, ત્યારે એ બતાવો કે- જ્ઞાન, ગુણ છે કે નહિ ?’

બીરબલ- ‘મહારાજ ! જ્ઞાન, ગુણ છે ?’

સૂરિજી- ‘જ્ઞાન ગુણ છે ?’

બીરબલ- ‘જી હા, જ્ઞાન ગુણ છે.’

સૂરિજી- ‘જો તમે જ્ઞાનને ગુણ માનતા હો, તો પછી ઇશ્વર શંકર ‘સગુણ’ છે, એમ તમારે માનવું જોઈએ અને તે તમારા શબ્દોથી જ સિદ્ધ થાય છે.’

બીરબલ- ‘સૂરિજી ! મને ખાતરી થઈ છે કે ખરેખર ઇશ્વર શંકર ‘સગુણ’ છે.’

સૂરિજીની આ સ્પષ્ટ સમજાય તેવી ચુકિતથી આખા મંડલને બહુજ આનંદ થયો.

આ મુલાકાત પછી સૂરિજી લાંબા વખત સુધી બાદશાહને મળી શક્યા નહોતા અને તેથી એક વખત બાદશાહે ઉત્કટ ઇચ્છાપૂર્વક સૂરિજીને યાદ કર્યા. સૂરિજી બાદશાહ પાસે પધાર્યા અને અસરકારક ધર્મોપદેશ આપ્યો. સૂરિજીનો ઉપદેશ સાંભળવાથી બાદશાહના હૃદયમાં એક ઔરજ પ્રકારની શીતલતાનો સંચાર થયો. ખરેખર, સૂરિજીની વાણીમાંજ એક એવા પ્રકારનું માધુર્ય હતું કે-જેના લીધે તેમનો ઉપદેશ સાંભળવામાં બાદશાહને બહુજ રસ પડતો, એટલુંજ નહિં, પરન્તુ વારંવાર તેઓનો ઉપદેશ સાંભળવાની બાદશાહને ઇચ્છા પણ થયા કરતી.

આ પ્રસંગે એક વાત ખાસ વિચારવા જેવી છે. આજકાલના કેટલાક રાજા-મહારાજાઓની માફક, લાંબો વખત ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી ઉપકાર માનવા પુરતું ફળ અકબર નહોતો આપતો. તે સમજતો હતો કે- “જગતને તૃણવત્ સમજનારા આવા નિઃસ્પૃહી મહાત્માઓ પોતાના અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપી અમને ઉપદેશ આપવાની તકલીફ ઉઠાવે છે, તે શાને માટે ?” ‘આપનો ઉપકાર માનું છું’ એટલા શબ્દો સાંભળવા માટે ? ના, જગતના અને મારા કલ્યાણને માટે. મહાત્માનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી, તેમાંનું જો કંઈ પણ કાર્ય ન કરવામાં આવે, તો એમના ઉપદેશનું અને બજેના વખતનો વ્યય થયાનું પરિણામ શું ?

અકબર, પોતાની આ ઉદારભાવનાને લીધેજ જ્યારે ને ત્યારે, ઉપદેશ સાંભળવા પછી તે અવશ્ય એમ કહેતો કે- ‘આપ મારા લાયક કંઈ કાર્ય ફરમાવો અને આપની ઇચ્છા હોય તે માગો.’

સૂરિજીએ આ મુલાકાત વખતે એક મહત્ત્વના કાર્યની માગણી કરી. સૂરિજીએ કહ્યું- “આપે આજ સુધી માગણી પ્રમાણેનાં ઘણાં સારાં સારાં કામો કર્યા છે અને તેથી જો કે મને વારંવાર એવી માગણી કરતાં સંકોચ થાય છે, તો પણ બીજાઓના ભલાને માટે આજે હું એજ માગું છું

કે- ‘આપને ત્યાં જે જીજીયાવેરો [જો કે, ખરી રીતે તો બાદશાહે પોતાના રાજ્યમાંથી આ વેરો ગાદીએ બેઠા પછી નવમે વર્ષેજ (ઇ.સ. ૧૫૬૨ માં) કાઢી નાખ્યો અને તે વાત આપણે ત્રીજા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ. પરંતુ ગુજરાતમાંથી આ કર દૂર થયો નહોતો. કારણ કે તે વખતે ગુજરાત દેશ અકબરના આધિપત્ય નીચે નહોતો આવ્યો. અતઃ એ સિદ્ધ થાય છે કે - હીરવિજયસૂરિના ઉપદેશથી જીજીયાવેરો બંધ કર્યા સંબંધી બાદશાહે જે ફરમાન આપ્યું હતું, તે ગુજરાતને લગતું હતું. આ વાત હીરસૌભાગ્યકાવ્યની ટીકાથી પણ સિદ્ધ થાય છે. હીરસૌભાગ્યકાવ્યના ૧૪માં સર્ગના ૨૭૧ માં શ્લોકની ટીકામાં લખ્યું છે - જેજીયકાખ્યો ગૌર્જરકરવિશેષઃ જીજીયાવેરો, એ ગુજરાતના કર વિશેષનું નામ છે.] લેવામાં આવે છે તે અને તીર્થોમાં જે મૂડકું લેવામાં આવે છે તે - આ બન્ને બાબતો આપે બંધ કરી દેવી જોઈએ. કારણ કે આ બન્ને બાબતોથી લોકોને ઘણો ત્રાસ ભોગવવો પડે છે.”

સૂરિજીના વચનને માન આપી બાદશાહે તુર્તજ તે બન્ને બાબતો બંધ કરાવી દીધી અને તે સંબંધી સરકારી હુકમો બહાર પાડ્યા.

હીરવિજયસૂરિરાસના કર્તા કવિ ઋષભદાસે આ વખતની મુલાકાતનું વર્ણન આપતાં એમ પણ કહ્યું છે કે - “બાદશાહ અને સૂરિજીને ઉપર પ્રમાણે જાહેર વાર્તાલાપ થયા પછી, સૂરિજી અને બાદશાહ - બેજ જણ એકાંતમાં વાતો કરવા બેઠા હતા પરંતુ ત્યાં શી વાત થઈ, તે કોઈના જાણવામાં આવી નથી.”

કહેવાય છે કે - જે વખત સૂરિજી અને બાદશાહ એકાંતમાં વાતો કરતા હતા, તે વખત મીઠો ગપ્પી, કે જેને ગમે તે વખતે બાદશાહ પાસે જવાની છૂટી હતી, ઉઘાડે માથે ‘નમો નારાયણાયં’ કરતો બાદશાહ પાસે પહોંચી ગયો, એટલુંજ નહિં, પરંતુ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે કેટલીક હાસ્યજનક ચેષ્ટાઓ પણ કરવા લાગ્યો. બાદશાહે આ લપને દૂર કરવા માટે તેને શાલ આપી વિદાય કર્યો.

એ પ્રમાણે ખાનગીમાં વાતચીત થયા પછી સૂરિજી ઉપાશ્રયે પધાર્યા.

આ પ્રસંગે એક બીજી વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું જરૂરનું સમજાય છે. સૂરિજી પોતાની અત્યાર સુધીની સ્થિતિ દરમિયાન એકજ સ્થાને રહ્યા હતા, એમ જોતું. વચગાળે તેઓ મથુરાની યાત્રા કરવા પણ પધાર્યા હતા. ત્યાં તેઓએ પાર્શ્વનાથ અને સુપાર્શ્વનાથની યાત્રા કરી હતી. તેમ જંબુસ્વામી, પ્રભવસ્વામી અને બીજા મહાપુરૂષોનાં કુલ ૫૨૭ સ્તૂપોને વંદન કર્યું હતું. ત્યાંથી તેઓ ગ્વાલીયર પધાર્યા હતા. અને ત્યાં બાવન ગજ પ્રમાણની શ્રદ્ધભદ્રેવની મૂર્તિને વાસકોપપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો હતો. તે પછી ત્યાંથી પાછા આગરે પધાર્યા હતા. આ વખતે મેડતાના રહેવાસી સદારંગે ઉત્સાહપૂર્વક હાથી, ઘોડા અને બીજી કેટલીક વસ્તુઓનું દાન કર્યું હતું. તેમ મોટા આંડબરપૂર્વક પ્રવેશોત્સવ કરાવ્યો હતો. આ ચોમાસું - સં. ૧૬૪૧નું ચોમાસું સૂરિજીએ આગરામાં કર્યું હતું. ચાતુર્માસ પૂર્ણ થયે, પુનઃ ફતેપુર-સીકરી પધાર્યા હતા.

ધાર્યા કરતા વખત ઘણો થઇ ગયો. ફલપ્રાપ્તિ પણ કોઇ વખત કલ્પનામાંએ જોતી આવી, એવી થઇ ગઇ. ગુજરાતથી પણ વિજયસેનસૂરિના વારંવાર પત્રો આવવા લાગ્યા કે- ‘આપ ગુજરાતમાં જલદી પધારો.’ આવાં અનેક કારણોથી સૂરિજીની ઇચ્છા થઇ કે- ‘હવે ગુજરાત તરફ વિહાર કરવો.’ વાત પણ ઠીકજ છે. કારણ કે એકજ સ્થાનમાં સાધુઓને વધુ વખત રહેવામાં ફાયદાના બદલે નુકશાન પણ થઇ જાય છે. કવિ શ્રદ્ધભદ્રાસના શબ્દોમાં કહીએ તો-

“સ્ત્રી પીરહિ નર સાસર ઇ સંયમિયાં સહિવાસ

એ ત્રિણે અલષાંમણાં જે મંડઇ થિરવાસ.”

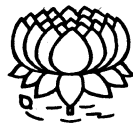
માટે સૂરિજીની વિહાર કરવાની ઇચ્છા અયોગ્ય અથવા અસ્થાને જોતી. એક વખત પ્રસંગ જોઇ સૂરિજીએ પોતાની આ ઇચ્છા બાદશાહને જણાવી. પ્રત્યુત્તરમાં બાદશાહે બહુ લાગણીપૂર્વક જણાવ્યું કે- ‘આપ જે કંઇ કાર્ય બતાવો, તે કરવા માટે હું તૈયાર છું. આપને ગુજરાતમાં જવાની

કંઈ જરૂર નથી. આપ અહિં બીરાજો અને મને ધર્મોપદેશ સંભળાવો.’

સૂરિજીએ કહ્યું- ‘હું પોતે પણ સમજું છું કે- અહિં આપના સમાગમમાં રહેવાથી હું ધાર્મિક લાભ ઘણો ઉઠાવી શકું તેમ છું. પરંતુ કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોથી ગુજરાતથી વિજયસેનસૂરિ મને જલદી બોલાવે છે, માટે મારે ત્યાં જવું જરૂરનું છે. ત્યાં ગયા પછી બનતા સુધી હું વિજયસેનસૂરિને આપની પાસે મોકલીશ.’

છેવટ - સૂરિજીનો નિશ્ચયરૂપ વિચાર જાણી બાદશાહે ગુજરાતમાં જવા માટે સમ્મતિ આપી, પરંતુ તેની સાથે એવી માગણી બહુ લાગણીપૂર્વક કરી કે- ‘મને વિજયસેનસૂરિ મળે, ત્યાં સુધી વખતો વખત ઉપદેશ આપનાર, કોઈ એક આપના સારા વિદ્વાન શિષ્યને અવશ્ય અહિં મૂકીને પધારો.’

બાદશાહની આ આગ્રહ વિનંતીથી સૂરિજીએ શાંતિચંદ્રજીને બાદશાહની પાસે મૂક્યા અને પોતે જેતાશાહને દીક્ષા આપી, ત્યાંથી વિહાર કરી વિ.સં. ૧૬૪૨ નું ચાતુર્માસ અભિરામાબાદમાં કર્યું.

વિશેષ કાર્યસિદ્ધિ

ચોથા પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે- અકબરે પોતાની ધર્મસભાના ૧૪૦ મેમ્બરોને પાંચ વિભાગોમાં વિભક્ત કર્યા હતા. અર્થાત્ એકસો ચાલીસે મેમ્બરોને પાંચ શ્રેણિઓમાં વહેંચી નાખ્યા હતા. જેમાંની પહેલી શ્રેણિમાં જેમ હીરવિજયસૂરિનું નામ જોવાય છે તેવીજ રીતે પાંચમી શ્રેણિમાં પણ બે જૈન મહાત્માઓનાં નામો જોવાય છે. (૧) વિજયસેનસૂરિ અને (૨) ભાનુચંદ્ર. અબ્બુલફજલે આદન-ઇ-અકબરીના બીજા ભાગના ત્રીસમા આદનની અંતમાં આ બધા સભાસદોનું લિસ્ટ આપ્યું છે. તેમાં ૫૪૭ મા પેજમાં આ બન્ને મહાત્માઓનાં નામો છે. ૧૩૯ Bijai Sensur, ૧૪૦ Bhan Chand આં 'વિજયસેનસૂર' અને 'ભાનુચંદ' એજ વિજયસેનસૂરિ અને ભાનુચંદ્રજી છે. આ બન્ને મહાત્માઓએ પણ અકબરની ધર્મસભામાં જૈન ઉપદેશક તરીકે કામ કર્યું હતું. અતએવ તેઓના સંબંધમાં પણ કંઈક પ્રકાશ પાડવો જરૂરનો છે. આ બન્ને મહાત્માઓના સંબંધમાં કંઈક કહીએ, તે પહેલાં, ગત પ્રકરણમાં આપણે

જે શાંતિચંદ્રજીનું નામ લઈ ગયા છીએ, અને જેઓને અકબર બાદશાહની વિનંતીથી હીરવિજયસૂરિ બાદશાહની પાસે મૂકી ગયા હતા તેમનાજ સંબંધમાં કંઈક કહીશું. અર્થાત્ તેમણે બાદશાહની પાસે રહીને શું શું કર્યું ? તેનું અવલોકન કરીશું.

એમાં તો કંઈ શક્ય નથી કે - શાન્તિચંદ્રજી મહાન વિદ્વાન અને ગમે તેવાને અસર કરે, એવી ઉપદેશશક્તિ ધરાવનારા મહાત્મા હતા. તેમાં પણ એકી સાથે એકસો આઠ અવધાનો કરવાની તેમનામાં જે શક્તિ હતી, તે તો ખરેખર અતુલનીયજ હતી. તેમણે અકબર બાદશાહને મળ્યા પહેલાં ઘણા રાજા-મહારાજાઓને પોતાની વિદ્વત્તા અને ચમત્કારિક શક્તિથી ચમત્કૃત કર્યા હતા. તેમ ઘણા વિદ્વાનોની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરીને વિજયપતાકા પણ પ્રાપ્ત કરી હતી. અકબરને પણ તેમણે ખૂબ રંજિત કર્યો. તેઓ અવારનવાર બાદશાહને મળતા અને ઉપદેશ દ્વારા અથવા શતાવધાન સાધીને તેને બહુ ખુશી કરતા. આ સિવાય તેમણે ‘કૃપારશ્કોશ’ નામનું ૧૨૮ શ્લોકોનું એક ચિંતાકર્ષક સંસ્કૃત-કાવ્ય બનાવ્યું હતું કે જે કાવ્યમાં બાદશાહે કરેલાં દયાળું કામોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું આ કાવ્ય તેઓ વખતો વખત બાદશાહને સંભળાવતા. બાદશાહ પોતાની તારીફનું આ કાવ્ય-કવિતા ખૂબ ચાહનાથી સાંભળતો અને સાંભળીને બહુ ખુશી થતો. હીરવિજયસૂરિની માફક શાંતિચંદ્રજીએ પણ બાદશાહને બહુ પ્રસન્ન કર્યો હતો અને તેને પરિણામે બાદશાહના જન્મનો આખો મહીનો, રવિવારના દિવસો, સંક્રાંતિના દિવસો અને નવરોજના દિવસો - એ દિવસોમાં કોઈએ પણ જીવહિંસા ન કરવી, એવા હુકમો કઠાવ્યા હતા.

કહેવાય છે કે - જ્યારે બાદશાહ લાહોરમાં હતો, ત્યારે શાંતિચંદ્રજી પણ ત્યાંજ હતા. તે પ્રસંગે એક વખત ઘડના દિવસે શાંતિચંદ્રજી બાદશાહ પાસે ગયા અને પ્રસંગ જોઈને બાદશાહને કહ્યું - ‘ચદિ આપની સમ્મતિ હોય, તો હું અહિંથી વિહાર કરવા ચાહું છું.’ બાદશાહે વિસ્મિત થઈને

કહ્યું- ‘એકદમ આવો વિચાર કેમ થયો ? આમ કરવાનું કારણ શું છે ? જે કંઈ કારણ હોય, તે આપ અવશ્ય કહો. શાંતિચંદ્રજીએ સ્પષ્ટ કહ્યું - ‘બીજું કંઈ કારણ નથી પણ કાલે ઇદનો દિવસ હોય સાંભળવા પ્રમાણે લાખો બલ્કે કરોડો જીવોની હિંસા થવાની છે. આવી સ્થિતિમાં મારે અહિં રહેવું મને વ્યાજબી લાગતું નથી, મારા અંતઃકરણને ઘણો આઘાત પહોંચાડનારું કારણ ઉપસ્થિત થયું છે.’

આ પ્રસંગે શાંતિચંદ્રજીએ કુરાનેશરીફની કેટલીક એવી આજ્ઞાઓ બતાવી આપી કે- જેમાં ભાજી અને રોટલી ખાવાથીજ રોજ કબૂલ થવાનું જણાવ્યું છે. તેમ દરેક જીવો ઉપર મહેર રાખવાનું ફરમાવ્યું છે.

બાદશાહ આ વાતથી અજાણ્યો ન્હોતો. તે સારી પેઠે સમજતો હતો - ખાસ કરીને હીરવિજયસૂરિજીના મળ્યા પછી ખાતરીપૂર્વક સમજવા લાગ્યો હતો કે- ‘જીવોને મારવામાં મ્હોટું પાપ છે. તેમ કુરાનેશરીફમાં પણ જીવોની હિંસા કરવાનું નથી ફરમાવ્યું, કિન્તુ મહેર ખાવાનુંજ ફરમાવ્યું છે, તથાપિ વિશેષ ખાતરીને માટે અથવા તો બીજાઓને ખાતરી કરાવી આપવા માટે તેણે અબ્બુલફઝલ અને બીજા કેટલાક ઉમરાવોને એકઠા કરી મુસલમાનોના માન્ય ધર્મગ્રંથો વંચાવી લીધા અને તે પછી લાહોરમાં એવો ઢંઢેરો પીટાવી દીધો કે - ‘કાલે ઇદના દિવસે કોઈએ કોઈ પણ જાતના જીવની હિંસા કરવી નહિં.’

બાદશાહના આ ફરમાનથી કરોડો જીવોના જાન બચ્યા, વાણિયાઓએ ઠેકાણે ઠેકાણે જાતે ફરીને, કોઈ ગુપ્ત રીતે પણ હિંસા ન કરે, એની તપાસ રાખી.

આ પછી શાંતિચંદ્રજીએ બાદશાહને ઉપદેશ આપીને મહોરમનો આખો મહિનો અને સૂફી લોકોના દિવસોમાં જીવવધનો નિષેધ કરાવ્યો. ‘હીરસૌભાગ્યકાવ્ય’ ના કર્તાના મત પ્રમાણે બાદશાહે પોતાના ત્રણ પુત્રો - સલીમ (જહાંગીર), મુરાદ અને દાનીયાલના જન્મના મહીનાઓમાં પણ કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરે, એવા હુકમો કાઢ્યા

હતા. એકંદર રીતે અકબર તરફથી પોતાના આખા રાજ્યમાં એક વર્ષમાં છમાસ અને છ દિવસ સુધી કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરે, એવા હુકમો નીકળ્યા હતા. આ વાતનો નિર્ણય આગળ ઉપર કરવાનું મુલતવી રાખી, અહિં એ બતાવવું જરૂરનું સમજાય છે કે - શાંતિચંદ્રજીએ બાદશાહ પાસે જે કંઈ જીવદયાનાં કાર્યો કરાવ્યાં હતાં, તેમાં ખાસ કારણ - નિમિત્ત તેમણે બનાવેલ 'કૃપારશ્કોશ' નામના કાવ્યને બતાવવામાં આવે છે, અસ્તુ.

શાંતિચંદ્રજીએ ઉપર્યુક્ત જીવદયાનાં ફરમાનો મેળવવા ઉપરાન્ત 'જીજીયાવેરો' બંધ કર્યાનું પણ ફરમાન મેળવ્યું હતું. આ ફરમાનો મેળવ્યા પછી, બાદશાહની સમ્મતિ લઈને તેઓ પોતે નૃત્ય મેવાડાને સાથે લઈ ગુજરાતમાં આવ્યા અને સિદ્ધપુરમાં હીરવિજયસૂરિને મળ્યા. બીજી તરફ ભાનુચંદ્રજીને બાદશાહની પાસે રાખવામાં આવ્યા. આ ભાનુચંદ્રજી તેજ છે કે - જેઓ બાદશાહની ધર્મસભાના ૧૪૦ માં નંબરના (પાંચમી શ્રેણીના) સભાસદ હતા.

ભાનુચંદ્ર અને સિદ્ધિચંદ્ર - એ બન્ને ગુરૂ-શિષ્યે અકબર બાદશાહ પાસે રહીને બહુ સારી ખ્યાતિ મેળવી. ખ્યાતિ મેળવી એટલું જ નહિ પરંતુ તેઓ પોતાની વિદ્વતા અને ચમત્કારિક વિદ્યાઓથી બાદશાહને બહુ પ્રિય પણ થયા. બાદશાહ ફતેપુર-આગરા છોડીને બીજે કોઈ સ્થળે જતો, ત્યારે ભાનુચંદ્રજીને પણ સાથે લઈ જતો. એટલે બાદશાહ સ્વારી માર્ગે જતો, જ્યારે ભાનુચંદ્રજી પોતાના આચાર પ્રમાણે પગે ચાલીને જતા. બાદશાહની ભાનુચંદ્રજી ઉપર બહુ શ્રદ્ધા જામી હતી અને તેને એમ ચોક્કસ થયું હતું કે - આ મહાત્મા વચનસિદ્ધિવાળા છે. આવી શ્રદ્ધા થવામાં કેટલાંક ખાસ કારણો પણ તેને મળી આવ્યાં હતાં.

એક વખત બાદશાહને અત્યંત શિરોવેદના થઈ આવી. આ વખતે વૈદ્યોએ ઘણા ઘણા ઉપચારો કર્યા છતાં આરામ થયો નહિ, છેવટે, તેણે ભાનુચંદ્રજીને બોલાવી પોતાની વેદનાની હકીકત જણાવી અને

ભાનુચંદ્રજીનો હાથ પકડી પોતાના મસ્તક ઉપર મૂક્યો. ભાનુચંદ્રજીએ કહ્યું - 'આપ ચિંતા લગારે ન કરો, બહુ જલદી આરામ થઈ જશે.' બસ, થોડીજ વારમાં બાદશાહને આરામ થઈ ગયો. કહેવું જરૂરનું થઈ પડશે કે આમાં ભાનુચંદ્રજીએ મંત્રતંત્રાદિનો પ્રયોગ લગારે નહોતો કર્યો. બાદશાહને આરામ થઈ જવામાં જો કંઈ પણ કારણ હતું, તો તે ભાનુચંદ્રજી ઉપરની તેની દ્રઢ શ્રદ્ધા અને ભાનુચંદ્રજીનું નિર્મળ ચારિત્રજ હતું. બીજું કંઈજ નહિં. શ્રદ્ધા અને શુદ્ધચારિત્રનો સંયોગ કયું કાર્ય સિદ્ધ નથી કરી શકતો ?

બાદશાહની શિરોવેદના દૂર થયાની ખુશાલીમાં ઉમરાવોએ પાંચસો ગાયોને એકઠી કરી. જ્યારે બાદશાહે આ વાત જાણી ત્યારે ઉમરાવોને પૂછ્યું કે- 'આટલી ગાયો કેમ એકઠી કરી છે ?' ઉમરાવોએ જણાવ્યું કે- 'ખુદાવંદ ! આપને આરામ થયો છે, એની ખુશાલીમાં આ ગાયોની કુટબાની કરીશું.' બાદશાહ ગુસ્સે થયો અને કહેવા લાગ્યો- 'અરે ! મને આરામ થયાની ખુશાલીમાં બીજા જીવોની કતલ ! બીજા જીવોને ખુશી ઉત્પન્ન કરાવવાના બદલામાં તેમનો સમૂળગો નાશ ! છોડી મૂકો બધી ગાયોને અને વિચરવા દો નિર્ભયપણે !' બાદશાહના હુકમથી બધી ગાયોને મુક્ત કરવામાં આવી.

ભાનુચંદ્રજીને આ હકીકત સાંભળતાં બહુ આનંદ થયો, તેઓ બાદશાહ પાસે ગયા અને બાદશાહને બહુ ધન્યવાદ આપ્યો.

બાદશાહ જ્યારે કાશ્મીરની મુસાફરીએ ગયો, ત્યારે ભાનુચંદ્રજી પણ તેમની સાથે ગયા હતા.

કહેવાય છે કે - એક વખત રાજા બીરબલે બાદશાહને કહ્યું હતું કે- 'સૂર્યના પ્રતાપથીજ મનુષ્યોને કામમાં આવતાં ફળો અને ઘાસ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ અંધકારને દૂર કરી જગતમાં પ્રકાશ કરનાર પણ સૂર્યજ છે. માટે સૂર્યની આરાધના આપે કરવી જોઈએ.'

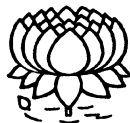
બીરબલના આ અનુરોધથી બાદશાહ સૂર્યની ઉપાસના કરવા

લાગ્યો હતો. બદાઉની લખે છે :-

અર્થાત્- બીજો હુકમ એવો આપવામાં આવ્યો હતો કે - સવારે અને સાંજે તથા બપોરે અને મધ્યરાત્રિએ-એમ દિવસમાં ચાર વખત સૂર્યની પૂજા થવી જોઈએ. બાદશાહે વળી સૂર્યપૂજાને માટે એક હજાર એક (૧૦૦૧) સંસ્કૃત નામો એકઠાં કર્યા હતાં - મેળવ્યાં હતાં અને સૂર્ય તરફ ફરીને ભક્તિપૂર્વક દરરોજ તે વાંચતો હતો.

આ પ્રમાણે દરેક લેખકોએ ‘અકબર સૂર્યપૂજા કરતો હતો’ એ સંબંધમાં લખ્યું છે પરંતુ કોઈએ એમ બતાવ્યું નથી કે - અકબરે સૂર્યનાં એક હજારને એક નામો ક્યાંથી પ્રાપ્ત કર્યા હતાં, અથવા તે નામો તેને કોણે શીખવ્યાં હતાં ? આ સંબંધી જૈન ગ્રંથોમાં બહુ વિસ્તૃત વૃતાન્ત જોવામાં આવે છે. શ્રદ્ધભદાસ કવિ તો ‘હીરવિજયસૂરિરાસ’ માં ત્યાં સુધી કહે છે કે-

“પાતશાહ કાશ્મીરે જાય ભાણચંદ પુંઠે પણિ થાય;
પૂછય પાતશા શ્રદ્ધિને જોય ખુદા નિજુક કોને વળી હોય...૧૯
ભાણચંદ બોલ્યા તતખેવ નજુક તરણી જાગતો દેવ;
તે સમયો કરિ બહુ સાર તસ નામિં શ્રદ્ધિ અપાર...૨૦
હુઓ હકમ તે તેણીવાર સંભલાવે નામ હજાર;
આદિત્ય ને અરક અનેક આદિદેવમાં ઘણો વિવેક...૨૧”

ભાનુચંદ્રજીએ કહ્યું - ‘આપે એક કામ ખાસ કરીને કરવા જેવું છે, અને તે એ છે કે - અમારા પવિત્ર તીર્થ સિદ્ધાચલજી ઉપર યાત્રા કરવા જનાર પાસેથી જે કર અને દાણ લેવામાં આવે છે, તે દૂર કરી તે તીર્થ અમને સમસ્ત હક્ક સાથે સોંપવું જોઈએ.’

બાદશાહે આ વાત મંજૂર કરી અને તે સંબંધી ફરમાન પત્ર લખી હીરવિજયસૂરિ ઉપર મોકલવામાં આવ્યું.

‘હીરસૌભાગ્યકાવ્ય’ ના કર્તાનું કથન છે કે - ‘આ સિદ્ધાચલ તીર્થ ઉપર યાત્રા કરવા જનાર પાસેથી પહેલાં દીનાર (સોનાનાણું), તે પછી પાંચ મહમુંદિકા અને તદનન્તર ત્રણ મહમુંદિકા લેવાતી છેવટે અકબરથી આ કર દૂર થયો હતો.’

કહેવાય છે કે - બાદશાહ જ્યારે કાશ્મીરની મુસાફરીથી પાછો વળ્યો, ત્યારે તે હિમાલયના વિષમ માર્ગમાં થઈને પીરપંજાલની ઘાટીના રસ્તે આવ્યો હતો. આ અભેદ ઘાટીમાં થઈને પસાર થતાં ભાનુચંદ્રજી અને બીજા સાધુઓને ઘણી તકલીફ ઉઠાવવી પડી હતી. બલ્કિ પગ

ફાટવા લાગ્યા હતા અને તેથી ચાલવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું. આથી બાદશાહે તેઓને વાહનો સ્વીકારવાને કહ્યું, પરંતુ તેમણે તે સંબંધી ચોખ્ખો ઇન્કાર કરી દીધો. બાદશાહે પણ આવી વિંડબનાવસ્થામાં તેઓને મૂકીને આગળ વધવું અનુચિત ધારી ત્યાંજ મુકામ કર્યો અને ત્રણ દિવસ બાદ જ્યારે તેઓ ચાલવાને સમર્થ થયા, ત્યારેજ ત્યાંથી પડાવ ઉપાડ્યો હતો.

આ મુસાફરી પૂરી કરી જ્યારે તેઓ લાહોરમાં આવ્યા, ત્યારે ત્યાં મોટો ઉત્સવ થયો અને ભાનુચંદ્રજીના ઉપદેશથી વીસ હજાર રૂપિયાનો વ્યય કરી ત્યાંના શ્રાવકોએ એક મોટો ઉપાશ્રય બંધાવ્યો.

આવીજ રીતે જ્યારે બાદશાહ બર્હાનપુર ગયો હતો, ત્યારે પણ ભાનુચંદ્રજીને સાથેજ લઈ ગયો હતો. કહેવાય છે કે અહિં નગરને લૂંટતું અટકાવવામાં ખાસ ભાનુચંદ્રજીનો ઉપદેશજ કામમાં આવ્યો હતો અને તેથી તમામ પ્રજાને બહુ આનંદ થયો હતો.

અહિંથી પાછા આગરે આવ્યા પછી પણ તેમણે બાદશાહ પાસે કેટલાંક જીવદયા વિગેરેનાં કાર્યો કરાવ્યાં હતાં. એક વખત બાદશાહની સમક્ષ એક બ્રાહ્મણ પંડિતને પરાજિત કરીને પણ તેમણે બાદશાહની સારી પ્રસન્નતા મેળવી હતી.

ભાનુચંદ્રજીની ‘ઉપાધ્યાય પદવી’ પણ બાદશાહની પ્રસન્નતાના ફળ રૂપેજ હતી. અધ્યભદાસ કવિએ ‘હીરવિજયસૂત્રિસ’ માં આ સંબંધી ખાસ જણાવવા જેવી હકીકત આપી છે-

એક વખતે શેખુજી (જહાંગીર)ને ત્યાં મૂલ નક્ષત્રમાં પુત્રીનો જન્મ થયો. તે વખત કેટલાક જોષીયોએ એમ જણાવ્યું કે - બાદશાહને, આ પુત્રી જો જીવશે, તો તેથી મ્હોટો ઉત્પાત થશે, માટે તેણીને પાણીમાં વહેતી મૂકી દેવી જોઈએ. જ્યારે ભાનુચંદ્રજીને પૂછવામાં આવ્યું, ત્યારે તેમણે કહ્યું - 'તેમ કરીને સ્ત્રી હત્યાનું પાપ વ્હોરવાની કાંઈજ જરૂર નથી. તેની શાન્તિને માટે અષ્ટોતરીસ્નાત્ર ભણાવવું જોઈએ.' બાદશાહ અને જહાંગીરને

આ વાત પસંદ પડી. તેમણે જોધીયોના કહેવા પ્રમાણે ન કરતાં કર્મચંદ્રજીને અષ્ટોતરી સ્નાત્ર ભણાવવાનો હુકમ કર્યો. થાનસિંહ અને માનુકલ્યાણની આગેવાની નીચે ઉપાશ્રયમાં એક લાખ રૂપિયાના વ્યયપૂર્વક મોટા ઉત્સવ સાથે સુપાર્શ્વનાથનું અષ્ટોતરી સ્નાત્ર ભણાવવામાં આવ્યું. શ્રીમાનસિંગે (ખરતરગાચ્છીય જિનસિંહસૂરિએ) આ સ્નાત્ર ભણાવ્યું. આ અપૂર્વ ઉત્સવમાં બાદશાહ અને જહાંગીરે પણ ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો. આ સ્નાત્ર વખતે તમામ સાધુ અને શ્રાવકોએ આંખિલની તપસ્યા કરી હતી. આવા પવિત્ર માંગલિક કાર્યથી બાદશાહનું અને શેખુનું વિઘ્ન દૂર થયું અને જિનશાસનની પણ સારી પ્રભાવના થઈ.

આવા ઉત્તમ કાર્યોથી ભાનુચંદ્રજીની સર્વત્ર વધારે પ્રશંસા થવા લાગી. આ પ્રસન્નતાના પરિણામેજ એક વખત બાદશાહે શ્રાવકોને પૂછ્યું કે- ભાનુચંદ્રજીને કંઈ પદવી છે કે કેમ ? અને છે તો કઈ ? શ્રાવકોએ પંચાસ પદવી હોવાનું જણાવ્યું. પછી બાદશાહે સૂરિજી (હીરવિજયસૂરિ) ઉપર પત્ર લખી ભાનુચંદ્રજીને ઉપાધ્યાય પદવી આપવા માટે અનુરોધ કર્યો. સૂરિજીએ ઝટ વાસક્ષેપ મંત્રીને બાદશાહ ઉપર મોકલાવ્યો. વાસક્ષેપ આવ્યા પછી મોટા ઉત્સવપૂર્વક ભાનુચંદ્રજીને ઉપાધ્યાય પદવી આપવામાં આવી. આ પદવી પ્રસંગે શેખ અબ્બુલફઝલે પચ્ચીસ ઘોડા અને દસહજાર રૂપિયાનું દાન કર્યું હતું. તે સિવાય સંઘે પણ દાન કર્યું હતું.

‘હીરસૌભાગ્યકાવ્ય’ ના કર્તાનું એવું કથન છે કે - “જ્યારે બાદશાહ લાહોરમાં હતો, ત્યારે તેણે હીરવિજયસૂરિ ઉપર આમંત્રણ પત્ર લખી મોકલી, સૂરિજીના પ્રધાન શિષ્ય-પટ્ટધર શ્રી વિજયસેનસૂરિને બોલાવ્યા હતા. તેમણે જઈને નંદિમહોત્સવપૂર્વક ભાનુચંદ્રજીને ઉપાધ્યાય પદવી આપી હતી. તેમ શેખ અબ્બુલફઝલે આ પ્રસંગે ૬૦૦ રૂપિયા અને કેટલાક ઘોડાઓ વિગેરેનું દાન કર્યું હતું.” અસ્તુ.

ગમે તે હો, પરંતુ ભાનુચંદ્રજીની ઉપાધ્યાય પદવી અકબર બાદશાહના અનુરોધથી અને બાદશાહની સમક્ષ લાહોરમાં થઈ હતી, એ

વાત તો નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે.

કહેવાય છે કે - ભાનુચંદ્રજીએ અકબરના પુત્ર જહાંગીર અને દાનીઆલને જૈનશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પણ કરાવ્યો હતો.

ઉપરના વૃત્તાન્તમાં બે નવાં નામોનો ઉલ્લેખ અમે કરી ગયા છીએ. કર્મચંદ્ર અને માનસિંગ. આ બન્ને મહાનુભાવોનો ટૂંક પરિચય અહિં આપવો જરૂરનો છે.

કર્મચંદ્ર, એક વખત બીકાનેરના મહારાજા કલ્યાણમલ્લના મંત્રી હતા. ધીરે ધીરે પોતાની શક્તિથી આગળ વધીને તેણે અકબર બાદશાહનું મંત્રિત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. મંત્રી કર્મચંદ્ર, ખરતરગચ્છનો અનુયાયી જૈનગૃહસ્થ હોવાથી જૈનધર્મની ઉન્નતિનાં કાર્યોમાં બહુ ઉત્સાહથી ભાગ લેતો હતો. બાદશાહની પણ તેના ઉપર બહુ પ્રીતી હતી. આ કર્મચંદ્રના કારણથીજ ખરતરગચ્છીય આચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ અકબરના દરબારમાં ગયા હતા. ‘કર્મચંદ્રચરિત્ર’ વિગેરે કેટલાક ગ્રંથો ઉપરથી જણાય છે કે - જિનચંદ્રસૂરિએ પણ બાદશાહ ઉપર સારો પ્રભાવ પાડ્યો હતો અને તેમના ઉપદેશથી બાદશાહે આખા સુદિ ૯ થી આખા સુદિ ૧૫ સુધી સાત દિવસ અમારી - જીવવધના નિષેધનો હુકમ બહાર પાડ્યો હતો અને તે સંબંધનું ફરમાનપત્ર પોતાના અગિયાર પ્રાન્તોમાં મોકલી આપ્યું હતું. [આ અસલી ફરમાનપત્ર સૌથી પહેલાં પરમગુરૂ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજને વિ.સં. ૧૯૬૮ ની સાલમાં લખનૌનો ખરતરગચ્છનો પ્રાચીન પુસ્તકભંડાર તપાસતાં મળી આવ્યું હતું અને તેની એક નકલ સરસ્વતી સમ્પાદક સાક્ષરરત્ન શ્રીચુત મહાવીરપ્રસાદ દ્વિવેદીજીને આપતાં, તેમણે સરસ્વતી ના ઇ.સ. ૧૯૧૨ ના જૂનના અંકમાં તે ફરમાન પ્રકટ પણ કર્યું હતું. આ ફરમાન પત્રમાં બાદશાહે, હીરવિજયસૂરિના ઉપદેશથી સૂરિજીને પર્યુષણના આઠ અને બીજા ચાર એમ બાર દિવસો સુધી જીવરક્ષાને જે ફરમાન આપ્યું હતું, તેનો પણ ઉલ્લેખ કરેલો છે.] આ તે વખતની વાત છે કે - જ્યારે બાદશાહ લાહોરમાં

રહેતો હતો અને જે વખત ભાનુચંદ્રજી વિગેરે પણ ત્યાંજ હતા.

બીજું નામ માનસિંહનું છે. આ માનસિંહ, તેજ શ્રી જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા અને જેઓનું પ્રસિદ્ધ નામ શ્રી જિનસિંહસૂરિ હતું. જ્યારે બાદશાહ કાશ્મીરની મુસાફરીએ ગયો હતો, ત્યારે જેમ ભાનુચંદ્રજીને સાથે લઈ ગયો હતો, તેમ માનસિંહ (જિનસિંહસૂરિ)ને પણ સાથેજ લઈ ગયો હતો અને જિનચંદ્રસૂરી લાહોરમાં રહ્યા હતા. કાશ્મીરની મુસાફરીથી આવ્યા પછી માનસિંહને મોટા ઉત્સવપૂર્વક આચાર્યપદવી આપવામાં આવી હતી, અને તે વખતે તેનું નામ જિનસિંહસૂરિ સ્થાપન કરવામાં આવ્યું હતું. માનસિંહની આચાર્યપદવીની ખુશાલીમાં બાદશાહે ખંભાતના બંદરોમાં થતી હિંસા બંધ કરાવી હતી. તેમ લાહોરમાં પણ એક દિવસ, કોઈ પણ માણસ જીવની હિંસા ન કરે, એવો પ્રબંધ કર્યો હતો. કર્મચંદ્રમંત્રિએ આ પ્રસંગે ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચીને ઉત્સવ કર્યો હતો.

આપણે પહેલાં જોઈ ગયા છીએ કે - જ્યારે શાંતિચંદ્રજી બાદશાહ પાસેથી વિદાય થયા, ત્યારે ભાનુચંદ્રજીની સાથે તેમના સુયોગ્ય શિષ્ય સિદ્ધિચંદ્રજીને પણ રાખવામાં આવ્યા હતા. તે સિવાય ઉદયચંદ્રજી વિગેરે પણ તેમના કેટલાક વિદ્વાનશિષ્યો રહ્યા હતા. બાદશાહ સિદ્ધિચંદ્રજીને પણ બહુમાન આપતો હતો, જ્યારે ઉમરાવો વિગેરે તેમને બહુમાન આપે એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? કહેવાય છે કે - એક વખત બર્હાનપુરમાં બગીચા ચોરો માર્યા જતા હતા, તે વખત દયાની લાગણીથી તેઓ બાદશાહનો હુકમ લઈ જાતે ત્યાં ગયા હતા અને તે ચોરોને છોડાવ્યા હતા. વળી જયદાસ જપો નામનો એક લાડવાણિયો હાથી તળે ચક્રદાવીને માર્યો જતો હતો, તેને પણ છોડાવ્યો હતો.

સિદ્ધિચંદ્રજી જેવા વિદ્વાન હતા તેવાજ શતાવધાની પણ હતા. આથી બાદશાહ તેમના ઉપર પ્રસન્ન રહેતો. તેમની આવી ચમત્કૃતિથી ચમત્કૃત્ થઈનેજ બાદશાહે તેમને 'ખુશફહમ' ની માનપદ પદવી આપી હતી. તેઓએ ફારસી ભાષા ઉપર પણ સારો કાબૂ મેળવ્યો હતો અને તેથી

કરીને કેટલાક ઉમરાવો સાથે પણ તેમની સારી પ્રીતિ થઈ હતી.

જુદી જુદી ભાષાઓનું જ્ઞાન, જુદા જુદા દેશના મનુષ્યોને ઉપદેશ આપવામાં અસાધારણ ઉપયોગી થાય છે. ગમે તેવો વિદ્વાન મનુષ્ય હોય, પરંતુ જો તેને જુદી જુદી ભાષાઓનું (દેશ ભાષાઓનું) જ્ઞાન ન હોય, તો તે પોતાના મનનો ભાવ જોઈએ તેવી રીતે બીજી બીજી ભાષાના જાણકારોને સમજાવી શકે નહિ. કેવલ ગુજરાતી ભાષાનો જાણકાર ગમે તેવો વિદ્વાનકે વક્તૃત્વશક્તિ ધરાવનાર હોય, પણ જો તે બંગાલમાં જાય, તો ત્યાંના લોકોને કોઈ પણ રીતે પોતાની વિદ્વતાનો કે વક્તૃત્વશક્તિનો લાભ આપી શકશે નહિ. એટલા માટે તો પહેલાંના જમાનામાં કોઈને આચાર્યપદવી આપવા વખતે જેમ તેમની વિદ્વતાનો ખ્યાલ કરવામાં આવતો હતો, તેમ તેમનું ભાષાજ્ઞાન પણ જોવામાં આવતું હતું. અર્થાત્ આચાર્યને જુદા જુદા દેશની જુદી જુદી ભાષાઓ શીખવી પડતી હતી. ઉપદેશકોએ આ વાત ખૂબ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ છે.

ઋષભદાસ કવિના કહેવા પ્રમાણે સિદ્ધિચંદ્રજી, પોતાના સાધુધર્મમાં કેવા પક્કા છે ? તેઓ કોઈ પણ ઉપાયે ગૃહસ્થાશ્રમ તરફ લલચાય છે કે કેમ ? એની પરીક્ષા કરવા માટે બાદશાહે કેટલીક ધન-માલની લાલચ આપી હતી, અને છેવટે તેમને બાંધીને મારવા સુધીનો પણ ભય બતાવ્યો હતો, પરંતુ સિદ્ધિચંદ્રજી પોતાની દ્રઢતામાં એકનાં બે થયા નહોતા. તેમણે એજ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા કે- “આ લક્ષ્મી તો શું છે ? આખું રાજ્ય આપો અને આ પ્રમાણે કષ્ટ આપવાની વાત તો શી ? પણ પ્રાણ ચાલ્યા જવાનો વખત આવે, તોપણ હું મારા આ ચારિત્રધર્મને છોડી શકું તેમ નથી. જે તુચ્છ વસ્તુઓનો ત્યાગ કર્યો છે, તે તુચ્છ વસ્તુઓનો સ્વીકાર કરવો, એ ઓકેલાને પાછું ખાવા બરાબર છે. વિશેષ શું કહેવું ?”

સિદ્ધિચંદ્રજીનાં આ દ્રઢતાભર્યાં વચનોથી બાદશાહે પારાવાર આનંદ થયો અને ગદગદ હૃદયે સિદ્ધિચંદ્રજીના પગમાં પડી તેણે ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો.

ભાનુચંદ્રજી અને સિદ્ધિચંદ્રજી વખતો વખત બાદશાહની આગળ વિજયસેનસૂરિની તારીફ કરતા હતા. બાદશાહને પણ સ્મરણમાં હતું કે - હીરવિજયસૂરિએ પોતાના પ્રધાન શિષ્ય વિજયસેનસૂરિને મોકલવા માટે વચન આપ્યું છે. એક વખત બાદશાહની ઇચ્છા થઈ કે - વિજયસેનસૂરિને બોલાવીએ. આ વખતે બાદશાહ લાહોરમાં હતો. ‘લાભોદય રાસ’ માં કહેવામાં આવ્યું છે કે - બાદશાહ જ્યારે લાહોરમાં હતો ત્યારે તેની ઇચ્છા હીરવિજયસૂરિને પુનઃ પોતાની પાસે બોલાવવાની થઈ. જ્યારે તેણે પોતાની આ ઇચ્છા અબ્બુલફઝલને જણાવી ત્યારે, અબ્બુલફઝલે બાદશાહને સમજાવતાં કહ્યું હતું કે- ‘હીરવિજયસૂરિ હવે વૃદ્ધ થઈ ગયા છે. આવી અવસ્થામાં તેઓને અહં સુધી બોલાવવા તે ઠીક નહિં.’ તેથી તેણે વિજયસેનસૂરિને બોલાવવા માટે આમંત્રણ મોકલ્યું હતું. આ પત્રમાં તેમણે લખ્યું હતું કે-

“જો કે, આપ નીરાગી છો પરંતુ હું રાગી છું. આપે સંસારના તમામ પદાર્થો ઉપરથી મોહને તજી દીધો છે. તેથી બનવાબોગ છે કે - આપ મને પણ ભૂલી ગયા હો પરંતુ મહારાજ ! હું આપને ભૂલ્યો નથી. આપ વખતો વખત મારા લાયક કંઈને કંઈ કાર્ય ફરમાવતા રહેશો, તો મને બહુ આનંદ થશે અને હું માનીશ કે - ગુરૂજીની દયા મારા ઉપર હજુ જેવીને તેવીજ છે. બીજી વાત એ છે કે - આપને યાદ હશે કે જ્યારે આપ મારી પાસેથી વિદાય થયા, તે વખતે મારા ઉપરની અનહદ કૃપાને પરિણામે આપે મને વચન આપ્યું હતું કે- ‘વિજયસેનસૂરિને મોકલીશ.’ આશા છે કે - આપ વિજયસેનસૂરિને મોકલીને મને વધારે ઉપકૃત કરશો.”

આ વખતે સૂરિજી રાધનપુરમાં બિરાજતા હતા. બાદશાહનો પત્ર વાંચી સૂરિજી બહુ વિચારમાં પડ્યા. પોતાની આવી વૃદ્ધાવસ્થામાં વિજયસેનસૂરિને પોતાથી જુદા પાડવા - લાંબી મુસાફરીને માટે જુદા પાડવા - માટે સૂરિજીનું મન વધતું ન્હોતું જ્યારે બાદશાહને આપેલા વચન પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવાની પણ તેમની હિંમત ચાલતી ન્હોતી. અન્તતોગત્વા

વિજયસેનસૂરિને મોકલવાનોજ નિશ્ચય કર્યો. વિજયસેનસૂરિએ પણ ગુરૂની આજ્ઞાપૂર્વક, વિ.સ. ૧૬૪૯ ના માગશર સુદિ ૩ ના દિવસે શુભ મુહુર્તે પ્રયાણ કર્યું. વિજયસેનસૂરિ પાટણ, સિદ્ધપુર, માલવણ, સરોતર, રોહ, મુંડથલા, કાસદ્રા, આબૂ, સીરોહી, સાદડી, રાણપુર, નાડલાઈ, ખાંતા, બગડી, જયતારણ, કેકિંદ, મેડતા, ભમરૂદા (બરૂંદા), નારાયણા, ઝાક, સાંગાનેર, વૈરાટ, બીરોજ (બીહરોર), રચવાડી, વિક્રમપુર, ઝબઝર, મહિમનગર અને સીમાના થઈને લાહોર પધાર્યા. લાહોરમાં આવ્યા પહેલાં જ્યારે લુધિઆણામાં આવ્યાના સમાચાર મળ્યા, ત્યારે ફૈજી સ્થામે આવ્યો તેમ કલ્યાણમલ્લ વિગેરે કેટલાક શ્રાવકો પણ લાહોરથી અહિં આવ્યા હતાં. અહિં નંદિવિજયજીએ અષ્ટાવધાન સાધી બતાવ્યાં હતા. આથી ફૈજીને બહુ આનંદ થયો અને તેથી તેણે બાદશાહ પાસે જઈને બહુ તારીફ કરી. વળી વિજયસેનસૂરિ લાહોરથી પાંચ ગાઉ દૂર ખાનપુરમાં આવ્યા, ત્યારે ભાનુચંદ્રજી વિગેરે તેમની સ્થામે આવ્યા હતા. લાહોરમાં પ્રવેશ કર્યા પહેલાં તેઓ ગંજ નામના પરામાં પ્રવેશોત્સવ પૂર્વક પધાર્યા. વિજયસેનસૂરિના આ પ્રવેશોત્સવમાં બાદશાહે હાથી, ઘોડા અને વાજિંત્રો વિગેરે કેટલોએ બાદશાહી સામાન આપી, તેમજ જહાંગીર અને અબ્બુલફઝલે પધારી પ્રવેશોત્સવની શોભામાં વધારો કર્યો હતો. એ પ્રમાણેના ઉત્સવપૂર્વક વિજયસેનસૂરિએ લાહોરમાં વિ.સં. ૧૬૪૯ (ઇ. ૧૫૯૪) ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૧૨ના દિવસે પ્રવેશ કર્યો.

વિજયસેનસૂરિ પણ અકબરની પાસે લાંબાકાળ સુધી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાની વિદ્વતાથી બાદશાહને ચમત્કૃત કરવામાં બાકી રાખી નહોતી. કહેવાય છે કે વિજયસેનસૂરિની બાદશાહ સાથેની સૌથી પહેલી મુલાકાત લાહોરના ‘કાશ્મીરી મહેલ’ માં થઈ હતી, વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય નંદિવિજયજી અષ્ટાવધાન સાધતા હતા. એ વાત આપણે પહેલાં જોઈ ગયા છીએ. તેમણે એક વખત બાદશાહની સભામાં પણ હાજીયારીપર્વક અષ્ટાવધાનો સાધ્યાં હતાં. આ વખતે બાદશાહની સભામાં બાદશાહ

ઉપરાંત મારવાડના રાજા માલદેવનો પુત્ર ઉદયસિંહ [આ ઉદયસિંહ પંદરસો સેનાનો અધિપતિ હતો. અને તે 'મોટારાજા' ના નામથી પ્રસિદ્ધ હતો. વધુ હકીકત માટે જૂઓ, 'આઘન-ઘ-અકબરી' પહેલો ભાગ, બ્લોકમેનફ્રૂટ અંગ્રેજી અનુવાદ પે. ૪૨૯], જયપુરનો રાજા માનસિંહ [આ માનસિંહ જયપુરના રાજા ભગવાનદાસનો પુત્ર થતો હતો. વિશેષ હકીકત માટે જૂઓ 'આઘન-ઘ-અકબરી' પહેલો ભાગ, બ્લોકમેનફ્રૂટ અંગ્રેજી અનુવાદ, પે. ૩૩૯], કચ્છવાહ, ખાનખાના, અબ્બુલફઝલ, આજમખાન, ખાલોરનો રાજા ગજનીખાન [ગજનીખાન ચારસો સેનાનો અધિપતિ હતો. વધુ હકીકત માટે જૂઓ 'આઘન-ઘ-અકબરી' નો પહેલો ભાગ, બ્લોકમેનફ્રૂટ અંગ્રેજી અનુવાદ. પે. ૪૯૩] અને બીજા પણ કેટલાક રાજા-મહારાજાઓ અને રાજપુત્રો મૌજૂદ હતા. આ બધાઓની વચમાં તેમણે અષ્ટાવધાનો સાધ્યાં હતાં. નંદિવિજયજીનું આ પ્રમાણેનું બુદ્ધિકૌશલ્ય જોઇને બાદશાહે તેમને 'ખુશફૂહમ' ની પદવીથી વિભૂષિત કર્યા હતાં.

વિજયસેનસૂરિએ થોડાજ વખતમાં બાદશાહ ઉપર સારી છાપ પાડી હતી અને તેથી બાદશાહના તેમના પ્રત્યેના પૂજ્યભાવમાં વધારો થયો હતો, પરંતુ કહેવું જોઇએ કે આ વાત જૈનધર્મના કેટલાક દ્વેષી મનુષ્યોને બિલકુલ અસહ્ય થઇ પડી હતી.

ભારતવર્ષની અવનતીનું ખાસ કારણ આપસનો દ્વેષભાવ બતાવવામાં આવે છે, તે ખોટું નથી. જ્યારથી આ ઇર્ષ્યાએ-દ્વેષભાવે ભારતવર્ષમાં પગ પેસારો કર્યો છે, ત્યારથી ભારતવર્ષ દિનપ્રતિદિન અઘઃ અવસ્થામાંજ આવતો જાય છે. તેમાં ખાસ કરીને કેટલાકોને તો આપસમાં નિત્યવૈર જેવુંજ થઇ પડેલું હોય છે. આવા લોકોમાં ચતિ (સાધુ) અને બ્રાહ્મણોનું દ્રષ્ટાંત પહેલા અપાય છે અને તેટલાજ માટે વૈયાકરણ લોકોને 'નિત્યવૈરસ્ય' એ સમાસસૂત્રમાં 'અહિનકુલમ્ફૈત્યાદિ' નિત્ય વૈરવાળાઓનાં ઉદાહરણોની સાથે 'ચતિબ્રાહ્મણમ્' એ ઉદાહરણ પણ આપવું પડ્યું છે. જો કે બહુ ખુશી થવા જેવું છે કે - જગતના જીવતા આ

વૈજ્ઞાનિક જમાનામાં ધીરે ધીરે આ વૈરનો નાશ થતો જાય છે અને જમાનાને ઓળખનારા ચતિ (સાધુ) અને બ્રાહ્મણો આપસમાં પ્રેમ રાખવા લાગ્યા છે પરંતુ જે- જમાનાનો ઇતિહાસ આપણે અવલોકીએ છીએ, તે જમાનામાં ‘ચતિબ્રાહ્મણમ્’ નું ઉદાહરણ વિશેષતઃ ચરિતાર્થ થતું હતું, એમ કેટલીક ઐતિહાસિક બીનાઓ ઉપરથી માલૂમ પડે છે.

વિજયસેનસૂરિ જ્યારે લાહોરમાં અકબરની પાસે હતા, ત્યારે પણ એવોજ એક પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો હતો. કહેવાય છે કે- જ્યારે અકબર બાદશાહ વિજયસેનસૂરિને બહુ માનવા લાગ્યો અને તેઓનો ઉપદેશ વારંવાર શ્રવણ કરવા લાગ્યો, તેમ જૈનોમાં મ્હોટા મ્હોટા ઉત્સવો થવા લાગ્યા, ત્યારે કેટલાક અસહ્યપ્રકૃતિવાળા બ્રાહ્મણોએ પ્રસંગ જોઇને બાદશાહને એ વાત ઠસાવી કે- “જૈનો તો પરમકૃપાળુ પરમાત્મા-ઇશ્વરને જ માનતા નથી, તો પછી તેમનો મતજ શા કામનો ? જે લોકો ઇશ્વરને ન માનતા હોય, તેમની બધી ક્રિયાઓ નકામી જ છે.”

લોકોમાં કહેવાત છે કે - ‘રાજાઓ કાનના કાચા અને બીજાની આંખે જોવાવાળા હોય છે.’ આ કહેવતમાં કેટલેક અંશે તથ્ય અવશ્ય રહેલું છે. ઘણે ભાગે રાજાઓ પાર્શ્વવર્તી મનુષ્યોના કહેવા પ્રમાણે વર્તીવ કરનારા વધુ જોવામાં આવે છે. પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર કરીને કોઈ પણ વિષયમાં બારીકાઈથી તપાસ કર્યા પછીજ કામ કરનારા ઘણાજ થોડા રાજાઓ જોવામાં આવે છે અને એનુંજ એ પરિણામ છે કે - ભારતવર્ષમાં હજુ પણ કેટલાંક દેશીરાજ્યોની પ્રજા એટલી બધી ત્રસ્ત જોવામાં આવે છે કે - જેનું વર્ણન પણ આપણાથી ન થઈ શકે. પાર્શ્વવર્તી મનુષ્યોનું રમકડું બનનાર રાજા, પોતાના રાજ્યધર્મને ભૂલી જાય, એમાં કંઈ નવાઈ નથી. જ્યારે આવા આગળ વધતા જમાનામાં પણ આવી સ્થિતિ જોવાય છે, તો પછી સોળમી કે સત્તરમી શતાબ્દીમાં અને તેમાં પણ અકબર જેવો બાદશાહ, વિદ્વાન ગણાતા પંડિતોના ભરમાવવાથી ભ્રમિત થઈ જાય, તો તેમાં અસંભવિત જેવું શું છે ? ઉપર પ્રમાણે બ્રાહ્મણોના કહેવાથી બાદશાહના

મનમાં કંઈક લાગી આવ્યું. તેણે વિજયસેનસૂરિને બોલાવ્યા અને બહારથી ક્રોધ ન બતાવતાં શાન્તિપૂર્વક પૂછ્યું - ‘મહારાજ, કેટલાક વિદ્વાન બ્રાહ્મણો આ પ્રમાણે કહે છે એનું કેમ ?’ સૂરિજીએ કહ્યું- ‘જો આપની ઇચ્છા હોય તો આ વાતના નિર્ણયને માટે આપની અધ્યક્ષતામાં એક સભા ભરવામાં આવે. જેમાં આ વાતનો નિર્ણય થઈ જાય.’ બાદશાહે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. તેણે દિવસ મુકરર કરી વિદ્વાનોની સભા ભરી. જેમાં ઘણા બ્રાહ્મણ પંડિતો પોતાનો પક્ષ સ્થાપન કરવા એકઠા થયા, જ્યારે જૈનો તરફથી વિજયસેનસૂરિ અને નંદિવિજય વિગેરે કેટલાક મુનિયો હતા. ખાસ કરીને તો વિજયસેનસૂરિ એકજ કહી શકાય.

આ સભામાં બન્ને પક્ષો તરફથી પોતપોતાનો મત પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યો. અર્થાત્ બ્રાહ્મણોએ ‘જૈનો ઇશ્વરને માનતા નથી.’ એવો પૂર્વપક્ષ ઉઠાવ્યો, જ્યારે વિજયસેનસૂરિએ જૈનો ઇશ્વરને કેવી રીતે માને છે ? તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? સર્વથા કર્મથી મુક્ત થયેલ અને સંસારના સંબંધથી છૂટા થયેલ ઇશ્વરને જગતનો કર્તા માનવાથી જગતની રચનાના પ્રપંચમાં પાડવાથી કેવી કેવી બાધાઓ ઉપસ્થિત થાય છે ? એ વિગેરે બતાવવા સાથે હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રનાં કેટલાંક પ્રમાણોથી એ વાત સિદ્ધ કરી બતાવી કે - અરેબર જૈનો ઇશ્વરને માનેજ છે અને તેઓ જે સ્વરૂપમાં માને છે, તેજ સ્વરૂપ વાસ્તવમાં સાચું છે. [જૈનોએ માનેલ ઇશ્વરનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં પણ પાંચમાં પ્રકરણમાં લખવામાં આવ્યું છે. એટલે અહિં આપવામાં આવ્યું નથી.]

બાદશાહે વિજયસેનસૂરિજીની અકાટ્ય યુક્તિઓ અને શાસ્ત્ર પ્રમાણોથી બહુ પ્રસન્નતા થઈ અને તેથી તેણે અધ્યક્ષપદેથી એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા કે- “જે લોકો એમ કહે છે કે- જૈનો ઇશ્વરને માનતા નથી તેઓ તદ્દન જૂઠા છે. જૈનો જેવી રીતે જોઈએ તેવી રીતેજ ઇશ્વરને માને છે.”

આ સિવાય બ્રાહ્મણ પંડિતો તરફથી, ‘જૈનો સૂર્યને અને ગંગાને પણ માનતા નથી.’ એવી દલીલ ઉભી કરવામાં આવી. આનો ઉત્તર પણ

સૂરિજીએ ટૂંકામાં પણ બહુ ચુક્તિ પુરઃસર. આપ્યો. સૂરિજીએ કહ્યું - “જેવી રીતે અમે જૈનો સૂર્યને અને ગંગાને માનીએ છીએ તેવી રીતે બીજું કોઈ માનતુંજ નથી, એમ હું દાવા સાથે કહી શકું છું. અમે સૂર્યને ત્યાં સુધી માનીએ છીએ - સૂર્યનું ત્યાં સુધી બહુમાન કરીએ છીએ કે- સૂર્યની વિદ્યમાનતા સિવાય અમે અન્ન-પાણી પણ લેતા નથી. અર્થાત્ સૂર્યનો ઉદય થયા પહેલાં અને સૂર્યનો અસ્ત થયા પછી અમે પાણી પણ પીતા નથી. કેટલું બધું બહુમાન ? કેટલી બધી સાચી માન્યતા ? લગાર વિચાર કરવાની વાત છે કે - જ્યારે કોઈ મરી જાય છે, ત્યારે તેના સંબંધી મનુષ્યો અરે, રાજાનું મૃત્યું થયું હોય, તો તેની પ્રજા ત્યાં સુધી ભોજન નથી કરતી કે જ્યાં સુધી તેનો અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં નથી આવતો. ત્યારે દિવાનાથ-સૂર્યની અસ્તદશામાં (રાત્રિના સમયે) ભોજન કરનારા જો સૂર્યદેવને માનવાનો દાવો કરતા હોય, તો તે તદ્દન ખોટું છે, એ વાત બુદ્ધિવાન મનુષ્યો સહજ સમજી શકે તેમ છે. માટે ખરી રીતે સૂર્યને માનનારા અમે જૈનોજ છીએ.”

હવે ગંગાજીને માનવાનો ડોળ પણ તેમનો તેવોજ છે. ગંગાજીને માતા-પવિત્રમાતા માનવા છતાં તેની અંદર પડીને ન્હાય છે, તેમાં કોગળા કરે છે. અરે, વિષ્ણુ અને પેશાબ પણ તેની અંદર નાખે છે, ક્યાં સુધી કહેવું ? મરેલા મનુષ્યનાં મડદાં વિગેરે પણ તે પવિત્ર ગંગામાતાને સમર્પણ કરે છે. જૂઓ માતાનું બહુમાન, જૂઓ માતાની માન્યતા ? પવિત્ર અને પૂજ્ય ગણાતી ગંગામાતાને આવી વસ્તુઓનો ઉપહાર કરનારા ભક્તોની ભક્તાઈને માટે શું કહેવું ? અમારે ત્યાં ગંગાના પવિત્ર જળનો ઉપયોગ બિંબપ્રતિષ્ઠાદિ શુભ કાર્યોમાંજ કરવામાં આવે છે. ગંગાજીમાં ડુબકીઓ મારીને સ્નાન પણ કરવામાં આવતું નથી. આ વર્તનો ઉપરથી બુદ્ધિમાનો વિચાર કરી શકશે કે - ગંગાજીનું સાચું બહુમાન જૈનો કરે છે કે આ મારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા ઉભા થયેલા પંડિતો ?

સૂરિજીની આ અકાટ્ય અને અસરકારક ચુક્તિયોથી આખી

સભા ચક્રિત થઇ ગઇ. તે પંડિતો બિલકુલ નિરૂત્તર થયા અને બાદશાહે વિજયસેનસૂરિ ઉપર પ્રસન્ન થઇ તેમને ‘સૂરિસવાઇ’ ની પદવીથી વિભૂષિત કર્યા.

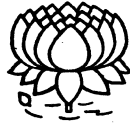
હવે પુનઃ પુનઃ કહેવાની જરૂર નથીજ કે - વિજયસેનસૂરિએ પણ હીરવિજયસૂરિની માફક બાદશાહને બહુ પ્રસન્ન કર્યો હતો. તેમણે બાદશાહને ઉપદેશ આપી ઘણાં ઘણાં કાર્યો કરાવ્યાં હતાં. જેમાંનાં ગાય, ભેંસ, બળદ અને પાડાની હિંસાનો નિષેધ, મરેલા મનુષ્યનું ઘન ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ અને લડાઇમાં મનુષ્યોને બંદિ કરવાનો નિષેધ, એ વિગેરે કામો મુખ્ય છે. વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશથી બાદશાહે કરેલાં કાર્યોનું વિસ્તૃત વર્ણન ‘વિજયપ્રશસ્તિકાવ્ય’ વિગેરેમાં જોવામાં આવે છે. પં. દયાકશલગણિ પણ ‘લાભોદયારાસ’ માં વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશથી બાદશાહે કરેલ કાર્યોનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે કરે છે-

“અકબર સહગુરુકું બકસઇ તે સુણતાં હીઅડું વિકસઇ;
નગર ઠઠઉ સિંઘ કચ્છ પાણી બહુલાં જિહાં મચ્છ. ૧૨૭
જિહાં હુંતાં બહુત સંહાર ધ્યન ધ્યન સહગુરુ ઉપગાર;
ચ્યાર માસકો જાલ ન ઘાલઇ વિશેષઇ વલી વરસાલઇ. ૧૨૮
ગાય બલદ ભીસિ મહિષ જેહ કદી કોએ ન મારઇ તેહ;
ગુરુવચનિ કો બંધી ન ઝાલઇ મૃતક કેરુ કર ટાલઇ. ૧૨૯”

આ ઉપરથી એ પણ જણાય છે કે - વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશથી બાદશાહે સિંધુ નદી અને કચ્છમાં જ્યાં ઘણાં મચ્છોની જીવહિંસા થતી હતી, ત્યાં ચાર મહીના કોઇ જાળ ન નાખે અને કોઇ જીવની હિંસા ન કરે, એવો પણ હુકમ બહાર પાડ્યો હતો.

અત્યાર સુધીનાં વૃતાન્તો ઉપરથી આપણે જોઇ શક્યા છીએ કે આચાર્ય હીરવિજયસૂરિ, શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાય, ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાય અને વિજયસેનસૂરિએ અકબર બાદશાહ ઉપર પ્રભાવ પાડીને અનેક જનહિતના, ધર્મની રક્ષાનાં અને જીવદયાનાં કાર્યો કરાવ્યાં હતાં.

~~અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~
ગુજરાતમાંથી જીજીયાવેરો દૂર કરાવ્યો, સિદ્ધાચલ, ગિરિનાર, તારંગા, આબૂ, કેશરિઆજી, રાજગૃહીના પહાડો અને સમ્મેતશિખર વિગેરે તીર્થો શ્વેતામ્બરોનાં છે, એ સંબંધી પરવાનો લીધો [આ અસલ પરવાનો અમદાવાદની શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં મૌજૂદ છે. તેનો અંગરેજ અનુવાદ રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજના મુંશી મુહમ્મદ અબ્દુલાએ કર્યો છે. આ પરવાના ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે, કે તે હીરવિજયસૂરિના ઉપદેશથી આપવામાં આવ્યા હતા.] સિદ્ધાચલજીમાં લેવાતું મૂડકું બંધ કરાવ્યું, મરેલ મનુષ્યનું ઘન ગ્રહણ કરવાનો અને યુદ્ધમાં બંદીગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કરાવ્યો વળી પક્ષિયોને પાંજરામાંથી છોડાવવાનું, ડાબર તળાવમાં થતી હિંસા બંધ કરાવવાનું, ગાય-ભેંસ-પાડા અને બળદની હિંસા બંધ કરાવવાનું અને તે સિવાય વખતો વખત જીવહિંસાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયે બાદશાહને કહી કહીને તે હિંસા બંધ કરાવવાનું - વિગેરે અનેક કાર્યો કરાવ્યા હતા.

અર્થાત્ - ‘અકબર જૈનસિદ્ધાન્તોનો અનુયાયી છે.’

આમ લખીને તેણે કેટલાક જૈનસિદ્ધાન્તો પણ તે પત્રમાં લખ્યા છે. આ પત્રને લખ્યાનો સમય તેજ છે કે - જે સમયે વિજયસેનસૂરિ લાહોરમાં અકબર બાદશાહની પાસે હતા.

આવી રીતે વિદેશી મુસાફરોને પણ જ્યારે એક વખત અકબરના વર્તન ઉપરથી એમ કહેવાને કારણ મળ્યું હતું કે ‘અકબર જૈનસિદ્ધાન્તોનો અનુયાયી છે.’ ત્યારે એ સહજ સમજી શકાય તેમ છે કે અકબરની દયાળુ વૃત્તિ બહુ દ્રઢ પાયેથી મજબૂત થયેલી હોવી જોઈએ અને આ દયાળુ વૃત્તિ જૈનાચાર્યોએજ-જૈન ઉપદેશકોએજ ઉત્પન્ન કરાવી હતી, એ વાતનાં હવે વિશેષ પ્રમાણો આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

આપણે ઉપર જોઈ આવ્યા છીએ કે - બાદશાહે પોતાના રાજ્યમાં એક વર્ષમાં છ મહીના ઉપરાન્ત જીવવધનો નિષેધ કરાવ્યો હતો, તેમ તે દિવસોમાં તે માંસાહાર પણ કરતો નહિ, આજ કાર્ય એની દયાળુતાને પ્રકટ કરે છે. એક વખત હમેશાં પાંચસો પાંચસો ચકલાંની જીભો ખાનાર

અને મરઘ જેવા શિકારને ખેલનાર મુસલમાન બાદશાહની આવી દયાળુ વૃત્તિ થાય, એ હીરવિજયસૂરિ આદિ જૈન સાધુઓના ઉપદેશનું કેટલું મહત્ત્વ સૂચવે છે ? જૈનસાધુઓના ઉપદેશનું આવું મહત્ત્વ બદાઉની પણ સ્વીકારે છે. તે કહે છે :-

અર્થાત્- “સમ્રાટ અવ્ય સંપ્રદાયોની અપેક્ષાએ શ્રમણો [મૂળ ફારસી પુસ્તકના સેવડા શબ્દને અનુવાદકે ‘શ્રમણો’ લખેલ છે, પરંતુ જોઈએ સેવડા કારણ કે તે સમયમાં જૈનસાધુઓને ‘સેવડા’ ના નામથી ઓળખવામાં આવતા. અત્યારે પણ પંજાબ વિગેરે કેટલાક દેશોમાં જૈનસાધુઓને ‘સેવડા’ કહેવામાં આવે છે. વળી આ અંગ્રેજી અનુવાદક ડબલ્યુ.એચ.લો.એમ.એ. પોતાના અનુવાદની નેટમાં શ્રમણનો અર્થ બૌદ્ધશ્રમણ કયો છે - તે પણ ઠીક નથી. કારણ કે બૌદ્ધશ્રમણ તો બાદશાહના દરબારમાં કોઈ ગયોજ ન્હોતો, એ વાતનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ આજ પ્રકરણમાં હવે પછી કરવામાં આવશે. અહિં સેવડાથી જૈનસાધુ જ લેવાના છે.] (જૈન સાધુઓ) અને બ્રાહ્મણોને એકાન્ત પરિચયના માનનો વધારે લાભ આપતો. તેઓના સહવાસમાં વધારે સમય વ્યતીત કરતો. તેઓ નૈતિક, શારીરિક, ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોમાં તેમ ધર્મોશ્વતિની પ્રગતિમાં અને મનુષ્યજીવનની સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવામાં બીજા બધા (સંપ્રદાયોના) વિદ્વાનો અને પંડિત પુરૂષોના કરતાં દરેક રીતે ચડિયાતા હતા. તેઓ પોતાના મતની સત્યતા અને અમારા (મુસલમાન) ધર્મના દોષો બતાવવા માટે બુદ્ધિપૂર્વક અને પરંપરાગત પ્રમાણો આપતા અને એવી તો દ્રઢતા અને દક્ષતાની સાથે પોતાના મતનું સમર્થન કરતા કે જેથી તેઓનો કેવળ કલ્પિત જેવો મત સ્વતઃ સિદ્ધ પ્રતીત થતો હતો અને તેની સત્યતાને માટે નાસ્તિક પણ શંકા લાવી શકતો નહિ.”

આટલું બધું સામર્થ્ય ઘરાવનાર જૈનસાધુઓ અકબરના ઉપર આવો પ્રભાવ પાડે, એ શું બનવાજોગ નથી ? અસ્તુ.

અકબરે પોતાના વર્તનમાં જ્યારે આટલો બધો ફેરફાર કરી

નાખ્યો હતો, ત્યારે એ ઉપરથી એવા નિશ્ચય ઉપર આવવું લગારે ખોટું નથીજ કે - અકબરના દયા સંબંધી વિચારો ઘણીજ ઉચ્ચ કોટિએ પહોંચી ગયા હતા. આ વાતની દ્રઢતાના અનેક પ્રમાણો પણ મળે છે. જૂઓ, બાદશાહે રાજાઓના જે ધર્મો પ્રકાશિત કર્યા હતા, તેમાં તેણે એક આ ધર્મ પણ બતાવ્યો હતો -

“પ્રાણીજગત્ જેટલું દયાથી વશીભૂત થઈ શકે છે, તેટલું બીજી કોઈ વસ્તુથી થઈ શકતું નથી. દયા અને પરોપકાર, એ સુખ અને દીર્ઘાયુષ્યનાં કારણો છે.”

અબ્બુલફઝલ લખે છે કે - “અકબર કહે તો કે - મારું શરીર યદિ એટલું મ્હોટું હોત, કે - માંસાહારિયો એક માત્ર મારા શરીરનેજ ખાઈને બીજા જીવોના ભક્ષણથી દૂર રહી શકતે, તો કેવા સુખનો વિષય થાત ? અથવા મારા શરીરનો એક અંશ કાપીને માંસાહારિયોને ખવડાવવા પછી પણ, જો તે અંશ પુનઃ પ્રાપ્ત થતો હોત, તોપણ હું ઘણો પ્રસન્ન થાત. હું મારા એક શરીર દ્વારા માંસાહારિયોને વૃક્ષ કરી શકતે.]આઈન-ઈ-અકબરી, ખંડ ત્રીજો, જેટ્ટિકૃત અંગરેજી અનુવાદ પે. ૩૮૩-૩૮૪]”

દયા સંબંધી કેવા સરસ વિચારો ? પોતાના શરીરને ખવડાવીને માંસાહારીયોની ઈચ્છા પૂર્ણ કરાવવી, પરંતુ બીજા જીવની કોઈ હિંસા ન કરે, તેવી ભાવના ઉચ્ચકોટિની દયાળુવૃત્તિ સિવાય કદાપિ થઈ શકે ખરી કે ?

અબ્બુલફઝલ ‘આઈન-ઈ-અકબરી’ ના પહેલા ભાગમાં એક સ્થળે એમ પણ લખે છે કે-

“શહેનશાહ માંસની બહુ ઓછી દરકાર કરે છે અને ઘણી વખત તે સંબંધી પોતાનો મત બદલે કરે છે કે - જો કે, ઘણી જાતની ખાદ્ય વસ્તુ મળે તેમ છે, છતાં જીવતાં પ્રાણિયોને દુઃખ દેવાને મનુષ્યોનું વલણ રહે છે, અને તેઓની કતલ કરવામાં તથા તેમનું ભક્ષણ કરવામાં તત્પર રહે છે, એ ખરેખર તેમની અજ્ઞાનતા અને નિર્દયતાને લીધે છે. કોઈ પણ મનુષ્ય,

નિર્દયતા અટકાવવામાં જે આંતરિક સુંદરતા રહેલી છે, તે પારખી શકતો નથી પણ ઉલટો પ્રાણિયોની કબર પોતાના દેહમાં બનાવે છે. -જો શહેનશાહની ખાંધ ઉપર દુનિયાનો (રાજ્યકારભારનો) ભાર ન હત, તો તે માંસાહારથી તદ્દન દૂર રહેત.”

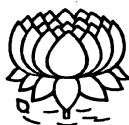
આવીજ રીતે ડૉ. વિન્સેન્ટ સ્મીથે પણ અકબરના વિચારોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જેમાંના આ પણ છે :-

અર્થાત્- “મનુષ્યોને માંસ ખાંવાની એવી આદત પડી જાય છે, કે - જો તેઓને દુઃખ ન થતું હત, તો તેઓ પોતે પોતાને પણ અવશ્ય ખાઈ જતે.”

“હું મારી જ્ઞાની ઉમરથી જ્યારે જ્યારે માંસ પકાવવાની આજ્ઞા કરતો, ત્યારે તે મને નીરસ લાગતું અને તેના ભોજનની હું ઓછી અપેક્ષા કરતો. આજ વૃત્તિથી પશુરક્ષાની આવશ્યકતા તરફ મારી દ્રષ્ટિ ગઈ અને પાછળથી હું માંસ ભોજનથી સર્વથા દૂર રહ્યો.”

“મારા રાજ્યાભિષેકની તારીખના દિવસે પ્રતિવર્ષ ઇશ્વરનો આભાર માનવા માટે કોઈ પણ માણસ માંસ ખાય નહિ, કે જેથી કરીને આખું વર્ષ આબાદીમાં વ્યતીત થાય.”

“કસાઈ, માછીમાર અને એવાજ બીજા, કે જેઓનો ઇંદો કેવલ હિંસા કરવાનો જ છે. તેઓને માટે રહેવાના સ્થાનો અલગ હોવા જોઈએ, અને બીજાઓના સહવાસમાં તેઓ ન આવે, તેને માટે દંડની ચોજના કરવી જોઈએ.”

સૂબાઓ પર પ્રભાવ

હીરવિજયસૂરિની પ્રભાવકતા સંબંધી આપણે ગત પ્રકરણોમાં ઘણું જોઈ ગયા છીએ; તોપણ એ કહેવું અસ્થાને નહિં જ ગણાય કે- સૂરીશ્વરે અકબર બાદશાહ ઉપરજ પ્રભાવ પાડ્યો હતો, એમ નહિ પરંતુ જ્યારે ને ત્યારે જે કોઈ સૂબા કે બીજા રાજાઓના સમાગમમાં આવવાનો તેમને પ્રસંગ મળતો, તે બધાઓ પર તેમના નિર્મળ ચારિત્ર-બળની અને ઉપદેશશક્તિની એવી તો અસર થતી કે જેથી તે સૂબાઓ અને રાજાઓ મુગ્ધ થયા વિના રહેતા નહિં. જો કે અકબર જેવા સમ્રાટના ઉપર એટલી બધી અસર કરનારને માટે બીજા જાના જાના સૂબાઓને પ્રતિબોધવાની હકીકત ઉપલક્ષ્ય દ્રષ્ટિએ જોનારને વધારે મહત્ત્વની ન લાગે, એ બનવા જોગ છે પણ લગાર ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરનારને એ સ્હેજે જણાઈ આવશે કે-અકબરના ઉપર પ્રભાવ પાડવા કરતાં જાના જાના સૂબાઓ અને બીજા રાજાઓને ઉપદેશ આપવાનું કામ વધારે કઠિન હતું. અધિકારમાં મસ્ત બનેલા અને તે વખતની અરાજકતાનો લાભ લઈ પોતાને અહમિય્દ્ર

સમજનારા તે સ્વચ્છંદી સૂબાઓ અને રાજાઓ શું કોઇનું પણ માન રાખે તેવા હતા કે ? આપણે બીજા પ્રકરણમાં જોઇ ગયા છીએ તેમ, ન્યાય-અન્યાયની કે સત્યાસત્યની કંઈ પણ તપાસ કર્યા સિવાય અને મનુષ્યની હદનો પણ વિચાર કર્યા વિના એકદમ ‘મારો’ ‘પકડો’ નાજ હુકમો કાઢનારા તે સૂબાઓ અને રાજાઓ કોઇના પણ ઉપદેશ ઉપર ધ્યાન આપે, તેવા હતા ખરા કે ? કદાપિ નહિં. તોપણ આપણા પ્રથમ નાયક હીરવિજયસૂરિએ તેવા સૂબાઓ અને રાજાઓને પણ વારંવાર ઉપદેશ આપી મહત્વનાં કાર્યો કરાવ્યાં હતાં. યદ્યપિ નિસ્પૃહસ્ય તૃણં જગત્ એ ન્યાયથી હીરવિજયસૂરિને કોણ રાજા કે કોણ મહારાજા, કોણ શેઠ કે કોણ શાહુકાર અને કોણ સૂબો કે કોણ સુલતાન-કોઇની પણ દરકાર નહોતી. તોપણ જીવોના કલ્યાણની જે ભાવના તેમના નિર્મળ અંતઃકરણમાં સ્થાપિત થઇ હતી, તેના લીધે કોઇ પણ જીવનું હિત કેમ થાય, એવા પ્રયત્નો કરવાને તેમનું મન પ્રત્યેક વખતે ઉલ્લસિત રહેતું અને તેજ કારણે અનેક કષ્ટો ઉઠાવીને પણ તેઓ સૂબાઓ વિગેરેના નિમંત્રણ માન આપી રાજ-દરબારોમાં જવા આવવાનું વધારે પસંદ કરતા.

આ પ્રમાણે જો કે સૂરીશ્વરે પોતાની જીવનયાત્રામાં ઘણા સૂબાઓ અને રાજાઓને પ્રતિબોધવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું, પણ તે બધાઓનો અહિં ઉલ્લેખ ન કરતાં માત્ર થોડાજ પ્રસંગો તપાસીશું.

કલાખાન

[કલાખાનનું ખાસ નામ ખાને કલાન મીરમુહમ્મદ હતું. તે અતદખાનનો મ્હોટો ભાઈ થતો હતો. કામરાન અને હુમાયુનનો આ સેવક ધીરે ધીરે અકબરના રાજ્યમાં ઊંચે દરજ્જે ચઢ્યો હતો. ઘણાં બહાદુરી ભર્યા કામો કરીને તેણે સારી ખ્યાતિ મેળવી હતી. ખાદશાહે કલાખાનને ઇ.સ. ૧૫૭૨માં ગુજરાતને ફરી જીતવા માટે આગળથી મોકલ્યો હતો. માર્ગમાં શિરોહીની પાસે કોઇ રાજપૂતે કંઈ પણ દેખીતા કારણ વિના

તેને ઘાયલ કર્યો હતો પણ તેમાંથી તે સાજો થયો અને ગુજરાત પર જીત મેળવ્યા પછી તે પાટણના સૂબા તરીકે નિમાયો. પાટણમાં તે ઇ.સ. ૧૫૭૪ માં મરણ પામ્યો હતો. વધુ હકીકત માટે જૂઓ આઘન-ઇ-અકબરીનો પ્લોકમેનનો અંગ્રેજી અનુવાદ, ભા. ૧ લો. પે. ૩૨૨]

વિ.સં. ૧૬૩૦ (ઇ.સ. ૧૫૭૪) ની લગભગમાં જ્યારે સૂરીશ્વરજી પાટણ પધાર્યા હતા, ત્યારે વિજયસેનસૂરિના પાટમહોત્સવ પ્રસંગે અહિંના હેમરાજ નામના જૈનમંત્રિએ ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચીને અનેક શુભકાર્યો કર્યા હતાં. આ વખતે પાટણનો સૂબો કલાખાન હતો. આ સૂબાના જુલ્મથી પ્રજા ઘણી ત્રસ્ત હતી. તેણે પ્રજાને એટલી બધી હેરાન કરી મૂકી હતી કે જેના લીધે પ્રજા પૈકીનો એક પણ માણસ તેનું સાડું બોલતો નહિ. સૂરીશ્વરે આ નગરમાં આવીને ઘણાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં. જેથી ધીરે ધીરે તેમની વિદ્વતાની પ્રશંસા આખા શહેરમાં થવા લાગી ત્યાં સુધી, કે તે પ્રશંસાનો પડઘો કલાખાનના કાન સુધી પણ પહોંચ્યો. પરિણામે કલાખાનને એમ થયું કે ‘આવા વિદ્વાન સાધુ કોણ આવ્યા છે કે જેની આટલી બધી પ્રશંસા થાય છે.’ છેવટે તેને ઇચ્છા થઇ કે એ મહાત્માને મળવું જોઇએ. એ ઇચ્છાથી તેણે સૂરિજી પાસે પોતાનાં માણસો મોકલી સૂરિજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. જો કે સૂરિજીના અનુયાયી વર્ગને તો આથી અસાધારણ ભય લાગ્યો હતો, પરંતુ સૂરિજી સર્વથા નીડર હતા. કારણ કે-તેઓ એમ સમજતા હતા કે- સત્યે નારિત્ત ભયં વ્વચિત્ ।

કલાખાન પાસે પ્રારંભમાં કેટલીક વાતચીત થયા પછી કલાખાને સૂરિજીને પૂછ્યું-

“મહારાજ ! સૂર્ય ઊંચો છે કે ચંદ્ર ?”

સૂરિજી- “ઉંચો ચંદ્ર છે અને તેનાથી કંઈક નીચો સૂર્ય છે.”

આ વચન સાંભળી કલાખાન કંઈક ચમક્યો અને બોલ્યો :- ‘હૈં, શું સૂર્યથી ચંદ્ર ઊંચો છે.’

સૂરિજી- ‘હા, સૂર્યથી ચંદ્ર ઊંચો છે.’

કલાખાન - ‘ત્યારે અમારે ત્યાં તો સૂર્યને ઊંચો અને ચંદ્રને તેથી નીચો બતાવેલ છે. તમે કેમ ચંદ્રને સૂર્યથી ઊંચો બતાવો છો ?’

સૂરિજી- ‘હું કંઈ સર્વજ્ઞ નથી, તેમ ત્યાં જઈને જોઈ આવ્યો પણ નથી. જેવી રીતે મેં મારા ગુરૂના મુખથી સાંભળ્યું છે, અને અમારાં શાસ્ત્રોમાં વાચ્યું છે, તેવીજ રીતે હું કહું છું. તમારાં શાસ્ત્રોમાં તેમ કહ્યું હોય, તો ભલે તમે તેમ માનો.’

આચાર્યશ્રીનું આ કથન સાંભળતાં કલાખાન કંઈક વિચારમાં પડ્યો. તેને સમજાયું કે-જે વસ્તુ અગમ્ય છે, પરોક્ષ છે તેને માટે શાસ્ત્રીય મોહથી હઠ પકડીને પોતાનો કક્કો ખરો કરાવવા આગ્રહ કરવો, એ નકામો છે. તેથી તેણે સૂરિજીને કહ્યું-

‘મહારાજ ! આપનું કથન યથાર્થ છે. જે વસ્તુ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈ નથી, તેને માટે અમુક વાતની હા પડાવવા માટે હઠ પકડવી, એ નકામી છે. ગુરૂજી મહારાજ ! આપની સરળતાથી હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું. મારા લાયક કંઈ પણ કામ હોય, તો તે આપ અવશ્ય ફરમાવો.’

સૂરિજીએ અનુકંપાની દ્રષ્ટિથી, તે કેદિયોને છોડી મૂકવાની સૂચના કરી-કે જેઓને દેહાન્ત દંડની સજા કરવામાં આવી હતી. સૂરિજીના આ કથનથી તે કેદિઓને મુક્ત કરવામાં આવ્યા. તે ઉપરાન્ત આખા શહેરમાં એક મહીના સુધી કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરે, એવો પણ હુકમ બહાર પાડવામાં આવ્યો.

તે પછી કલાખાને કરેલા સારા સત્કાર પૂર્વક સૂરિજી ઉપાશ્રયે પધાર્યા. આ તે વખતની વાત છે કે જ્યારે હીરવિજયસૂરિ અને સમ્રાટ અકબરને આપસમાં સંબંધ થયોજ ન્હોતો.

ખાનખાના

અકબર બાદશાહના સમાગમમાંથી મુક્ત થઈ, સૂરિજીએ જ્યારે ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું, ત્યારે તેઓ મેડતે પધાર્યા હતા. આ વખતે

જાનખાના, કે જે સૂરિજીની પવિત્રતા અને વિદ્વતાથી પરિચિત હતો, તે મેડતામાંજ હતો. તેણે સૂરિજીને નગરમાં આવેલા જાણી પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સૂરિજીનું સારું સમ્માન કર્યું. તે પછી સૂરિજીના મુખથી ઇશ્વરનું સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી, અને તેણે પૂછ્યું-

‘મહારાજ ! ઇશ્વર અરૂપી છે કે રૂપી ?’

સૂરિજી- ‘ઇશ્વર અરૂપી છે.’

ખાનખાના- ‘જો ઇશ્વર અરૂપી છે. તો પછી તેની મૂર્તિ શા માટે કરવી જોઈએ ?’

સૂરિજી- ‘મૂર્તિ, એ ઇશ્વરનું સ્મરણ કરાવવામાં કારણ છે. અર્થાત્- મૂર્તિને જોવાથી જેની તે મૂર્તિ હોય છે, તે વ્યક્તિનું સ્મરણ થાય છે. જેમ કોઈનું ચિત્ર-તસ્વીર દેખવાથી તે વસ્તુ યાદ આવે છે અથવા જેમ નામ નામવાનનું સ્મરણ કરાવે છે, તેવી રીતે મૂર્તિ મૂર્તિમાનને-જેની મૂર્તિ હોય છે તેને-યાદ કરાવે છે. જે મનુષ્યો એમ કહે છે કે- ‘અમે મૂર્તિને નથી માનતા’ તેઓ ખરેખર ભૂલ કરે છે. સંસારમાં ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેય- એ ત્રિપુટીને માન્યા સિવાય કોઈને પણ ચાલતું નથી. કારણ કે-કોઈપણ વસ્તુ ઉપર મનને લગાવ્યા સિવાય ધ્યાન થઈ શકતું નથી. વળી દુનિયામાં અરૂપી પદાર્થોનું જ્ઞાન આપણને મૂર્તિથી જ થાય છે, આપ મને સાધુ તરીકે ઓળખો છો, એ શા ઉપરથી ? મારા વેષ ઉપરથી. અર્થાત્- હું સાધુ છું, એવું જ્ઞાન થવામાં જો કોઈપણ સાધન હોય, તો તે મારો વેષજ છે. ‘આ હિન્દુ છે, આ મુસલમાન છે’ એ આપણે શા ઉપરથી જાણીએ છીએ ? તેમના વેષો ઉપરથી. બસ, એનું નામજ મૂર્તિ. આપણે આપણાં શાસ્ત્રોને જોઈને કહીએ છીએ કે- ‘આ શું છે’ ભગવાનની વાણી-ખુદાનાં વચનો- પૈગમ્બરની વાણી. અરે ખુદાનાં વચનો તો બોલતાંની સાથેજ આકાશમાં ઉડી ગયાં હતાં, છતાં આ વચનો ખુદાનાં વચનો ક્યાંથી ? ત્યારે કહેવું પડશે કે-આ ખુદાનાં વચનોની મૂર્તિ છે. મતલબ કે મૂર્તિ સિવાય કોઈને પણ ચાલે તેમ નથી અને જેઓ મૂર્તિને નહિ માનવાનો દાવો કરે છે, તેઓ

પણ પ્રકારાન્તરે તો મૂર્તિને માનેજ છે.

આ સિવાય મૂર્તિને માનવાનાં બીજાં પણ કેટલાંક પ્રમાણો સૂરિજીએ આપ્યાં. તે પછી ખાનખાનાએ પૂછ્યું :-

‘મૂર્તિને માનવાની જરૂર છે, લોકો માને છે, એ વાત ખરી પણ હવે આપ એ બતાવો કે-મૂર્તિની પૂજા શા માટે કરવી જોઈએ ? તે મૂર્તિ, આપણને શો લાભ આપી શકે તેમ હતી ?’

આનો ઉત્તર આપતાં સૂરિજીએ કહ્યું-

“મહાનુભાવ ! જે મનુષ્યો મૂર્તિની પૂજા કરે છે, તેઓ વસ્તુતઃ મૂર્તિની પૂજા નથી કરતાં, પરંતુ મૂર્તિ દ્વારા ઇશ્વરની પૂજા કરે છે, મૂર્તિની પૂજા કરતી વખતે તેઓની ભાવના એવી નથી હોતી કે-હું આ પત્થરની પૂજા કરું છું. તેઓ એમજ સમજે છે કે અમે પરમાત્માની પૂજા કરીએ છીએ. મુસલમાનો મસજિદમાં જઈને પશ્ચિમ દિશા તરફ નિમાજ પઢે છે, તેઓ એમ નથી સમજતા કે-અમે આ ભીંત સ્ટામે નિમાજ પઢીએ છીએ, પરંતુ એમજ સમજે છે કે-પશ્ચિમ દિશા તરફ જે મક્કા શરીફ આવેલ છે, તેની તરફ અમે નિમાજ પઢીએ છીએ. જે લાકડાને ઘડીને ટેબલના રૂપમાં મૂક્યું છે. તેને કોઈ લાકડું નહિ કહે, પરંતુ ટેબલજ કહેશે. સંસારની તમામ સ્ત્રીઓ એક સરખીજ હોય છે, પરંતુ જેની સાથે વિવાહ-પાણીગ્રહણ થાય છે, તે સ્ત્રી પોતાની અર્ધાંગિના કહેવાય છે. અર્થાત્ તેના પ્રત્યે સ્ત્રીત્વનોજ ભાવ રહે છે. બીજો નહિ. તેવીજ રીતે પત્થર, તે તો પત્થરજ છે, પણ જે પત્થરને ઘડીને મૂર્તિરૂપે બનાવેલ છે અને મંત્રાદિથી પ્રતિષ્ઠા કરીને જેની સ્થાપના કરવામાં આવેલ છે, તે મૂર્તિમાં પરમાત્માનોજ આરોપ કરવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-મૂર્તિની પૂજા કરનારાઓ પત્થરની પૂજા નથી કરતા, પરંતુ મૂર્તિ દ્વારા પરમાત્માનીજ પૂજા કરે છે.

“હવે મૂર્તિની પૂજા કરવાનો હેતુ એ છે કે-મૂર્તિની પૂજાથી-મૂર્તિના દર્શનથી મનુષ્ય પોતાના હૃદયને પવિત્ર કરી શકે છે. મૂર્તિનાં દર્શન

કરવાથી જેની તે મૂર્તિ હોય છે, તે વ્યક્તિ-તે પરમાત્માના ગુણો યાદ આવે છે અને તે ગુણોને સ્મરણમાં લાવવાં તે પ્રમાણે વર્તન કરવા પ્રયત્ન કરવો, એ મ્હોટામાં મ્હોટો ધર્મ છે. મનુષ્યોને જેવા સંયોગો મળે છે, તેવુંજ તેનું હૃદય બને છે. વેશ્યાની પાસે જનાર મનુષ્યને પાપ લાગે છે એનું કારણ શું ? શું તેને વેશ્યા પાપ આપી દે છે ? વેશ્યાને તો પાપનું જ્ઞાન પણ હોતું નથી. ત્યારે કહેવું પડશે કે-વેશ્યા પાપ નથી આપતી પરંતુ વેશ્યાની પાસે જવાથી તેનું અંતઃકરણ મલિન-અપવિત્ર થાય છે અને અન્તઃકરણનું મલિન થવું, એજ પાપ છે. આ પ્રમાણે જો કે-પરમાત્માની મૂર્તિ આપણને કંઈ દેતી-લેતી નથી પરંતુ તેના દર્શન અને પૂજનથી આપણું અંતઃકરણ નિર્મળ-શુદ્ધ બને છે, અને અંતઃકરણનું શુદ્ધ થવું-નિર્મળ થવું એનું નામજ ધર્મ છે.”

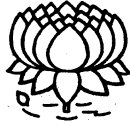
આ વિગેરે કેટલીક ચુક્તિઓથી સૂરિજીએ મૂર્તિ અને મૂર્તિ પૂજનું પ્રતિપાદન કર્યું.

સૂરિજીના ઉપર્યુક્ત વિવેચનથી ખાનખાનાને ઘણીજ પ્રસન્નતા થઈ. તેણે સૂરિજીની બહુ તારીફ કરી અને મુક્તકંઠે કહ્યું કે- “બરેબર, અકબર બાદશાહે આપની આટલી બધી કદર કરી છે, એ તદ્દન યથાર્થ જ છે. આપના ગુણો એવી કદરને યોગ્યજ છે.”

તે પછી ખાનખાનાએ કેટલીક વસ્તુઓ સ્વીકારવાનો આગ્રહ કર્યો, પરંતુ સૂરિજીએ પોતાનો તે આચાર નથી, એ સમજાવતાં જૈનસાધુઓને પાળવાના અઢાર [જૈન સાધુઓને પાળવાના અઢાર બોલો આ છે- હિંસા, મૃષાવાદ, ચોરી, અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહથી દૂર રહેવું એ ૫, રાત્રિભોજન ન કરવું ૧, પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ અને પ્રસજીવોને તકલીફ આપવી નહિં, એ ૬, રાજપિંડ ગ્રહણ કરવું નહિં અર્થાત્ જેનો રાજ્યાભિષેક થયો હોય, એવા રાજાના ઘરનું ભોજન ગ્રહણ કરવું નહિ ૧, કાંસા વિગેરે ધાતુનાં વાસણોમાં ભોજન કરવું નહિ, પલંગ વિગેરેમાં સૂવું બેસવું નહિ. ગૃહસ્થના ઘરે બેસવું નહિ. ૧; સ્નાન કરવું

~~સૂરિજીએ પોતાના પ્રભાવ પાડ્યો હતો.~~
નહિ ૧ અને શણગાર પણ સજવો નહિં ૧. એકંદરે આ અઢાર બોલો સાધુઓએ પાળવાના છે.] બોલોનું વિવેચન કરી બતાવ્યું.

આ પ્રમાણે ખાનખાના ઉપર પણ સૂરિજીએ પોતાનો પ્રભાવ પાડ્યો હતો.

દીક્ષાદાન

જમાનો જમાનાનું કામ કર્યાજ કરે છે. કુદરતના કાયદાની સ્થામે યુદ્ધ કરવાને કોઇ પણ મનુષ્ય સમર્થ થઇ શકે નહિં. જમાનાને અનુકૂળ કુદરતી રીતેજ દરેક પ્રવૃત્તિઓમાં પરિવર્તનો થયાજ કરે છે. ભારતવર્ષની પ્રાચીન વિભૂતિનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપી રહેલાં આબૂ, ગિરનાર, તારંગા, પાલીતાણા અને રાણપુર વિગેરે અનેકાનેક સ્થાનોમાં ગગનસ્પર્શી અદ્વિતિય મંદિરોનું અવલોકન કરનારાઓને (કેટલાકોને) અત્યારે સ્હેજે એ કલ્પના ઉદ્ભવે છે કે- “તે જમાનાના લક્ષ્મીપુત્રો કેવા કે-જેમણે પોતાની અખૂટ લક્ષ્મીનો વ્યય આવાં મંદિરો બનાવવામાં કર્યો ? શું તેઓને બોર્ડિંગો, બાળાશ્રમો, વિશ્વવિદ્યાલયો, અનાયાશ્રમો અને પાઠશાળાઓ વિગેરે સ્થાપવાનું ન સૂઝયું ?”

પરંતુ આવી કલ્પના કરનારાઓ જરા સંસારની પરિવર્તનશીલતાનું અવલોકન કરે, તો તેઓને પોતાની કલ્પનાનું સમાધાન સ્હેજે થઇ જાય તેમ છે. કોઇ પણ જમાનો હમેશાંને માટે એક સરખી

પ્રવૃત્તિવાળો રહોજ નથી. જે જમાનામાં જેવાં કાર્યોની આવશ્યકતા જણાય છે, તે જમાનામાં કુદરતી રીતે મનુષ્યોની બુદ્ધિઓનું વાતાવરણ તેવા પ્રકારનું થાય છે. કોઈ જમાનો એવો આવે છે કે-જે વખતે દર્શનનો ઉદયકાળ હોય છે. તે વખતે ઠેકાણે ઠેકાણે મંદિરો બનાવવા તરફ, પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવવા તરફ, સંઘો કાઢવા તરફ અને મ્હોટા મ્હોટા ઉત્સવો કરવા તરફ પ્રધાનતયા લોકોની પ્રવૃત્તિ રહે છે. કોઈ જમાનો જ્ઞાનના ઉદયકાળનો હોય છે તે વખતે ઠેકાણે ઠેકાણે પાઠશાળાઓ, વિશ્વવિદ્યાલયો અને પુસ્તકાલયો વિગેરે જ્ઞાનનાં સાધનોનો બહોળા પ્રમાણમાં પ્રચાર કરવા તરફ લોકો ઝૂકી પડે છે, જ્યારે કોઈ જમાનો ચારિત્રના ઉદયકાળનો આવે છે, તે વખતે ચારે તરફથી સાધુઓની વૃદ્ધિજ થતી જોવાય છે.

વિક્રમની સોળમી અને સત્તરમી શતાબ્દિના સમયમાં કે જે સમયનું આપણે અવલોકન કરીએ છીએ, પ્રધાનતયા ચારિત્રનો ઉદયકાળ હતો, એમ કહેવાને અવશ્ય કારણ મળે છે. અર્થાત્ તે વખતે સંસારની અનિત્યતાનું ભાન થતાં ઘણા ગૃહસ્થો-ઘણા ગર્ભશ્રીમંતો પણ ગૃહસ્થાવસ્થાને છોડીને ચારિત્ર (દીક્ષા) અંગીકાર કરતા હતા અને એનુંજ એ પરિણામ હતું કે-તે વખતે સૈંકડો નહિં પરંતુ, હજારોની સંખ્યામાં જૈન સાધુઓ હયાતી ધરાવતા હતા.

કર્તવ્યકર્મથી પરિભ્રષ્ટ થયેલા મનુષ્યો સંસારમાં નિંદાને પાત્ર બને છે. જો કે, એ વાત ખરી છે કે-દુનિયાના સમસ્ત મનુષ્યો સરખીજ પ્રકૃતિના, સરખીજ વિદ્વતા ધરાવવાવાળા કે સરખાંજ કાર્ય કરવાવાળા નથી હોતા, પરંતુ એટલું તો ખરું જ કે-મનુષ્યોએ પોતાના લક્ષ્યબિંદુને નહિં ચૂકવું જોઈએ. દીક્ષા લેનારે, દીક્ષા લેવાનો ઉદ્દેશ શો છે ? એ જેમ ખૂબ સમજી રાખવું જોઈએ છે, તેમ દીક્ષાદાન કરનારે પણ દીક્ષા આપવાનો ઉદ્દેશ્ય ભૂલવો જોઈતો નથી.

દીક્ષા, એ પરમસુખનું કારણ છે. દીક્ષા, એ મોક્ષની નિસરણી છે. દીક્ષિત મનુષ્ય જે સુખ અનુભવે છે, તે ઇન્દ્ર-ચંદ્ર-નાગેન્દ્રને પણ નથી.

આવી આ ભવ અને પરભવને માટે સુખ આપનારી દીક્ષા લેવી, એ પોતાને સુખ ઇચ્છનાર દરેક મનુષ્યને માટે જરૂરનું છે પરંતુ મનુષ્યોની તે તરફ અભિરૂચિ થતી નથી, એનું કારણ સંસારના અનિત્ય પદાર્થો ઉપરનો મોહ અને ચાટિત્રના મહત્ત્વનું અજ્ઞાતપણું જ છે. બેશક, એ વાત ખરી છે કે-દીક્ષા લીધા પછી પણ મનુષ્ય સ્વ-પરોપકાર સાધવામાં તત્પર ન રહે, વિષય-વાસનાઓ અને મોહ-મૂર્છાથી મૂર્છિત થઈ જાય, તો તેની સ્થિતિ ધોળીના કૂતરા જેવી જ થાય છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ પોતાના સાથે બીજા અનેક આત્માઓને ડૂબાડે છે. પરંતુ આવી સ્થિતિ તેજ મનુષ્યની થાય છે, કે જે પોતાનો દીક્ષા લેવાનો ઉદ્દેશ

મૂંડ મૂંડાયે તીન ગુણ મિટે સીસકી સ્વાજ ।

સ્વાનેકો લહુ મિલે લોક કહે મહારાજ ॥

આ રાખે છે પરંતુ જેઓસાધ્નોતિ સ્વ-પરપ્રકાર્યાણીતિ સાધુઃ અથવાયતતે ઇન્દ્રિયાણીતિ યતિઃ । સ્વ-પર કાર્યોને સાધના કરે તે સાધુ અથવા ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખે, તેજ યતિ, એ વ્યાખ્યાને પોતાના હૃદયપટ પર હમેશાંને માટે કોતરી રાખે છે, તેઓની તેવી સ્થિતિ થતી નથી. એટલા જ માટે ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે-મનુષ્યે પોતાના લક્ષ્યબિંદુને નહિં ચૂકવું જોઈએ.

આવી જ રીતે દીક્ષાદાન કરનારે પણ પોતાની ઉદારભાવનાને હમેશાંને માટે કાયમ જાળવી રાખવી જોઈએ. કહેવાની કંઈ જરૂર નથી કે-દીક્ષા લેનારના કરતાં દીક્ષા આપનારને માથે વધારે જવાબદારી રહેલી હોય છે. દીક્ષા લેનાર પોતાનું અને જગતનું કલ્યાણ કરવાવાળો કેમ થાય ? વિષય-વાસનાઓથી તેનું ચિત્ત કેમ હઠે ? તેનું જીવન આદર્શ જીવન કેમ બને ? ઇત્યાદિ બાબતો તરફ દીક્ષા આપનાર ગુરૂએ હમેશાંને માટે પ્રયત્નશીલ રહેવાનું છે. આવી રીતે તેજ ગુરૂ-દીક્ષા આપનાર સચેષ્ટ રહી શકે છે કે-જેઓ સંસારના આરંભ સમારંભનાં કાર્યોમાં મસ્ત બની રહેલ અને વિષયવાસના તથા ક્રોધાદિ કષાયોથી પરિવૃત્ત થયેલ જીવને

દયાની લાગણીથી અને શાસનના હિતની ખાતર બહાર કાઢે છે. પરંતુ જેઓ માત્ર ઘણા ચેલાઓના ગુરૂ કહેવરાવવાની લાલચથી અને ખોટા આડંબરથી લોકોને રંજિત કરવાની ઇચ્છાથી જ ચેલા કરે છે, તેઓ તો દીક્ષા લેનારનું કંઈ પણ હિત કરી શકતા નથી. માત્ર કોઈ પણ મનુષ્યને ગૃહસ્થાવસ્થામાંથી મુક્ત કરી પોતાના મંડલમાં લઈ લેવો, એટલામાંજ પોતાના કર્તવ્યની 'ઇતિશ્રી' કરી બેસે છે. ઘણી વખત આનું પરિણામ એ આવે છે કે-દીક્ષા લેનાર કાં તો થોડા વખત પછી ઘરભેગોજ થઈ જાય છે, અથવા કદાચ કુલની લજ્જાને લીધે સાધુના વેષમાં રહે, તોપણ તે આખી જિંદગીમાં સાધુપણાના વાસ્તવિક સુખનો લગાર પણ અનુભવ કરી શકતો નથી, ન તો તે સમાજનું ભલું કરી શકે છે કે ન તે પોતાનું હિત પણ કરી શકે છે. આવા ગુરૂઓ અને ચેલાઓ ખરેખર સમાજને ભારભૂતજ થઈ પડે છે.

આપણા નાયક હીરવિજયસૂરિ મહાન વિચક્ષણ, શાસનનાં પ્રેમી અને જગતનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા હતા અને તેથી તેઓ જેને દીક્ષા આપતા, તેને પવિત્ર ઉદ્દેશથીજ આપતા હતા. અને તેનું એજ કારણ હતું કે-તેમના ઉપદેશથી સંખ્યાબંધ મનુષ્યો દીક્ષા લેવાને તૈયાર થયા હતા. આ પ્રમાણે સૂરિજીએ જે કે ઘણાઓને દીક્ષાઓ આપી હતી, પણ તે બધા પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ અહિં ન કરતાં માત્ર થોડાજ પ્રસંગો અહિં ટાંકીશું. તે ઉપરથી તે વખતની દીક્ષાઓ, મનુષ્યોની ભાવનાઓ અને બીજી કેટલીક વ્યાવહારિક બાબતોનો ખ્યાલ પણ પાઠકોને આવી શકશે.

આપણે એક પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ કે-જે સમયનું આપણે અવલોકન કરીએ છીએ, તે સમયમાં કેટલાક સ્વચ્છંદી પુરૂષો નવનવા મતો કાઢવામાં અને તે નવીન મતોનો પ્રચાર કરવામાં ફાવી જતા હતા અને તેથી હીરવિજયસૂરિ જેવા ધર્મરક્ષકોને વધારે પ્રયત્નશીલ રહેવું પડતું હતું.

લોકા નામના ગૃહસ્થે કાઢેલા જે મતના સંબંધમાં પહેલાં કહેવામાં

આવ્યું છે તે મતને માનવાવાળા જો કે-તે વખતે ઘણાં સાધુઓ અને ગૃહસ્થો હતા પરંતુ જ્યારે હીરવિજયસૂરિ સપ્રમાણ મૂર્તિપૂજાની સિદ્ધિ ઠેકાણે ઠેકાણે કરી બતાવવા લાગ્યા, ત્યારે મૂર્તિને નહીં માનવાવાળા ઘણા સાધુઓ અને ગૃહસ્થોના વિચારો ફરવા લાગ્યા. એટલુંજ નહિં પરંતુ, કેટલાક સાધુઓ તો પોતાના મતની દીક્ષા છોડીને હીરવિજયસૂરિ પાસે પુનઃ દીક્ષા લઈ મૂર્તિપૂજક પણ થયા. આવી રીતે લોકામતમાંથી મૂર્તિપૂજક થયેલા સાધુઓ પૈકી મેઘજીભદ્રણિ, કે જેઓ એકી સાથે ત્રીસ સાધુઓની સાથે પોતાનો મત છોડી તપાગચ્છમાં આવ્યા હતા, તેઓનો પ્રસંગ ખાસ કરીને નોંધવા લાયક છે.

લોકામતમાં મેઘજી નામનો એક સાધુ મુખ્ય ગણાતો હતો. જોકે તે લોકોનો અનુયાયી હતો, પરંતુ પાછળથી જૈન સૂત્રોનું અવલોકન કરતાં તેને એમ જણાયું કે ‘જૈન સૂત્રોમાં મૂર્તિપૂજા અવશ્ય બતાવવામાં આવેલી છે છતાં જેઓ મૂર્તિપૂજા નથી માનતા એ તેમનો કદાચરહજ છે.’ મેઘજીની શ્રદ્ધા મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા માનવાની થઈ. ધીરે ધીરે તેણે બીજા પણ કેટલાક સાધુઓને પોતાના મતમાં મેળવી લીધા. આ વખતે તપાગચ્છના સાધુઓમાં મુખ્ય હીરવિજયસૂરિ હતા. મેઘજી વિગેરે લોકામતના અનુયાયી સાધુઓની ઘચ્છા હીરવિજયસૂરિ પાસે તપાગચ્છની દીક્ષા લેવાની થઈ. આ વાતની સૂરિજીને ખબર પડતાં તેઓ જલદી અમદાવાદ આવ્યા કે જ્યાં મેઘજી વિગેરે સાધુઓ હતા. સૂરિજીના આવ્યા પછી લોકામતના અનુયાયી ત્રીસ સાધુઓએ એકી સાથે સૂરિજી પાસે પુનઃ દીક્ષા લેવાનું નક્કી કર્યું. તેના માટે અમદાવાદના સંઘે મ્હોટો ઉત્સવ પણ આરંભ્યો.

આ પ્રસંગે વળી એક વિશેષ નવાઈ જેવો પ્રસંગ બન્યો અને તે એ કે-બાદશાહ અકબર કે જે તે વખતે એક મ્હોટો સમ્રાટ ગણાતો હતો, તેનું અકસ્માત અમદાવાદ આવવું થયું. [અકબરનું આ આગમન તે વખતનું આગમન છે કે, જ્યારે તેણે પહેલીજ વાર ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરી હતી. તે ઇ.સ. ૧૫૭૨ ના નવેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે અમદાવાદ

~~અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~

આવ્યો હતો અને ઇ.સ. ૧૫૭૩ ના એપ્રિલની ૧૩મી તારીખે તેણે ગુજરાત છોડ્યું હતું. લગભગ પાંચ મહીના જેટલી મુદત તે ગુજરાતમાં રહ્યો હતો. (જુઓ, અકબરનામાનો ત્રીજો ભાગ, બેવરીજનો અંગ્રેજી અનુવાદ, પે. ૧૧ થી ૪૮ સુધી) આ જ મુદત દરમિયાન મેઘજીની દિક્કાનો પણ પ્રસંગ બન્યો હતો.] તેની સાથે તેનો માનીતો અનુચર થાનસિંઘ રામજી નામનો આગરાનો એક જૈન ગૃહસ્થ પણ હતો, તેની લાગવગથી બાદશાહી વાજિંત્રો વિગેરે ઘણો સામાન આ ઉત્સવ પ્રસંગે મળ્યો હતો, કે જેણે ઉત્સવની શોભામાં અને જૈનોના ગૌરવમાં અતુલિત વધારો કર્યો હતો.

આ પ્રમાણે અમદાવાદના જૈન સંઘે કરેલા મ્હોટા ઉત્સવપૂર્વક મેઘજી [આ મેઘજી ગૃહસ્થાવસ્થામાં પ્રાગ્વંશીય હતો, એમ શ્રદ્ધભદ્રાસ કવિના કથનથી માલૂમ પડે છે.] શ્રદ્ધિએ લૌકામતનો ત્યાગ કરી હીરવિજયસૂરિ પાસે સંવત ૧૬૨૮ ની સાલમાં દીક્ષા લીધી. સૂરિજીએ મેઘજીનું નામ ઉદોતવિજય રાખ્યું.

મેઘજી જેવો એક આગેવાન સાધુ પોતાના મતનો ત્યાગ કરી શુદ્ધમાર્ગ ઉપર આવ્યા, તેથી તેના ત્રીશ [મેઘજીએ કેટલાઓની સાથે હીરવિજયસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી, એ વિષયમાં લેખકોના જુદા જુદા મતો છે. ‘હીરસૌભાગ્યકાવ્ય’ ના નવમા સર્ગના ૧૧૫ માં શ્લોકમાં ત્રીસ જણની સાથે લૌકામત ત્યાગ કર્યાનું લખ્યું છે:- વિનયૈસ્ત્રિશતા સમમ્ ।] શિષ્યો-અનુયાયિઓ પણ તેની સાથેજ તપાગચ્છની અંદર દાખલ થયા અને હીરવિજયસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. તે ત્રીસમાં મુખ્ય આંખો, ભોજો, શ્રીવંત, નાકર, લાડણ, ગાંગો, ગણો (ગુણવિજય) માધવ અને વીરાદિ હતા. જ્યારે તેના ગૃહસ્થ અનુયાયી, જેવા કે દાસી શ્રીમંત દેવજી, લાલજી અને હંસરાજ વિગેરે પણ સૂરિજીના અનુયાયી થયા.

કોઈ પણ વખતે નહિં બનેલા આ બનાવથી જેમ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનોની તારીફ થવા લાગી, તેવીજ રીતે હીરવિજયસૂરિની મહીમામાં પણ ઘણો વધારો થયો. જ્યારે મેઘજી વિગેરે મુનિયોની તો તેથી

પણ વધારે પ્રશંસા થાય, એમાં નવાઈ જેવું જ શું છે ? કારણ કે તેમણે સત્યનો સ્વીકાર કરવામાં લોકાપવાદનો લગારે ભય ન રાખ્યો.

આપણા નાયક હીરવિજયસૂરિ ગીતાર્થ હતા, ઉત્સર્ગ-અપવાદના જાણકાર હતા, શાસનના પ્રભાવક હતા, તેઓને જોતો શિષ્યનો લોભ કે જોતી માનની અભિલાષા. માત્ર જગતના જીવોનું કલ્યાણ કેમ થાય ? જૈનધર્મમાં પ્રભાવિક પુરુષો પેદા કેમ થાય ? અને ઠેકાણે ઠેકાણે અહિંસાધર્મની વિજયપતાકા કેમ ફરકે ? એજ ભાવના તેઓને પ્રતિક્ષણ રહેતી હતી, અને તેના લીધેજ તેઓનો ઉપદેશ એટલો બધો અસર કરતો હતો કે-જ્યારે ને ત્યારે તેઓની પાસે સંખ્યાબંધ મનુષ્યો દીક્ષા લેવાને તૈયાર થતા હતા. શુદ્ધ હૃદયથી, પરોપકાર બુદ્ધિથી અપાતો ઉપદેશ શા માટે અસર ન કરે ? વિ.સં. ૧૬૩૧ ની સાલમાં હીરવિજયસૂરિ જ્યારે ખંભાતમાં હતા, ત્યારે તેમણે એકી સાથે અગિયાર જણને દીક્ષા આપી હતી તે અને અમદાવાદમાં એકી સાથે અઠાર જણને આપેલી દીક્ષા પણ ઉપરનીજ વાતને પુરવાર કરે છે. આ બંને પ્રસંગોને લગાર વિસ્તારથી જોઈએ, જેથી વાચકોને ખાતરી થશે કે-તે વખતના મનુષ્યો આત્મકલ્યાણ કરવામાં કેવા ઉત્સુક હતા.

પાટણની અંદર અભયરાજ નામક એક ઓશવાલ ગૃહસ્થ રહેતો હતો, તે કાળાન્તરે પોતાના કુટુંબ સાથે દીવબંદરમાં જઈ વસ્યો. અભયરાજ દીવબંદરનો એક મોટો વ્યાપારી ગણાતો હતો કારણ કે તેની પાસે ચાર તો મોટાં વહાણો હતાં. અભયરાજે ઘણી લક્ષ્મી પોતાની જાતમહેનતથી મેળવી હતી. તેની અમરાદે નામની સ્ત્રી હતી અને ગંગા નામની પુત્રી હતી, કે જે બાલકુંવારી હતી. ગંગા કમલવિજયજી [આ કમલવિજયજી 'મોટા કમલવિજયજી' ના નામથી ઓળખાય છે. તેઓ મૂળ દ્રોણાડા ના રહીશ હતા. પ્રાચીન તીર્થમાળાઓમાં દ્રુણાલિ નામથી જે ગામનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, એજ કદાચ આ ગામ હોય. વધુ માટે જૂઓ-ઐતિહાસિક રાસ સંગ્રહ ભા. ૩જો પૃ. ૮૭. તેઓ જ્ઞાતે ઓશવાળ અને છાજહડ ગોત્રીય

હતા. તેમના પિતાનું નામ ગોવિંદશા અને માતાનું નામ ગેલમદે હતું. મૂલનામ કેલ્હરાજ હતું. બાર વર્ષની ઉંમરે પિતાને સ્વર્ગવાસ થતાં માતાની સાથે તેઓ જાલોર આવ્યા. અહિં પંડીત અમરવિજયજીનો સમાગમ થતાં તેમને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થઈ. ઘણી મુસીબતે માતાની આજ્ઞા મેળવીને ધામધૂમ પૂર્વક પં. અમરવિજયજી પાસે દીક્ષા લીધી. નામ કમળવિજયજી સ્થાપવામાં આવ્યું. થોડાજ વખતમાં તેમણે આગમો વિગેરેનો સારો અભ્યાસ કરી લીધો. તદનન્તર તેમની યોગ્યતા જાણીને આચાર્ય શ્રી વિજયદાનસૂરિએ તેમને ગંધારમાં પંડિત પદ આપ્યું. (વિ.સં. ૧૬૧૪) તેમણે મારવાડ, મેવાડ, સોરઠ વિગેરે દેશોમાં અસ્પૃશિત વિહાર કર્યો હતો અને ઘણાઓને દીક્ષા આપી હતી. તેઓની ત્યાગવૃત્તિ ઘણીજ પ્રશંસનીય હતી. મહીનામાં છ ઉપવાસ તો તેઓ કાયમ કરતા અને દરરોજ વધારેમાં વધારે સાતદ્રવ્ય (સાત વસ્તુઓજ) વાપરતા. વિ.સં. ૧૬૬૧ ની સાલમાં આચાર્ય વિજયસેનસૂરિની આજ્ઞાથી તેમણે મહેસાણામાં ચાતુર્માસ કર્યું. ત્યાં અષાઢ સુદિ ૧૨ના દિવસે તેમના શરીરમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો. જે કે સાત દિવસોની લાંગણો બાદ થોડા વખતને માટે રોગની શાન્તિ થઈ હતી, પરંતુ છેવટે તેજ મહીનાની એટલે અષાઢ વદિ ૧૨ના દિવસે ૭૨ વર્ષની વયે તેઓ સ્વર્ગવાસી થયા (વધારે હકીકત માટે જૂઓ-ઐતિહાસિકરાસ સંગ્રહ, ભા. ૩ જે પૃ. ૧૨૯] પંચ્યાસની એક સાધ્વી પાસે નિરંતર અભ્યાસ કરવાને જતી હતી. અભ્યાસ કરતાં કરતાં તેણીના અંતઃકરણમાં વૈરાગ્યે નિવાસ કર્યો. પરિણામે તેણીની ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની થઈ. જ્યારે પોતાનો આ વિચાર ગંગાએ પોતાની માતાને જણાવ્યો ત્યારે તેને ઘણું દુઃખ થયું. પિતાએ પણ ચારિત્ર લેવા કરતાં પાળવામાં કેટલા ધૈર્યની અને સહનશીલતાની જરૂર છે, એ હકીકત સમજાવી. પરંતુ ગંગા પોતાના વિચારમાં ખૂબ દ્રઢ રહી. પુત્રીનો દ્રઢ વિચાર જાણી માતાએ પણ એજ કહ્યું કે-જો તું દીક્ષા લઈશ, તો હું પણ તારી સાથેજ સાધ્વી થઈશ, અભયરાજ વિચાર કરે છે કે 'જ્યારે સ્ત્રી અને પુત્રી બન્ને દીક્ષા

લેવાને તૈયાર થયાં છે, તો પછી મારે સંસારમાં રહીને શું કરવું છે ? હું પણ સાધું કાં ન થઈ જાઉં ?' પરંતુ અભયરાજને એક વાત મનમાં અવશ્ય ખટકતી હતી, અને તે એ કે અભયરાજને મેઘકુમાર નામનો એક જ્ઞાનો પુત્ર હતો, તેની શી વ્યવસ્થા કરવી ? એક વખત અભયરાજે મેઘકુમારને કહ્યું- 'વત્સ ! હું, તારી માતા અને બેન ગંગા ત્રણે જણ દીક્ષા લેવાનો ઘરાદો રાખીએ છીએ, માટે તું સુખ પૂર્વક સંસારમાં રહી આનંદ કર.' મેઘકુમારે કહ્યું- 'પિતાજી ! આપ મારી કંઈ પણ ચિંતા ન કરો. હું પણ આપની સાથે જ દીક્ષા લેવાને તૈયાર છું. માતા-પિતા અને બહેનની સાથે મને દીક્ષા લેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, એ શું મારે માટે કમ સૌભાગ્યની નિશાની છે, આવો અપૂર્વ પ્રસંગ મને ક્યાં મળવાનો હતો ?' પુત્રનો સ્વતઃ આવો વિચાર જાણી પિતાને બહુ પ્રસન્નતા થઈ. આત્મકલ્યાણના પગથિયા ઉપર ચઢવાને પોતાની મેળે તૈયાર થતા બાળક મેઘકુમારના ઉપર્યુક્ત શબ્દોએ બહુજ અસર કરી.

મેઘકુમારનો પણ દીક્ષા લેવાને માટે વિચાર થતાં તેની કાકીને પણ વૈરાગ્ય થયો અને તે પણ દીક્ષા લેવાને માટે તૈયાર થઈ. ધીરે ધીરે એક પછી એકને વૈરાગ્ય થતાં આખા કુટુંબને (પાંચ જણને) દીક્ષા લેવાને તૈયાર થયેલ જોઈ, અભયરાજના ચાર મુખ્ય વાણોતરો પણ તેમની સાથે દીક્ષા લેવાને તૈયાર થયા. એકંદર નવે જણને દીક્ષા લેવાનો વિચાર નક્કી થતાં અભયરાજે આચાર્ય હીરવિજયસૂરિ ઉપર એક પત્ર લખ્યો, અને આ પ્રમાણે દીક્ષા લેવાની હકીકત જણાવી. આ વખતે આચાર્યશ્રી ખંભાતમાં બિરાજતા હતા. આચાર્યશ્રીએ પ્રત્યુત્તરમાં દીક્ષા આપવા માટે બહુ ખુશી બતાવી.

આવા લજ્જાસંપન્ન, કુલસંપન્ન, વિનયસંપન્ન, ધનસંપન્ન અને દરેક રીતે યોગ્ય-એવા વૈરાગી પુરૂષોને દીક્ષા આપવા માટે આચાર્યશ્રી ઉત્સુકતા બતાવે, એમાં નવાઈ જેવું જ શું છે ?

સૂરિજીનો જવાબ આવતાંની સાથે જ અભયરાજ બધાંઓને

~~સાથે લઈ હીરવિજયસૂરિ પાસે ખંભાત ગયો. ખંભાતમાં તેઓએ વાઘજીશાહ~~

સાથે લઈ હીરવિજયસૂરિ પાસે ખંભાત ગયો. ખંભાતમાં તેઓએ વાઘજીશાહ નામના ગૃહસ્થને ત્યાં ઉતારો કર્યો. દીક્ષોત્સવની તૈયારી થવા લાગી. લોકો એકઠા થવા લાગ્યા. મિષ્ટાન્ન, પાણી ઉડવા લાગ્યાં, દાનક્રિયાઓ શરૂ થઈ. એ પ્રમાણે લગભગ ત્રણ મહિના સુધી શુભ કાર્યો થતાં અભયરાજે તે નિમિત્તે પાંત્રીસ હજાર મહમુંદિકાનો વ્યય કરી પોતાની લક્ષ્મીને સાર્થક કરી.

એ પ્રમાણે પોતાની છતી ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિને છોડીને મ્હોટા આડંબર સાથે અભયરાજે પોતાના પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી, ભાઈની સ્ત્રી અને ચાર નોકરો સાથે ખંભાતની પાસે આવેલ કંસારીપુર [કંસારીપુર, એ ખંભાત શહેરથી લગભગ એક માઈલ ઉપર આવેલ પડે છે. જે કે અત્યારે ત્યાં જૈનોની વસ્તી કે દેરાસર વિગેરે કંઈ જ નથી, પરંતુ પહેલાં ત્યાં દેરાસરો અને શ્રાવકોની વસ્તી સારી હતી, એમ કેટલાંક પ્રમાણો ઉપરથી માલૂમ પડે છે. સત્તરમી શતાબ્દીના સુપ્રસિદ્ધ કવિ ઋષભદાસે ખંભાતની ચૈત્યપરિપાટી બનાવી છે, (આ ચૈત્ય પરિપાટીની એક પ્રતિ આચાર્ય મહારાજશ્રીના સંગ્રહમાં છે કે જે પ્રતિ કર્તાના હાથનીજ લખેલી છે) તેમાં કંસારીપુરનું વર્ણન કરતા લખ્યું છે-

ભીડિભંજણ જિન પૂજવા કંસારીપુરમાંહિ જઇય,
બાવીસ બ્યંબ તીહાં નમી ભવીક જીવ નીર્મલહઇ થઇય;
બીજઇ દેહરઇ જઇ નમું સ્વામી ઋષભજિણંદ,
સતાવીસ બ્યંબ પ્રણમતા સુપરધમનિ આણંદ ॥૪॥

આ ઉપરથી જણાય છે કે તે વખતે કંસારીપુરમાં બે દેરાસરો હતાં એક ભીડભંજન પાર્શ્વનાથનું અને બીજું ઋષભદેવું. ભીડભંજન પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં બાવીસ જિનખિંબો હતાં, જ્યારે ઋષભદેવના દેરાસરમાં સતાવીશ હતાં.

સં. ૧૬૩૯ ની સાલમાં સુધર્મગચ્છના આચાર્ય વિનયદેવસૂરિ ખંભાત આવ્યા, ત્યારે કંસારીપુરમાં આવીને ત્રણ દિવસ રહ્યા હતા. તે

વખતે તેમણે પાર્શ્વનાથના દર્શન કર્યાનું મનજી ઋષિએ વિનયદેવસૂરિરાસમાં લખ્યું છે. તે લખે છે-

ગચ્છપતિ પાંગર્યા પરિવારઘ બહૂ પરવર્યા,

ગુણભર્યા કંસારીઘ આવીયા એ;

પાસજિણંદ એ અશ્વસેનકુલિ ચંદ એ,

વૃંદ એ ભાવ ધરીનઘ વંદીયા એ;

વંદ્યા પાસજિણસેર ભાવઘં ત્રિણ દિવસ થોભી કરી,

હવઘ નયરિ આવઘ મોતી બધાવઘ શુભ દિવસ મનસ્થઈ ધરી.

(ઐતિહાસિકરાસ સં. ભા. ૩જો, પૃ. ૩૧)] માં આંબા સરોવર [આંબાસરોવરને વર્તમાનમાં આંબાખાડ કહે છે. તે કંસારી પુરથી લગભગ અડધા માઇલ ઉપર પશ્ચિમ દિશામાં આવેલ છે.] પાસે રાયણના વૃક્ષ નીચે હીરવિજયસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી.

આવી રીતે એકી સાથે નવ જણની દીક્ષાઓ જોઈ શ્રીમાલી જ્ઞાતિના નાના નાગજી નામના ગૃહસ્થને વૈરાગ્ય થઈ આવ્યો અને તેથી તેણે પણ તેજ વખતે દીક્ષા લઈ લીધી. તેનું નામ ભાણવિજય રાખવામાં આવ્યું.

આવી રીતના ક્ષણિક વૈરાગ્યથી એકાએક દીક્ષા લઈ લેવાનું અને આપવાનું કાર્ય, કેટલાકોને નહિં ઇચ્છવા યોગ્ય-ઉતાવળીયું જણાશે; પરંતુ વસ્તુતઃ તેવું નથી. કારણ 'શ્રેયાંસિ बहुविघ्नानि' શુભ કાર્યોમાં અનેક વિઘ્નો આવવાનો પ્રસંગ રહે છે અને તેટલાજ માટે 'ધર્મસ્ય ત્વરિતા ગતિઃ' એમ કહેવામાં આવે છે. ધર્મના કાર્યમાં ટીલ થવી જોઈએ નહિં. તેમાં ખાસ કરીને દીક્ષા જેવા કાર્યને માટે તો હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ એમજ કહેવામાં આવ્યું છે કે 'યદહરેવ વિરજેત તદહરેવ પ્રવર્જેત ।' જે દિવસે વૈરાગ્ય થાય, તેજ દિવસે દીક્ષા લઈ લેવી. તીવ્ર વૈરાગ્ય થાય, તે વખતે મુહૂર્તની પણ રાહ જોવાની જરૂર નથી. કોણ જાણે બીજી ક્ષણમાં કેવા વિચારો થઈ આવે ? બેશક, એ વાત ખરી છે કે-દીક્ષા દેનારે યોગ્યતાનો વિચાર અવશ્ય કરવો જોઈએ છે.

બીજા પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે-હીરવિજયસૂરિ એક વખત ખંભાતમાં આવ્યા ત્યારે ત્યાંના રત્નપાલ દોશી નામના ગૃહસ્થે સૂરિજીને એવું વચન આપ્યું હતું કે, મારો છોકરો રામજી, કે જે ઘણો બીમાર છે, તે જો સાજો થશે, તો હું તેને આપનો શિષ્ય કરી દઈશ. જો તેની મરજી હશે તો. પાછળથી તે છોકરો સાજો થઈ જવાં છતાં તેણે સૂરિજીને સોંપ્યો નહોતો. રામજી આ દીક્ષાના પ્રસંગે ત્યાંજ ઉભો હતો. રામજી પહેલેથી એ જાણતો હતો કે- ‘મને મારાં માતા-પિતાએ હીરવિજયસૂરિને સોંપવા માટે વચન આપ્યું હતું. પરંતુ પાછળથી સોંપ્યો નહીં, તો પણ પિતાએ આપેલા વચન પ્રમાણે તો હું સૂરિજીનો શિષ્ય થઈ જ ચુકેલ છું. ગમે તે પ્રસંગે મારે તેઓશ્રીની સેવામાં જવું જોઈએ. આ અભિપ્રાયથીજ, પિતાનો ઘણો આગ્રહ હોવા છતાં તેણે લગ્ન કર્યું નહોતું.’

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જે વખતે દસ જાણની દીક્ષા થઈ રહી હતી તે વખતે રામજી પણ હાજર હતો. તેનું મન આવા અપૂર્વ પ્રસંગે દીક્ષા લેવા માટે તલપી રહ્યું હતું પરંતુ કરે શું ? તેના પિતા અને બહેનનો સખત વિરોધ હતો. રામજીએ ભાણવિજયજી (કે જેમણે રામજીના વચનથી દીક્ષા લીધી હતી) નામના સાધુની સ્થામે સામું જોયું અને ઇસારામાં એ સમજાવ્યું કે ‘કોઈ પણ ઉપાયે મને દીક્ષા આપો.’

આ વખતે એવી સંટલસ કરવામાં આવી કે-તેજ વખતે ગોપાલજી નામનો એક શ્રાવક રામજીને સ્થમાં બેસાડીને પીપલોઈ [પીપલોઈ, ખંભાતથી ૬-૭ માઇલ દૂર છે, વર્તમાનમાં તેને પીપલોઈ કહે છે.] ઉપાડી ગયો અને તેની પાછળ એક પન્થાસ પણ ગયા. ત્યાં જઈ રામજીને દીક્ષા આપી, તેઓ વડલા ગયાં. [વડલાને વર્તમાનમાં વડલા કહે છે. હાલ ત્યાં મંદિર નથી, પરંતુ શ્રાવકોના થોડાંક ઘરો છે. ખંભાતથી તે લગભગ ૮-૧૦ માઇલ દૂર છે.]

દીક્ષા લેવા ઇચ્છનારનું મન દ્રઢ હોય, તો હજારો વિઘ્નો કંઈ પણ કરી શકતા નથી, એ વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. રામજીનું મન દ્રઢ હતું.

દીક્ષા લેવાની તેની સંપૂર્ણ ઇચ્છા હતી, તો તેણે છેવટે દૂર જઈને પણ દીક્ષા તો લઈ જ લીધી. જો કે આ પ્રમાણે દીક્ષા લેવાથી તેની બહેન અને કુંવરજી નામના તેના ભાઈએ પાછળ ધાંધલ અવશ્ય કરી, પરંતુ આખરે ઉદયકરણના સમજાવવાથી તેઓ સમજી ગયા અને શાંતિપૂર્વક નવ દીક્ષીત રામજીને પત્ર લખી ખંભાતમાં તેડાવી તેની દીક્ષા નીમિત્તે ધૂમધામથી ઉત્સવ કર્યો.

ઉપર પ્રમાણે મેઘકુમાર (મેઘવિજય) વિગેરે અગિયાર જણની એકી સાથે દીક્ષા થઈ.

આવી રીતે અમદાવાદમાં એક પ્રસંગ એવો બન્યો હતો કે સૂરીજીએ એકી સાથે ૧૮ જણને દીક્ષા આપી હતી.

વીરમગામમાં વીરજીમલિક નામનો એક વજીર રહેતો હતો, કે જે જાતે પોરવાલ હતો. આ માણસ એવો તો નામી પુરૂષ હતો, કે-તેની સાથે કાયમને માટે પાંચસો ઘોડેસ્વારો રહેતા હતા. વીરજીનો પુત્ર સહસકરણ મલીક થયો. આ પણ બહુ પ્રસિદ્ધ થયો. તે મહમુદશાહ [આ મહમ્મદશાહ તે છે કે - જેણે ઇ.સ. ૧૫૩૬ થી ૧૫૫૪ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું. વિશેષ હકીકત માટે જૂઓ - મુસલમાની રિયાસત (ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી-અમદાવાદ તરફથી બહાર પડેલ) પૃ. ૨૨૨] બાદશાહનો મંત્રી હતો. સહસકરણને ગોપાળજી નામનો એક પુત્ર થયો.

ગોપાળજીની બાલ્યાવસ્થાથીજ ધર્મ ઉપર પ્રીતિ સારી હતી. તેનું હૃદય વિષય-વાસનાઓથી વિરક્ત રહેતું હતું. ગોપાળજી-સાધુઓનો સહવાસ વધારે કરતો અને તેમ કરીને પ્રથમ તો તેણે નાનીજ ઉંમરમાં ન્યાય-વ્યાકરણાદીનો સારો અભ્યાસ કરી લીધો એટલું જ નહિં પરંતુ નૈસર્ગિક કવિત્વશક્તિના પ્રતાપે તે સારા સારા કાવ્યો પણ પોતાની નાની ઉંમરમાં બનાવવા લાગ્યો હતો. બાર વર્ષની ઉંમરમાં તેણે બ્રહ્મચર્યનો નિયમ પણ લીધો હતો.

થોડાજ સમય પછી ગોપાળજીનો અંતઃકરણ વૈરાગ્ય વાસી થયો.

ત્યાં સુધી કે તેની દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થઈ. પોતાનો આ વિચાર જ્યારે તેણે પોતાના કૌટુંબિક પુરૂષોને જણાવ્યો, ત્યારે તે બધાઓએ પ્રથમ તો નિઃષેધ કર્યો પરંતુ તે પોતે પોતાના વિચારમાં મક્કમ રહ્યો એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાના ભાઈ કલ્યાણજી અને બહેનને પણ દીક્ષા લેવા માટે વિચાર કરાવ્યો. આ બે ભાઈઓ અને એક બહેન ત્રણે જણ હીરવિજયસૂરિ પાસે અમદાવાદ ગયા અને ઝવેરી કુંવરજીને ત્યાં ઉતારો કર્યો. દીક્ષાનો ઉત્સવ શરૂ થયો. વરઘોડા ચડવા લાગ્યા. કુંવરજી ઝવેરીએ આ ઉત્સવમાં ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચ્યું. ગોપાળજી અને કલ્યાણજીને દીક્ષા લેતો જોઈ શાહ ગણજી નામના ગૃહસ્થને પણ વૈરાગ્ય થયો અને ગોપાળજીની સાથેજ તેણે પણ દીક્ષા લીધી. આ સિવાય ઘનવિજય નામના એક સાધુ થયા કે જે તેમની સાથે તેમના બે ભાઈ (કમલ અને વિમલ) તથા તેમના માતા-પિતાએ પણ દીક્ષા લીધી. આ ઉપરાંત સદયવચ્છ ભિણસાલી, પદ્મવિજય, જીનસાગર, દેવવિજય અને વિજયહર્ષ વિગેરે મળીને એકંદર અઠાર જણે દીક્ષા લીધી હતી.

ગોપાળજીનું નામ સોમવિજય રાખવામાં આવ્યું હતું. આ સોમવિજયજી તેજ છે કે-જેઓને ઉપાધ્યાયની પદવી હતી અને જેઓ હીરવિજયસૂરીના પ્રધાન તરીકે હતા. કલ્યાણજીનું કીર્તિવજય અને તેમની બેનનું નામ સાધ્વી વિમલશ્રી આ કીર્તિવજય એજ છે કે જે સુપ્રસિદ્ધ ઉપાધ્યાય વિનય વિજયજીના ગુરુ થતા હતા.

હીરવિજયસૂરિ ઘણે ભાગે એવાઓનેજ દીક્ષા આપતા હતા, કે જેઓ ખાનદાન કુટુંબના અને લજ્જા સંપન્નાદિ ગુણોવાળા હતા. ખરેખર, જ્યાં સુધી એવાઓને દીક્ષા આપવામાં ન આવે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ઉત્તમ કુલના અને વ્યવહારિક કાર્યોમાં કુશલ પુરૂષો દીક્ષાઓ ના લે, ત્યાં સુધી તેઓ સાધુત્વેન શાસન પ્રત્યેની પોતાની ફરજ બજાવવાને શક્તિમાન થઈ શકે નહિ. ભૂલવું જોઈતું નથી કે-દેશની, સમાજની કે ધર્મની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર સાધુઓ ઉપર જ રહેલો છે. એવા નિસ્વાર્થી,

ત્યાગી અને સાચા ઉપદેશક સાધુઓ નહિં હોય, ત્યાં સુધી ઉન્નતિની આશા આશા માત્રમાં જ રહેવાની છે. જ્યારે જ્યારે શાસનમાં મહાન કાર્યો થયાં છે, ત્યારે ત્યારે તે કાર્યો મ્હોટે ભાગે સાધુઓના ઉપદેશથી જ થયેલ છે. દેશ-દેશાન્તરોમાં વિચરીને લોકોના હૃદયમાં ધર્મની લાગણીઓ જાગૃત રખાવવાનો પ્રયત્ન સાધુઓ દ્વારા જ થાય છે અને રાજદરબારોમાં પ્રવેશ કરીને ચત્કિંચિત અંશે પણ ધર્મનું બીજ વાવવાનો પ્રયત્ન સાધુઓ જ કરે છે. આ સાધુઓ કંઈ ઝાડથી ઉતરતા નથી, પરંતુ ગૃહસ્થ વર્ગમાંથી જ થાય છે. જ્યારે એમ જ છે તો પછી, જે ગૃહસ્થો પોતાને કેળવાયેલા સમજે છે અને ઘણી વખત ‘સાધુઓ કંઈ કરતા નથી, સાધુઓ જોઈતો ઉપદેશ આપતા નથી.’ ઇત્યાદિ પ્રકારના આક્ષેપો કરી પોતાને શાસનના હિતેષી હોવાનો દાવો કરે છે, તેઓ પોતે સાધુત્વ સ્વીકારીને શા માટે સમાજ કે ધર્મની ઉન્નતિને માટે ચાહોમ કરીને ઉતરી પડતા નથી ? શા માટે પોતે સાધુ બનીને બીજા વાર્તામાનિક સાધુઓને માટે આદર્શભૂત થતા નથી ? કહેવાની કંઈ જ આવશ્યકતા નથી કે જમાનો કાર્ય કરી બતાવવાનો છે, વાતો કરવાનો નથી. કરવું કંઈ નહિ અને માત્ર મ્હોટી મ્હોટી વાતો કરવી અથવા બીજાઓ ઉપર આક્ષેપો કરવા, એ તો એક પ્રકારનું વાવદુક્તાજ કહી શકાય. લાખ ખાંડી બોલનાર કરતા એક પૈસા ભાર કરી બતાવનારની અસર વધારે થાય છે, એ નિયમ બરાબર યાદ રાખવો જોઈએ છે. જો કે અમારો દ્રઢ વિશ્વાસ છે કે-વર્તમાન સાધુઓ દ્વારા જે કાર્ય થઈ રહ્યું છે, તેથી જ આપણે સંતોષ માનવાનો નથી. જમાનાને અનુકૂળ કાર્ય કરનારા શિક્ષિત અને સારા પાણીદાર સાધુઓ ઉભા કરવાની જરૂર છે, કારણ કે- એ વચન સત્ય છે કે-જેકમ્મે સૂર્ય તે ધમ્મે સૂર્ય જેઓ કર્મમાં શૂરવીર હોય છે, તેઓ જ ધર્મમાં પણ વીરતા બતાવી શકે છે. માટે શાસનની ઉન્નતિની આશાને વધારે સફળ કરવી હોય તો તેવી યોગ્યતા ધરાવવાવાળા સાધુઓ થવાની જરૂર છે. આને માટે ખાસ કરીને આપણા સાધુ વર્ગે પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે.

બાદશાહ અકબરની પાસે જૈતાશાહ નામનો એક નાગોરી ગૃહસ્થ રહેતો હતો, તે બાદશાહનો ઘણો માનીતો હતો. હીરવિજયસૂરિ બાદશાહ પાસેથી જ્યારે વિદાય થવા લાગ્યા, ત્યારે ઉપર્યુક્ત જૈતાનાગોરીએ સૂરિજીને પ્રાર્થના કરી કે- ‘જો આપ બે-ત્રણ મહિનાની સ્થિરતા કરો, તો હું આપની પાસે દીક્ષા લઉં.’

સૂરિજીને માટે આ વિષય વિચારણીય થઈ પડ્યો. જૈતાશાહ જેવાં બાદશાહના માનીતા અને પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષને દીક્ષા આપવાનો લાભ કંઈ કમ ન્હોતો, જ્યારે બીજી તરફ ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કરવાની આવશ્યકતા પણ કંઈ ઓછી ન્હોતી. હવે કેમ કરું ? એ સંબંધી લાભાલાભના વિચારમાં હતા, તેવામાં થાનસિંગે જૈતાશાહને કહ્યું કે- ‘જ્યાં સુધી બાદશાહની આજ્ઞા ન મળે ત્યાં સુધી તમારાથી દીક્ષા લઈ શકાશે નહિ. જૈતાશાહને એવી સૂચના કરીને થાનસિંહ અને માનુકલ્યાણ- બન્ને બાદશાહ પાસે ગયા, અને બાદશાહને એ હકીકત જણાવી કે- જૈતાનાગોરી હીરવિજયસૂરિ પાસે દીક્ષા લેવાને ચાહે છે, પરંતુ તેમાં આપની આજ્ઞાની અપેક્ષા છે.’

બાદશાહ જૈતાનાગોરીને પોતાની પાસે બોલાવીને પૂછ્યું કે ‘તું સાધુ શા માટે થાય છે ? તને જો કંઈ દુઃખ હોય તો હું તે દુઃખ દૂર કરવાને તૈયાર છું. ગામ-ગરાસ-ઘન જે જોઈએ તે ખુશીથી માંગી લે.’

જૈતાશાહે કહ્યું- “હું મારી રાજીખુશીથી સાધુ થવા ચાહું છું. મારે નથી સ્ત્રી કે નથી પુત્ર. આત્મકલ્યાણ કરવાને માટે જ હું સાધુ થવાને ઇચ્છું છું. મારે ગામ-ગરાસ કે ઘનની કંઈ જરૂર નથી. હું તો માત્ર આપની પ્રસન્નતા ચાહું છું અને એવી પ્રસન્નતાપૂર્વક આપ મને સાધુ થવાની આજ્ઞા આપો, એજ મારી વિનંતી છે.”

જૈતાશાહની સંપૂર્ણ દ્રઢતા જોઈને બાદશાહે દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપી. તે વખતે થાનસિંગે કહ્યું- ‘હીરવિજયસૂરિ તો અહીં રહેતા નથી તો પછી એમને દીક્ષા કોણ આપશે ?’

બાદશાહે કહ્યું- ‘જૂઓ, સૂરિજીને જઈને કહો કે જ્યાંલાભ હોય,

ત્યાં આપે રહેવું જોઈએ. જૈતાશાહ આપની પાસે દીક્ષા લેવાને ચાહે છે, એ લાભ કંઈ કમ નથી.’ સૂતરાં, સૂરિજીને થોડો વખત સ્થિરતા કરવી જ પડી. જૈતાશાહને દીક્ષાને માટે ઉત્સવ શરૂ થયો. બાદશાહની અનુમતિથી થયેલી મોટી ધુમધામપૂર્વક સૂરિજીએ જૈતાશાહને દીક્ષા આપી અને તેઓનું નામ જીતવિજયજી રાખવામાં આવ્યું. આ જીતવિજયજી ‘બાદશાહીયતિ’ ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

જૈતાશાહ જેવા પ્રસિદ્ધ અને બાદશાહના માનીતા ગૃહસ્થે દીક્ષા લેવાથી જૈનધર્મની કેટલી પ્રભાવના થઈ હશે, એ સહજ સમજી શકાય તેમ છે.

આચાર્ય હીરવિજયસૂરિના ઉપદેશમાં જ એક પ્રકારની એવી ચમત્કારિક શક્તિ હતી કે જેના લીધે તેમના ઉપદેશથી કોઈ કોઈ વખતે તો કુટુંબના કુટુંબો દીક્ષા લેતા હતા.

સૂરિજી જ્યારે શીરોહીમાં હતા, ત્યારે તેમને એક દિવસ રાત્રે એક સ્વપ્ન આવ્યું કે- ‘હાથીના ચાર નાના બચ્ચા સૂંઢે કરીને પુસ્તક ભણી રહ્યા છે.’ આ સ્વપ્નનો વિચાર કરતા તેમને જણાવ્યું કે- ‘સુંદર પ્રભાવક ચાર ચેલા મળવા જોઈએ.’ થોડાજ વખતમાં સૂરિજીનું ઉપર્યુક્ત સ્વપ્ન સાચું પડ્યું. વાત એવી બની કે- રોહ [આબૂથી લગભગ દક્ષિણમાં ૧૨ માઇલ ઉપર રાજપૂતાના માલવા રેલવેમાં સ્ટેશનનું આ ગામ છે. અત્યારે પણ તેને રોહજે કહે છે.] ના રહેવાસી સુપ્રસિદ્ધ શ્રીવંતશેઠ અને તેમના કુટુંબના બીજા નવ જણે એકી સાથે સૂરિજી પાસે દીક્ષા લીધી. તે દસ જણ આ હતા :- શ્રીવંતશેઠ, તેમની સ્ત્રી લાલબાઈ (બીજું નામ શીણગાર્દ હતું.) તેમના ચાર પુત્રો (દારો, મેઘો, કુંવરજી કલો અને અજો) તેમની પુત્રી, તેમની બહેન, તેમના બનેલી અને ભાણેજ આ દશેયના નામો આ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યા.

(૧) શ્રીવંત શેઠનું

(કંઈ જાણવામાં નથી)

(૨) સ્ત્રીનું

લાભશ્રી

(૩) ધારાનું	ધર્મવિજય
(૪) મેઘાનું	મેરુવિજય
(૫) કુંવરજી (કલો) નું	વિજયાનંદસૂરિ
(૬) અજાનું	અમૃતવિજય
(૭) પુત્રીનું	સહેજશ્રી
(૮) બહેનનું	રંગશ્રી
(૯) બનેલીનું	શાર્દૂલબ્રમ્હી
(૧૦) ભાણેજનું	ભક્તિવિજય

આવી રીતે આખા કુટુંબે લીધેલી દીક્ષા કોને અજાયબી ઉત્પન્ન નહિં કરે ? ઉપર્યુક્ત દીક્ષાઓમાં શ્રીવંતશેઠના જે ચાર પુત્રોએ દીક્ષા લીધી હતી, તેમાં કુંવરજી (કલો) વધારે પ્રસિધ્ધ થયો હતો. આ કુંવરજી તેજ છે કે - જેઓ પાછળથી વિજયાનંદસૂરિના નામથી ઓળખાયા છે.

આ સિરોહીમાં વરસીંગ નામનો એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે ઘણો ધનવાન હતો અને તે યુવાવસ્થામાં આવેલ હોવાથી તેના લગ્નને માટે તૈયારી થઈ રહી હતી. તેના ઘરે મંડપ નંખાયો હતો. ગીતો ગવાઈ રહ્યા હતા. હંમેશા વાજિંત્રો વાગી રહ્યા હતા અને જમણ માટે મિષ્ટાનો પણ બની રહ્યાં હતા એ પ્રમાણે વિવાહોચિત તમામ પ્રકારની સામગ્રી તૈયાર હતી. માત્ર લગ્ન મુર્દુતના ગણ્યા ગાંઠ્યા દિવસોજ બાકી હતા.

વરસીંગ એક ધર્મીષ્ઠ મનુષ્ય હતો, તે હંમેશા ઉપાશ્રયે જતો અને ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરતો. લગ્નનો દિવસ નજીક આવેલ હોવાં છતાં અને પોતાને ઘરે એટલી બધી ધામધૂમ હોવાં છતાં તે પોતાની ધર્મક્રિયાઓને છોડતો નહિં.

એક દિવસ વરસીંગ ઉપાશ્રયમાં આવીને માથે કપડું ઓઢીને સામાયિક કરી રહ્યો હતો. આ વખતે તે એવી રીતે બેઠો હતો કે કોઈ તેને ઓળખી શકે નહિં. કારણ કે તેનું મોટું કપડાથી ઢંકાયેલું હતું. ઉપાશ્રયમાં સાધુઓને વંદન કરવાને અનેક સ્ત્રી પુરૂષોના ટોળા આવતાં હતા,

આમાંના એક ટોળામાં વરસીંગની સ્ત્રી પણ વંદન કરવાને આવેલી. જે ટોળામાં વરસિંગની સ્ત્રી હતી, તે સ્ત્રીઓના ટોળાએ સાધુઓને વંદન કરવાની સાથે વરસિંગને પણ વંદન કર્યું. એમ ઘારીને કે - આ કોઈ સાધુ બેઠેલા છે તે સ્ત્રીઓ વંદન કરીને ચાલી ગઈ, એટલે વરસિંગની પાસે બેઠેલ એક ગૃહસ્થ હસ્થો અને તેણે વરસિંગને કહ્યું કે- ‘વરસિંગ ! હવે તો તારાથી પરણાશે નહિ અને પરણવું જોઈએ પણ નહિ.’ કારણ કે તારી સ્ત્રી તને સાધુ સમજીને હમણાંજ વંદન કરી ગઈ. તારી સ્ત્રી તને વાંદીને એ સૂચના કરી ગઈ છે કે- ‘હવે તમે ચેતી જશો.’

વરસીંગે કહ્યું- ‘ભાઈ ! તારા કથનને હું માન્ય રાખું છું અને હું તેવોજ પ્રયત્ન કરીશ કે જેથી તે (સ્ત્રી) અને બીજા બધાજ સારી રીતે મને વંદન કરે.’

ઘરે આવીને તેણે જણાવ્યું કે- ‘મારે પરણવું નથી.’ તેનું આખું કુટુંબ એકદમ થયું. દરેક સમજાવવા લાગ્યા, પરંતુ તેણે કોઈનું માન્યું નહિ, છેવટે તેણે એજ કહ્યું કે, ‘જો મને તમે દીક્ષા નહિં લેવા દો, તો આત્મઘાત સિવાય મારે માટે બીજો એકે રસ્તો નથી.’ બસ, વરસીંગ જ્યાં ખાવું પીવું છોડીને બેસી ગયો કે- ઝટ માતા પિતાએ દીક્ષા લેવાને માટે આજ્ઞા આપી દીધી, અને વિવાહના નિમિત્તે જે ઉત્સવ શરૂ થયેલો હતો જે પકવાનો બની રહ્યા હતા, તે બધાઓનો ઉપયોગ દીક્ષાના નિમિત્તમાં કરવામાં આવ્યો અને વરસિંગે મોટી ધૂમધામપૂર્વક દીક્ષા લીધી.

માતાપિતા અને સ્ત્રી-પુત્રાદીના ક્ષણિક મોહમાં લુબ્ધ થઈ જનારા-કમજોરો હૃદયના દીક્ષાના આકાંક્ષી પુરૂષોએ ઉપરનો પ્રસંગ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. માત્ર એક વચન ઉપરથી કાર્યમાં ઉતરી પડવું, એ શું ઓછું મનોબળ બતાવે છે ?

આજ વરસિંગ ધીરે ધીરે આગળ વધી પંન્યાસ થયા, અને એકસો આઠ શિષ્યોના આદિપતિ થયા.

આ સિવાય પાટણની અંદર સંઘજી નામના ગૃહસ્થે બીજા સાત

જણાઓની સાથે લીધેલી દીક્ષા પણ ખાસ નોંધવા લાયક છે.

સંઘજી પાટણનો એક મોટો ગૃહસ્થ હતો. ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ તેને ત્યાં ઘણી હતી. તેની એક સુશિલા સ્ત્રી હતી અને એક પુત્રી હતી. બીસ વર્ષની ઉંમરે સૂરિજીના ઉપદેશ સાંભળતા તેને દીક્ષા લેવાની ભાવના થઈ હતી. એક વખતે સૂરિજીનો ઉપદેશ સાંભળીને ઘેર આવ્યો અને બીસ હજાર મહામૂંડીકા પોતાની સ્ત્રીને આપીને કહ્યું- ‘આ લ્યો અને મને દીક્ષા લેવાની અનુમતી આપો.’ તેની સ્ત્રી ધર્મશીલા હતી. તેણીએ કહ્યું- ‘હું દીક્ષા લેવાને માટે ના નથી પાડતી, પરંતુ આ પુત્રી જ્ઞાની છે તેનું લગ્ન કર્યા પછી તમે દીક્ષા લેજો.’

સંઘજીએ કહ્યું- ‘તેના લગ્નનો આધાર શું મારા ઉપર રહેલો છે ? શું હું જ તેનું લગ્ન કરીશ તો થશે ? અન્યથા નહીં થાય ? નહીં, એવું ધારવું જ નહીં ! દરેક મનુષ્યો પોતાના પુણ્યથી વ્યવહાર ચલાવી રહ્યા છે. કોઈનું કર્યું કંઈ થતું નથી. અત્યારે હું આ સંસાર યાત્રાને ખતમ કરીને ચાલ્યો જાઉં તો પછી તેનું શું થાય ? કંઈ નહિ. સૌ સૌના ભાગ્ય પ્રમાણે થયા જ કરે છે.’

સંઘજીનો દ્રઢ નિશ્ચય જાણી તેની પત્નીએ અનુમતી આપી. તે પછી ધુમધામપૂર્વક શુભ મુહૂર્તમાં સૈયદ દોલતખાનની [આ તે દોલતખાન જણાય છે કે - જે ખંભાતના રાય કલ્યાણનો ચાકર હતો. આને માટે જુઓ મીરાતે અહેમદીના ગુજરાતી અનુવાદનું પૃ. ૧૪૮] વાડીમાં તેણે દીક્ષા લીધી. જે કે આથી તેની સ્ત્રી, પુત્રી અને તેના સંબંધીઓને મોહવશાત દુઃખ અવશ્ય થયું. પરંતુ વસ્તુતઃ તેઓ આ કાર્યને પ્રશંસનીય જ સમજતા હતા. સંઘજીનું નામ સૂરિજીએ સંઘવિજય રાખ્યું. સંઘજી જેવા ગૃહસ્થને દીક્ષા લેતો જોઈ બીજા સાત જણાને પણ વૈરાગ્ય થયો અને તેઓએ પણ દીક્ષા લીધી.

આ પ્રમાણે સૂરિજીએ પોતાના હાથે અનેક ભવ્યાત્માઓને દીક્ષાઓ આપી તેઓનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો અને જૈન ધર્મના સાચા ઉપદેશક

બનાવ્યા હતા. ઋષભદાસ કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો :-

‘શિષ્યદીપ્ત્યા એકસોની સાંઠ, સાઘય હીરમુગતિની બાટ: ૪૬
એકસો સાઠી પંડિત પદ દીધ, સાતિં ઉજવઝાંચ ગુરૂ હીરિ કીધ.’

આ ઉપરથી જણાય છે કે સૂરિજીએ પોતાના શિષ્ય તરીકે એકસો સાઠ જણને પોતાને હાથે દીક્ષા આપી હતી અને પોતાની જીંદગીમાં એકસો સાંઠ જણને પંડિતપદ આપ્યા હતા. તેમ સાત ઉપાધ્યાય બનાવ્યા હતા.

શિષ્ય-પરિવાર

એમાં તો શક્ય નથી કે-કોઈને પણ આધિપત્ય પુણ્ય પ્રકર્ષ સિવાય મળતો નથી. એકજ માતાની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલ બે ભાઈઓમાં એકને હજારો મનુષ્યો માને છે, તેના મુખથી નીકળતા શબ્દોને ઇશ્વરવાક્યની તુલ્ય ગણી લોકો મસ્તકે ચઢાવે છે અને તેના હાથથી લખાયેલા થોડાજ શબ્દો પણ આખી આલમ સ્વીકારવાને તૈયાર થાય છે. જ્યારે બીજાનો કોઈ ભાવ પણ પૂછતું નથી. આનું કારણ એકના પુણ્યનો પ્રકર્ષ અને બીજાના પુણ્યની હીનતા સિવાય બીજું કંઈજ નથી. સંસારમાં હજારો મનુષ્યો માન મેળવવાને માર્યા માર્યા ફરે છે, છતાં માન મળતું નથી, લાખો મનુષ્યો પ્રતિષ્ઠા મેળવવાને ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરે છે, છતાં પ્રતિષ્ઠા મળતી નથી એનું કારણ શું ? એનું કારણ તેવા પ્રકારના પુણ્યની ખામીજ છે. ખરી રીતે જોવા જઈએ તો કોઈ પણ વસ્તુની અભિલાષા, એજ તે વસ્તુની મેળવવામાં બાધક નીવડે છે.

અન્નમાંગે મોતી મીલેં માંગી મિલે ન્ બીરખ । આ લોકોક્તિમાં

ખરેખર સત્ય સમાયેલું છે. નહિં માંગનારને બધી વસ્તુઓ મળે છે. નિઃસ્પૃહી-નિરીહ પુરુષોને તે વસ્તુ જલદી અને અનાયાસથી આવી મળે છે. આપણા નામ્યક હીરવિજયસૂરિમાં નિસ્પૃહતાનો કેવો ગુણ હતો. એ અત્યાર સુધીના તેમના જીવન ઉપરથીજ આપણે જોઈ શક્યા છીએ. અને તેનું જ એ કારણ હતું કે-તેઓ જ્યાં જતાં ત્યાં માન પ્રતિષ્ઠા મેળવતા, અને ધાર્યું કામ પણ કરી શકતા એટલુંજ નહિં, પરંતુ તેઓને અણધારી શિષ્ય સંપદાઓ આવી મળતી. આનો એજ પુરાવો છે કે-તેઓ ધીરે ધીરે, આગળ વધીને બે હજાર સાધુઓનું આધિપત્ય ભોગવનાર આચાર્ય થયા હતા.

આ પ્રસંગે એક વાત અવશ્ય સમજવા જેવી છે અને તે એ કે-કોઈ પણ પદ પ્રાપ્ત કરવામાં એટલી મુશ્કેલી નથી રહેલી-કે જેટલી તે પદની ઉપરીપણાની જવાબદારી સમજવામાં રહેલી છે. આચાર્ય હીરવિજયસૂરિ આચાર્ય થયા-ગચ્છનાયક થયા બે હજાર સાધુઓ અને લાખો જૈન ગૃહસ્થોના આગેવાન થયા, તેથી તેઓ જેટલા પ્રશંસાપદ છે, તેના કરતા તેઓએ પોતાના પદની જવાબદારી સમજીને જે જે કાર્યો કર્યા હતા, જે યુક્તિ અને વિશાળ ભાવથી તેમણે સમુદાયની સંભાળ રાખી હતી, અને શાસનના હિતની ખાતર જે જે મુશ્કેલીઓની સહામે થવામાં તેમણે પુરુષાર્થ વાપર્યો હતો, તેને માટે તેઓ વધારે પ્રશંસાસ્પદ છે.

આમ કહેવામાં ખાસ એક વજૂદ છે, અને તે એ છે કે-હંમેશાથી બનતું આવે છે તેમ, હીરવિજયસૂરિના સમયમાં પણ કેટલાક કલેશપ્રિય અને સંકુચિત હૃદયના મનુષ્ય કંઈ પણ કારણને હાથમાં લઈ, સમાજમાં નવા નવા કલેશો ઊભા કરતાં, કેટલાક માનના ભૂખ્યા અને પ્રતિષ્ઠાના પૂજારી, મનુષ્યો પોતાની ઈચ્છા તૃપ્ત કરવાને સમાજમાં ભેદ પાડી દેતા અને કેટલાક ઇર્ષ્યાળુ હૃદયના મનુષ્યો એક બીજાની કીર્તિને નહિ સહન કરી શકવાથી નહીં ઇચ્છવા યોગ્ય ઉપદ્રવોને ઊભા કરતા પરંતુ આવા પ્રસંગો વખતે લગાર પણ ઉતાવળ, દુરાગ્રહ કે ઉંછાછળાપણું નહીં કરતા

ઘેર્ય, ગંભીરતા અને દીર્ઘ વિચાર પૂર્વક સૂરિજી એવા પગલાં ભરતા કે જેનું પરિણામ સારું જ આવતું. જો કે, કોઈ કોઈ વખતે સૂરિજીનું પગલું, તેમના અનુયાયીઓને પણ એકાએક તો ઉતાવળિયું લાગતું પરંતુ પાછળથી જ્યારે તેનું પરિણામ જોવાતું, ત્યારે ‘મહાત્માઓના હૃદય સાગરનો કોઈ પત્તો મેળવી શકતું નથી.’ એ વાતની શક્યતા ચોક્કસ રીતે તેમને સમજાતી. સૂરિજીને, આવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થયે, તે પ્રસંગોને દાબી દેવા માટે જેટલો ખ્યાલ રાખવો પડતો તેટલોજ બલ્કે તેથી પણ વધારે ખ્યાલ, સમાજમાં એકનો ચેપ બીજાને લાગુ ન પડે અને કોઈ પણ જાતનો સડો ન પેસવા પામે એ મુદ્દા તરફ રાખવો પડતો. જ્યારે કંઈ એવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતો, ત્યારે સૂરિજી બહુ ગંભીરતા પૂર્વક વિચાર કરીનેજ તેને માટે પગલા ભરતા. સૂરિજીને પોતાના આધિપત્યમાં કાલના પ્રભાવે કરીને આવા અનેક પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા, પરંતુ તેમાંના એક બે પ્રસંગોજ અહિં ટાંકીશું.

હીરવિજયસૂરિ જ્યારે અકબર બાદશાહ પાસે હતા, ત્યારે તેઓની અવિધમાનતાનો લાભ લઈ ગુજરાતમાં કેટલાક દ્વેષી લોકોએ મ્હોટો ઉપદ્રવ ઉભો કર્યો હતો. ખંભાતના રાયકલ્યાણે [રાયકલ્યાણ એ રાજ્યાધિકારી પુરૂષો પૈકીનો એક હતો, અને તે જ્ઞાતે વણિક અને ખંભાતનો રહેવાસી હતો. આ તે રાયકલ્યાણ લાગે છે કે જેણે પ્રયાગમાં અક્ષય વડની નીચેના ઋષભદેવના પગલાને ઉત્થાપી સંવત ૧૬૪૮માં શીવલીંગ સ્થાપન કર્યું હતું. પં. વિજયસાગર પોતાની સમ્મેતશિખર તીર્થમાળામાં આ રાયકલ્યાણ ‘લાડ વાણિયો’ હોવાનું જણાવે છે. (જુઓ પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ પૃ. ૩, ૭૭૭) આ રાયકલ્યાણ સંબંધી વિશેષ હકીકત જાણવી હોય, તેણે અકબર નામાના ત્રીજા ભાગનો અંગ્રેજી અનુવાદ, પે. ૬૮૩ તથા બદાઉનીના બીજા ભાગનો અંગ્રેજી અનુવાદ પે. ૨૪૯ જોવું.] કેટલાક જૈનો પાસે અમુક કારણને આગળ કરી બાર હજાર રૂપિયાનું ખત લખાવી લીધું અને કેટલાકના માથા મૂંડાવરાવ્યા, તેમાં

કેટલા લોકોને તો પોતાના જાન બચાવવાને ખાતર જૈન ધર્મનો ત્યાગ પણ કરવો પડ્યો. આ ઉપદ્રવથી આખા ગુજરાતમાં હોહા મચી ગઈ હતી. વળી બીજી તરફ પાટણમાં વિજયસેનસૂરિ સાથે ખરતર ગચ્છવાળાઓએ શાસ્ત્રાર્થ કરવો આરંભ કર્યો હતો. [આ શાસ્ત્રાર્થ તે વખતનો શાસ્ત્રાર્થ છે કે જ્યારે વિજયસેનસૂરિએ વિ.સં. ૧૬૪૨માં પાટણમાં ચાતુર્માસ કર્યું હતું. આ શાસ્ત્રાર્થમાં ખરતરગચ્છવાળાઓ જ્યારે નિરૂત્તર થયા, ત્યારે તેઓએ રાયકલ્યાણનો આશ્રય લઈને પાછો અમદાવાદમાં શાસ્ત્રાર્થ શરૂ કર્યો હતો. અમદાવાદમાં થયેલો આ શાસ્ત્રાર્થ ત્યાંના સૂબા ખાનખાનાની સભામાં થયો હતો. તેમાં પણ કલ્યાણરાય અને બીજા ખરતર ગચ્છાનુયાયિઓને વિજયસેનસૂરિના શિષ્યોથી નિરૂત્તર થવું પડ્યું હતું. આ સંબંધી વિશેષ હકીકત જોવી હોય તેણે વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્યના દસમાં સર્ગના ૧ થી ૧૦ શ્લોક સુધી જોવું.]

આ બધી હકીકત હીરવિજયસૂરિને જણાવવામાં આવી. સૂરિજી અત્યારે ગુજરાતથી ઘણે દૂર હતા. તેઓ એકાએક ગુજરાતમાં પહોંચી શકે તેમ જોઈતું. તેમ તેઓના પત્રથી પણ આ વિગ્રહ શાંત થાય, તેવો પ્રસંગ જોઈતો. કારણ કે વિગ્રહ કરનારા પોતાના અનુયાયી નહિં, કિન્તું બીજા હતા. અતએવ આ કલહને શાંત કેમ કરવો ? એ સૂરિજીને માટે બહુ વિચારણીય વિષય થઈ પડ્યો હતો. સૂરિજી એમ પણ ધારતા હતાં કે આ વખતે જો ઉચિત પગલા ભરવામાં નહિં આવે, તો ભવિષ્યમાં બીજાઓ પણ આપણા ઉપર આવા હુમલાઓ કરતાજ રહેશે માટે કંઈ પણ મજબૂતીથી એવા પગલા ભરવા કે જેથી હંમેશાને માટે તે દુઃખ દૂર થઈ જાય.

આને માટે માત્ર એકજ ઉપાય હીરવિજયસૂરિને જણાયો, ને તે એ કે - 'આ વાત બાદશાહના કાને નાંખીને કંઈ પણ હુકમ મેળવવો ?' સૂરિજી આ વખતે અભિરામાબાદમાં હતા.

તેઓ અભિરામાબદથી ફતેહપુર આવ્યા અને જૈનોની એક સભા બોલાવી, આને માટે શા પગલા ભરવા તે સંબંધી વિચાર ચલાવ્યો. આ

સભામાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે- ‘અમીપાલદોસીને બાદશાહ પાસે મોકલવા.’ બાદશાહ આ વખતે નીલાબ [નીલાબ, એ સિંધુ અથવા અટક નદીનું બીજું નામ છે. પંજાબની બીજી પાંચ નદીઓ કરતાં આ નદી મોટી છે. જૂઓ આઘન-ઘ-અકબરી નો બીજો ભાગ, એચ.એ.સ. જૈરીટનો અંગ્રેજી અનુવાદ પે. ૩૨૫, ઉપર્યુક્ત હકીકત વિ.સં. ૧૬૪૨ (ઘ.સ. ૧૫૮૬)માં બની હતી, અને આજ વખતે અકબર બાદશાહ અટક ઉપર હતો, એ વાત અકબરનામાના ત્રીજા ભાગનો અંગ્રેજી અનુવાદ પે. ૭૦૮ થી ૭૧૫ સુધીમાંથી પણ સિદ્ધ થાય છે.] એ નદીને કિનારે હતો. શાન્તિચંદ્રજી પણ ત્યાંજ હતા. અમીપાલ દોસીએ ત્યાં જઘને પહેલાં શાંતિચંદ્રને બધી વાત કરી. તે પછી ભાનુચંદ્રજીને બોલાવીને બધી હકીકત સમજાવી. તદન્તર શાન્તિચંદ્રજી અને ભાનુચંદ્રજીએ બન્નેએ મળીને તમામ હકીકત અબ્બુલફઝલને કહી. તેઓની સલાહથી અમીપાલ દોષી બાદશાહ પાસે ગયા. શ્રીફાલનું ભેટયું મૂકી ઉભા રહ્યા કે-તુર્ત બાદશાહે સૂરિજીના સુખશાન્તિના સમાચાર પૂછ્યા. તદન્તર શેખ અબ્બુલફઝલે બાદશાહને કહ્યું કે- ‘હીરવિજયસૂરિના જે શિષ્યો ગુજરાતમાં છે, તેઓને બહુ તકલીફ પડી રહી છે, માટે કંઈક બંદોબસ્ત કરવો જોઈએ.’ આ સાંભળતાજ બાદશાહે અમદાવાદના સૂબા મીર્જાખાન ઉપર એક પત્ર લખ્યો, તેમાં જણાવ્યું કે ‘હીરવિજયસૂરિના શિષ્યોને જેઓ તકલીફ આપતા હોય, કષ્ટ પહોંચાડતા હોય તેઓને વગર વિલંબે શિક્ષા કરો.’

આ પત્ર અમદાવાદ આવ્યા પછી અમદાવાદના આગેવાન ગૃહસ્થોએ વિપુશાહ નામના ગૃહસ્થને જણાવ્યું કે- ‘આ પત્ર લઘને તમે ખાનસાહેબ પાસે જાઓ.’ વિપુશાહે એવી સલાહ આપી કે- “બને ત્યાં સુધી અંદર અંદરજ સમજી લેવામાં સાર છે. રાજ્યાધિકારીઓથી દૂર રહેવું, એજ શ્રેયસ્કર છે. વળી કલ્યાણરાયની પાસે જે વિઠ્ઠલ મહેતો છે, તે એવો તો નાલાયક અને ખટપટીયો છે કે એનું ચાલશે, ત્યાં સુધી તો આપણને દંડાવ્યા વિના રહેશે નહિ.”

~~અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~

આ વખતે જીવો અને સામલ નામના બે નાગોરી ગૃહસ્થોએ હિંમતપૂર્વક કહ્યું કે- ‘મીર્જાખાનને મળવા જવા માટે અમે તૈયાર છીએ, પરંતુ ખંભાતમાં જેઓનાં માથા મૂંડ્યા છે, તેઓને અહીં તેડાવવા જોઈએ; કારણ કે બધા સાધનો તૈયાર રાખવા હોય તો સારું.’

ખંભાત પત્ર લખીને જેઓનાં માથા મૂંડાવવામાં આવ્યા હતા, તેઓને તેડાવવામાં આવ્યા. તેઓના આવ્યા બાદ તે બધાઓને સાથે લઈ ઉપર્યુક્ત બંને ગૃહસ્થો ખાન પાસે ગયા. બાદશાહનો પત્ર તેના હાથમાં આપવામાં આવ્યો. પત્ર વાંચતાની સાથેજ તે ઠંડોગાર જેવો થઈ ગયો. તેણે ઝટ આવેલા ગૃહસ્થને જણાવ્યું કે ‘કહો, મારા લાયક શું કામ છે?’ જીવા અને સામલે કહ્યું કે- ‘રાયકલ્યાણ ત્યાં સુધી ત્રાસ વર્તાવી રહ્યો છે કે - અમારા ધર્મને પણ ખોવરાવે છે. માટે તેનો બંદોબસ્ત થવો જોઈએ.’ એમ કહેવા સાથે તેમણે પહેલા બનેલી બધી હકીકત કહી સંભળાવી.

મીર્જાખાને રાયકલ્યાણને પકડી લાવવા માટે હુકમ કર્યો. વિક્કલને પણ પકડવામાં આવ્યો અને આખા ગામમાં ફેરવીને ત્રણ દરવાજા આગળ તેને બાંધીને ઘણી શિક્ષા કરવામાં આવી. બીજી તરફ બસો ઘોડેસ્વારોને ખંભાત મોકલવામાં આવ્યા. રાયકલ્યાણ ત્યાંથી વ્હાંસી ગયો અને ભયભ્રાન્ત અવસ્થામાં સૂબાની સેવામાં હાજર થયો. ખાને રાયકલ્યાણને ઘણો ઠપકો આપ્યો અને સાધુઓના પગમાં પડાવી માફી મંગાવી. વળી બાર હજાર રૂપિયાનું જે ખત જોરજુલ્મથી લખાવી લીધું હતું, તે પણ રદ કરાવ્યું અને રાયકલ્યાણના જુલ્મથી જેઓએ જૈન ધર્મનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેઓને પાછા ઠેકાણે લાવવામાં આવ્યા.

લાગવગ શું કામ નથી કરી શકતી ? હજારો નહીં પણ લાખો રૂપિયા ખર્ચતા જે કામ નથી થઈ શકતું, તે કામ લાગવગથી થઈ શકે છે. એટલા માટે તો શાસનશુભેચ્છક ધર્મધુરંધર પૂર્વાચાર્યો માન અપમાનની દરકાર કર્યા સિવાય રાજદરબારોમાં પગપેસારો કરતા હતા અને અટકી પડેલા ધર્મના કાર્યો અનાયાસથી કરી શકતા હતા. આવા અનેક દ્રષ્ટાંતો

ઇતિહાસમાં મૌજૂદ છે.

એક વખત સૂરિજી ખંભાતમાં હતા, ત્યારે અમદાવાદમાં વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાયયની સાથે ભદુઆ [ભદુઓ શ્રાવક હીરવિજયસૂરિના ભક્ત શ્રાવકો પૈકીનો એક હતો. પરંતુ તે અમુક સમયને માટે ધર્મસાગરજીના પક્ષમાં ભળી ગયો હતો. માલૂમ પડે છે કે આજ કારણથી વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાયની સાથે તેને કંઈ બોલાચાલી થઈ હશે. ભદુઆ શ્રાવક આદિ પર શ્રાવકોને સંઘ બહાર મૂક્યાની હકીકત પ. દર્શનવિજયજીએ પોતાના બનાવેલા ‘વિજયતિલકસૂરિરાસ’ માં પણ લખી છે. જૂઓ ઐતિહાસિક રાસ સંગ્રહ ભા. ૪ અને પૃ. ૨૩] આદિ શ્રાવકોને કંઈ કારણથી ચર્ચા થઈ. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે ભદુઆ શ્રાવકે ઉપાધ્યાયની સ્થામે એવાં વચનો કાઢ્યા, કે જે એક શ્રાવકને કોઈ રીતે છાજે નહિં. વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાયે આ હકીકત ખંભાત સૂરિજીને જણાવી. સૂરિજીને આ હકીકત સાંભળી બહુ ખેદ થયો. તેઓએ વિચાર કર્યો કે- ‘આવી રીતે ગૃહસ્થો પોતાની મર્યાદાને છોડતા જશે, તો તેના પરિણામમાં સાધુ અને ગૃહસ્થોની વચમાં જે એક ગંભીર મર્યાદા રહેલી છે, તેનો છેદ થશે. આવી છૂટ ઉપર - અધિષ્ટિત સ્વતંત્રતા ઉપર તો અંકુશ મૂકવોજ જોઈએ.’

એમ વિચાર કરી અમદાવાદમાં રહેલા સાધુઓ ઉપર એવી મતલબનો એક પત્ર લખવા સોમવિજયજીને આજ્ઞા કરી કે- ‘આ ભદુઆ આદિ શ્રાવકોને સંઘ બહાર મૂકી, તેને ત્યાં ગોચરી-પાણી જવું બંધ કરો.’

કાગળ લખવામાં આવ્યો અને તે પત્ર ખેડ્યાની સાથે રવાના કરતી વખતે વિજયસેનસૂરિએ હીરવિજયસૂરીને એમ વિનંતિ કરી કે- ‘પત્ર હમણાં ન મોકલવામાં આવે તો સારું.’ પરંતુ સૂરિજીએ તે વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ, અને પત્ર મોકલીજ દીધો. અમદાવાદ પહોંચતાજ સાધુઓએ સૂરિજીના આજ્ઞા પત્ર પ્રમાણે ભદુઆ શ્રાવકને સંઘ બહાર કરી દીધો અને તેને ત્યાં ગોચરી-પાણી જવું પણ બંધ કર્યું. આથી અમદાવાદનો સંઘ બહુજ વિચારમાં પડ્યો.

ભદ્રુઆએ સાધુઓનું અપમાન કરવાનો મહાન ગુન્હો કર્યો હતો, એમાંતો કંઈ શક જેવું હતું જ નહીં અને તેમાં પણ આચાર્યશ્રીના પત્રથીજ સાધુઓએ સંઘ બહારની શિક્ષા કરી હતી. એટલે તેમાં કંઈ બોલી શકાય તેમ રહ્યું ન્હોતું. આને માટે તો હવે માત્ર એકજ ઉપાય રહ્યો હતો, અને તે માફી માંગવાનોજ. માફી માંગ્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય રહ્યો ન્હોતો. અમદાવાદનો જૈન સંઘ ભદ્રુઆ શ્રાવકને સાથે લઈ ખંભાત આવ્યો. સંઘે અને ભદ્રુઆ શ્રાવકે બહુ આજીજી પૂર્વક થયેલા ગુન્હા માટે માફી માંગી. સૂરિજીએ પણ કોઈ પણ પ્રકારનો આગ્રહ રાખ્યા સિવાય તેનો ગુન્હો માફ કરી તેને સંઘમાં લઈ લીધો.

સંઘના ભલાની ખાતર-શાસન મર્યાદાનો ભંગ નહીં થવા દેવાની ખાતર મ્હોટાઓએ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવો, એજ તેઓને માટે જેટલો યોગ્ય કહી શકાય તેટલું પોતાનો ઉદ્દેશ્ય સફળ થયા પછી પણ વાપરેલી સત્તાને પાછી ખેંચી લેવામાં દુરાગ્રહ રાખવાનું કાર્ય નિંદીત ગણી શકાય છે. સૂરજી આ નિયમને સંપૂર્ણ રીતે ધ્યાનમાં રાખતા હતા એ વાત તેમના ઉપરના કાર્યથી પુરવાર થાય છે.

અમદાવાદનો સંઘ પાછો અમદાવાદ આવ્યો અને અમદાવાદ આવીને પણ ભદ્રુઆ શ્રાવકે વિમલહર્ષ પાસે માફી માંગી અને મનથી પણ વૈરભાવનો ત્યાગ કર્યો.

આ સિવાય સુપ્રસિદ્ધ ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરજી, કે જેઓ મહાન વિદ્વાન હતા અને જેઓને રોમ રોમ શાસનનો પ્રેમ પ્રવાહિત થયેલો હતો, તેઓના ચોક્કસ ગ્રંથોને માટે પણ જૈન સંઘમાં તેવજતે મ્હોટો ખળભળાટ ઉભો થવા પામ્યો હતો, પરંતુ સૂરિજીએ ગમે તે રીતે શાન્તિપૂર્વક સમજાવી-બુઝાવીને ધર્મસાગરજી પાસે સંઘ સમક્ષ માફી મંગાવી હતી અને આ ગંભીર મામલાને એવી તો ચુકિતપૂર્વક પોતાની વિદ્યમાનતા સુધી સંભાળી રાખ્યો હતો કે- જેના લીધે, તેમની અવિદ્યમાનતામાં જેવું પરિણામ આવ્યું, તેવું આવવા પામ્યું ન્હોતું.

મોટાઓને મોટી ચિંતા. આખા સમુદાયની રક્ષા કરવી, એ કંઈ નાનું સૂનું કામ નથી. કેટલી ગંભીરતા અને સમય સૂચકતા વાપરીને મોટાઓએ દરેક કાર્યો કરવા જોઈએ, એ વાત હીરવિજયસૂરિ સારી પેઠે સમજતા હતા અને તેથી જ તે વખતના સમસ્ત સમુદાય ઉપર તેઓનો પ્રભાવ પડતો હતો.

આપણે પહેલાં જોઈ ગયા છીએ કે- હીરવિજયસૂરિ લગભગ બે હજાર સાધુઓના ઉપરી હતા. આ સાધુઓમાં કેટલાક વ્યાખ્યાની હતા, તો કેટલાક કવિ હતા, કેટલાક વૈયાકરણ હતા, તો કેટલાક નૈયાયિક હતા, કેટલાક તાર્કિક હતા તો કેટલાક તપસ્વી હતા, કેટલાક યોગી હતા તો કેટલાક અવધાની હતા અને કેટલાક સ્વાધ્યાયી હતા, તો કેટલાક ક્રિયાકાંડી હતા એમ જુદા જુદા વિષયોમાં સંપૂર્ણ કુશળતા ધરાવનારા હતા અને તેથી જ તે સાધુઓ બીજાઓ ઉપર સારી અસર કરી શકતા. સૂરિજીની આજ્ઞામાં રહેનારા સાધુઓમાં મુખ્ય આ હતા :-

(૧) વિજયસેનસૂરિ :- આમના કાર્યનું અવલોકન કરીએ છીએ ત્યારે એમ કહેવામાં લગારે ખોટું નથી જણાતું કે-ગુરૂના ઘણા ગુણો તેઓને વારસામાં મળ્યા હતા. ટૂંકમાં કહીએ તો હીરવિજયસૂરિ જેવાજ લગભગ તે પ્રતાપી હતા અને એ વાતની ખાતરી આપણને છઠ્ઠાજ પ્રકરણમાંથી થઈ ગયેલી છે કે- તેમણે પણ પોતાની વિદ્વતાથી બાદશાહ ઉપર ઘણોજ પ્રભાવ પાડ્યો હતો. તેઓ મૂળ મારવાડમાં આવેલા નાડલાય ગામના રહેવાસી હતા. તેમની પૂર્વ પેઢીઓ તપાસતાં માલૂમ પડે છે કે- તેઓ રાજા દેવડની પાંત્રીસમી પેઢીએ થયેલ છે. તેમના પિતાનું નામ કમાશાહ અને માતાનું નામ કોડિમદે હતું અને તેઓનું નામ જૈસિંઘ હતું. વિ.સં. ૧૬૦૪ ના ફાગણ સુદી ૧૫ ના દિવસે તેમનો જન્મ થયો હતો.

તેમની સાત વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યારે તેમના પિતાએ અને નવ વર્ષની ઉંમરે એટલે વિ.સં. ૧૬૧૩ ના જ્યેષ્ઠ સુદી ૧૧ ના દિવસે સુરત શહેરમાં વિજયદાનસૂરિ પાસે પોતાની માતાની સાથે તેમણે પોતે દીક્ષા

લીધી હતી. દીક્ષા લીધા પછી તુરતજ વિજયદાનસૂરિએ હીરવિજયસૂરિના શિષ્ય તરીકે તેમને સુપ્રત કર્યા હતા. ક્રમશઃ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતા વિ.સં. ૧૬૨૬માં ખંભાતમાં પંડિત પદ સંવત ૧૬૨૮ ના ફાગણ સુદી ૭ ના દિવસે અમદાવાદમાં ઉપાધ્યાય પદ અને આચાર્ય પદ (આ વખતે મુલાશેઠ અને વિપાપારેખે ઉત્સવ કર્યો હતો) અને સં. ૧૬૩૦ ના પોષ વદ ૪ ના દિવસે પાટણમાં તેઓની પાટસ્થાપના થઈ હતી. એમની વિદ્વતાનું એ જવલંત ઉદાહરણ છે કે-તેમણે ‘યોગશાસ્ત્ર’ ના પ્રથમ શ્લોકના સાતસો અર્થો કરેલા છે. કહેવાય છે કે-તેમણે કાવિ, ગંધાર, ચાંપાનેર, અમદાવાદ, ખંભાત અને પાટણ વિગેરે સ્થાનોમાં લગભગ ચાર લાખ જિન બિંબોની પોતાને હાથે પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમ તેમના ઉપદેશથી તારંગા, શંખેશ્વર, સિદ્ધાચલ, પંચાસર, રાણપુર, આરાસણ અને વિજાપુર વિગેરે મંદિરોના ઉદ્ધારો પણ થયા હતા. તેમના સમુદાયમાં ૮ ઉપાધ્યાયો, ૧૫૦ પંડિતો અને બીજા ઘણા સામાન્ય સાધુઓ હતા.

તેઓ જેવા વિદ્વાન હતા, તેવા વાદી પણ હતા. તેમની વાત કરવાની અપૂર્વ શક્તિને લીધેજ તેમણે અકબર બાદશાહ સમક્ષ બ્રાહ્મણ પંડિતોને અને સુરતમાં ભૂષણ [વિ.સં. ૧૬૩૨ના વૈશાખ સુદ ૧૩ના દિવસે ચાંપાનેરમાં જયવંત નામના ગૃહસ્થે કરેલ મહોત્સવ પૂર્વક કરેલ પ્રતિષ્ઠા કરીને વિજયસેનસૂરીએ સુરતમાં આવી ચોમાસું કર્યું હતું. ચોમાસું ઉતર્યા પછી ચિંતામણી મિશ્ર વિગેરે પંડિતોની સભા સમક્ષ આ શાસ્ત્રાર્થ થયો હતો જુઓ- વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય સર્ગ ૫ - શ્લોક ૪૨ થી ૪૯] નામના દિગંબરાચાર્યને શાસ્ત્રાર્થમાં નિરૂત્તર કર્યા હતા.

તેમની ત્યાગ વૃત્તિ અને નિઃસ્પૃહતા પણ તેવીજ પ્રશંસનીય હતી. અડસઠ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી સં. ૧૬૭૨ ના જ્યેષ્ઠ વદ. ૧૧ ના દિવસે ખંભાતની પાસેના અકબરપુરમાં [અકબરપૂર, એ ખંભાતની પાસે આવેલું એક પડું છે. ઋષભદાસ કવિએ બનાવેલી અને પોતાનેજ હાથે લખેલી ખંભાતની ચૈત્યપરિપાટી ઉપરથી વખતે ત્યાં ગ્રણ દેરાસરો હોવાનું જણાય

છે. (૧) વાસુપૂજ્યનું, જેમાં સાત બીંબો હતા. (૨) શાંતિનાથનું, જેમાં એકવીસ જિનબિંબો હતા અને (૩) આદિશ્વરનું, જેમાં વીસ પ્રતિમાઓ હતી. કાલના પ્રભાવે અત્યારે અહિં એક પણ દેરાસર નથી.] તેઓ સ્વર્ગવાસી થયા હતા. બાદશાહ જહાંગીરે તેમના સ્તુપને માટે દશ વિદ્યા જમીન મફત આપી હતી અને ત્રણ દિવસ સુધી પાખી પાળી હતી. (બજારો વિગેરે બંધ રાખ્યા હતા.)

પં. સંઘવિજયજીના શિષ્ય પં. દેવવિજયજીએ વિજયસેનસૂરિ સજ્જાયમાં આવે પ્રમાણે આમ હકીકત જણાવી છે-

સંઘવી ચંદ્રગુણથી સુણી તુ ગુરૂ નિર્વાણજ આહિ;
મુષથી તંબોલ તવ નાંધિઓ તું નરપતિ સલેમ સાંહિ રે. એ. ૩૬
અમારી કલાવાહી ગુરૂનામી તું ત્રિણ દિવસ નિજ રાજિ રે;
ભૂમી દશ વીઘા દીઘ તું થૂભ નિપાવા કાજિ રે; ૩૭

તેમના થયેલા અગ્નિ સંસ્કાર વાળી ભૂમિ ઉપર ખંભાતના સોમજીશાહે સ્તૂપ કરાવ્યો હતો. [સોમજી શાહે કરાવેલા આ સ્તૂપ પૈકી અત્યારે અકબરપૂરમાં કંઘજ નથી પરંતુ ખંભાતના ભોંયરાવાડામાં શાંતિનાથનું મંદિર છે. તેના મૂળ ગભારામાં ડાબા હાથ તરફ પાદુકાવાળો એક પથર છે, તેના ઉપરના લેપ ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે આ પાદુકા તેજ છે કે જે સોમજીશાહે વિજયસેનસૂરિના સ્તૂપ ઉપર સ્થાપન કરી હતી. કાળના પ્રભાવે અકબરપૂરની સ્થિતિ પડી ભાંગવાથી આ પાદુકાવાળો પથર અહીં લાવવામાં આવ્યો હશે. આ લેખ ઉપરથી નીચેની હકીકત મળે છે. વિ.સં. ૧૬૭૨ ના માગ સુદી ૧૩ને રવિવારના દિવસે સોમજીએ, પોતાની બેન ધર્માય, સ્ત્રીઓ સ્થજલદે અને વયજલદે તથા પુત્રો સૂરિજી અને રામજી વિગેરે કુટુંબની સાથે પોતાના કલ્યાણ માટે વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય વિજયદેવસૂરિ પાસે વિજયસેનસૂરિની આ પાદુકાની સ્થાપના કરાવી હતી. સોમજી, ખંભાતના રહેવીસી વૃદ્ધ શાખિય ઓશવાલ જ્ઞાતીય શાહ જગસીનો પુત્ર થતો હતો. તેની માતાનું નામ તેલદે હતું. કાકાનું નામ

શ્રીમલ્લ હતું અને કાકીનું નામ મોહણદે. લેખની અંદર લખેલા ‘પાદુકાઃ પ્રોત્તુંગસ્તૂપસહિતાઃ કારિતાઃ’ આ શબ્દો ઉપરથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે - આ પાદુકા એક ઉંચા સ્તૂપ સાથે સ્થાપન કરવામાં આવી હતી.

આ પ્રમાણે સોમજીશાહે સ્તૂપ કરાવ્યાની હકીકત પં. સંઘવિજયના શિષ્ય પં. દેવવિજયજીએ વિજયસેનસૂરિ સજ્જાયામાં પણ ઉલ્લેખી છે.]

(૨) શાન્તિચંદ્રજી ઉપાધ્યાય :- એમના ગુરૂનું નામ સકલચંદ્રજી હતું. તેમણે ઇડરના રાજા રાયનારાયણ [આ તેજ રાજા છે કે જેનું નામ અકબરનામાના શ્રીજા ભાગના અંગ્રેજી અનુવાદના પૃ. ૫૮માં અને આઘન-ઇ-અકબરીના પહેલા ભાગના બ્લોકમેનફ્રીટ અંગ્રેજી અનુવાદના પૃ. ૪૩૩ માં આપવામાં આવ્યો છે. આ રાજા જ્ઞાતે રાઠોડ રાજપૂત હતો અને તે બીજા નારાયણના નામથી ઓળખાય છે.] ની સભામાં વાદી ભુષણ નામાના દીગંબરને હરાવીને જય મેળવ્યાની હકીકત. તેમનાજ શિષ્ય અમરચંદ કવિએ સંવત ૧૬૭૮ ના વૈશાખ સુદ ૩ ને રવિવારે બનાવેલા ‘કુલધ્વજરાસ’ ની પ્રશસ્તિમાં લખી છે.

આમણે અજિતશાન્તિસ્તવમાં આવેલા છંદોને અનુસરીને શ્રદ્ધભદેવ અને વીરપ્રભુની સંસ્કૃત ભાષામાં સ્તુતિ બનાવી છે. તેમ જંબુદ્વીપ પન્નતિની ટીકા વિ.સં. ૧૬૫૧માં બનાવી છે. આ સિવાય તેઓની પ્રભાવતકા કેવી હતી, એ વાત તેમણે અકબર બાદશાહ પાસે કરાવેલા કાર્યોથી સુવિદિત છે.

(૩) ભાનુચંદ્રજી ઉપાધ્યાય :- તેઓ પણ તે વખતના પ્રભાવિક પુરૂષો પૈકીના એક હતા. તેઓ મૂલ સિદ્ધાપુરના રહીશ હતા. તેમના પિતાનું નામ રામજી હતું અને માતાનું નામ રમાદે. તેમનું પોતાનું નામ ભાણજી હતું. સાત વર્ષની ઉંમરે તેમને નિશાળમાં બેસાડવામાં આવ્યા હતા અને દશ વર્ષની ઉંમરે તો હુંશીયાર થયા હતા. તેમના વડીલ ભાઇનું નામ રંગજી હતું. સૂરચંદ્ર [આ સૂરચંદ પંચ્યાસ તે જ છે કે-જેમણે ધર્મસાગરજી ઉપાધ્યાયે બનાવેલ ‘ઉત્સૂત્રકંદકુદ્દાલ’ નામનો ગ્રંથ આચાર્ય

શ્રી વિજયદાનસૂરિની આજ્ઞાથી પાણીમાં બોળી દીધો હતો. (જૂઓ ઐતિહાસિક રાસ સં. ભા. ૪થો પૃ. ૧૩)] પંચાસનો સમાગમ થતા તે બન્ને ભાઈઓએ દીક્ષા લીધી હતી. ઘણા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યા પછી તેમને પંડિત પદ મળ્યું હતું. હીરવિજયસૂરિએ તેમને યોગ્ય જાણીને અકબર બાદશાહ પાસે રાખ્યા હતા. અકબરને પણ તેમના ઉપદેશથી બહુ પ્રસન્નતા થઈ હતી અને તે પ્રસન્નતાના કારણે તેમના ઉપદેશથી બાદશાહે ઘણા સારાં સારા કામો કર્યા હતા જે કામોનું વર્ણન છઠ્ઠા પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલું છે.

અકબરનું દેહાંત થયા પછી ભાનુચંદ્રજી પુનઃ આગરે ગયા હતા અને અકબર બાદશાહે પહેલા જે જે ફરમાનો કરી આપ્યા હતા, તે બધા કાયમ રાખવાને માટે જહાંગીરનો પુનઃ હુકમ મેળવ્યો હતો. અકબરની માફક જહાંગીરની પણ ભાનુચંદ્રજી ઉપર બહુ શ્રદ્ધા હતી. જ્યારે જહાંગીર માંડવગઢ હતો, ત્યારે તેણે ગુજરાતમાં માણસ મોકલીને ભાનુચંદ્રજીને પોતાની પાસે તેડાવ્યા હતા. અહીં તેણે પોતાના પુત્ર શહરચારને ભાનુચંદ્રજીની પાસે ભણવા મુક્યો હતો. ભાનુચંદ્રજી જ્યારે માંડવગઢમાં આવ્યા, ત્યારે બાદશાહ જહાંગીરે શું કહ્યું હતું :-

“મિલ્યા ભૂપનંદ, ભૂપ આનંદ પાયા,
ભલઈ તુમે ભલઈ અહીં ભાણંદ આયા;
તુમ પાસિથિઈ મોહિ સુખ બહૂત હોવઈ.
સહરિઆર ભણવા તુમ વાટ જોવઈ. ૧૩૦૯
પઢાવો અમ્હ પૂતકું ધર્મવાત.

જિઉં અવલ સૂણતા તુમ્હ પાસિ તાત;
ભાણંદ ! કદીમ તુમે હો હમારે,
સબહી થકી તુમ્હ હો હમ્મહિ પ્યારે. ૧૩૧૦”
(ઐતિહાસિક રાજસંગ્રહ ભા. ૪ થો, પૃ. ૧૦૯)

ભાનુચંદ્રજી જ્યારે બુરહાનપુર ગયા હતા, ત્યારે ત્યાં તેમના

ઉપદેશથી દસ મંદિરો બંધા હતા, તેમ દશ જણાઓને તેમણે દીક્ષા આપી હતી. માલપુર [આ ગામ જયપુર સ્ટેટમાં અજમેરથી પૂર્વમાં લગભગ પચાસ માઇલ ઉપર આવેલું છે.] માં તેમણે વિજયમતિઓની સાથે વાદ કરીને તેમનો પરાજય કર્યો હતો. અહિં પણ તેમના ઉપદેશથી એક વિશાળ જિન મંદિર બંધ્યું હતું અને તેના ઉપર સુવર્ણમય કળશ ચઢાવવાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. જ્યારે તેઓ મારવાડમાં આવેલા જાલોર નગરમાં આવ્યા હતા ત્યારે તેમણે ૨૧ જણાઓને એકીસાથે દીક્ષા આપી હતી. એકંદરે તેમને ૮૦ વિદ્વાન શિષ્યો હતા, અને તેર પંચાસ હતા, એમ બ્રહ્મભદ્રાસ કવિના કથનથી માલુમ પડે છે.

(૪) પદ્મસાગર :- તેઓ ખાસા વાદી હતા. પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે શાસ્ત્રાર્થ કરીને બીજાને પરાસ્ત કરવામાં તેઓ સારી કુશળતા ધરાવતા હતા. શિરોહીના રાજા સમક્ષ નરસિંહ ભટ્ટને તેમણે વાતનીવાતમાં નિરતર કર્યો હતો. વાત એમ બની કે-

એક વખત વ્યાખ્યાન સમયે પદ્મસાગરજીએ ‘યજ્ઞમાં પશુ હિંસા કરવામાં આવે છે.’ તેનો નિષેધ કર્યો. આ વખતે ત્યાં બેઠેલ બ્રાહ્મણો પૈકી એકે કહ્યું- ‘નહિં, અમે બકરાને અમારી ઘરછાથી મારતા નથી, તેની પ્રાર્થનાથીજ મારીએ છીએ. તે બરાડા પાડીને કહે છે કે- ‘હે મનુષ્યો ! અમને જલ્દી મારીને સ્વર્ગમાં પહોંચાડો, જેથી અમે આ પશુના ભવથી છુટી જઈએ.’

પદ્મસાગરજીએ આ યુક્તિના પ્રતિવાદમાં કહ્યું- ‘પંડિત પ્રવરો ! આપ એવી કલ્પના ન કરો. એ તો એક પ્રકારની સ્વાર્થીક કલ્પના છે. તે પશુ તો બરાડા પાડીને એમ જ કહે છે કે-

‘હે સજ્જન પુરૂષો ! હું સ્વર્ગના ફળને ભોગવવા માટે ઉત્સુક નથી. તેમ મે તમને સ્વર્ગમાં પહોંચાડવા માટે પ્રાર્થના પણ કરી નથી. હું તો હંમેશા તૃણભક્ષણ કરવામાંજ સંતુષ્ટ છું અને જો એ વાત સારી હોય, કે તમારી દ્વારા યજ્ઞમા હોમાંતા જીવો સ્વર્ગમાંજ જાય છે, તો પછી તમે તમારા

માતા-પિતા-પુત્ર અને ભાઈ વિગેરેને શા માટે સૌથી પહેલા યજ્ઞમાં નથી હોમતાં ? અર્થાત્ તેઓને જ પહેલાં સ્વર્ગમાં કેમ પહોંચાડવામાં નથી આવતા ?’

સજ્જનો ! સ્વાર્થયુક્ત યુક્તિઓથી કંઈ વળતું નથી. વસ્તુતઃ વિચાર કરવો જોઈએ કે-જેમ આપણને લગાડે દુઃખ પ્રિય નથી, તેમ જગતના કોઈપણ જીવને દુઃખ પ્રિય નથી. આવી અવસ્થામાં કોઈ પણ જીવનો કોઈ પણ નિમિત્તે વધ કરવો, એ કોઈ રીતે યોગ્ય ગણી શકાય નહીં.’

પદ્મસાગરજીની ઉપર્યુક્ત યુક્તિથી દરેકને ચૂપજ થવું પડ્યું.

આજ પ્રસંગે કર્મસી નામના ભંડારીએ વળી એક પ્રશ્ન ઉભો કર્યો. તેણે મૂર્તિની અનાવશ્યકતા બતાવતાં કહ્યું-

‘કોઈ સ્ત્રીનો પતિ પરદેશ જાય, પછી પતિની અવિધ માનતામાં તે સ્ત્રી પતિની મૂર્તિ બનાવીને હંમેશા પૂજે, પરન્તુ તેથી તેનું કંઈ વળે નહિ, તેવીજ રીતે મૂર્તિથી પણ કંઈ જ વળતું નથી.’

પદ્મસાગરજીએ કહ્યું- ‘હું બીજું દ્રષ્ટાન્ત આપું, તે પહેલાં તમારાજ દ્રષ્ટાન્ત ઉપર જરા ધ્યાન આપો. હું માની લઉં છું કે- પતિની મૂર્તિને હંમેશા પૂજવા છતાં કંઈ વળ્યું નહીં પરન્તુ એટલું તો માનવું જ પડશે કે- જ્યારે જ્યારે તે સ્ત્રી, પતિની મૂર્તિને જોતી હશે, ત્યારે ત્યારે તેનો પતિ અને તેના ગુણ-અવગુણો તેના સ્મરણ પથમાં અવશ્ય આવતા હશે. ત્યારે કહો, તેના પતિનું અને પતિના ગુણ-અવગુણોનું સ્મરણ કરાવવામાં તે મૂર્તિ કારણભૂત થઈ કે નહિં ? વળી મૂર્તિનું કેટલું મહાત્મ્ય છે, તેને માટે એક બીજું દ્રષ્ટાન્ત જૂઓ -

‘એક પુરૂષને બે સ્ત્રીઓ હતી. પુરૂષ પરદેશ ગયો, એટલે બન્ને સ્ત્રીઓએ પતિની મૂર્તિ બનાવી. તેમાં એક તો તે મૂર્તિની હંમેશા પૂજા કરતી, જ્યારે બીજી તે મૂર્તિ ઉપર પગ દેતી અને થૂંકતી. પતિ આવ્યો, અને જ્યારે બન્નેની વર્તણૂકની તેને ખબર પડી, ત્યારે હંમેશા પૂજા

કરનાર સ્ત્રીને પોતાની માનીતી બનાવી અને મૂર્તિ ઉપર પગ દેનારી અને થૂંકનારીને તિરસ્કારપૂર્વક કાઢી મૂકી. સ્થળ સમજી શકાય તેમ છે કે- મૂર્તિથી કેટલી અસર થાય છે. પદ્મસાગરજીએ આ વિગેરે બીજી ઘણીએક ચુક્તિઓ દ્વારા મૂર્તિ અને મૂર્તિ પૂજાની સિદ્ધિ કરી બતાવી. આથી આખી સભા ઘણીજ ખુશ થઇ અને પદ્મસાગરજીના બુદ્ધિ વૈભવને મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરવા લાગી.'

આવી જ રીતે પદ્મસાગરજીએ “કેવલીને આહાર હોય કે નહિ અને સ્ત્રીને મોક્ષ થાય કે નહિ.” એ વિષયમા દિગંબર પંડિતોની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરીને પણ તેમને નિરૂતર કર્યા હતા.

પદ્મસાગરજી જેવા તાર્કિક હતા, તેવા વિદ્વાન પણ હતા. તેમણે અનેક ગ્રંથોની રચના પણ કરી છે. જેમાં મુખ્ય આ છે- ઉત્તરાધ્યયન કથા (સં. ૧૬૫૭) યશોધરચરિત્ર, ચુક્તિપ્રકાશ સટીક, નયપ્રકાશ-સટીક (સં. ૧૬૩૩) પ્રમાણપ્રકાશ-સટીક, જગતગુરુકાવ્ય, શીલપ્રકાશ, ધર્મપરીક્ષા અને તિલકમંજરીકથા (પદ્ય) વિગેરે વિગેરે-

(૫) કલ્યાણવિજય :- વાચક-તેમનો જન્મ લાલપુર (સિદ્ધપુરથી દક્ષિણમાં ૧૥ ઉપર છે તે) મા વિ.સં. ૧૬૦૧ ના આશો વદ ૫ ના દિવસે થયો હતો. સંવત ૧૬૧૬ ના વૈશાખ વદ ૨ ના દિવસે મહેસાણામાં તેમણે હીરવિજયસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી અને સંવત ૧૬૨૪ ના ફાગણ વદ ૭ ના દિવસે તેમને પંડિત પદ મળ્યું હતું. તેઓ જેવા વિદ્વાન હતા, તેવાજ વ્યાખ્યાની પણ હતા અને તેવા તાર્કિક પણ હતા. વળી તેમનું ચારિત્ર પણ એવું નિર્મળ હતું કે-જેના પર તેમના ઉપદેશની સચોટ અસર થતી હતી.

એક વખત રાજપીપળામાં રાજા વચ્ચ ત્રિવાડીના [રાજા વચ્ચ ત્રિવાડી, એ રાજપીપળાનો બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિય રાજા હતો. જુઓ આઇને-ઇ-અકબરીના બીજા ભાગનો અંગ્રેજી અનુવાદ પૃ. ૨૫૧. વચ્ચ, એ તેનું નામ હતું. અને ત્રિવાડી એ તેની અટક હતી. અકબર નામાના ત્રીજા ભાગના અંગ્રેજી અનુવાદના ૬૦૮ માં પેજની ૪ થી નોટમાં લખવામાં

આલ્યું છે કે-ત્રીજો મુજફ્ફર, કે જે ગુજરાતનો છેલ્લો બાદશાહ હતો, તે ફતેહપુર-સિકરીથી નાસીને રાજપીપળાના રાજા તરવારી (ત્રિવાડી) પાસે ગયો હતો. નવાબ જેવું છે કે મિરાતે સિંકદરીના-આત્મારામ મોતીરામ દીવાનજીએ કરેલા-ગુજરાતી અનુવાદમાં તરવારીને એક સ્થાન તરીકે ગણવાની મ્હોટી ભુલ થયેલી છે. જૂઓ પે. ૪૫૮. આવી જ ભૂલ મીરાતે એહમદીના પઠાણ નિઝામખાન નૂરખાન વકીલે કરેલા ગુજરાતી અનુવાદમાં પણ થવા પામ્યું છે. જૂઓ પે. ૧૩૮.] નિમંત્રણથી છ હજાર બ્રાહ્મણ પંડિતો એકત્ર થયા હતા. રાજા ઉદાર મનનો હતો. તેણે બ્રાહ્મણ પંડિતોની આ વિરાટ સભામાં કલ્યાણવિજયજીને પણ નિમંત્રણ કરી બોલાવ્યા અને બ્રાહ્મણ પંડિતો સાથે વાદ કરવાને જણાવ્યું. રાજા મધ્યસ્થ બન્યો. વાદ શરૂ થયો.

બ્રાહ્મણ પંડિતોએ હરિ (ઇશ્વર) બ્રાહ્મણ અને શૈવધર્મ એ ત્રણ તત્વોની સ્થાપના કરી. અર્થાત્ “હરિ, એ ઇશ્વર છે અને તે જગતના કર્તા, હર્તા અને પાલનકર્તા છે. બ્રાહ્મણો ગુરૂ છે અને શિવ ધર્મ એજ સાચો ધર્મ છે.” એ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું. કલ્યાણવિજયજી વાચકે આ ઉપર્યુક્ત પૂર્વપક્ષનો પ્રત્યુત્તર આપતા પહેલાં તો એજ જણાવ્યું કે, જે ઇશ્વર છે, તે કદાપિ જગતનો કર્તા, હર્તા કે પાલનકર્તા થઈ શકતો નથી. કારણ કે તે ઇશ્વર ત્યારેજ થાય છે કે-જ્યારે સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરી સંસારથી સર્વથા નિરાળો થાય છે. અર્થાત્ રાગ-દ્વેષાદિ દોષોનો નાશ કરીને જ્યારે સંસારથી મુક્ત થાય છે અને સંસારથી મુક્ત થયા પછી તે ઇશ્વરને એવું કંઈ પ્રયોજન રહેતું નથી કે જેથી તે દુનિયાના પ્રપંચમાં પડે અને પ્રયોજન સિવાય મંદની પણ પ્રવૃત્તિ થતી નથી, એ એક કુદરતી કાયદો છે. પ્રયોજનમનુદિશ્ય મંદોઢપિ ન પ્રવર્તતે । અતએવ ઇશ્વરને કર્તા, હર્તા કે પાલનકર્તા તરીકે કોઈ રીતે ગણી શકાય નહીં. વળી એમ પણ કહી શકાય નહીં કે-ઇશ્વર પોતાની ઇચ્છાથી સૃષ્ટિને બનાવે છે, કારણ કે-ઇચ્છા તેનેજ થાય છે કે જેને રાગદ્વેષ હોય છે. રાગદ્વેષનું જ

પરિણામ ઇચ્છા છે. જ્યારે આપણે તો ઇશ્વર તેનેજ માનીએ છીએ કે જેમા રાગદ્વેષનો સર્વથા અભાવ છે.

અને જો ઇશ્વર પણ રાગદ્વેષી માનવામાં આવે, તો તો પછી તેનામાં અને આપણામાં ફર્ક શો ? બીજી વાત એ પણ છે કે-જગતમાં જેટલી વસ્તુઓ બનેલી છે, તે બધી શરીરધારીએ બનાવેલી છે. હવે જો આ જગત ઇશ્વરેજ બનાવ્યું હોય, તો તે શરીરી ઠરશે અને ઇશ્વરને પણ જો શરીરી માનવામાં આવે, તો તેને કર્મયુક્તજ સમજવો જોઈએ અને ઇશ્વરને તો કર્મ છેજ નહીં, અતઃ તે યુક્તિ પણ ઠીક નથી. આ સિવાય જગતમાં એવા પાપી જીવો પણ જોવામાં આવે છે કે જેઓ બીજા જીવોનો સંહાર કરે છે. ત્યારે પરમ દયાળુ પરમેશ્વર એવાંજીવોને ઉત્પન્ન કરીને પોતાની દયાલુતાને કેમ કલંકિત કરે ? અરે, એવા જીવોને ઉત્પન્ન કરવાની વાત તો દૂર રહી પરંતુ એક એ પણ વિચાર કરવાની વાત છે કે- કોઈ ગૃહસ્થનો વીસ વર્ષનો એકનો એક છોકરો મરી જાય, તો શું એ છોકરાને ઇશ્વરે લઈ લીધો ? અને જો ઇશ્વરે જ લઈ લીધો હોય, તો પછી તેની આ દયાલુતા કેવી ?

અતએવ એકદંર રીતે વિચાર કરતા એમ ચોક્કસ નિર્ણય થાય છે કે- ‘ઇશ્વરે આ જગત બનાવ્યું નથી. ઇશ્વર આ જગતનો સંહાર કરતો નથી. તેમ ઇશ્વર પાલન પણ કરતો નથી.’

એ પ્રમાણે ઇશ્વરના કર્તા, હર્તા અને પાલનકર્તા સંબંધી જવાબ આપ્યા પછી બ્રાહ્મણ પંડિતોએ સ્થાપન કરેલ બ્રાહ્મણોના ગુરુત્વ સંબંધી જવાબ વાળ્યો. તેમણે કહ્યું- ‘બેશક, બ્રાહ્મણો ગુરુ થઈ શકે છે. કહેવામાં પણ આવ્યું છે કે-વર્ણાનાં બ્રાહ્મણો ગુરુઃ સમસ્ત વર્ણોના બ્રાહ્મણ ગુરુ છે. પરંતુ તે બ્રાહ્મણ કયા ? જેઓ શાન્ત છે, દાન્ત છે, જીતેન્દ્રિય છે. શાસ્ત્રોના પારગામી છે, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે, અહિંસાના ઉપાસક છે, કોઈ દિવસ જૂઠું બોલતા નથી, વગર પૂછે કોઈની વસ્તુ લેતા નથી અને સંતોષ વૃત્તિને ધારણ કરે છે, તેજ બ્રાહ્મણો ગુરુ હોવાનો અથવા

કહેવરાવવાનો દાવો કરી શકે. ગુણ વિનાનો ગુરુ, ગુરુ કહેવાયજ નહિં.’

‘આવીજ રીતે શૈવ ધર્મને ધર્મ તરીકે માનવામાં પણ કોઇને ઇન્કાર નથી. પરંતુ ધર્મ તે છે, કે જેમાં કલ્યાણનો માર્ગ રહેલો હોય અને જેમા અહિંસાનું સર્વથા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું હોય. ધર્મની પરીક્ષા ચાર પ્રકારે થાય છે-શ્રુત (શાસ્ત્ર), શીલ (આચાર), તપ અને દયા. આ ચારેય બાબતોની જેમાં ઉત્કૃષ્ટતા હોય, તેજ ધર્મ માન્ય છે. પછી તે ગમે તે ધર્મ કેમ ન હોય ? અમુકજ ધર્મ માનવો-અમુક નહીં-અમુકનેજ ગુરુ માનવા અમુકને નહિં અને અમે માનેલ સ્વરૂપવાળો જ ઇશ્વર છે, બીજો નહીં- આ વૃત્તિને સંકુચિત વૃત્તિજ કહી શકાય.’

કલ્યાણવિજય વાચકની આ વિગેરે કેટલીક યુક્તિઓ સાંભળી રાજા વચ્છરાજ બહુ ખૂશી થયો અને જૈનધર્મની ખૂબ તારીફ કરવા લાગ્યો. રાજા, કલ્યાણવિજયજીને ઉત્તમ વસ્ત્રો આપવા લાગ્યો, પરંતુ તેમણે, રાજાઓ પાસેથી તેવી વસ્તુઓ નહીં લેવા સંબંધી પોતાનો ધર્મ બહુ યુક્તિ પૂર્વક સમજાવ્યો. જેથી રાજા વિશેષ પ્રસન્ન થયો અને વાજતે ગાજતે તેમને ઉપાશ્રયે પહોંચાડ્યા.

કલ્યાણવિજય વાચકે વિ.સં. ૧૬૫૬ ની સાલનું ચાતુર્માસ સુરતમાં કર્યું હતું. આ વખતે ધર્મસાગરજીના અનુયાયી અને હીરવિજયસૂરિના અનુયાયીઓમાં ઘણો વિખવાદ ચાલતો હતો. આ ધમાધીમાં વાચકજીને પણ ઘણું સહવું પડ્યું હતું. તો પણ આખરે તેમણે બહુ સમયસુચકતા વાપરી હતી અને આચાર્ય વિજયસેનસૂરિને તે બધી હકીકત જણાવી ગુન્હેગારોને દંડના ભાગી બનાવ્યા હતા. [આ સંબંધી વિશેષ હકીકત જોવી હોય, તેમણે ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ ભા. ૪થો (વિજયતિલક, સૂરિરાસ) જોવો.]

ઉપર બતાવેલ મુખ્ય મુખ્ય સાધુઓ ઉપરાંત સિદ્ધિચંદ્રજી, નંદીવિજયજી, સોમવિજયજી, ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય, પ્રિતીવિજયજી, તેજવિજયજી, આણંદવિજયજી, વિનીતવિજયજી, ધર્મવિજયજી અને

હેમવિજયજી વિગેરે પણ ધુરંધર સાધુઓ હતા, કે જેઓ સ્વપરનું સાધન કરવામાં તત્પર રહેતા હતા અને તેઓનું આદર્શ જીવન જનતા પર અપૂર્વ પ્રભાવ પાડતું હતું. શ્રદ્ધભદાસ કવિ હીરવિજયસૂરિસામાં હીરવિજયસૂરિના પ્રધાન સાધુઓના નામો ગણાવી ટૂંકમાં કહે છે-

“હીરના ગુણનો નહીં પારો, સાધ સાધવી અઠી હજારો;
વિમલહર્ષ સરીષા ઉવઝાય, સોમવિજય સરિષા શ્રદ્ધિરાય. ૧
શાંતિચંદ પરમુષ વળી સાતો, વાયકપદે એહ વિષ્યાતો;
સિંહવિમલ સરિસા પંચાસો, દેવવિમલ પંડિત તે ષાસો. ૨
ધર્મશીશ્રદ્ધિ સબળી લાજે, હેમવિજય મોટો કવિરાજે;
જસસાગર વલી પરમુષ ષાસ, એકસોને સાઠહ પંચાસ.”

(પૃ. ૨૭૪)

હીરવિજયસૂરિની આજ્ઞાને સર્વતોભાવથી માન આપનારો સાધુ વર્ગજ હતો, એમ નહીં કીંતુ તે વખતે સેંકડો નહીં, પરંતુ હજારોની સંખ્યામાં, અમુક ગામોમાંજ નહીં, પરંતુ મેવાત, મારવાડ, મેવાડ, ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને પંજાબ વિગેરે દેશોના પ્રાયઃ તમામ ગામોના શ્રાવકો પણ હતા, કે જેઓની હીરવિજયસૂરિ ઉપર અનન્ય શ્રદ્ધા હતી. કોઈ પણ કાર્ય કરવામાં હજારો રૂપિયાનો વ્યય કેમ ન થતો હોય, પરંતુ તેમાં માત્ર હીરવિજયસૂરિની સૂચનાનીજ અપેક્ષા રહેતી હતી.

સૂરિજીની સૂચના થયા પછી શંકાને અવકાશ રહેતોજ નહીં. તેમના ભક્ત શ્રાવકોને જેમ એ વાતની સંપૂર્ણ ખાતરી હતી કે- ‘હીરવિજયસૂરિ નિરુપયોગી કાર્યમાં દ્રવ્ય ખર્ચવાને અમને ઉપદેશ આપેજ નહિં.’ તેવી જ રીતે સૂરિજી પણ એ વાતને સંપૂર્ણ સમજતાં હતા કે- ગૃહસ્થો લોહીનું પાણી કરીને અનેક પ્રકારના પાપોને સેવીને જે પૈસો પેદા કરે છે, તે પૈસો નિરર્થક અને પોતાના સ્વાર્થને ખાતર ખર્ચાવવો એ અનિતીનું પોષણ કરવા બરાબરજ નહિં, પરંતુ વિશ્વાસનો ભંગ કરવા બરાબર છે. આ કારણથીજ હીરવિજયસૂરિની જ્યાં ત્યાં મહિમાં થતી

હતી. હીરવિજયસૂરિના ભક્ત શ્રાવકોમાં મુખ્ય આ હતા.

ગંધારમાં ઇન્દ્રજીત પોરવાલ સૂરિજીનો પરમ ભક્ત હતો. અગિયાર વર્ષની ઉંમરમાં તેની દીક્ષા લેવાની ભાવના થઇ હતી. પરંતુ તેના ભાઇ નાથાએ તેના ઉપરના મોહના કારણથી તેને દીક્ષા લેતાં અટકાવ્યો હતો. જો કે તેના ભાઇની ઇચ્છા તો તેનું લગ્ન કરવાની હતી, પરંતુ ઇન્દ્રજીએ ચોખ્ખી ના પાડી હતી અને ચાવજજીવ બાલબ્રહ્મચારી પણે રહ્યો હતો.

ઇન્દ્રજીતે ઘનાઢય ગૃહસ્થ હતો. તેણે પોતાના જીવનમાં છત્રીસ તો પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી. આ સિવાય આજ ગંધારનો રામજી શ્રીમાલી પણ સૂરિજીનો ભક્ત હતો. તેણે સિદ્ધાચલજી ઉપર સૂરિજીના ઉપદેશથી એક વિશાળ અને સુંદર મંદિર બનાવ્યું હતું. [આ મંદિર તે છે કે- જે સિદ્ધાચલજી ઉપર આદિશ્વર ભગવાનના મંદિરની ભમતીના ઇશાન ખૂણામાં ચોમુખજીનું મંદિર કહેવાય છે. આની અંદરના લેખ ઉપરથી જણાય છે કે- વિ.સં. ૧૬૨૦ ના કાર્તિક સુ. ૨ ના દિવસે આ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા થઇ હતી. હીરવિજયસૂરિના ઉપદેશથી ગંધારવાસી શ્રીમાલીજ્ઞાતીય પાસવીરના પુત્ર વર્ધમાન તેના પુત્રો સા. રામજી, લહુજી, હંસરાજ અને મંજીએ ચારદ્વાર વાળું શાંતિનાથનું આ મંદિર બનાવ્યું હતું.] ખંભાતમાં સંઘવી સોમકરણ, સંઘવી ઉદયકરણ [સંઘવી ઉદયકરણ હીરવિજયસૂરિનો પરમ શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક હતો. તેણે હીરવિજયસૂરીના સ્વર્ગવાસ પછી તુરતજ સિદ્ધાચલજી ઉપર તેમના (સૂરિજીના) પગલાની સ્થાપના કરી હતી. આ પગલા અત્યારે પણ ઋષભદેવ ભગવાનના મંદિરની પશ્ચિમે નાના મંદિરમાં વિદ્યમાન છે. તેના ઉપરના લેખથી માલૂમ પડે છે કે-સૂરીજીનો સ્વર્ગવાસ થયો-તેજ સાલના એટલે ૧૬૫૨ ના માગસર વ. ૨ ને સોમવારના દિવસે ઉદયકરણે, વિજયસેનસૂરીના હાથે મહોપાધ્યાય કલ્યાણવિજય અને પંડિત ઘનવિજયજીની વિદ્યમાનતામાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. લેખના બાકીના ભાગમાં હીરવિજયસૂરીએ અકબર બાદશાહને પ્રતિબોધી કરાવેલા કાર્યનું ટુંકમાં વર્ણન આપેલું છે. સંઘવી ઉદયકરણ ખંભાતનો પ્રસિદ્ધ શ્રાવક

હતો. ઋષભદાસ કવિએ ‘હીરવિજયસૂરિરાસ’ માં ઠેકાણે ઠેકાણે તેનું નામ લીધું છે.], સોની તેજપાલ, રાજા શ્રીમલ્લ, ઠક્કર જયરાજ, જસવીર, ઠક્કર લાઇયા, ઠક્કર કીકાવાઘા, ઠક્કર કુંઅરજી, શાહ ધર્મશી, શાહ લક્કો, દોસી હીરો, શ્રીમલ્લ સોમચંદ અને ગાંધી કુંવરજી વિગેરે મુખ્ય હતા. [ઋષભદાસ કવિએ વિ.સં. ૧૬૮૫ ના પૌષ સુ. ૧૩ને રવિવારના દિવસે ખંભાતમાં જ મલ્લિનાથરાસ બનાવ્યો છે.] આજ ખંભાતના રહેવાસી પારેખ રાજીઓ અને વજીઓ સૂરિજીના પરમ ભક્ત હતા. આ રાજીઆ અને વજીઆએ પોતાના જીવનમાં સૂરિજીના ઉપદેશથી ઘણાં જ સમયોચિત કાર્યો કર્યા હતાં. તેઓ જો કે ખંભાતના રહેવાસી હતા, પરંતુ ઘણે ભાગે ગોવામાં જ રહેતા હતા. ગોવામાં તેમનો વ્યાપાર જોર-શોરથી ચાલતો હતો. એટલુંજ નહિં પરંતુ રાજ્યદરબારમાં પણ તેમની પ્રતિષ્ઠા સારી હતી. આ રાજીઆ વજીઆએ પાંચ તો મોટા મોટા મંદિરો બનાવ્યા હતા. તે પૈકી ખંભાતમાં એક, જેમાં ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ [રાજ્યા-વજીયાએ બનાવેલા ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનું આ મંદિર અત્યારે પણ મૌજૂદ છે. આ મંદિરના રંગમંડપની એક ભીંતમાં એક પથ્થર ઉપર કોતરેલા અઠિયાવિસ પંક્તિઓનો એક બૃહદ લેખ છે. જેમાં ૬૧ શ્લોકોમાં એક પ્રશસ્તિ આપવામાં આવી છે. આ લેખ ઉપરથી જણાય છે કે- વિ.સં. ૧૬૪૪ ની સાલમાં રાજીઆ વજીઆએ આ મંદિર કરાવ્યું અને ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ તથા મહાવીર સ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. પ્રતિષ્ઠા કરી વિજયસેનસૂરિએ. આ લેખમાં જો કે- સંવત ઉપરાંત પ્રતિષ્ઠા કર્યાની તીથી કે વાર નથી લખવામાં આવેલ, પરંતુ આ લેખ જે મૂર્તિને સ્થાપન કર્યાની હકીકત પૂરી પાડે છે, તેજ (ચિંતામણી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ) આ લેખમાં પ્રતિષ્ઠાની તીથી સં. ૧૬૪૪ના જયેષ્ઠ સુ. ૧૨ સોમવારની આપવામાં આવેલી છે. આવીજ રીતે ‘વિજયપ્રશસ્તિકાવ્ય’ અને ‘હીરવિજયસૂરીરાસ’ માં પણ આજ તીથી આપવામાં આવેલી છે. ઉપર આપેલા લેખ ઉપરથી એ પણ જણાય છે કે રાજીઆ અને વજીઆ મૂળ ગંધારના રહેવાસી હતા, પરંતુ મંદિર થયું, તે

સમયમાં તેઓ ખંભાતમાં રહેતા હતા.] સ્થાપ્યા હતા. ગંધારમાં એક, જેમાં નવપલ્લવપાર્શ્વનાથની સ્થાપના કરી હતી. નેજામાં [નેજા, ખંભાતથી લગભગ ૨૥ માઇલ ઉત્તરમાં આવેલું એક નાનું ગામડું છે. વર્તમાનમાં અહિં નથી શ્રાવકનું ઘર કે નથી મંદિર. ગામ પણ લગભગ વસ્તી વિનાનું છે. માત્ર એક સરકારી બગીચો છે.] એક, તેમાં શ્રષ્ઠભદેવની સ્થાપના કરી હતી અને વરડોલામાં (ખંભાત પાસેના) બે મંદિરો બનાવી કર્ણાટપાર્શ્વનાથ અને નેમનાથની સ્થાપના કરી હતી. એમણે સંઘવી થઇને આબુ રાણપુર અને ગોડી પાર્શ્વનાથને યાત્રાને માટે સંઘો કાઢ્યા હતા. આ બન્ને ગૃહસ્થોનું એટલું બધું માન હતું કે-બાદશાહ અકબરે પણ તેમનું દાજ્જા સર્વત્ર મારફત કર્યું હતું. જીવદયાના કાર્યમાં પણ તે બન્ને ભાઈઓ આગળ પડતો ભાગ લેતા હતા. ધોધલા [આ ગામ દીવ બંદરથી લગભગ બે માઇલ ઉપર આવેલું છે.] માં કોઈ માણસ જીવ ન મારે, એવો હુકમ તેમણે મેળવ્યો હતો. સં. ૧૬૬૧ની સાલમાં ભંચકર દુષ્કાળ પડ્યો, ત્યારે તેમણે ચાર હજાર મણ અનાજ વાપરીને ઘણાં કુટુંબોની રક્ષા કરી હતી, એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાની તરફના કેટલાક માણસોને ગામે ગામ ફેરવીને ઘણાં ગરીબોને રોકડી રકમ આપીને પણ સહાયતા કરી હતી. એકંદરે તેઓએ તેશ્રીસ લાખ રૂપિયા પુણ્ય કાર્યમાં ખર્ચ્યા હતા.

કહેવાય છે કે-એક વખત ચીઉલના એક ખોજગીને અને બીજા કેટલાક માણસોને ગોવાના ફીરંગી લોકો (પોર્ટુગીઝો) એ કેદ કર્યા હતા. તેઓને તે ફીરંગીઓનો અધિપતી કેમે કરીને છોડતો નહોતો. છેવટે તે ખોજગીને એક લાખ ત્યાહરી દંડ કર્યો. પણ આ દંડ લાવવો ક્યાંથી ? અંતમાં તે ખોજગીએ રાજીઆ વજીઆનું નામ લીધું. તેઓને બોલાવવામાં આવ્યા. રાજીઓ ફીરંગીઓના અધિપતી વીજરેલ [વીજરેલ એ પોર્ટુગીઝ શબ્દ નું અપભ્રંશ રૂપ જણાય છે. અંગ્રેજીમાં તેને વોયસરાય કહેવામાં આવે છે. જૂઓ, ડીક્ષનરી ઓફ ધી ઇંગ્લીશ પોર્ટુગીઝ લેંગવેજીસ. બનાવનાર એન્થની, વીરા પે. ૬૯૪] પાસે ગયો. તેણે લાખ ત્યાહરી

ભરીને ખોજગીને છોડાવી દીધો અને કેટલાક દિવસ પોતાને ત્યાં રાખી પછી ચીઉલ પહોંચતો કર્યો. પાછળથી ખોજગીએ પણ એક લાખ ત્યાહરી રાજીઆને ભરી દીધી.

એક વખત ખોજગીએ બાવીસ ચોરોને કેદ કર્યા હતા. તેઓને તે એક દિવસ તરવાર લઇને જ્યારે મારવા ઉભો થયો, ત્યારે તેજ ચોરોએ કહ્યું- ‘આપ મોટા પુરુષ છો, અમારા ઉપર દયા કરો, વળી આજે રાજીઆ શેઠનો મોટા તહેવાર (ભાદરવા સુદ ૨)નો દિવસ છે.’

‘રાજીઆના તહેવારનો દિવસ છે.’ એ સાંભળતાજ ચોરોને મારવા તો દૂર રહ્યા, પરંતુ તેણે સર્વથા કેદથી મુક્ત કર્યા અને તેણે કહ્યું કે- ‘તેઓ મારા મિત્ર છે, એટલું જ નહિં પરંતુ મને જીવન દેવાવાળા છે. તેમના નામથી હું જેટલું કરુ, તેટલું થોડુંજ છે.’

આ રાજીઆ અને વજીઆની તારીફ કરતાં પં. શિલવિજયજી પોતાની તીર્થયાત્રામાં લખે છે :-

“પારિષ વજીઆ નિ રાજીઆ

શ્રીશ્રીવંશી બહુ ગાજીઆ;

પાંચ પ્રાસાદ કરાવ્યા ચંગ,

સંઘપ્રતિષ્ઠા મનની રંગ. ૧૩૦

જેહની ગાદી ગોઆબંદિરિ,

સોવન છત્ર સોહિ ઉપરિ,

કોઇ ન લોપિ તેહની લાજ,

નામિ સીશ ફરંગીરાજ. ૧૩૧”

હીરવિજયસૂરીના શ્રાવકો આવાજ ઉદાર અને શાસનપ્રેમી હતા. આવી રીતે રાજનગરમાં વચ્છરાજ, નાના વીપુ, ઝવેરી કુઅરજી, શાહમુલો, પુંજો બંગાણી અને દોસી પનજી વિગેરે હતા. પાટણમાં સોની તેજપાલ, દોસી અબજી. શા. કકૂ વિગેરે હતા. વીસલનગરમાં (વીસનગર) શાહ વાઘો, દોસી ગલા, મેઘા, વીરપાલ વીજ અને જિણદાસ વિગેરે હતા.

સીરોહીમાં આસપાલ, સચવીર, તેજા, હરખા, મ્હેતો પૂંજો અને તેજપાલ વિગેરે હતા. વૈરાટમાં સંઘવી ભારમાલ અને ઇંદ્રરાજ [હીરવિજયસૂરિ, અકબર બાદશાહ પાસેથી વિદ્ય થઈને જ્યારે ગુજરાતમાં આવતા હતા, ત્યારે પીપાડનગરમાં સૂરીજીને વંદન કરવા વૈરાટના સંઘવી ભારમલનો પુત્ર ઇંદ્રરાજ આવ્યો હતો અને તેણે સૂરિજીને પોતાના નગરમાં પધારવા માટે ખૂબ વિનંતી કરી હતી. પરંતુ સૂરીજીને બહુ જલ્દી સીરોહી જવાનું હોવાથી પોતે ન પધારતાં કલ્યાણવિજય ઉપાધ્યાયને મોકલ્યા હતા. કલ્યાણવિજય ઉપાધ્યાય પાસે, ઇંદ્રરાજે ચાલીસ હજાર રૂપિયાનો વ્યય કરી મોટી ધૂમધામથી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (જૂઓ, હીરવિજયસૂરિરાસ, પૃ. ૧૫૨)] વિગેરે હતા. પીપાડમાં હેમરાજ, તાલો, પુષ્કરણો વિગેરે હતા. અલવરમાં શાહ ભૈરવ [ભૈરવ, એ હુમાયુનો માનીતો મંત્રી હતો. કહેવાય છે કે તેણે પોતાના પુરુષાર્થથી નવ લાખ બંદિવાનોને છોડાવ્યા હતા. બંદિવાનોથી અહિં કેદી સમજવાના નથી. બાદશાહી જમાનામાં લડાઈઓની અંદર શત્રુ પક્ષના જે માણસોને પકડવામાં આવતા હતા, તેઓને બંદિવાન કહેવામાં આવતા હતા. આ બંદિવાનોને મુસલમાન બાદશાહો ગુલામ તરીકે ગણીને ખુરાસાન કે એવા બીજા દેશોમાં વેચી દેતા હતા. આવા નવ લાખ બંદિવાનોને ભૈરવે એકી સાથે છોડાવીને અભયદાન આપ્યાં સંબંધી જાણવા જેવી કથા ઋષભદાસ કવિએ ‘હીરવિજયસૂરિરાસ’ માં લખી છે. કથાનો ટૂંકો સાર આ છે :- “બાદશાહ હુમાયુએ જ્યારે સોરઠ ઉપર ચઢાઈ કરી, ત્યારે તેણે નવ લાખ મનુષ્યોને બંદીવાન તરીકે પકડ્યા હતા. તેણે આ મનુષ્યો મુકીમને સુપ્રત કર્યા, અને ખુરાસાન દેશમાં વેચી આવવાની આજ્ઞા કરી. આ બધા મનુષ્યોને પહેલા તો અલવરમાં લાવવામાં આવ્યા. ગામના મહાજને આ મનુષ્યોને છોડી દેવા માટે ઘણી પ્રાર્થના કરી, પરંતુ છોડી મૂક્યા નહિં. હંમેશા દશ-વીસ મનુષ્યો તો રક્ષકોની બેદરકારીથી તેમાંથી મરતાજ હતાં. ભૈરવને આ હકીકત બહુ ત્રાસદાયક જણાઈ. તે હુમાયુનો માનીતો પ્રધાન હતો. આવી અવસ્થામાં પણ જો તે પોતાથી

બનતું ન કરે, તો પછી તેની દયાલુતા શી ? પ્રાતઃકાલમાં બાદશાહ જ્યારે દાતણ કરવા બેઠો, ત્યારે બાદશાહે ભૈરવના હાથમાં પોતાની વીંટી આપી. ભૈરવે તે વીંટીની છાપ એક કોરા કાગળ ઉપર પાડી લીધી. ભૈરવ ત્યાંથી રવાના થયો. તેણે પોતાના ધ્રુજતા હાથે કાગળ ઉપર ફરમાન લખ્યું આ ફરમાન લઘને તે રથમાં બેસીને પેલા મુકીમ પાસે ગયો. મુકીમની પાસે પહેલા તે ફરમાન લઘને પોતાના માણસને મોકલ્યો અને પોતે રથમાં જ બેસી રહ્યો. ફરમાનમાં તે મુકીમ શુ વાંચે છે- ‘કંઈ પણ વિલંબ કર્યા સિવાય નવ લાખ બંદિવાનો ભૈરવને સોંપી દેશો.’ આ પ્રમાણે બાદશાહની મ્હોર સાથેની આજ્ઞા જોતાં જ, તેણે ઝટ ભૈરવને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને બહુ આદર સત્કારપૂર્વક ભૈરવને નવલાખ બંદિવાનો સોંપી દીધા. ભૈરવે રાતે ને રાતે બધાઓને મુક્ત કરાવી દીધા. સ્ત્રી, પુરૂષો અને બાળકો અંતઃકરણથી ભૈરવને આશીર્વાદ દેવા લાગ્યા. તે બધાઓને રવાના કરતી વખતે ભૈરવે પોતાને ત્યાંથી પાંચસો ઘોડા મંગાવીને આગેવાનોને આપ્યા. અને દરેકને એક એક સોનામ્હોર આપી. પ્રાતઃકાલમાં દેવપૂજન, ગુરુવંદન વિગેરે આવશ્યક ક્રિયાઓ કરીને ભૈરવ એક વિચિત્ર વાઘો પહેરી બાદશાહ પાસે ગયો. બાદશાહ તો એકાએક તેને ઓળખી પણ ન શક્યો. તેણે પૂછ્યું- ‘તમે કોણ છો ?’ ભૈરવે કહ્યું- ‘હું આપનો દાસ ભૈરવ. હું આજે આપનો મોટો ગુનેગાર બન્યો છું, કારણ કે મેં તે નવલાખ બંદિવાનોને છોડાવી દીધા છે અને ઘણા દ્રવ્યનો વ્યય કર્યો છે.’ બાદશાહ એકદમ ચીડાઈ ગયો. ‘શા માટે તેમ કર્યું ?’ ‘કોની આજ્ઞાથી કર્યું ?’ વિગેરે વિગેરે કેટલુંએ કહી નાંખ્યું. ભૈરવે ધીરેથી કહ્યું- ‘ખુદાવંદ ! આપને માથે ભાર રહેલો છે. તેટલા માટે તે બધા માણસોને ઘોડા અને માલ આપીને મેં રવાના કરી દીધા છે. તેઓ પોતાના બાલ-બચ્ચા અને કુટુંબી પુરુષોથી વિયોગી થયા હતા, તે તેમનો વિયોગ મટાડીને ખરી રીતે મેં આપનું આયુષ્ય વધાર્યું છે.’ ભૈરવની યુક્તિથી બાદશાહ શાંત થયો અને ભૈરવના ઉપર પ્રસન્ન થયો.” આવી જ રીતે શ્રીયુત મણીલાલ બકોરભાઈ

વ્યાસે પોતાના ‘શ્રીમાળીઓના જ્ઞાતિભેદ’ નામના પુસ્તકના ૮૬માં પેજમાં બંદીવાન છોડવાનાર ‘ભેરુશાહનો છંદ’ પ્રકટ કર્યો છે, તેમાં પણ ભેરુશાહના સ્મરણીય કાર્યોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ છંદમાં એ પણ જણાવ્યું છે કે- ભેરુશાહના પિતાનું નામ ડાહ્યાશાહ હતું અને તેમનું ગોત્ર હતુ લોઢા. આજ ભેરુશાહના ભાઈ રામશાહે પણ ઘણાં મહત્ત્વનાં કાર્યો કર્યા હતાં. જે કાર્યોનું દિગ્દર્શન કરાવનાર રામાશાહની એક કવિતા ઉપર્યુક્ત પુસ્તકનાજ પૃ. ૮૮ માં પ્રકટ થયેલી છે.] હતો. જેસલમેરમાં માંડણ કોઠારી, નાગોરમાં જયમલ મ્હેતો અને જાલોરામાં મેહજલ રહેતો હતો, કે જે વીસો પોરવાળ હતો. તેણે સીરોહીમાં લાખ રૂપિયા ખર્ચીને ચોમુખજીનું મંદિર કરાવ્યું હતું, મેડતામાં સદારંગ હતો. આગ્રામાં થાનસિંઘ [આ થાનસિંગે ફતેહપુરમાં મોટા ઉત્સવપૂર્વક જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા હીરવિજયસૂરીના હાથે કરાવી હતી અને તેજ વખતે શ્રી શાન્તિચંદ્રજીને ઉપાધ્યાય પદ આપવામાં આવ્યું હતું. આવી જ રીતે તેણે આગ્રામાં પણ ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું મંદિર બનાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ મંદિર અત્યારે પણ આગ્રાના રોશનમહોલ્લામાં વિદ્યમાન છે. તેમાં મૂલનાયકજીની મૂર્તિ તો તે વખતે સ્થાપન થઈ હતી, તેજ છે, પરંતુ મંદિર તેનું તેજ હોય એમ લાગતું નથી.], માનુકલ્યામ અને દુર્જનશાલ [વિ.સં. ૧૬૫૧ વૈશાખ મહિનામાં કૃષ્ણદાસ નામના કવિએ લાહોરમાં દુર્જનશાલની એક બાવની બનાવી છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે- દુર્જનશાલ ઓસ્વાલ વંશીય જડીયા ગોત્રનો હતો અને તે જગડુશાહના વંશમાં થયો હતો. જગડુશાહના ત્રણ પુત્રો હતા- (૧) વિમલદાસ, (૨) હિરાનંદ અને (૩) સંઘવી નાનું, દુર્જનશાલ નાનુંનો પુત્ર થાય છે. આ દુર્જનશાલના ગુરૂ હીરવિજયસૂરી હતા એ વાત બાવનીની પ૩મી કડી ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે- આ કડી ઉપરથી એમ જણાય છે કે - તેણે સોરીપુરની યાત્રા કરી ચતુર્વિધસંઘની ભક્તિ કરવામાં પોતાની લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર્યો હતો. તેમ તેણે જિનપ્રસાદનો ઉદ્ધાર અને પ્રતિષ્ઠા પણ કરાવી હતી. આ ઉપરથી એક ખાસ મુદ્દાની વાત

નીકળે છે, અને તે એ કે - દુર્જનશાલે લાહોરમાં એક મંદિર કરાવ્યું હતું. આ નોટમાં દુર્જનશાલના કાકા હીરાનંદનું નામ ઉપર આપવામાં આવ્યું છે. આ હીરાનંદ તે છે કે જેણે આગ્રામાં સીમંદર સ્વામીનું મંદિર બનાવ્યું હતું. કે જે મંદિર અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. આ મંદિરનો ઉલ્લેખ હીરાનંદના નામ સાથે પં. સૌભાગ્યવિજયજીએ પોતાની તીર્થમાળામાં કર્યો છે. (જૂઓ પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ પૃ. ૭૪) આ હીરાનંદે એક વખત બાદશાહ જહાંગીરની પણ મહેમાની કરી હતી. આ મહેમાની સંબંધી એક કવિતા 'શ્રીમાળીઓના જ્ઞાતિભેદ' નામના પુસ્તકના ૯૬મા પેજમાં પ્રકટ થઈ છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે- આ મહેમાની સં. ૧૬૬૭માં કરી હતી. આ હીરાનંદ ઝવેરી વિષે એક કથા વીલીયમ હાવકીન્સ (૧૬૦૮-૧૩) નામના મુસાફરે લખી છે. જુઓ, વિલિયમ ફોસ્ટર સંપાદિત 'અરવી ટ્રાવેલ્સ ઇન ઇન્ડિયા' (૧૫૮૩-૧૬૧૯) પૃ. ૧૧૧] હતા. ફીરોઝનગરમાં અકુ સંઘવી હતો. આ સંઘવી બહુ ધૃષ્ટશાળી હતો. છજી વર્ષની ઉંમર થવા છતાં તેની પાંચે ઇંદ્રિયો મજબૂત હતી. તેની હયાતીમાં તેના ઘરમાં એકાણું પુરુષો પાઘડીબંધ હતા. તેણે કેટલીક ઔષધશાળાઓ અને જિનપ્રાસાદો કરાવ્યા હતાં. આ ગૃહસ્થ ધનાઢ્ય હોવા ઉપરાંત કવિ પણ હતો. તેણે 'અકુબાવની' તથા બીજી ઘણી કવિતાઓ બનાવી હતી. સીરોહીમા આસપાસ અને નેતા હતા. આ- બન્ને ગૃહસ્થોએ અનુક્રમે ચોમુખજીના મંદિરમાં આદિનાથ અને અનંતનાથની પ્રતિષ્ઠા બહુ ધામધૂમપૂર્વક કરાવી હતી. બર્હાનપુરમાં સંઘવી ઉદયકરણ, ભોજરાજ, ઠક્કર સંઘજી, હાંસજી, ઠક્કર સંભૂજી, લાલજી, વીરદાસ, શ્રધ્ધભદાસ અને જીવરાજ વિગેરે હતા. માળવામાં ડામરશાહ અને સુરતમાં ગોપી, સુરજી, ઘોરો સૂરો અને શાહ નાનજી વિગેરે હતા. વડોદરામાં સોની પાશવીર અને પંચાયણ, નવાનગરમાં અબજી ભણશાલી અને જીવરાગ વિગેરે હતા. જ્યારે દીવમાં પારેખ મેઘજી, અભેરાજ, પરીખ દામો, દોસી જીવરાજ, શવજી અને બાઈ લાડકી વિગેરે હતાં.

આવી રીતે ઘણા ગામોમાં સૂરીજીના અનેક ભક્ત શ્રાવકો રહેતા હતા. તે લોકોની સૂરીજી ઉપર એટલી બધી અટલ શ્રદ્ધા હતી કે- સૂરીજીના ઉપદેશથી કોઈ પણ કાર્ય કરવાને માટે તેઓ હરવખત તૈયાર રહેતા હતા, એટલુંજ નહિ પરંતુ સૂરીજીની પધરામણી વખતે અને એવા બીજા પ્રસંગોમાં હજારોનું દાન કરવામાં પણ લગાડે સંકોચ કરતા નહિં.

હીરવિજયસૂરી એક વખત ખંભાતમાં હતા, ત્યારે તેમનો પૂર્વાવસ્થાનો અધ્યાપક ખંભાતમાં આવી ચઢ્યો. સૂરિજી અત્યારે સાધુ હતા, લાખો મનુષ્યોના ગુરૂ હતા, છતાં સૂરિજીએ પોતાના પૂર્વાવસ્થાના અધ્યાપકનું બહુમાન કર્યું. પછી કહ્યું- ‘મહાશયજી ! આપ સત્કાર કરવાને યોગ્ય છો પરંતુ આપ જાણોજ છો કે હું અત્યારે નિર્ગ્રંથ છું, અતએવ આપને શું આપી શકું ?’

અધ્યાપકે કહ્યું- ‘મહારાજ ! આપ એ સંબંધી કંઈ ચિંતા ન કરો. હું આપની પાસે આવ્યો છું, એનું કારણ જુદું જ છે. મને એક દિવસ સર્પ કરડ્યો હતો. તેનું વિષ કેમે કરી ઉતરતું જોતું. છેવટ એક ગૃહસ્થે આપનું નામ સ્મરણ કરીને તે ચામડીને ખૂબ ચૂસી કે જ્યાં ડંખ માર્યો હતો. આપના નામના પ્રભાવથી વિષ ઉતરી ગયું અને હું બચી ગયો. પછી મને વિચાર થયો કે - જે હીરવિજયસૂરીના નામ સ્મરણથી હું બચી ગયો છું, તે સૂરીના દર્શન કરીને મારે પવિત્ર થવું. બસ, આજ વિચારથી હું આપની પાસે આવ્યો છું.’

આ વખતે સૂરીજીની પાસે સંઘવણ સાગંદે બેઠા હતાં, તેમણે સૂરીજીને પૂછ્યું કે- ‘શું આ બ્રાહ્મદેવ આપના પૂર્વાવસ્થાના ગોર છે ?’ સૂરીજીએ કહ્યું- ‘નહિં, તે મારા પૂર્વાવસ્થાના ગોર નહિં, કિંતુ ગુરુ છે.’ સંઘવણે ઝટ પોતાના હાથમાંથી કડું કાઢીને આપ્યું અને બીજા પણ બારસો રૂપક એકઠા કરીને પેલા બ્રાહ્મણને દક્ષિણામાં આપ્યાં. બ્રાહ્મણ ખુશી થતો અને સૂરિજીનું નામ જપતો વિદાય થયો.

આવી રીતે, એક વખત સૂરિજી આગ્રામાં હતા, ત્યારે પણ આવોજ

કીર્તિદાનનો પ્રસંગ બન્યો હતો. વાત એમ બની કે- સૂરીજીના પધારવાના નિમિત્તે લોકોએ ઘણા પ્રકારના દાન કર્યા. આ વખતે અકૂ નામના એક ચાચકની સ્ત્રી પાણી ભરવાને ગઈ હતી. તેણીને ઘરે આવતાં કંઈક વિશેષ વાર લાગી. ઘરે આવી એટલે તેના પતિએ તેણીને ઘણો ઠપકો આપ્યો, અને કહ્યું કે- ‘આટલો બધો વખત કેમ લગાડ્યો, હું ક્યારનો ભૂખ્યો થયો છું.’ સ્ત્રીએ કહ્યું- ‘પાણી ભરી લાવવું કંઈ સહેલું કામ નથી. એ તો વારે થાય અને જો એટલી બધી બહાદુરી રાખતા હો, તો જાઓને એકાદ હાથી તો લઈ આવો.’

તે ચાચક ચાનકમાં ને ચાનકમાં ઘરેથી નીકળ્યો અને હીરવિજયસૂરીના ગુણો ગાવા લાગ્યો. પોતાના ગુરૂના ગુણ ગાતો જોઈ શ્રાવકો તેના ઉપર બહુ પ્રસન્ન થયા અને વસ્ત્રાદિનું ઘણું દાન કરવા લાગ્યા, પરંતુ તે ચાચકે કંઈજ ના લીધું, અને કહેવા લાગ્યો કે- ‘જો મને કોઈ હાથી આપે તોજ લઉં.’

આ વખતે સદારંગ નામના ગૃહસ્થ, પોતાના ઘેરથી હાથી મંગાવીને લૂંછણું કરી તે ચાચકને આપવા લાગ્યો. તેવામાં એક ભોજક ત્યાં બેઠો હતો, તે ઝટ બોલી ઉઠ્યો કે- ‘જે વસ્તુનું લૂંછણું થાય છે, તે વસ્તુ ઉપર ભોજકનોજ હક્ક હોય છે, બીજાનો નહિ.’ સદારંગે તુર્તજ તે હાથી ભોજકને આપી દીધો, અને અકૂ ચાચકને બીજો મંગાવી આપ્યો. થાનસિંઘે આ હાથીને શણગારી આપ્યો. અકૂ ચાચક હાથમાં અંકુશ લઈ હાથી ઉપર સવાર થયો, અને ઉમરાવો તથા ખુદ બાદશાહ પાસે જઈને પણ હીરવિજયસૂરીની તારીફ કરવા લાગ્યો. પછી તે પોતાને ઘેર જઈ સ્ત્રી આગળ પોતાની બહાદુરી બતાવવા લાગ્યો. સ્ત્રી જોકે ઘણી ખુશ થઈ, પરંતુ તેણીએ કહ્યું- ‘હાથી તો તેજ રાખી શકે, કે જે મ્હોટા રાજા-મહારાજા હોય અથવા જેને ગામ-ગરાસ હોય, આપણે તો ચાચક કહેવાઈએ, આપણે ત્યાં તે હાથી શોભી શકે ? માટે તેને વેચીને પૈસા કરી લેવા સારા છે.’

અકુ ચાચકે પણ આ વાતને ઠીક માની અને તે હાથી એક મુગલને ત્યાં વેચી તેની સો સુવર્ણ મ્હોરો લઈ લીધી.

એક વખત સૂરિજી અમદાવાદ પધાર્યા, ત્યારે તેઓની પધારવાની ખુશાલીમાં સારા સારા ગાયકોએ સૂરિજીની સ્તુતિનાં સુમધુર ગીતો રાગ-રાગિણીથી ગાયાં. ગાયકોના મધુર સ્વરો અને સૂરિજીની સ્તુતિમાં રહેલા અલૌકિક ભાવોથી આખી સભા ચિત્રવત્સ્થિર થઈ ગઈ. પરિણામે ગાયકોના ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થઈને ભદુઆ નામના શ્રાવકે તેજ વખતે પોતાની કમ્મરમાંથી ચાર હજાર રૂપિયાની કિંમતનો સોનાનો કંદોરો કાઢીને તે ગાયકોને દાનમાં આપ્યો. તે પછી તો એક પછી એક બીજા અનેક શ્રાવકોએ કોઈએ પાગડી તો કોઈએ અંગરખું, કોઈએ વીંટી તો કોઈએ કંઠી એમ જેને જે ઠીક લાગ્યું તે દાનમાં આપ્યું. તે સિવાય ખાસ એક ટીપ પણ થઈ, જેમાં લગભગ બારસો રૂપિયા એકઠા થયા, તે પણ તે ગાયકોને દાનમાં આપ્યાં.

આવીજ રીતે પતા નામના એક ભોજકે હીરવિજયસૂરીનો રાસ ગાયો હતો, જેથી પ્રસન્ન થઈ શ્રાવકોએ એક લાખ ટકા કરી આપ્યા હતા.

કહેવાની મતલબ કે- સૂરિજીના ભક્તો આવી રીતે વખતો વખત પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે અટળક દાન કરતા હતા. એ પણ સૂરિજીના પુણ્યપ્રકર્ષનીજ મહિમા, નહિ તો બીજું શું કહી શકાય ?

હવે આ પ્રસંગે ખાસ એક મહત્ત્વની બાબત તરફ પાઠકોનું ધ્યાન ખેંચવું ઉચિત સમજાય છે.

હીરવિજયસૂરિના ઉપર્યુક્ત ભક્તશ્રાવકોનાં કાર્યો તરફ ધ્યાન આપીએ છીએ ત્યારે બહુદા તેઓની પ્રવૃત્તિ મંદિરો બનાવવામાં, પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવવામાં, સંઘો કાઢવામાં અને એવાજ અન્યાય કાર્યો પ્રસંગે મ્હોટા મ્હોટા ઉત્સવો કરવામાં થયેલી છે. ઋષભદાસ કવિના કહેવા પ્રમાણે એકલા સૂરિશ્વરજીના હાથેજ પચાસ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ હતી અને તેમના ઉપદેશથી લગભગ પાંચસો દેરાસરો થયાં હતાં. જેમ મૂલાશાહ, કુંઅરજી

ઝવેરી, સોની તેજપાલ [સોની તેજપાલ ખંભાતનો રહેવાસી હતો. તે સૂરીજીના ઘણાં ધનાઢ્ય અને મહાન ઉદાર શ્રાવકો પૈકીનો એક હતો. વિ.સં. ૧૬૪૬ની સાલમાં હીરવિજયસૂરિ જ્યારે ખંભાત આવ્યા, ત્યારે જ્યેષ્ઠ સુદિ ૯ ના દિવસે તેણે અનંતનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી પચ્ચીશ હજાર રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા. આજ વખતે સોમવિજયજીને ઉપાધ્યાય પદવી પણ આપવામાં આવી હતી. તેણે આજ ખંભાતમાં એક મ્હોટું જિન ભુવન પણ બનાવ્યું હતું. આ દેરાસર વર્તમાનમાં ખંભાતના માણેકચોકની ખડકીમાં વિદ્યમાન છે. તેના ભોંયરામાં ઋષભદેવની મોટી પ્રતિમા છે. આ ભોંયરાની ભીંત ઉપર એક લેખ છે, તે ઉપરનીજ વાતને પૂરવાર કરે છે- આ લેખ ઉપરથી જણાય છે કે- સોની તેજપાલ ઓસવાલ જ્ઞાતીનો હતો, અને તેનું ગોત્ર આબૂહરા હતું. તેના પિતાનું નામ વહિયા હતું અને માતાનું નામ સુહાસિણિ. આ સિવાય આમાંથી એક મહત્વની વાત નીકળે છે. તે એ છે કે- આ ભમિગૃહવાળું જિનમંદિર સોની તેજપાલની ભાર્યા તેજલદેએ પોતાના પતિની આજ્ઞાથી ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચીને કરાવ્યું હતું. બિંબની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૬૧ ના વૈશાખ વદ ૭ના દિવસે વિજયસેનસૂરિએ કરી હતી. આજ સોની તેજપાલે એક લાખ ત્યાહરી ખર્ચીને સિદ્ધાચલજી ઉપર મૂલનાચક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. આ હકીકત સિદ્ધાચલજી ઉપરના મુખ્ય મંદિરના પૂર્વદ્વારના રંગમંડપમાં એક થાંભલા ઉપર કોતરેલા શીલાલેખ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે. આ લેખ એકંદર ૮૭ પંક્તિઓમાં કોતરેલો છે, પ્રારંભમાં આદિનાથ અને મહાવીર સ્વામીની સ્તુતિ કરીને હીરવિજયસૂરિની પદ્માવલિ આપીને હીરવિજયસૂરિ અને વિજયસેનસૂરિના પ્રભાવક કાર્યોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે પછી સોની તેજપાલના પૂર્વપુરુષોના નામો આપી તેજપાલે હીરવિજયસૂરિ અને વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશથી જિનમંદિરો બનાવવામાં અને સંઘભક્તિ કરવામાં અગણિતદ્રવ્ય ખર્ચ્યાનું લખ્યું છે. તેમાં ખાસ કરીને સં. ૧૬૪૬ ખંભાતમાં - સુપાર્શ્વનાથનું મંદિર કરાવ્યાની પણ નોંધ લીધી છે. તે પછી

પ્રસ્તુત શ્રદ્ધભદેવના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યાની હકીકત લખવા સાથે આ મંદિરની ઉંચાઇ તેના ગોખલાઓ અને તોરણો વિગેરે તમામ બાબતોનું વર્ણન કર્યું છે. તદનન્તર સં. ૧૬૪૯માં આ મંદિર તૈયાર થયાનું અને તેનું 'નંદિવર્ધન' નામ સ્થાપન કરી સં. ૧૬૫૦માં બહુ ધૂમધામપૂર્વક શત્રુંજયની યાત્રા કરી હીરવિજયસૂરિના પવિત્ર હાથથી પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનું લખ્યું છે. આની સાથે એ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે- આ મંદિરના ઉદ્ધારની સાથે શા. રામજી, જસુ ઠક્કર, કુંવરજી અને મૂલાશેઠનાં તૈયાર થયેલા મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા પણ સૂરિજીએ આ જ સમયે કરી હતી. છેવટે - સૂત્રધાર વસ્તા, પ્રશસ્તિના લેખક કમલવિજય પંડિતના શિષ્ય હેમવિજય, શિલા ઉપર લખી આપનાર પંડિત સહજસાગરના શિષ્ય જયસાગર અને શિલામાં અક્ષરો કોતરનાર માધવ તથા નાના નામના શિલ્પીઓના નામો આપીને આ લેખ પૂરો કરવામાં આવ્યો છે. ઉપર્યુક્ત કાર્યો સિવાય તેજપાલે બીજા પણ શાસનપ્રભાવનાના અનેક કાર્યો કર્યા હતાં.] રાયમલ્લ, આસપાલ, થાનસિંઘ, માનુકલ્યાણ, દુર્જનમલ્લ, ગોનાકકુ, વાજીયા, રાજિયા, ઠક્કર જસુ, શાહ રામજી, વર્ધમાન, અબજી અને ભારમલ ['શ્રીમાળીઓના જ્ઞાતિભેદ નામના પુસ્તકના પૃ. ૬૧માં 'જુદાં જુદાં ગોત્રોના પ્રસિદ્ધ શ્રીમાળીઓ' સંબંધી એક કવિતા પ્રસિદ્ધ થઇ છે, તેમાં આ ભારમલ્લ સંબંધી પણ વર્ણન છે. આના વર્ણન ઉપરથી જણાય છે કે- ભારમલ્લે સં. ૧૬૩૫ ના દુષ્કાળમાં ગરીબોને સહાયતા કરી દુષ્કાળનો ભય દૂર કરાવ્યો હતો. અકબરે તેને ટંકશાળનું કાર્ય સોંપ્યું હતું. ભારમલની આ સ્તુતિ કવિ ખેતાએ સં. ૧૬૪૩માં લખી છે. જૂઓ, તે પુસ્તકનું પૃ. ૬૨મું.'] વિગેરેએ અનેક મંદિરો અને સૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી તે નિમિત્તે મોટા મોટા ઉત્સવો કર્યા હતાં. શાહ હિરાએ નવાનગરમાં, કુંવરજી [આ કુંવરજીએ કાવી, કે જે ખંભાતની પાસે આવેલ છે, ત્યાં બે મોટા મંદિરો બનાવેલા છે. બન્ને મંદિરો હાલ વિદ્યમાન છે. એક ધર્મનાથનું મંદિર કહેવાય છે અને બીજું આદિશ્વરનું. ધર્મનાથના મંદિરનાં રંગમંડપની

બહાર દરવાજાની ભીંતમાં એક લેખ છે, તેમાં કુંવરજીનો ટુંકો પરિચય છે. આ લેખનો સંવત આ છે :- ૧૬૫૪ના શ્રાવણ વદિ ૯ શનિવાર. આ મંદિરનું નામ ‘રત્નતિલક’ આપ્યાનું જણાવ્યું છે. આ સિવાય આજ મંદિરના મૂળ નાયકના પરિકરની જમણી બાજુનાં કાઉસગિયા ઉપર એક લેખ છે : તેમાં સં. ૧૬૫૬ ના વૈશાખ સુ. ૭ના દિવસે કુંવરજીએ વિજયસેનસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનું લખ્યું છે. આદિશ્વરના મંદિરમાં મૂલ ગભારાના દરવાજામાં પેસતા જમણા હાથ તરફ ગોખલામાં ૩૨ શ્લોકોની એક પ્રશસ્તિયુક્ત લેખ છે. તેમાંથી કુંવરજી સંબંધિ આ હકીકત નીકળી છે :- ગુજરાતમાં આવેલ વડનગર ગામમાં લઘુનાગરજ્ઞાતીય અને સિયાણા ગોત્રનો ગાંધી દેપાલ રહેતો હતો. તેનો પુત્ર અલુઆ, અને તેના પુત્ર લાડિકા નામનો થયો. તેને બે પુત્રો થયા - બાદુક અને ગંગાધર. બાદુકને બે સ્ત્રીઓ હતી. (૧) પોપટી, (૨) હીરાદેવી. તે બન્નેને ત્રણ પુત્રો થયા. પોપટીનો કુંવરજી અને હીરાદેવીના ધર્મદાસ અને વીરદાસ. લક્ષ્મીને પ્રાક્ષ કરવાની ઇચ્છાથી ગાંધી બાદુઓ ખંભાતમાં આવી વસ્યો હતો. ખંભાતમાં તેણે દરેક પ્રકારે ઉન્નતિ કરી હતી. આ વખતે કાવી તીર્થમાં એક મંદિર હતું, તે ઘણુંજ જીર્ણ થઈ ગયું હતું. એને જોઈને કુંવરજીની ઇચ્છા તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની થઈ પરન્તુ તેણે પ્રશસ્તીમાં કહેવા પ્રમાણે તતઃ શ્રદ્ધાવતા તેન ભૂમિશુદ્ધિપૂરઃસરમ્ । સ્વભૂજાર્જિતવિત્તેન પ્રાસાદઃ કારિત્તો નવાઃ । તે શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકે પોતાની ભુજાથી ઉત્પન્ન કરેલ દ્રવ્યથી, જમીન શુદ્ધિથી લઈને આખું મંદિર નવુંજ કર્યું અને સં. ૧૬૪૮ના માર્ગશીર્ષ સુ. ૧૩ સોમવારના દિવસે શ્રી આદિશ્વર ભગવાનને સ્થાપન કરી વિજયસેનસૂરિ પાસે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.] બાદુઆએ કાવિમાં, શાહ લહુજીએ ગંધારમાં અને શાહ હીરાએ ચીઉલમાં જીન મંદિરો કરાવ્યાં હતાં, તે સિવાય લાહોર, આગરા, મથુરા, માલુપર, ફતેપુર, રાધનપુર, કલિકોટ, માંડવગઢ, રામપુર, ડભોલ વિગેરેમાં ઘણાં મંદિરો તેમના ઉપદેશથી થયા હતાં. ભારમલશાહે વૈરાટમાં, વસ્તુપાલે શિરોહીમાં, વચ્છેરાજ અને

રૂપાએ રાજનગરમાં, કકુશાહે પાટણમાં, વધુ અને ઘનજીએ વડલી અને કુણગેરમાં શ્રીમલ, કીકા અને વાઘાએ શક્કરપુરામાં [શક્કરપુર, ખંભાત શહેરથી લગભગ બે માઇલ ઉપર આવેલ પડે છે. વર્તમાનમાં ત્યાં બે મંદિરો છે. એક ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું અને બીજું સીમંધર સ્વામીનું. બન્ને દેરાસરોમાં જાણવા જેવો કોઈ લેખ નથી. માત્ર આચાર્યોની પાદુકાઓ ઉપરના અને એવા છૂટા છવાયા લેખો છે, કે જે ઘણે ભાગે અઢારમી શતાબ્દીના છે. ઉપર બતાવેલ ગૃહસ્થોના નામનો એક પણ લેખ નથી.] દેરાસરો અને પૌષ્ઠશાળાઓ બનાવી હતી. ઠક્કર જયરાજ જસવીરે મહિમદપુરમાં દેરાસર બંધાવ્યું હતું અને આબુનો સંઘ કાઢ્યો હતો, ઠક્કર લાઈએ અકબરપુરમાં દેરાસર અને ઉપાશ્રય બંધાવ્યો હતો, ઠક્કર વીરા અને સોઢાએ પણ જીનભુવન કરાવ્યું હતું, જ્યારે કુંવરપાલે દીલ્લીમાં કરાવ્યું હતું.

વર્તમાન જમાનામાં કેટલાકોને આ હકીકત અનુચિત જેવી લાગશે ખરી પરંતુ કહેવું જરૂરનું થઈ પડશે કે - જે જમાનાનું અવલોકન આપણે કરીએ છીએ, તે જમાનાને માટે સૂરિજીનો ઉપદેશ સમુચિત-ચોગ્યજ હતો, કારણ કે - કાલના પ્રભાવે થોડાજ વખત ઉપર થયેલા કેટલાક મુસલમાનોનાં જુલ્મના કારણે ઘણાં ખરા સ્થાનોમાંથી મંદિરો નષ્ટપ્રાય થઈ ગયા હતાં, તેમ આશાતનાના ભયથી કેટલકી મૂર્તિયોને પણ ગુપ્ત સ્થાનોમાં ભંડારી દેવામાં આવી હતી. આવી અવસ્થામાં ધર્મની રક્ષાને માટે તે સંબંધી ઉપદેશ આપવો, એ જમાનાને અનુકૂળજ કહી શકાય.

ટૂંકમાં કહીએ તો - આપણાં નાયક હીરવિજયસૂરિના તમામ કાર્યો તરફ લક્ષ આપનાર કોઈ પણ સહૃદયી એમ કહ્યા સિવાય નહિ રહી શકે, કે તેમણે સંપૂર્ણ રીતે સમયના પ્રવાહને ધ્યાનમાં રાખીને જ ઉપદેશ આપ્યો હતો.

પ્રજાને લાભ માટે આવા આવા સુધારા કરનારો રાજા શા માટે પ્રજાને પ્રિય ન થઈ પડે ? એક તરફ ધર્મનો કંઈ પણ ભેદ રાખ્યા સિવાય

દેરક ધર્મવાળાઓને સમાન દ્રષ્ટિથી જોવાની સાથે પ્રસાહિતમાંજ પોતાનું હિત સમજનાર બાદશાહ, પછી તે હિંદુ હોય કે મુસલમાન, પારસી હોય કે ચાહૂદી, જૈન હોય કે બૌદ્ધ ગમે તે હોય, પરંતુ તે જગતના તમામ મનુષ્યોથી પ્રશંસા પામી જાય-જગતમાં નામના કાઢી જાય, એમાં નવાઇ જેવું શું છે ?

ટૂંકમાં કહીએ તો અકબરની રાજ્યવ્યવસ્થામાં વ્યાય અને દયાનું ખરેખર મિશ્રણ હતું. વ્યાય ખાતામાં તેણે જે સુધારા કર્યા હતા, તે, તે વખતના જમાનામાં ઘણા સુધરેલા કહી શકાય તેના કાયદાઓમાં દયા અને પ્રજા પ્રત્યેનો પ્રેમ ઝલકી રહ્યાં હતાં. અકબરે પોતાનેજ માટે નહિં, પરંતુ રાજ્યના બીજા સૂબેદારો અને મ્હોટા હોદ્દેદારોને માટે પણ જે જે કાયદાઓ ઘડ્યા હતા, તેમાં ઉપરની બે બાબતોનું પ્રધાનતયા લક્ષ રાખવામાં આવ્યું હતું. આપણે તેના વોયસરાયનાજ કાયદાઓ તપાસીએ. તેના વોયસરાયોને નીચેની બાબતો ઉપર પૂરતી રીતે ધ્યાન આપવું પડતું :-

- (૧) લોકોનું સુખ નિરંતર દ્રષ્ટિ આગળ રાખવું.
- (૨) પુણ વિચાર કર્યા વગર કોઈની જિંદગી લઇ લેવી નહિ.
- (૩) વ્યાયને માટે જેઓ અરજી કરે, તેને વિલંબ કરીને દુઃખ દેવું નહિ.

(૪) પશ્ચાત્તાપ કરનારાઓની માફી સ્વીકારવી.

(૫) રસ્તાઓ સહીસલામત કરવા.

(૬) ઉધોગી ખેડુતના મિત્ર થવાની પોતાની ફરજ સમજવી.

ઉપરના કાયદાઓમાં કઈ બાબતોનો સમાવેશ નથી થતો ?

હવે લગાડ અકબરની બીજી કેટલીક વ્યવસ્થાઓ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરીએ.

અકબરના વખતના નાણાના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેણે પહેલાંના રાજાઓની છાપવાળા નાણાં ગળાવી નાખીને પોતાની

છાપના નાણાં ચલાવ્યાં હતાં. અકબરના એક રૂપિયાના ૪૦ દામ થતા. એક દામ તે આપણા એક પૈસાથી કંઈક વધારે થતો. દામ એ તાંબાનું નાણું હતું અને રૂપિયો એ રૂપાનું નાણું હતું. વળી અકબરનો લાલીજલાલી નામનો સોનાનો સિક્કો પણ ચાલતો હતો. આ સિવાય એક ચાર ખૂણાનો સોનાનો રૂપિયો ચાલતો, તેની કિંમતમાં અવાનવા ફેરફારો થયા કરતો.

અકબરે પોતાના તે સિક્કાઓમાં ઇ.સ. ૧૫૭૫-૭૬ ની સાલથી “અલ્લાહુ અકબર” શબ્દો નાખ્યા હતા.

મી. ડબ્લ્યુ. એચ. મોરલેન્ડનું કથન છે કે- “અત્યારે ૧૮૦ ગ્રેનનો એક રૂપિયો છે, તેનાં કરતાં અકબરનો સિક્કો કંઈક ઓછા વજનનો હતો. પરંતુ તે ચોખ્ખા રૂપાનો બનેલો હતો.”

અકબરની મહોરછાપો [મહોરછાપો (સીલો) નો રિવાજ જેમ અત્યારે છે, તેમ પહેલાં પણ હતો અને તે મહોરછાપો જુદી જુદી જાતનીજ રહેતી. અબુલફઝલના કહેવા પ્રમાણે સમ્રાટ અકબરનાં જુદી જુદી જાતનાં સીલો (મહોરછાપો) હતાં. તેમાં એક સીલ એવું હતું કે-જે મોલાના મકસદે અકબરના રાજ્યની શરૂઆતમાંજ કોતર્યું હતું અને તે લોખંડનું ગોળ હતું. આ સીલ ઉપર રીક્કા પદ્ધતિમાં (એટલે પોણા ગોળાની વચમાં સીધી લાઇનો લખવી તે) શહેનશાહનું અને તૈમૂરલિંગથી તેના પ્રખ્યાત વંશજોનાં નામો લખવામાં આવ્યા હતાં. બીજું સીલ એવુંજ ગોળ, પરંતુ નસ્તાલીક પદ્ધતિનું (અર્થાત્ તેની અંદર બધી ગોળ લાઇનો રહેતી) હતું, આ સીલમાં એક શહેનશાહનુંજ નામ કોતરવામાં આવ્યું હતું. ત્રીજું એક સીલ હતું, જે વ્યાયખાતાના ઉપયોગમાં લેવામાં આવતું. આનો આકાર મેહરાબી (જેનો આકાર છ ખૂણાવાળા લંબગોળ જેવો છે.) જેવો હતો, તેની ઉપર શહેનશાહના નામની આજુબાજુ એવા અર્થનું લખાણ લખવામાં આવ્યું હતું કે- “ઇશ્વરને રાજી કરવાનું સાધન પ્રમાણિકતા છે જે સીધે રસ્તે જતો હોય, તેને ભૂલો પડેલો મેં કદી જોયો નથી.” ચોથું એક સીલ હતું, જે નમકીને બનાવ્યું હતું. (આ નમકીન કાબુલનો હતો) પાછળથી આ

જાતનાં નાનાં મ્હોટાં બન્ને સીલોને દીલ્લીના મૌલાના અલી અહમદે સુધાર્યા હતાં. આમાંનું ન્હાનું ગોળ સીલ ઉમુક (ચગતાઇ) ના નામથી ઓળખતું, અને તે ફરમાન-ઇ-સબતીસ ને માટે વપરાતું. આ ફરમાન-ઇ-સબતીસ ત્રણ કારણો માટે કાઢવામાં આવ્યાં હતાં. (૧) મનસબની નિમણુંક માટે, (૨) જાગીર માટે, (૩) સચૂદાલિ માટે. બીજું એક મ્હોટું હતું. એમાં શહેનશાહનાં વંશજોનાં નામો કોતરવામાં આવ્યા હતાં. આ સીલ પહેલાં પરદેશી રાજાઓ ઉપર પત્ર લખતા તેના ઉપયોગમાં લાવવામાં આવતું, પાછળથી ઉપર્યુક્ત ફરમાન-ઇ-સબતીસમાં પણ વપરાતું. આ સિવાયનાં બીજાં ફરમાનો માટે એક ચોરસ સીલ હતું, એની ઉપર “અલ્લાહુ અક્બર જલે જલાલુહુ” શબ્દો હતાં. ઉપર જે ઉમુક નામનું સીલ બતાવવામાં આવ્યું છે, તે બીજું કોઇ નહિ, પરંતુ અકબરના હાથમાં પહેરવાની વીંટી હતી. તેજ હતું. અકબરનો પિતા હુમાયુન પણ આવી વીંટી પોતાના હાથે રાખતો હતો જે સીલ તરીકે કામમાં આવતી હતી. કહેવાય છે કે- ઇ.સ. ૧૫૯૮ માં (અકબરના રાજ્યના ૪૨માં વર્ષમાં) અકબરે ક્રિશ્ચિયન ઉપદેશકોને આપેલાં શહેનશાહી ફરમાનો ઉપર જે સીલ છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે અકબરના સીલમાં એકંદર આઠ સર્કલો (ગોળાકારો) હતાં, તે પછી જહાંગીરે પોતાના નામનું એક સર્કલ વધારીને નવ કર્યા હતાં, અને તે પછી તેની પાછળ આવનારા દરેક મહાન મોગલોએ પોતપોતાના નામનું એક એક સર્કલ વધાર્યું હતું. ઉપર પ્રમાણે અકબરના સીલમાં આઠ સર્કલો હોવાનું કારણ એ જણાય છે કે-તૈમૂરલિંગથી તે આઠમી પેઢીએ થયો હતો. કેટલાક લેખકો એવું અનુમાન કરે છે કે- ભારતવર્ષના મોગલોના વખતમાં પણ રાજા, પ્રધાન, મ્હોટા અમલદારો, તથા મુલ્કી અને લશ્કરી ખાતાના અમલદારોના પોતાના હોદ્દા પ્રમાણે નાનાં મોટાં સીલો હતાં. તે સીલો ઉપર તેઓનાં નામો ઉપરાન્ત રાજ્યકર્તા શહેનશાહે તેમને આપેલા ઇલ્કાબો પણ કોતરેલા રહેતા. તેમ હોદ્દાની રૂએ સીલ વાપરવાને મળેલા હકનું વર્ષ અને મથાળે હીઝરી વર્ષ હતું. વળી

મોગલ સીલોમાં સાધારણ રીતે જે લખાણ રહેતું, તે નીચેથી ઉપર વંચાતું. આથી રાજ્યકર્તા શહેનશાહનું નામ સૌથી મથાળે રહેતું. કહેવાય છે કે- મોગલ શહેનશાહની ચટતીના સમયમાં પ્રધાનોનાં સીલો ઘણાં જાણના એટલે ૧ થી ૧૧ ઇંચ વ્યાસના હતા, અને તેમાં લખાણ પણ ઘણું સાદું અને નમ્ર રહેતું. પછી જ્યારે મોગલ બાદશાહોની પડતીની શરૂઆત થઈ, ત્યારે મોટા બની બેસવાની તીવ્ર ઇચ્છા રાખનારા પ્રધાનોએ માત્ર નામના શહેનશાહના હાથમાંથી રાજ્યનો કાબૂ ગ્રહણ કર્યો. ત્યારે તેઓના સીલો ઘણા મોટા બનાવવામાં આવ્યા હતા અને તે બહુ સુંદર કારીગરીવાળાં હતા, તેમ તેમાં લખાણ પણ ઉંચા પ્રકારનું કોતરવામાં આવ્યું હતું.] ને (સીલને) માટે પણ એમજ કહેવામાં આવે છે કે-તેની મહોરછાપો જુદી જુદી જાતની હતી. એકમાં તો માત્ર તેનું નામજ રહેતું અને બીજામાં તૈમૂર સુધીના વડવાઓના નામો હતાં.

આપણે સારી પેઠે જાણીએ છીએ કે- અકબરના જમાનામાં જોતી રેલગાડીયો કે જોતાં હવાઈ વિમાન, એક ગામથી બીજા ગામ સમાચારો પહોંચાડવામાં તે વખતે જે કંઈ સાધન હતું, તે મનુષ્યો હતા. તેમ છતાં પણ સરળતાની ખાતર ટપાલ જેમ બને તેમ જલદી પહોંચાડવાને માટે તેણે એવી વ્યવસ્થા રાખી હતી કે - દર છ છ માઈલને છેટે તેણે એક ટપાલી રોક્યો હતો અને તે દ્વારા ટપાલો જ્યાં ત્યાં મોકલવામાં આવતી. ઘણે દૂરના-જરૂરના સમાચારો લઈ જવા માટે સાંટણી સવારો તૈયારજ રહેતા, કે જેઓ સમાચાર મળતાંની સાથેજ રવાના થતા.

એક તરફ પ્રજાના સુખને માટે અકબરે કરી આપેલી અનુકૂળતાઓથી પ્રજાને નિશ્ચિંતતા મળી હતી, તેવીજ રીતે તે વખતે હમેશાંની વપરાશની વસ્તુઓ પણ એટલી બધી સસ્તી હતી કે, ગમે તેવા ગરીબ-કંગાલ માણસને પણ પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું મુશ્કેલી ભરેલું નહોતું. બેશક, અત્યારના કરતાં ચલણી નાણાંની છૂટ-કાગળની નોટો-ચેકો અને નકલી ધાતુનાં નાણાંની છૂટ-ઓછી હશે, પરંતુ જો વપરાશની

વસ્તુઓ સસ્તી હોય, તો પછી તેવાં નાણાંની વધારે આવશ્યકતા ન પડે, એ દેખીતુંજ છે. મનુષ્ય જાતને પેટની ચિંતા પહેલાં રહે છે અને તે પેટનો ખાડો ચલણી નાણાંથી-નોટોથી-રૂપિયાથી પુરાતો નથી. પરંતુ અનાજ-દી-દૂધ-દહિં વિગેરે પદાર્થોથી ભરાય છે આવા પદાર્થો તે વખતે કેવા સસ્તા હતાં- તે સંબંધી W.H. Moreland નામનો વિદ્વાન પોતાના “ધી વેલ્યુ ઓફ મની એડ ધી કોર્ટ ઓફ અકબર” નામના લેખમાં [જૂઓ, જર્નલ ઓફ ધી રાયલ એસિયાટીક સોસાયટીના ઇ.સ. ૧૯૧૮ની જુલાઈ અને ઓક્ટોબરના અંકો. પે. ૩૭૫-૩૮૫.] ઘણો સારો પ્રકાશ પાડે છે. તેમના લેખ ઉપરથી એ જણાય છે કે-તે વખતે હંમેશની વપરાશની વસ્તુઓ, જેવી કે-ઘઉં, જવ, ચોખા, ઘઉંનો લોટ, દૂધ, ઘી ખાંડ (સફેદ, શ્યામ), મીઠું એના ભાવો નીચે પ્રમાણે હતા :-

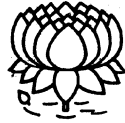
ઘઉં	૧ રૂ. ના ૧૮૫ રતલ.
જવ	૧ રૂ. ના ૨૭૭ રતલ
હલકામાં હલકા ચોખા	૧ રૂ. ના ૧૧૧ રતલ
ઘઉંનો લોટ	૧ રૂ. નો ૧૪૮ રતલ
દૂધ	૧ રૂ. નું ૮૯ રતલ
ઘી	૧ રૂ. નું ૨૧ રતલ
સફેદ ખાંડ	૧ રૂ. ની ૧૭ રતલ
શ્યામ ખાંડ	૧ રૂ. ની ૩૯ રતલ
મીઠું	૧ રૂ. નું ૧૩૭ રતલ
જુવાર	૧ રૂ. ની ૨૨૨ રતલ
બાજરી	૧ રૂ. ની ૨૭૭ રતલ

હંમેશની વપરાશની વસ્તુઓ અત્યારના કરતાં તે વખતે કેટલી સસ્તી હતી તેનો ખ્યાલ ઉપરના ભાવો [ડો. વિન્સેન્ટ. એ સ્મીથે પોતાના અકબર નામના પુસ્તકના પૃ. ૩૯૦ માં અકબરના વખતના જે ભાવો આપ્યા છે, તે પણ ઉપરના ભાવોની સાથે લગભગ મળતાજ છે. કદાચ પણ

ફરક જેવું લાગે છે તો તે ઘીના ભાવમાં જ છે. અર્થાત્ મી. મોરલેન્ડે ઘીના ભાવ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે 'રૂ. ૧ નો ર૧ રતલ' પ્રમાણેનો આપ્યો છે. જ્યારે મી. સ્મીથે 'રૂ. ૧ નો ૧૩ ૧/૫ રતલ' પ્રમાણેનો આપ્યો છે.] ઉપરથી બરાબર આવી શકે છે. ક્યાં અત્યારે એક રૂપિયાના ૨૫ રતલ ઘઉં અને ક્યાં તે વખતે ૧૮૫ રતલ ? ક્યાં અત્યારે એક રૂપિયાનો ૩-૪ રતલ ઘઉંનો લોટ, અને ક્યાં તે વખતે એક રૂપિયાનો ૧૪૮ રતલ ? ક્યાં અત્યારે એક રૂપિયાનું લગભગ પોણો રતલ દૂધ, અને ક્યાં તે વખતે ૮૮ રતલ ? ક્યાં અત્યારે એક રૂપિયાનું લગભગ પોણો રતલ ઘી અને ક્યાં તે વખતે ૨૧ રતલ ? લગાર હિંદુસ્થાનના અર્થશાસ્ત્રિયો બતાવી આપશે કે-ભારતવર્ષના મનુષ્યોએ પહેલાં કરતાં ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી છે કે અવનતિ ? જ્યાં દેશના મનુષ્યોના મોટા ભાગને એક વખતનું પણ અનાજ મળવું (ઘી-દૂધનું તો નામજ શાનું હોય ?) મુશ્કેલ થઇ પડ્યું હોય, પેટમાં વૈંત વૈંતના ખાડા પડ્યા હોય, આંખોમાં ખાડા પડી ગયા હોય, ડાટાં બેસી ગયાં હોય, ચાલતાં પગમાં કંપારી છૂટતી હોય, અને નવી ઉત્પન્ન થતી સંતતિયો તો નિર્માલ્ય જેવીજ ઉત્પન્ન થતી હોય, એવો દેશ ઉન્નત અવસ્થામાં આવે છે, એવું કહેવાનું સાહસ કોણ કરી શકે ? કદાચિત દેશમાં નાણું વધ્યું પણ હોય (નાણું પહેલાં કહેવામાં આવ્યું તે) તોપણ તે મનુષ્ય જાતના શારીરિક અને માનસિક ઉન્નતિના કાર્યમાં શું આવી શકે તેમ છે ?

કદાચિત કોઇ એમ કહે કે-અત્યારે જે ભાવો વધી ગયા છે. તે લડાઇના કારણે વધેલા છે, તો તે વાત સારી છે પરંતુ જે વખતે લડાઇની અસર દેશને ન્હોતી થઇ, તે વખતે પણ-લડાઇ પહેલાં પણ કંઇ વધારે સસ્તી વસ્તુઓ નહિં હતી. ઉપર્યુક્ત વિદ્વાનજ અકબરના વખતના ભાવોની સાથે ઇ.સ. ૧૯૧૪ ની સાલના પણ ભાવો ટાંકી બતાવે છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે-ઇ.સ. ૧૯૧૪ માં આ ભાવો હતા :-

જવ	૧ રૂ. ની ૨૯	રતલ
ચોખા	૧ રૂ. ના ૧૫	રતલ
ઘઉંનો લોટ	૧ રૂ. નો ૨૧	રતલ
દૂધ	૧ રૂ. નું ૧૬	રતલ
ઘી	૧ રૂ. નું ૨	રતલ (લગભગ)
સફેદ ખાંડ	૧ રૂ. ની ૯	રતલ
શ્યામ ખાંડ	૧ રૂ. ની ૧૦	રતલ

સમ્રાટ-પરિચય

પ્રથમ પ્રકરણમાં ભારતીય પ્રજાના ઉપર જુલ્મ ગુજારનારા કેટલાક વિદેશી રાજાઓનાં નામો લેવામાં આવ્યાં છે. તેમાં બાબર અને તેના પુત્ર હુમાયુનાં નામો પણ પાઠકો વાંચી ગયા છે. આ બાબરને હિંદુસ્તાન સાથેનો સંબંધ ઇ.સ. ૧૫૦૪ માં તેની બાવીસ વર્ષની ઉંમરે થયો હતો અને તેના સંબંધ વખતે તે કાબુલનો અમીર થયો હતો. અહિં એ વાતનું પુનઃસ્મરણ કરાવવું જરૂરનું થઈ પડશે કે - આ બાબર, તેજ તૈમુરનો વંશજ હતો, કે જેણે ભારતવર્ષમાં આવીને લાખો હિંદુવાસીઓની કતલ કરી હતી અને જેણે સતિયોના સતીત્વનો નાશ કરવાને માટે લગારે વ્યૂત્પન્નતા રાખી જોતી. બાબરના આવવા પછી ભારતીય પ્રજાને શાન્તિ નહોતી મળી. આ બાબરે ઇ.સ. ૧૫૨૬ ના એપ્રિલની ૨૧મી તારીખે ઇબ્રાહીમ લોદીને પાણીપતના મેદાનમાં માર્યો હતો. તે પછી ઇ.સ. ૧૫૨૭ ના માર્ચની ૧૬મી તારીખે ચિત્તોડના રાણા સંગ્રામસિંહના લશ્કરને ખાનવા (ભરતપુર) આગળ હરાવ્યું હતું. આ બાબરના સંબંધમાં આપણે વિશેષ

વિવેચનમાં નહિ ઉતરતાં માત્ર એટલુંજ કહીશું કે- સંસારની સપાટી ઉપર હજારો રાજાઓ જેમ અપયશના પોટલા બાંધીને સંસારથી વિદાય થઇ ગયા છે, તેમ બાબર પણ તેજ માર્ગે ઇ.સ. ૧૫૩૦માં ૪૮ વર્ષની ઉંમરે પોતાની તોફાની જિંદગીને પૂરી કરી વિદાય થઇ ગયો.

તે પછી તેનો પુત્ર હુમાયુન બાવીસ વર્ષની ઉંમરે દિલ્લીની ગાદીએ બેઠો. દુર્ભાગ્ય બિચારી ભારતીય પ્રજાને હજુ સુધી શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપના કરનાર એક પણ રાજા ન મળ્યો. ખરું છે કે - જે રાજાઓ રાજ્યના મદમાં મસ્ત બનીને પ્રજા પ્રત્યેના ધર્મો ભૂલી જાય છે, અથવા તો તે ધર્મોને સમજતા જ નથી, તેઓ પ્રજાને સુખ ક્યાંથીજ આપી શકે ? હુમાયુન પણ બાબરથી બે માત્રા વધે તેવો નીકળ્યો. ખરી વાત તો એ હતી કે - તેનામાં રાજાના ગુણોજ નહોતા. તેના અફીણના વ્યસને તેને પાયમાલ કરી નાખ્યો હતો અને તેની તે અયોગ્યતાનો લાભ લઇનેજ શેરશાહે ઇ.સ. ૧૫૩૯માં ચૌસા અને કશ્મીરની પાસે તેને હરાવ્યો, અને પોતે ગાદીએ બેઠો હતો.

આ પ્રમાણે હુમાયુન પદભ્રષ્ટ થવાથી તે પશ્ચિમમાં નાસી ગયો હતો અને છેવટે ‘મારો ભાઇ મને આશ્રય આપશે.’ એ ઇચ્છાથી તે કાબુલમાં પોતાના ભાઇ કામરાન પાસે ગયો. પરંતુ ત્યાં પણ તેનો ઘડો ન થયો, કામરાને તો તેને લગાર પણ આશ્રય ન આપ્યો. આથી તે પોતાનાં થોડાંક મનુષ્યોની સાથે સિંધના રણમાં જ્યાં ત્યાં ભટકતોજ રહ્યો. સંસારમાં એક સરખા દિવસો હંમેશાને માટે કોના કાયમ રહ્યા છે ? સુખની પાછળ દુઃખ અને દુઃખની પાછળ સુખ - એ ‘અરઘ્ઘટ્ટી’ વ્યાયથી સંસારનો કયો મનુષ્ય બચવા પામ્યો છે ? જો આ નિયમનું મનુષ્યો બારીકાઈથી અવલોકન કરે, તો સંસારમાં આટલી અનીતિ, અન્યાય, અધર્મ થવા પામે ખરાં ? આવી કટંગી સ્થિતિમાં પણ હુમાયુન એક ૧૩-૧૪ વર્ષની બાળિકાના મોહમાં ફસાયો હતો. આ બાળિકા બીજી કોઈ નહિં, પરંતુ હુમાયુનના નાના ભાઇ હિંડાલના એક શિક્ષક શેખ

અલીઅકબર જામીની પુત્રી હતી અને જેણીનું નામ હમીદાબેગમ અથવા મરિયમમકાની હતું. આ બાળા, જો કે રાજકીયવંશની જ્ઞોતી, છતાં હુમાયુનની સાથે પરણવાને તે ખુશી જ્ઞોતી કારણ કે, હુમાયુન રાજા જ્ઞોતો. આ બનાવ કોને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ નહિ કરે ? હુમાયુન રાજ્યથી પદભ્રષ્ટ થયો છે, કોઈ સ્થળે આશ્રય મળતો નથી, નિસ્તેજ અવસ્થાને ભોગવે છે અને જ્યાં ત્યાં માર્યો માર્યો ફરે છે, છતાં એક તેર ચૌદ વર્ષની બાળિકાના રૂપ-લાવણ્ય ઉપર તેની આટલી બધી મુગ્ધતા ! મોહરાજાની માયામયી જાળથી કોણ બચ્યો છે ? પરિણામે કેટલાંક અઠવાડિયાં પછી તેની માગણી સ્વીકારવામાં આવી, અને ઇ.સ. ૧૫૪૧ ની અંત અને ૧૫૪૨ ની શરૂઆતમાં પશ્ચિમસિંધના પાટનગરમાં હુમાયુનનું તેણીની સાથે લગ્ન થયું. આ વખતે તેણીની ઉંમર માત્ર ૧૪ વર્ષની હતી. હુમાયુને કરેલા આ લગ્નથી તેનો નાનો ભાઈ હિંડાલ પણ તેનાથી જુદો પડી ગયો. હુમાયુનની પાસે આ વખતે કંઈજ રહ્યું નહોતું. રાજ્ય નહોતું, લશ્કર નહોતું, તેમ બીજું પણ કોઈ તેને સહાયક જ્ઞોતું. અરે ! પોતાના નાના ભાઈ હિંડાલની સાથે બચ્યો બચાવ્યો જે કંઈ સ્નેહ રહ્યો હતો, તે પણ આ હમીદાબેગમના કારણે નષ્ટ થયો. હવે નિરાશ્રય-નિરાલંબ પણે તે જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો. આમ ભટકતાં ભટકતાં તે પોતાની સ્ત્રી અને થોડાંક માણસો સાથે, હિંદુસ્તાન અને સિંધની વચ્ચેના મુખ્ય રસ્તા ઉપર સિંધના રણની પૂર્વ બાજુએ આવેલા અમરકોટ (ઉંમરકોટ) માં દાખલ થયો. ‘સુખીયાના સહાયક ઘણા હોય છે, પરંતુ દુઃખીયાનો બેલી કોઈ થતું નથી.’ આ એક સામાન્ય કહેવત છે, છતાં પણ જો આ એકાન્ત નિયમ હોય, તો સંસારના દુઃખી મનુષ્યોના દુઃખનો કોઈ દિવસ આરોજ ન આવે. હુમાયુનને પોતાનાં મહાન કષ્ટોનો અંત આવવાની કંઈક ઝાંખી અહિં થવા લાગી. નિદાન, અમરકોટમાં પ્રવેશ કરતાંજ, ત્યાંના હિંદુ રાજા રાણાપ્રસાદના અંતઃકરણમાં, એક રાજવંશીય અતિથિની દુર્દશા દેખી દયાનો સંચાર થયો. તેનું હૃદય હુમાયુનને દુઃખી દેખી ગદગદ થઈ ગયું

અને તેથી હુમાયુનને તેણે પોતાને ત્યાં આશ્રય આપ્યો, એટલું જ નહિં, પરંતુ હુમાયુનનું દુઃખ કેમ દૂર થાય, એને માટે તે પોતાથી બનતા ચત્નો કરવા લાગ્યો. આર્ય મનુષ્યોના આર્યત્વનો શું સમૂળગો નાશ કોઈ દિવસ થયો છે ? ‘એક વિદેશી મુસલમાન રાજવંશીય પુરૂષને આપણે શા માટે આશ્રય આપવો ?’ એવો કંઈ પણ વિચાર કર્યા સિવાય અમરકોટના હિંદુ રાજાએ ખરેખર હુમાયુનને જીવિતદાન આપ્યું, એમ કહીએ, તો પણ અત્યુક્તિ તો નહિં જ ગણાય. હુમાયુનને પોતાના ભાગ્યના તેજસ્વી કિરણોના દર્શન આ પ્રમાણે ઇ.સ. ૧૫૪૨ ના ઓગસ્ટ મહિનાથી થવા લાગ્યાં.

અમરકોટના રાજાએ હુમાયુનનો સારો સત્કાર કર્યો, આશ્વાસન આપ્યું એટલું જ નહિં પરંતુ તેણે એ સલાહ પણ આપી કે- “મારા બે હજાર ઘોડેસ્વારો અને મારા મિત્ર સરદારોના હાથ નીચેના ૫૦૦૦ માણસો લઈને તમે ઠઠ્ઠા અને બખ્ખર પરગણાંઓ ઉપર ચઢાઈ કરો.” હુમાયુને આ સલાહ માન્ય રાખી અને ૨૦મી નવેમ્બરે બે ગ્રાહ હજાર માણસો સાથે તેણે પ્રસ્થાન કર્યું. આ વખતે તેની સ્ત્રી હમીદાબેગમ સગર્ભા હોવાથી તેણીને અમરકોટમાં જ રાખવામાં આવી.

હુમાયુનના વિદાય થયા પછી થોડાજ વખતમાં હમીદાબેગમે હિંદુ રાજાના ઘરમાં ઇ.સ. ૧૫૪૨ ના નવેમ્બરની ૨૩મી તારીખને ગુરૂવારે પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ વખતે હમીદાબેગમની ઉંમર માત્ર ૧૫ વર્ષનીજ હતી. પુત્રનું નામ બદરૂદ્દીન મુહમ્મદ અકબર એવું રાખવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણેનું નામ પાડવામાં વિદ્વાનો કારણો એ બતાવે છે કે - તે સ્ત્રીના પિતાનું નામ અલીઅકબર હતું. ભારતવર્ષની પ્રજા જે સમ્રાટની પ્રતીક્ષા ફરી રહી હતી અને જેનો પરિચય અમે આ પ્રકરણમાં કરાવવા માંગીએ છીએ, તે સમ્રાટ આજ બદરૂદ્દીન મુહમ્મદ અકબર છે, કે જેની પ્રસિદ્ધિ ‘સમ્રાટ અકબર’ ના નામથી જગતમાં થયેલી છે. આપણે પણ આ સમ્રાટને સમ્રાટ અકબરના નામથી જ ઓળખીશું.

જે વખતે અકબરનો જન્મ થયો હતો તે વખત તેનો પિતા હુમાયુન અમરકોટથી ૨૦ માઇલ દૂર એક તળાવને કિનારે મુકામ કરી રહ્યો હતો. પુત્રનો જન્મ થતાંજ તરાદીબેગમખાન નામના એક માણસે પુત્રજન્મની વધામણી તેને આપી. જે વધામણી સાંભળી હુમાયુનને પારાવાર આનંદ થયો.

વ્યવહારનો નિયમ રાજા કે રંક-દરેકને શક્તિ અનુસાર સાચવવો પડે છે. આ વખતે પુત્રપ્રાપ્તિની ખુશાલીમાં કોઇપણ રીતે ઉત્સવ મનાવવો, એ હુમાયુન પોતાનું કર્તવ્ય સમજતો હતો, પણ ‘વસુ વિના નર પશુ’ તેમાં વળી જંગલમાં નિવાસ ! આ વખતે હુમાયુન શું કરી શકે ? હુમાયુન પાસે અત્યારે શું હતું ? કે - તે દ્વારા પોતાના મનોરથો પૂર્ણ કરી શકે ? પુત્રપ્રાપ્તિ જેવા હર્ષના પ્રસંગમાં પણ ઉપર્યુક્ત કારણે તેના મુખ કમલ ઉપર કંઈક ઉદાસીનતાની રેખા ઉપસી આવી. આ જોઇને તેના એક અંગરક્ષક માણસ-જૈહરે તેનું કારણ સમજી લીધું. તેણે ઝટ પોતાનીપાસે રાખી મૂકેલો કસ્તૂરીનો એક ડૂંટો લાવી હુમાયુન આગળ ધર્યો. આથી હુમાયુનને ઘણી હિંમત આવી. તેણે એક માટીના પાત્રમાં તે કસ્તૂરીનો ભૂકો કરી પોતાની સાથેના મનુષ્યોમાં વહેંચી અને કહ્યું કે- “હું દિલગીર છું કે-મારી પાસે બીજું કંઈજ ન હોવાથી પુત્રજન્મના ઉપલક્ષમાં આપ સર્વબંધુઓને આ કસ્તૂરીની સુગંધીજ પહોંચાડીને સંતોષ માનું છું. હું આશા રાખું છું કે- આ કસ્તૂરીની સુગંધીથી જેમ આ મંડળ સુવાસિત થયું છે તેવીજ રીતે મારા પુત્રના યશસ્વી સુગંધથી આ પૃથ્વી સુવાસિત-સુગંધીવાળી થાયો.”

અકબરની જન્મતિથિના સંબંધમાં વિદ્વાનોમાં બે મતો છે, કેટલાક લોકોનું કથન છે કે- ‘અકબરનો જન્મ તા. ૧૫મી ઓક્ટોબર ઇ.સ. ૧૫૪૨ -રવિવારને દિવસે થયો હતો’ પરંતુ વિન્સેન્ટ એ સ્મીથ સમ્રાજા જાહેર કરે છે કે- “યદ્યપિ, અકબરનો જન્મ તો તા. ૨૩ નવેમ્બર ૧૫૪૨ ને ગુરુવારે થયો હતો, પરંતુ પાછળથી તે તારીખના બદલામાં તા. ૧૫મી ઓક્ટોબર રવિવારનો દિવસ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. આવી રીતે

જેમ તેની જન્મતિથિને ફેરવવામાં આવી હતી, તેની રીતે તેનું નામ 'બદરૂદ્દીન મુહમ્મદ અકબર' ના બદલે 'જલાલુદ્દીન મુહમ્મદ અકબર' બદલે કરવામાં આવ્યું હતું." આમ કહેવામાં તેઓ પ્રમાણ એ આપે છે કે - અકબરનું નામ પાડતી વખતેજ હાજર રહેનાર હુમાયુનના વિશ્વાસુ જોહર નામના મનુષ્યે પોતાની નોંધબુકમાં પૂર્વોક્ત તિથિ અને નામજ લખ્યું છે. ગમે તે હો, પરંતુ પ્રસિદ્ધિમાં તો અકબરનું પૂરું નામ 'જલાલુદ્દીન મુહમ્મદ અકબર' અને તેની જન્મ તિથિ તા. ૧૫ ઓક્ટોબર ઇ.સ. ૧૫૪૨ રવિવારજ આપેલાં છે, અસ્તુ, મ્હોટાઓની મ્હોટાઈમાં કંઈ તો વૈચિત્ર્ય હોવુંજ જોઈએ.

આપણે પહેલાં જોઈ ગયાં તેમ, અકબર બાબરનો પૌત્ર થાય છે અને બાબર, તૈમૂર કે જે તુર્ક હતો, તેનાથી પાંચમી પેઢીએ થયો હતો, સુતરાં અકબર પિતૃપક્ષમાં તુર્ક હતો, અને તે તૈમૂરલિંગથી સાતમી પેઢીએ થયો હતો.

અકબર પાંચ વર્ષનો થયો, ત્યારથીજ તેની શિક્ષાને માટે હુમાયુને પ્રબંધ કર્યો. પ્રારંભમાં તેને ભણાવવાને માટે જે શિક્ષક રાખવામાં આવ્યો, તેણે અકબરને અક્ષરજ્ઞાન ન કરાવતાં કબૂતરોને પકડવાનું અને ઉડાડવાનું જ્ઞાન આપ્યું. એક પછી એક ચાર શિક્ષકો તેને ભણાવવાને માટે રહી ચૂક્યા, પરંતુ અકબર કંઈજ ભણ્યો નહિં, કહેવાય છે કે આખી જિંદગી સુધી, અકબર પોતાનું નામ લખવા વાંચવા જેટલું પણ શીખી શક્યો ન્હોતો.

આ સંબંધમાં પણ વિદ્વાનોમાં બે મતો છે. કેટલાકો તે લખી-વાંચી શકતો હતો એમ કહે છે, જ્યારે કેટલાકો તેને અક્ષરજ્ઞાનથી બિલકુલ શૂન્ય બતાવે છે. ગમે તેમ હશે, પરંતુ અકબર મહાવિચક્ષણ, બુદ્ધિશાલી અને પંડિતોની સાથે વાર્તા-વિનોદ કરવામાં ઘણોજ કુશળ હતો, એમ તો દરેક કબૂલજ કરે છે. ભારતમાં એવા પુરૂષો ક્યાં નથી થયાં કે- જેઓમાં અક્ષરજ્ઞાન બિલકુલ નહિ હોવા છતાં મહાપુરૂષો તરીકે કે મ્હોંટા મ્હોંટા

રાજ્યતંત્રો ચલાવનારા લેખાયા છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ મોટી વીરતાવાળાં મહાભારત કાર્યો પણ કરી ગયા છે. અકબરે પણ તેવીજ રીતે અક્ષરજ્ઞાન નહિ લેવા છતાં આવાં મહત્ત્વનાં કાર્ય કરી બતાવ્યાં હોય તો તેમાં નવાઇ જેવું શું છે ? વિદ્વાનોનો મત છે કે - યદ્યપિ અકબર પોતે લખી વાંચી ન્હોતો જાણતો, પરંતુ બીજાની પાસેવંચાવીને સાંભળવાનો તે ઘણો શોખીન હતો. ઘણી ખરી કવિતાઓ વિગેરે તે કંઠસ્થ જ રાખતો. ખાસ કરીને હાફિઝ અને જલાલુદ્દીન રૂમીની કવિતાઓ તેને વધારે પસંદ હતી. કહેવાય છે કે - આનું જ એ પરિણામ છે કે- ભવિષ્યની જિંદગીમાં તે ધર્માન્ધ ન થયો.

‘મોટાઓને મોટાં કષ્ટ’ અથવા ‘મોટાઓને મોટી ચિંતા’ એ સામાન્ય નિયમો છે. અકબરે જેમ પોતાની પાછલી જિંદગીમાં નિશ્ચિંતતાપર્વક ઐશ-આરામ કર્યો હતો, તેવી રીતે પ્રારંભિક જિંદગીમાં તેને કષ્ટોની સ્થામે પણ કંઈ કમ થવું પડ્યું ન્હોતું. પણ તેનું ખરું કારણ તો તેના પિતા હુમાયુનના ભાગ્યની વિષમતાજ છે.

હુમાયુનને મહાનકષ્ટના સમયમાં જેણે આશ્રય આપ્યો હતો તે અમરકોટના અધિપતિની સાથે પણ તેની પ્રીતિ લાંબો વખત ટકી શકી નહિં. કારણ એમ બન્યું કે - હુમાયુનના એક મુસલમાન અનુચરે અમરકોટના રાજાનું અપમાન કર્યું આનો હુમાયુને કંઈ પણ પ્રતીકાર ન કર્યો. આથી અમરકોટનો રાજા ક્રુદ્ધ થયો અને તેણે પોતાનું સૈન્ય હુમાયુન પાસેથી લઇ લીધું. હવે હુમાયુન પહેલાંની માફક પાછો અસહાય થયો. તેણે પોતાના પુત્ર (અકબર) અને સ્ત્રીને લઇને કંદાહ તરફ પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે ત્યાંનો રાજા હુમાયુનનો ભાઈ કામરાન હતો. તેણે અને તેના બીજા ભાઈ અસ્કરીએ હુમાયુનને કૈદ કરવાનો યત્ન કર્યો પરંતુ હુમાયુન તેજ વખતે અકબરને ત્યાં પડતો મૂકી સ્ત્રીને સાથે લઇ પલાયન થઇ ગયો. અકબર બાલ્યાવસ્થામાં જ માતા-પિતાથી વિગોચી બની, પિતાના શત્રુના પંજામાં સપડાઇ ગયો. આ બાળકને ઉઠાવી જઇ અસ્કરીએ તેનું સંરક્ષણ

કરવાનું કામ પોતાની સ્ત્રીને સોંપ્યું.

હુમાયુન ત્યાંથી છૂટી ઇરાનમાં ગયો. ત્યાંના રાજાની સપ્તાઘથી તેને શીઆ ધર્મ સ્વીકારવો પડ્યો. એ પ્રમાણે શીઆ ધર્મનો સ્વીકાર કરીને પણ તેણે ઇરાનના રાજાની મહેરબાની મેળવી, અને એ મહેરબાનીના પરિણામે કેટલુંક સૈન્ય અને દ્રવ્યની સહાયતા મેળવીને તેણે કંધાર અને કાબુલ ઉપર ચઢાઈ કરી. આ લડાઈમાં એક વખત તો તેણે કંધાર અને કાબુલનો અધિકાર મેળવી પોતાના પ્યારા પુત્રને પણ પ્રાપ્ત કર્યો, પરંતુ બીજી વખત કામરાન જીત્યો, અને તેણે કાબુલ તથા અકબરને પાછો લઈ લીધો. એક વખત એવો પ્રસંગ બન્યો કે - હુમાયુન તોપના ગોળા કાબુલ ઉપર છોડવાની તૈયારી કરવાલાગ્યો અને કામરાનનો જ્યારે બીજો કોઈ ઉપાય ન ચાલ્યો, ત્યારે તેણે અકબરને તોપના મોંઢાની સન્મુખ કિલ્લા ઉપર લાવીને ઉભો કર્યો. આથી હુમાયુને તોપો છોડવાનું કામ બંધ રાખ્યું. એમ ધારીને કે- ‘બીજાનો ક્ષય કરવા જતાં વ્હાલો અકબર ખપી જશે.’ આ ભાઈઓની લડાઈમાં પરિણામે તો કામરાન હાર્યો અને તે ભારતવર્ષમાં નાશી ગયો. આથી હુમાયુને કાબુલ અને અકબરને પ્રાપ્ત કર્યા.

હુમાયુન પણ કામરાનથી કંઈ કમ નિષ્કુર-નિર્દય ન્હોતો. પોતાના ભાઈએ આપેલ કષ્ટનો બદલો વાળવામાં તેણે પણ કંઈ કમ દયા ! ન્હોતી કરી. જ્યારે હુમાયુને દિલ્લીની ગાદી પ્રાપ્ત કરી અને કામરાન તેના કબજામાં આવ્યો, ત્યારે કામરાનને તેણે કેદ કર્યો એટલુંજ નહિં પરંતુ તેની આંખો ફોડી નાખી અને તેમાં લીંબુ અને મીઠાનો રસ નાખીને કામરાનને અસાધારણ કષ્ટ આપ્યું. તે ઉપરાન્ત આવીજ અવસ્થામાં તેને મક્કા મોકલી દીધો. આવી રીતે બીજા ભાઈ અસ્કરીને પણ ત્રણ વર્ષ કેદમાં રાખી મક્કા તરફ રવાના કર્યો.

હાય ! લોભાવિષ્ટ મનુષ્યો શું નથી કરી શકતા ? લાખો મનુષ્યોના ઉપર આધિપત્ય ભોગવવાનું કાર્ય કરનાર, ડાહ્યા ગણાતા મનુષ્યો પણ

આવી ભૂલો કરે છે, આવી નિર્દયતાઓ વાપરે છે, એ કોનો પ્રતાપ ! એક માત્ર લોભનોજ, બીજા કોઈનો નહિં.

ઇ.સ. ૧૫૫૧ માં જ્યારે હિંડાલ (હુમાયુનો ભાઈ) મરણ પામ્યો, ત્યારે ગિજની અને તેની આસપાસનો મુલક, કે જેના ઉપર હિંડાલ રાજ્ય કરતો હતો, અકબરને સોંપવામાં આવ્યો. વળી આજ હિંડાલની દિકરી રૂકૈયાબેગમનું અકબર સાથે લગ્ન પણ થયું હતું. તે પ્રદેશોની દેખરેખ અકબર પોતે રાખતો અને તેના ઉપરની દેખરેખ માટે બીજા હોશીયાર માણસો રોકવામાં આવ્યા. કહેવાય છે કે-અહિં માત્ર તે છ મહિના સુધી જ રહ્યો હતો.

અકબર બાલ્યાવસ્થાથીજ મહાન તેજસ્વી અને બહાદૂર હતો. ગમે તેવા તોપના ભડાકા, તેને દીવાળી ઉપર ફોડતાં ફટાકીયાં જેવાજ લાગતા. તેના કુદરતથી બક્ષીશ મળેલા વીરતાના અને શૌર્યના ગુણો છુપા રહ્યા ન્હોતા. કંઈ પણ સમજવા લાગ્યો ત્યારથીજ તે યુદ્ધાદિ કાર્યોમાં તેના પિતાને સહાય કરવા લાગ્યો હતો. આનું એકજ દ્રષ્ટાન્ત જોઈએ.

એક વખત હુમાયુને બૈરામખાનને સાથે લઈ પાંચહજાર ઘોડેસ્વારો સાથે કાબુલથી પ્રયાણ કર્યું. ત્યાંથી પંજાબમાં સરહિંદનાં જંગલોમાં આવતાંજ સિંકદરસૂરની સેના સાથે તેને અથડામણ થઈ. હુમાયુનો સેનાપતિ તો સિંકદરની સેનાને જોઈનેજ હતાશ થઈ ગયો. તેને વિચાર થયો કે- 'આવી જબરજસ્ત સેના સાથે યુદ્ધ કેમ થઈ શકશે ? આ વખતે હુમાયુન અને તેના સેનાપતિને ઉત્તેજિત કરવામાં એક માત્ર બાળક અકબરનીજ વીરતા કામમાં આવી. અકબરે તેઓને વચનોના પૂરસપાટાથી ઉત્તેજિત કર્યા, એટલુંજ નહિં પરંતુ પોતેજ સર્વથી આગળ પડતો સેનાપતિ તરીકેનો ભાગ ભજવ્યો. પરિણામે આ ભીષણ યુદ્ધમાં અકબરની સહાયતાથીજ હુમાયુને સર્વ પ્રકારે જય મેળવ્યો. પાઠકોને એ જાણીને નવાઈ થશે કે - અકબરની ઉંમર માત્ર બાર વર્ષનીજ હતી. તેપછી હુમાયુને અનુક્રમે દિલ્લી અને આગ્રાનો પણ અધિકાર ઇ.સ. ૧૫૫૫માં મેળવ્યો હતો.'

હજારો, લાખો કે કરોડો મનુષ્યોનાં લોહીની નદીઓ વહેવરાવીને અને સંસારમાં હલકામાં હલકાં-નીચ કામો કરીને પણ જે મનુષ્યો રાજાઓ બને છે, તે કાયમના-હંમેશાને માટે રાજા બની રહેલા કોઈએ જોયા છે ? વિનાશી અને વિરોધ કરાવવાવાળી જે રાજ્ય સંપત્તિ-લક્ષ્મીને માટે મનુષ્યો અન્યાય-અનીતિ અને અધર્મ કરીનેલાખો મનુષ્યોનાં અન્તઃકરણોને દુઃખી કરે છે, તે લક્ષ્મી કોઈની પણ પાસે કાયમને માટે રહી છે ? જેઓ ભવિષ્યની લાંબી લાંબી આશાઓના હવાઈ કિલ્લાઓ બાંધીને મહાન્અનર્થો કરી રાજ્ય પ્રાપ્તિ કરે છે, તેઓ પોતાના આયુષ્યની ક્ષણિકતાનો-વિનશ્વરતાનો વિચાર કરતા હોય, તો આધ્યાત્મિક સંસ્કારોને દૂર હઠાવી, સંસારમાં એટલી અનીતિ કે અન્યાય કરે ખરા ? જે પૃથ્વીને માટે મનુષ્યો પોતાનું સર્વસ્વ ખોઈ નાખે છે, તે પૃથ્વી કોઈની સાથે ગઈ છે ? ગોંડલનાં મહારાણીસાહેબા શ્રીમતી નંદકોરબા, પોતાના ‘ગોમંડલ પરિક્રમ’ નામના પુસ્તકમાં કેવું સરસ લખે છે :-

“પૃથ્વીપતિ થવાને કેટલા લોકો ફાંફાં મારે છે ? કેટલી જાતની ખુવારી કરે છે ? કેટલું લોહીનું પાણી કરે છે ? કેટલો અન્યાય કરે છે ? પણ એ તે પૃથ્વી કોઈની થઈને રહી છે ? એનો વિચાર જો પૃથ્વીના ભૂખ્યા નૃપતિયો કરતા હોય, તો દુનિયામાંથી ઘણો અનર્થ ઓછો થાય.”

હુમાયુને રાજ્યગાદી લેવા માટે કરેલાં કષ્ટોની સ્થામે થવું પડ્યું ? ભૂખ-તરસ વેઠવી પડી, બીજાઓનો આશ્રય લેવો પડ્યો, પાછળથી તેનો પણ તિરસ્કાર સહવો પડ્યો, પોતાના પ્યારા પુત્રને નિરાધારપણે મૂકીને નાશી છૂટવું પડ્યું, સગા ભાઈઓ અને સ્નેહિયોની સાથે વૈર-વિરોધ કરવાં પડ્યાં, અરે, પોતાના હાથે સગા ભાઈની આંખો ફોડવાનું અને અંદર લીંબુનો રસ અને મીઠું નાખવા જેવું ફૂરતા ભરેલું કાર્ય પણ કરવું પડ્યું. આટલું બધું કરવા છતાં હુમાયુને દિલ્લીની ગાદીને કાયમને માટે ભોગવી શક્યો કે ? ના. ગાદીએ બેઠા પછી માત્ર છ મહીના જેટલી ટૂંકી મુદતમાં જ એક પુસ્તકાલયની નિસરણીથી ઉતરતાં, નીચે પડી જવાના

કારણે તેને પોતાની બધી આશાઓને આ સંસારની સપાટી ઉપર મૂકીને વિદાય થઈ જવું પડ્યું. (૨૪ જાન્યુઆરી ઇ.સ. ૧૫૫૬)

આ વખતે અકબર પંજાબમાં હતો. કારણ કે, તેને ઇ.સ. ૧૫૫૫ ના નવેમ્બર મહીનામાં પંજાબનો સૂબો બનાવવામાં આવ્યો હતો. અકબર તે વખતે બૈરામખાનના આધિપત્ય નીચે તે સિકંદરસૂરને પરાજિત કરવામાં રોકાયેલો હતો. તે હુમાયુનના મૃત્યુ સમયે દિલ્લીનો શાસનકર્તા તરાદીબેગખાન હતો. કહેવાય છે કે - તેણે સત્તર દિવસ સુધી તો આ શોકસંવાદ સાધારણ લોકોમાં જાહેર પણ નહોતો કર્યો. એમ ધારીને કે અકબરને રાજ્યપ્રાપ્તિમાં રખેને કંઈ વિઘ્ન ઉપસ્થિત થાય. આ દરમીયાન તે સમાચાર એક વિશ્વાસુ મનુષ્ય દ્વારા તેણે પંજાબમાં અકબર પાસે મોકલ્યા હતા. પિતૃવત્સલ અકબરને આ દુઃખદ સમાચાર માલૂમ પડ્યા ત્યારે, તેને અસીમ દુઃખ થયું. તે પછી તેણે પિતાની સમાધિ ઉપર એવા પ્રકારનું મંદિર બનાવ્યું કે- જે આજ પણ દરેક દર્શકોનાં ચિત્તોને આકર્ષણ કરી લે છે. દિલ્લીમાં જેટલી જોવાલાયક વસ્તુઓ છે, તેમાં આ સમાધિમંદિરની મુખ્યતથા ગણતરી કરવામાં આવે છે.

પિતાના મૃત્યુ પછી અકબર ઝટ તેની ગાદી ઉપર બેસી ગયો હતો, એમ નહોતું દિલ્લીની ગાદી ઉપર બેસવામાં તેને મ્હોટું યુદ્ધ ખેલવું પડ્યું હતું. જો કે, તેને પ્રથમ પ્રસંગે ગુરૂદાસપુર જીલ્લાના કલાનૌર ગામમાં ઇ.સ. ૧૫૫૬ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૪મી તારીખે ગાદીએ બેસાડવામાં આવ્યો હતો પરંતુ દિલ્લીનો રાજ્યાભિષેક થતાં કંઈક વાર લાગી હતી. એમાં વિઘ્ન એ નડ્યું હતું કે-જે વખતે હુમાયુન સ્વર્ગવાસી થયો, તે વખતે મુસલમાનોમાં ઘોર આત્મકલહ ઉભો થયો હતો. આ લાભ લેવાને એક હિંદુ, કે જે આદિલશાનો મંત્રી હતો, અને જેનું નામ હેમૂ હતું, તેનું મન લલચાયું. તેની ઇચ્છા હતી કે- હું દિલ્લીનો અધીશ્વર થઈ વિક્રમાદિત્ય હેમૂના નામથી પ્રસિદ્ધ થાઉં. તે યુનાર અને બંગાલનાં વિદ્રોહોને શાન્ત કરતો આગળ વધ્યો. આગ્રા તેણે અનાયાસથી સર કર્યું અને હવે

દિલ્લીને લેવા માટે પોતાની દ્રષ્ટિ ફેરવી. તે વખતે દિલ્લીનો શાસન કર્તા તરાદિબેગખાન હતો. તે તો હેમૂથી પરાજિત થઈ બચ્યું બચાવ્યું સૈન્ય લઈને પંજાબમાં અકબરની પાસે જવા માટે પલાયન થઈ ગયો. ખરેખર, હેમૂ, દિલ્લીની ગાદી મેળવી લઈ અસીમ આનંદમાં ગરકાવ થઈ ગયો, પણ તેની લોભવૃત્તિ તેટલેથીજ વિરામ ન પામી. તેની ઇચ્છા પંજાબ તરફ વધવાની થઈ અને તેથી તેણે પંજાબ તરફ પ્રસ્થાન પણ કર્યું.

બીજી તરફ અકબરને એ સમાચાર મળી ચૂક્યા કે - દિલ્લી અને આગરા હેમૂએ લઈ લીધાં છે. આથી તેને ઘણી ચિંતા થઈ, તેણે પોતાની સમસ્તભા એકઠી કરીને બધાઓની સલાહ લીધી કે- ‘આપણે શું કરવું?’ ઘણાઓનો મત તો એજ પડ્યો કે- ‘જ્યારે ચારે તરફથી વાદળ ઘેરાયું છે, તો પછી આપણે કાબુલનો અધિકાર મેળવી હમણાં ચૂપ રહેવું જોઈએ.’ પરંતુ બૈરામખાને એ મત આપ્યો કે- ‘નહિં. આપણે દિલ્લી અને આગરાનો અધિકાર મેળવવોજ જોઈએ. છેવટે બૈરામખાનનો વિચાર નિશ્ચય થયો અને હેમૂને હરાવવા દિલ્લી તરફ પ્રસ્થાન કર્યું. માર્ગમાં તરાદિબેગખાન થોડાક સૈન્ય સાથે સ્થામે મળ્યો. તેને બૈરામખાને છેતરીને મારી નાખ્યો. [તરાદિબેગખાન (તાર્દિબેગ)ને કોણે માર્યો? એ વિષયમાં ઇતિહાસકારોના જુદા જુદા મતો છે. બંકિમચંદ્ર લાહેડીએ આ મતો પોતાના ‘સમ્રાટ અકબર’ નામના બંગાળી પુસ્તકમાં આપ્યા છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે- બદાઉનીના મત પ્રમાણે- “અકબરની સમ્મતિથી બૈરામખાને તેને માર્યો હતો.” ફિરૈશ્તાએ લખ્યું છે કે- બૈરામખાને અકબરને કહ્યું કે- ‘આપનામાં દયા બહુ છે, આપ તાર્દિબેગને જરૂર ક્ષમા કરત, એટલા માટે આપને જણાવ્યા સિવાય મેં તેને માર્યો છે. આ સાંભળી અકબર કંપી ઉઠ્યો.’ વિગેરે.] તે પછી આગળ વધતાં કુરૂક્ષેત્ર નામના પ્રસિદ્ધ સ્થાનમાં અકબર અને હેમૂના સૈન્યનો ભયંકર યુદ્ધ થયું. યુદ્ધમાં પરિણામ એ આવ્યું કે- બૈરામખાનના એક બાણથી હેમૂ હાથી પરથી નીચે પડ્યો. [હેમૂના મૃત્યુ સંબંધી પણ ભિન્ન મતો છે. અહમદ યાદગારે લખ્યું છે કે -

“અકબરે બૈરામખાનના આદેશથી અસ્ત્રાઘાત કરીને હૈમૂનું મસ્તક અપવિત્ર શરીરથી અલગ કર્યું હતું.” અબ્બુફઝલ ફૈઝી, સરહિન્દી અને બદાઉનીએ લખ્યું છે કે- “અકબર હૈમૂના શરીરમાં અસ્ત્રાઘાત કરવાને અસ્વીકૃત થયો અને બૈરામખાને તેનો શિરચ્છેદ કર્યો.”] તેનું સૈન્ય નાશી ગયું અને અકબરે જય મેળવ્યો. તે પછી અકબરે આગળ વધીને દિલ્લી અને આગરાને સ્વાધીન કર્યા અને પિતાના સિંહાસને નિઃશંકપણે આરૂઢ થયો.

અકબર ગાદીએ બેઠો, તે વખતે ભારતવર્ષની સ્થિતિ બહુ ખરાબ હતી. લગભગ દરેક સ્થળે અવ્યવસ્થા અને અરાજકતા જેવાંજ ચિહ્નો દેખાતાં હતાં. તેમાં પણ આર્થિક સ્થિતિ લોકોની કંઠક વધારે ખરાબ હતી. તેમાં કારણો અનેક હતાં. જે દેશની રાજકીય સ્થિતિ ઠીક ન હોય, - પ્રબંધવાળી ન હોય, તે દેશની આર્થિક સ્થિતિને જરૂર ઘક્કો પહોંચે છે. એક તો એ, અને બીજું ઇ.સ. ૧૫૫૫ અને ૧૫૫૬ એમ બે વર્ષ લાગટ દુષ્કાળો પડી ચૂક્યા હતા. તેમ લડાઈઓ ચાલવાથી દિલ્લી, આગરા અને તેની આસપાસના બીજા પ્રદેશો લગભગ ઉજબડ અને વેરાન જેવા બની ગયા હતા.

અકબરે ગાદી ઉપર આવ્યા પછી દેશની સ્થિતિ સુધારવાને અને પોતાના પિતાના વખતમાં ગયેલાં પરગણાંઓને પાછાં મેળવવાને ધ્યાન પર લીધું હતું. કારણ કે - આ વખતે ભારતવર્ષનાં જુદા જુદા પ્રાન્તો આ પ્રમાણે સ્વતંત્રતા ભોગવતા હતા :-

કાબુલ, કે જ્યાંનું રાજ્ય અકબરના નાના ભાઈના નામથી ચાલતું હતું. તે ખરી રીતે સ્વતંત્ર હતું. બંગાલ, કે જે દેશ અફઘાન સરદારોના હાથ નીચે હતો, તે પણ બસોથી વધારે વર્ષોથી સ્વતંત્ર બની ગયો હતો. રાજપૂતાનાનાં રાજ્યો, હુમાયુના હાર્યા પછી તે બધાં સારી સ્થિતિમાં આવી ગયાં હતાં અને પોતપોતાના કિલ્લાઓથી પોતાનો કબજો ભોગવતાં હતાં. માળવા અને ગુજરાતે તો ઘણા લાંબા વખતથી જ દિલ્લીનું

અધિપત્ય દૂર કર્યું હતું, ગોંડવાણા અને મધ્યપ્રાન્તોનાં રાજ્યો પોતાના દેશના તે જ સરદારોને માન આપતાં હતાં - કે જે સરદારો પોતાનાથી ઉપરી કોઇને સમજતાજ ન્હોતા. ઓરીસા રાજ્યે તો કોઇને ઘણી તરીકે જ સ્વીકાર્યો ન્હોતો. દક્ષિણમાં ખાનદેશ, વરાડ, બેદર, અહમદનગર, ગોળકોંડા અને વીજાપુર વિગેરેમાં ત્યાંના સુલતાનો જ રાજ્ય કરતાં હતા કે જેઓ દિલ્લીના બાદશાહના નામની પણ દરકાર કરતાં ન્હોતાં. ત્યાંથી દક્ષિણમાં વધારે આગળ વધીને જોઇએ તો કૃષ્ણા અને તુંગભદ્રાથી લઇને કેપકુમારી સુધીનો પ્રદેશ વિજયનગરના રાજાના કબજામાં હતો. આ વખતે વિજયનગરનું રાજ્ય ઘણી જાહોજલાલીમાં હતું. ગોવા અને એવાં બીજાં કેટલાંક બંદરો પોર્ટુગીઝોએ રોકી રાખ્યાં હતાં અને તેમનાં વહાણોનો વ્યવહાર અરબીસમુદ્રમાં ચાલતો હતો. છેવટે ઉત્તરમાં કાશ્મીરનું રાજ્ય, સિંધ, બલુચિસ્તાન અને બીજાં કેટલાંક રાજ્યો ઉપરીની સત્તાથી તદ્દન સ્વતંત્ર હતાં.

આ ઉપરથી આપણે જોઇ શકીએ છીએ કે-હિંદુસ્તાનના મ્હોટા ભાગના લોકો પોતપોતાની સ્વતંત્ર હકૂમતો ભોગવતા હોવાથી અકબરની સત્તા નીચે પ્રારંભમાં માત્ર થોડો જ ભાગ હતો અને તેથી તેની ઇચ્છા બીજા દેશોને સ્વાધીન કરવાની થાય, એ સ્વાભાવિક જ હતું.

અકબરે પોતાની કચેરીના રિવાજો ત્રણ પ્રકારે રાખ્યાં હતાં. (૧) તુર્કી, (૨) મોગલ અને (૩) ઇરાની. આમ કરવાનું કારણ હતું. અકબર પિતૃપક્ષે તૈમૂરલિંગથી ઉતરી આવ્યો હતો અને તૈમૂરલિંગ તુર્ક હતો, એટલા માટે તુર્કી રિવાજ રાખ્યો હતો. અકબર માતૃપક્ષે ચંગેજખાન વંશમાં થયો હતો અને તે ચંગેજખાન મોગલ હોવાથી મોગલ રિવાજ પણ રાખ્યો વળી અકબરની મા ઇરાની હોવાથી ઇરાની રિવાજ પણ રાખ્યો હતો. અકબરની રાજત્વની શરૂઆતમાં તેના રાજ્યમાં હિંદુરિવાજોની અસર બહુ થોડી હતી. એટલે તેના રિવાજો જેમ ત્રણ પ્રકારમાં વહેંચાયેલા હતા, તેમ તેના નોકરો અને હવૂરિયાઓ પણ બે વિભાગોમાં વિભક્ત

~~અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~

હતા. એક વિભાગમાં તુર્ક અને મોગલ અથવા ચગતાઈ અને ઉઝબેક, અને બીજા વિભાગમાં ઇરાની હતા. કહેવાય છે કે- અકબરે પોતાના વખતમાં શેહનશાહના કાયદાઓની નકલ વધુ પ્રમાણમાં કરી હતી અને ખાસ કરીને વસૂલાત ખાતામાં કંઈક સુધારો અવશ્ય કર્યો હતો. આ શેરશાહ તેજ છે કે - જેણે હુમાયુનને ઇ.સ. ૧૫૩૯ માં ચૌસા અને કન્નોજ પાસે હરાવ્યો હતો અને જેનું નામ શેરખાન હોવા છતાં, શેરશાહ એવું નામ ધારણ કરીને ગાદીએ બેઠો હતો. આ શેરશાહે ઇ.સ. ૧૫૪૫ સુધી દિલ્લીમાં રહી, કેટલાક સુધારા કર્યા હતા.

કેટલાકોનો મત છે કે - અકબરે દીવાની અને ફોજદારી સંબંધી ખાસ કોઈ કાયદા નહોતા રાખ્યા, તેમ તે સંબંધી ચોપડા કે રજીસ્ટર પણ નહોતાં રાખ્યાં, લગભગ તે બધું મહોંટેથી ચલાવતો અને જે કંઈ તે શિક્ષાઓ કરતો, તે કુરાને શરીફના નિયમ પ્રમાણે કરતો.

અકબર અઠાર વર્ષની ઉંમરનો થયો, ત્યાં સુધી તેના સંરક્ષકપણાનું કામ બૈરામખાન કરતો હતો. એટલુંજ નહિ, ધરન્તુ રાજ્યની સંપૂર્ણ સત્તા-રાજ્યની લગામ-બૈરામખાનના હાથમાં હતી, એમ કહીએ તો પણ ચાલી શકે. અકબરનો પણ બૈરામખાન ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો પરન્તુ એ વિશ્વાસનો બૈરામખાને ખરેખર દુરુપયોગ કર્યો હતો. જો કે, પાછળથી તો અકબર એમ જાણી શક્યો હતો કે - બૈરામખાન મહા ફૂર અને અન્યાયી છે. તેનાં કર્તવ્યોથી અકબર સારી પેઠે જાણીતો થયેલો હોવા છતાં કેટલાંક કારણોને લઈને તે દરેક બાબતો પ્રત્યે આંખ આડા કાનજ કરી લેતો તેમ છતાં પણ બૈરામખાનના અન્યાયની માત્રા તો દિવસે દિવસે વધતીજ રહી. બૈરામખાન જેવો અન્યાયી હતો, તેવોજ તે ઉદ્વેગ, વાણીનો કઠોર, હૃદયનો નિષ્કુર અને ચરિત્રથી પાપી હતો. ગમે તેવા સામાન્ય મનુષ્ય માટે પણ આ દુર્ગુણો નિંદનીય ગણાય છે તો પછી એક રાજ્યશાસકને માટે તો કહેવુંજ શું ? અસ્તુ, કોઈ પણ રીતે બૈરામખાનની સાથે વૈમનસ્ય ન થાય, એને માટે અકબર બહુ સંભાળ રાખતો. પરન્તુ કહેવત છે કે

- ‘ઘણું, તે થોડાને માટે હોય છે ?’ અથવા ‘अति सर्वत्र वर्जयेत्’ છેવટે અકબરની પણ ઇચ્છા રાજ્યની સંપૂર્ણ સત્તા પોતાના હાથમાં લેવાની થઈ, પણ યુક્તિપૂર્વકજ કામ કરવાથી લાભ છે, એમ ધારી અકબરે ઉતાવળ ન કરી.

એક વખત પ્રસંગ એવો બન્યો કે- અકબર આગરાથી કેટલાંક માણસોને સાથ લઈ નીકળ્યો, ત્યાં તેને દિલ્લીથી સમાચાર મળ્યા કે- “તેની મા બીમાર છે.” આ સમાચાર સાંભળી તે દિલ્લી આવ્યો. દિલ્લી આવ્યા પછી તરતજ તેણે પોતાના રાજ્યમાં આજ્ઞા ફેરવી દીધી કે- “રાજ્યશાસનનો સમસ્ત ભાર મારા હાથમાં લેવામાં આવ્યો છે. માટે હવેથી મારી આજ્ઞા સિવાય બીજા કોઈની પણ આજ્ઞા માનવી નહિ.” (ઇ.સ. ૧૫૬૦) આ ઢંઢેરો બહાર પાડવા સાથે બૈરામખાન ઉપર પણ એક વિનયથી ભરેલો પત્ર લખ્યો. તેમાં તેણે જણાવ્યું કે- ‘આપની સજ્જનતા અને વિશ્વાસ ઉપર નિર્ભર રહીને રાજ્યનો સમસ્ત ભાર આપના પર સોંપીને, મેં અત્યાર સુધી આનંદ કર્યો છે, હવે હું રાજ્યભાર મારા હાથમાં લઉં છું. આપ મક્કા જવાની અભિલાષા પ્રકટ કરતા હતા, તો તે પ્રમાણે હવે આપે મક્કા ખુશીથી પધારવું. આપને ભારતવર્ષનું એક ખાસ પરગણું આપવામાં આવશે, આપ તેના જાગીરદાર થશો, અને તેની જે આવક થશે, તે આપના નોકરો આપના પર મોકલી આપશે.’ પરિણામે બૈરામખાન આગરાથી મક્કાને માટે વિદાય થયો, પરંતુ અકબર પ્રત્યે તેનો વિરોધભાવ જાગ્રત થવાથી તે મક્કે ન જતાં પંજાબ તરફ વળ્યો. એવા ઇરાદાથી કે- ‘અકબર સાથે યુદ્ધ કરવું.’ આ સમાચાર અકબરને પહેલાંજ મળી ગયા અને તેથી તેનું લશ્કર પંજાબ તરફ પહોંચી ગયું. આ યુદ્ધમાં સમ્રાટના સેનાપતિ મુનીમખાને બૈરામખાનને કેદ કરી લીધો. (ઇ.સ. ૧૫૬૦)

અકબરે આ પ્રમાણે રાજ્યસત્તા પોતાના હાથમાં લીધી, તો પણ એટલું તો ખરું કે તે ખરાબ સહવાસમાંથી એકદમ છૂટી શક્યો નહિં. કહેવાય છે કે-તે ત્રણ વર્ષ પછીજ સર્વથા સ્વતંત્ર અથવા તો ખરાબ

સહવાસોથી બચવા પામ્યો હતો.

જ્યાં જુઓ ત્યાં રાજાઓમાં આ દુર્ગુણ મ્હોટો હોય છે. પોતાની બુદ્ધિમતાથી કાર્ય કરનારા અને વ્યાયને તપાસનારા રાજાઓ બહુજ થોડા હોય છે. પાર્શ્વવર્તિ મનુષ્યોના કથન ઉપર ચાલનારા રાજાઓ વધારે જોવામાં આવે છે. અત્યારે ઘણાંએક દેશી રાજ્યોમાં પ્રજાનો પોતાના રાજા પ્રત્યે અભાવ કે ઘૃણા જોવામાં આવે છે. એનું કારણ એજ છે કે રાજાની પાસે બેસનારા ખુશામતિયાઓ રાજાને ભલુ મનાવવાની ખાતર અથવા તો પોતાનું ઇષ્ટ સાધવાની ખાતર રાજાના કાનમાં કંઈનું કંઈ ભરાવે છે અને તેને પરિણામેજ રાજા વગર તપાસે, વગર જોએ હુકમો બહાર પાડે છે. આના પરિણામે રાજા-પ્રજા વચ્ચે અણબનાવ ઉભો થવા પામે છે. ખરી વાત તો એજ છે કે, રાજાએ સ્વયં નિરીક્ષક બનવું જોઈએ અને તેની સાથે સાથે પ્રજા પ્રત્યે કોઈપણ પ્રકારનો અવ્યાય ન થાય, એવી રીતે વર્તાવ કરવો જોઈએ. અકબરનો પણ પ્રારંભિક કાલ લગભગ તેવોજ - એટલો ખુશામતિયાઓના જોરવાળો હતો, પરંતુ પાછળથી તે પોતાની બુદ્ધિથી કામ કરવાનું વધારે પસંદ કરવા લાગ્યો હતો.

ઈ.સ. ૧૫૬૨માં એટલે પોતાની વીસ વર્ષની ઉંમરે સમ્રાટે પોતાની પ્રજાની કેવી સ્થિતિ છે, તે જાણવાને સારા પ્રયત્નો આદર્યા હતા અને તેને માટે તે ફકીર-સાધુઓનો સહવાસ વધુ કરવા લાગ્યો હતો. વાત પણ સાચીજ છે કે નિષ્પક્ષપાતી સાધુ દ્વારા પ્રજાની સ્થિતિ વધારે સારી રીતે જાણી શકાય છે. વર્તમાન સમયના ઘણાખરા રાજાઓ તો સાધુ-ફકીરોને મળવામાં એટલો આનંદ મળતો કે કોઈ કોઈ વખતે તે પોતાનો વેષ બદલી બદલીને પણ સાધુ સંતોને મળવાની પોતાની ઇચ્છાને પૂરી કરતો. આમ કરીને જેમ તે સાધુઓ દ્વારા પ્રજાની સ્થિતિ સંબંધી માહિતી મેળવતો, તેમ આત્માની ઉન્નતિનાં સાધનોનું પણ અન્વેષણ કરતો. અકબર કહી ગયેલ છે કે-

“વીસ વર્ષની ઉંમર પૂરી થતાં મને મારા અંતઃકરણમાં ઉગ્ર શોકનો

અનુભવ થયો હતો અને દુનિયાની છેવટની મુસાફરીને માટે ધાર્મિક જીવનની ખામી રહેવાને લીધે મારો આત્મા અત્યન્ત દુઃખી થતો હતો.”

અકબરને અત્યાર સુધીના અનુભવ ઉપરથી એ પણ જણાયું હતું કે- જેની જેની સાથે તેણે વિશ્વાસ રાખ્યો હતો, તે બધાએ વિશ્વાસ રાખવાને લાયક નહોતા. તેમ તેમાંના કેટલાક અકબરને મારવા સુધીનો પ્રયત્ન કરી ચૂક્યા હતા.

અત્યાર સુધી અકબરના રાજ્યની ઉપજની પણ અવ્યવસ્થાજ હતી. આ હકીકત જ્યારે અકબરના સમજવામાં આવી ત્યારે તેણે સૂરવંશીયરાજ્યના એક વફાદાર માણસને નોકર રાખ્યો હતો, કે જેને ઇતમાદખાનનો ઇલકાબ આપવામાં આવ્યો હતો. આ માણસે કેટલાક કાયદા કાનૂનો એવા બનાવ્યા કે જેથી ઉપજ સંબંધી બધી અવ્યવસ્થા દૂર થઈ હતી અને રીતસર કામ ચાલવા લાગ્યું હતું.

અકબર આજ વર્ષમાં એટલે ઇ.સ. ૧૫૬૨ ના જાન્યુઆરી મહીનામાં ખ્વાજા મુઘનુદ્દીનની યાત્રા કરવા માટે અજમેર ગયો. માર્ગમાં આવતાં દોસા ગામમાં આંબેર (જયપુરની જૂની રાજધાની) ના રાજા બિહારીમલ્લે પોતાની મોટી દીકરી પરણાવવાનું કબૂલ કર્યું. અકબર અજમેરથી એકદમ આગરે આવ્યો. અને સાંભર આગળ તે હિંદુકન્યાની સાથે અકબરે પોતાનું લગ્ન કર્યું. હિંદુ સ્ત્રીની સાથે આ તેનું પ્રથમ લગ્ન હતું. (અકબરનો પુત્ર ‘જહાંગીર’ (સલીમ) એ આજ સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ પુત્ર હતો.) ઇ.સ. ૧૫૬૯.

અકબરની આંતરિક ઇચ્છા એ હતી કે- ભારતવર્ષમાં એક છત્ર સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવું અને રાષ્ટ્રીય દ્રષ્ટિથી જોવા જઈએ તો ભારતવર્ષની પ્રજાને સુખસાગરમાં ઝીલવાનું પણ ત્યારેજ મળી શકે તેમ હતું કે-જ્યારે કોઈ પણ એક પ્રતાપી રાજાના એક છત્ર સામ્રાજ્ય હઠેળ સમસ્ત પ્રજા રહેવાને ભાગ્યશાળી બને. જુદા જુદા રાજાઓની હકુમતથી જ્યારે ને ત્યારે ચક્રમકો ઝરવાનો પ્રસંગ રહે છે અને તેના પરિણામે પ્રજાની પાયમાલી

~~પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~

થાય છે. અતઃ અકબરે પોતાનું પ્રધાન લક્ષ એજ રાખ્યું હતું કે- ‘એકજ રાજાના આધિપત્ય નીચે સમસ્ત પ્રજાને લાવી મૂકવી.’ આ ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં રાખીનેજ તેણે ધીરે ધીરે નાનાં મોટાં પરગણાંઓને સ્વાધીન કર્યા હતા અને એ પ્રમાણે ભારતવર્ષના મોટા ભાગનું આધિપત્ય, મેળવવા માટે અકબરે બાર વર્ષ સુધી લડાઈઓ શરૂ રાખી હતી. અકબરની આ સમસ્ત યુદ્ધયાત્રાઓનું વૃતાન્ત ન આપતાં માત્ર ટૂંકમાં એટલુંજ કહીશું કે- તેણે પોતાના ઉદ્દેશ્યમાં ઘણે ભાગે સફલતા પણ મેળવી હતી.

અકબરનો વિશેષ પરિચય કરવા માટે હવે આપણે તેના બીજા ગુણ-અવગુણોનું નિરીક્ષણ કરીએ.

યદપિ અકબર મુસલમાન કુલોત્પન્ન હતો, છતાં તેનામાં દયાની લાગણી સારી હતી. દીન અને રંક જનોની સેવા કરવી, અથવા તેઓનાં દુઃખો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો એ અકબર પોતાનું કર્તવ્ય સમજતો હતો. પોતાની હિંદુ કે મુસલમાન કોઈપણ પ્રજાને રંજાડવામાં કે દુઃખી કરવામાં તે પાપ સમજતો હતો. એક રાજાના પ્રજા પ્રત્યે કેવા ધર્મો હોવા જોઈએ, એ અકબર સારી પેઠે સમજતો હતો. ‘મોર પીંછાથીજ શોભે છે’ તેમ ‘રાજા પ્રજાથી જ શોભે છે.’ અર્થાત્ ‘પ્રજાની શોભામાંજ રાજાની શોભા છે.’ એ વાત અકબરના ખ્યાલ બહાર નહોતી અને તેથી કરીને તે, પ્રજાની લાગણી દુખાય, એવાં કામોથી દૂર રહેતો. બલ્કે જ્યારે ને ત્યારે પ્રજાની અનુકૂલતાનાં કાર્યો કરીને પ્રજાને બહુ પ્રસન્ન રાખતો. અર્થાત્ જ્યાં જેવી જરૂરત જણાતી, ત્યાં તેવાં કાર્યો કરાવી દેતો. અકબરે કરાવેલાં આવાં અનેક કાર્યોમાં ફતેપુર સીકરીમાં પાણીની અછત દૂર કરવાને માટે ૬ માઇલ લાંબું અને ૨ માઇલ પહોળું બંધાવેલું તળાવ પણ એક છે. આ તળાવનાં કંઈક ચિહ્નો હજુ પણ તેની દયાળુ લાગણીની સાક્ષી આપી રહ્યાં છે. શ્રીદેવવિમલગણીએ પોતાના ‘હીરસૌભાગ્ય’ નામક કાવ્યમાં આ તળાવનો ઉલ્લેખ કર્યો અને તેને ડાબર તળાવના નામથી ઓળખાવ્યું છે.

તેની આ દયાળુવૃત્તિને પરિણામેજ તેણે રાજ્યની લગામ હાથમાં લીધા પછી આઠમે વર્ષે 'ચાત્રાવેરા' ના નામે લેવાતો કર પોતાના રાજ્યમાંથી દૂર કર્યો હતો અને નવમે વર્ષે 'જુજુયાવેરો' પણ કાઢી નાખ્યો હતો. (ધ.સ. ૧૫૬૨) આ બંને કરોથી પ્રજાને ઘણુંજ કષ્ટ ઉઠાવવું પડતું હતું.

આ જુજુયાવેરાની ઉત્પત્તિ ભારતવર્ષમાં ક્યારથી થઈ હતી તેનો ચોક્કસ સમય જો કે નિર્ધારિત નથી કરી શકતા, તો પણ તેની ટૂંકી માહિતી આપણે પ્રથમ પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ. પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર વિન્સેન્ટ સ્મીથના મત પ્રમાણે ફીરોજશાહે નાખેલો કર અકબરના વખત સુધી ચાલુ રહ્યો હતો.

આવો વેરો, કે જેની ઉપજ અકબરને લાખો બલ્કે કરોડો રૂપિયાની થતી હતી, તે પણ એક માત્ર પોતાની દયાળુ લાગણીથીજ કાઢી નાખ્યો હતો, આ ઉપરથી આપણે સહજ જોઈ શકીએ છીએ કે- અકબર જેવો મુસલમાન બાદશાહ પોતાની પ્રજા પ્રત્યે કેટલી લાગણી ધરાવતો હોવો જોઈએ. જે આર્યપ્રજાને મુસલમાની રાજત્વ કાલમાં પણ આવા જુલ્મી કરોથી દૂર રહેવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થતું હતું, તેજ આર્યપ્રજાને આર્યરાજાઓના આધિપત્ય નીચે રહીને જુદી જુદી જાતના કરો દ્વારા અને બીજી રંજાડોથી કોઈ કોઈ સ્થળે જે દુઃખો ઉઠાવવાં પડે છે, એ કોનાથી અજાણ્યાં છે ? આ પ્રસંગે તો અમને કેપ્ટિન એલેક્ઝાન્ડર હેમિલ્ટન, કે જે સ્કોટલેન્ડનો રહેવાસી હતો અને જે ઇ.સ. ૧૬૮૮ થી ૧૭૨૩ સુધી હિંદુસ્તાનમાં વ્યાપાર કરતો હતો, તેનુંજ વચન યાદ આવે છે. તે કહે છે કે-

“સ્વરાજ કરતાં મોગલોના અમલમાં રહેવું હિંદુ લોકોને સાંજે લાગતું કારણ કે મોગલોએ લોકો ઉપર કરનો બોજો વિશેષ નાખ્યો નહોતો. જે કર આપવો પડતો, તે અધિકારીઓની મરજી ઉપર આધાર રાખતો ન હોઈ મુકરર કરેલો હતો અને પ્રત્યેક માણસ તે અગાઉથી જાણતો હતો. હિંદુ રાજા મરજી પ્રમાણે લોકો ઉપર કર બેસાડતા. મનનો

દ્રવ્યલોભ, એજ લોકો પાસેથી પૈસા વસુલ કરવાનું પ્રમાણ મનાતું. તેઓ ક્ષુલ્લક કારણો ઉપરથી પાડોશીઓ સાથે લડાઇ ઉભી કરતા આથી તેમની મહત્વાકાંક્ષા અને મૂર્ખતાનું પરિણામ સર્વ પ્રજાને ભોગવવું પડતું અને દેહસંબંધી તથા દ્રવ્ય સંબંધી તેમને અત્યન્ત નુકસાન વેઠવું પડતું.”

(મુસલમાની રીયાસત, ભા. ૧લો. પૃષ્ઠ ૪૨૬)

ખરેખર અત્યારે પણ કોઈ કોઈ દેશી રાજ્યોની પ્રજા ઉપર પ્રમાણેનો અનુભવ કરી રહી છે. અમુક ગણ્યાં ગાંઠ્યાં રાજ્યો, કે જ્યાંના રાજાઓ પ્રજાની ઉન્નતિ માટે નિરંતર સચેષ્ટ રહે છે અને પ્રજાની લાગણીને કોઈ પણ રીતે દુઃખી કરવાની લગાર પણ ભાવના રાખતા નથી, તેઓને બાદ કરીએ તો, ભારતવર્ષમાં હજૂ પણ-આવા વિજ્ઞાનના જમાનામાં પણ એવાં દેશી રાજ્યો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે કે- જ્યાંના હિંદુ રાજાઓ - આર્ય રાજાઓનાં કૃત્યો ખરેખર એક જુલ્મી મુસલમાન રાજાનાં કૃત્યોને પણ ભૂલાવી દે, તેવાં જોવાય છે. અફસોસ ! જે રાજાઓ હિંદુ હોઈ કરીને પોતાની આર્યપ્રજા ઉપર જુલ્મી કરો નાખીને હરેક રીતે પ્રજાને રંજાડે છે, અરે-પ્રજાની નજરો આગળ હિંસા કરવા કે કરાવવામાં પ્રજાની લાગણીનો લગાર માત્ર પણ વિચાર કરતા નથી, તે રાજાઓ નહિં -તે પ્રજાના માલિક નહિં, પરંતુ પ્રજાનાં દુશ્મનો છે. જે રાજા, હરેક રીતે પ્રજાને રંજાડીને, દુઃખી કરીને અને ગ્રાસ પમાડીને પોતાનો ભંડારજ પૂરવા ચાહે છે તે રાજાજ કેમ કહી શકાય ? ભંડારો ભરવાની આશાથી આ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર કેટલા રાજાઓ અનીતિ અને અન્યાય કરી ચૂક્યા, પણ કોઈનો ભંડાર કાયમનો ભરેલો રહ્યો ? અરે ! એક માત્ર તુરુષ લક્ષ્મીની ખાતર જેમણે હજારો, લાખો કે કરોડો મનુષ્યોના ખૂનની નદીઓ વહેતી કરી હતી, તેઓ પણ શું તે લક્ષ્મીને પોતાની સાથે લઈ ગયા ? આવી રીતે પ્રજાના ઉપર અન્યાય કરનારા અને ગ્રાસ વરતાવનારા રાજાઓ માત્ર એટલોજ વિચાર કરતા હોય કે- ‘એક મનુષ્ય એક નાનકડો ગુન્હો કરે છે, તો તેને મોટી શિક્ષા આપી અમે આ ભવમાંજ તેના પાપનું ફળ બતાવી

આપીએ છીએ જ્યારે હજારો કે લાખો મનુષ્યો ઉપર ગુજારાતા ત્રાસનું ફળ અમને કેવું મળવું જોઈએ ?' ખેદનો વિષય છે કે ડાહ્યા અને વિચક્ષણ મનુષ્યો પણ સ્વાર્થવૃત્તિમાં અંધ બનીને પોતાના પહાડ જેવડા ગુન્હાને પણ ગુન્હા તરીકે જોઈ શકતા નથી અથવા તો પોતાના અધિકારના મદમાં 'ભવાન્તરમાં પાપનું' પ્રાયશ્ચિત કેવું ભોગવવું પડશે, એનો પણ ખ્યાલ રાખી શકતા નથી.

અકબરે પોતાની દયાળુવૃત્તિના પરિણામથી પ્રજા ઉપરથી આવા કરો દૂર કર્યા હતા, એટલુંજ નહિં પરંતુ બળદ, ભેંસ તથા પાડા, ઘોડા અને ઉંટ એ જાનવરોને કોઈએ મારવાં નહિં, એવો કાયદો પોતાના રાજ્યમાં પ્રચારિત કર્યો હતો. આ સિવાય કોઈપણ સ્ત્રીને પોતાની મરજી વિરૂદ્ધ સતી થવાને પણ કોઈએ ફર્જ ન પાડવી, એવી આજ્ઞા પ્રચલિત કરી હતી. તેમ અમુક અમુક દિવસોએ કોઈ પણ પ્રાણીનો વધ ન કરવો, એવો પણ હુકમ બહાર પાડ્યો હતો, જે કે પાછલી જિંદગીમાં તો આથી પણ વધારે દયાળુ કાર્યો કર્યા હતાં જે વાત આગળ ઉપર આપણે જોઈશું.

અકબરના આ દયાળુવૃત્તિના ગુણને પ્રકાશમાં લાવનાર તેનો ઉદારતાનો ગુણ હતો. પોતાના આશ્રિત મનુષ્યોના કાર્યની કદર કરવામાં તે કાયો વ્હોતો. ખરી વાત છે કે મ્હોટાઓનું મહત્ત્વ કાર્યની કદર કરવામાંજ રહેલું છે. અકબરની ઉદારવૃત્તિ એટલે સુધી આગળ વધેલી હતી કે- પોતાના દુશ્મનમાં રહેલા ગુણોની પણ તે ખુલ્લી રીતે પ્રશંસા કરતો. એટલું જ શા માટે ? દુશ્મન હોવા છતાં તેના ગુણથી મુગ્ધ બનીને તેનું નામ અમર રાખવાને પણ તે પોતાથી બનતું કરતો. આનું એકજ દ્રષ્ટાંત જોઈએ. અકબરે જ્યારે ચિત્તોડ પર ચઢાઈ કરી અને રાણાની સાથે અકબરનું દારૂણ યુદ્ધ થયું, તે વખતે રાણાના બે પ્રધાનો જયમલ અને પતાએ અકબરની સાથે યુદ્ધ કરવામાં અસાધરણ વીરતા બતાવી હતી. તેઓની આ વીરતાથી અકબરને એક વખત ત્યાં સુધી ભય પેસી ગયો હતો કે- 'જયમલ અને પતાની વીરતા મને સફલતા પ્રાપ્ત થવા દેશે

નહિ.’ પણ પાછળથી આ યુદ્ધમાં અકબરની કૂરતાને પરિણામે જયમલ અને પતા મરણને શરણ થયા હતા. પરંતુ અકબરના હૃદયપટ પરથી તે બંનેની વીરતાના પ્રભાવની છાપ દૂર થવા પામી નહોતી અને તેથી અકબરે, ‘આવા વીર પુરૂષો દુનિયામાં વિદ્યમાન નહિ હોવા છતાં પણ, ખરેખર પોતાના યશને જીવતોજ મૂકી જાય છે.’ એ છાપ બેસાડવાની ખાતર તે બંનેની વીરતાના ગુણ ઉપર ફીદા થઈ આગરે આવી તે બંનેનાં પૂતળાં આગરાના કિલ્લામાં ઉભાં કર્યા હતાં. અકબરના સમયનોજ શ્રાવક કવિ શ્રદ્ધભદ્રાસ અકબરના મૃત્યુ પછી ચોવીસ વર્ષે બનાવેલા શ્રી હીરવિજયસૂરિરાસ ના પૃ. ૮૦ માં લખે છે કે-

“જયમલ પતાના ગુણ મન ઘરે બે હાથી પત્થરના કરે;
જયમલ પતા બેસાર્યા ત્યાંહિ ઐસા શૂર નહિ જગ માંહિ.”

જો કે, જયમલ અને પતાનાં આ બાવલાં અકબરે તો આગરાના કિલ્લાનાં સિંહદારની બંને બાજુએ સ્થાપન કર્યા હતાં પરંતુ પાછળથી જ્યારે શાહજહાને દિલ્લી વસાવ્યું અને તેનું નામ શાહજહાનાબાદ રાખ્યું, ત્યારે ઉપરનાં બંને બાવલાંને આગરેથી ઉઠાવીને દિલ્લીના કિલ્લાના સિંહદારની બંને બાજુએ સ્થાપન કરવામાં આવ્યાં હતાં. અહિંના આ બંને બાવલાંને જોઇને, ફ્રાન્સિસ બર્નિયર, કે જે ૧૬૫૫ થી ૧૬૬૭ સુધી હિંદુસ્તાનમાં રહ્યો હતો, તે પોતાના ભ્રમણ વૃતાન્તમાં લખે છે કે-

“કિલ્લાના સિંહદારની બંને બાજુએ પત્થરના મોટા બે હાથીયોને છોડીને બીજું કંઈ ઉલ્લેખ યોગ્ય નથી. એક હાથી ઉપર ચિત્તોડના સુપ્રસિદ્ધ રાજા જયમલની મૂર્તિ છે અને બીજા ઉપર તેના ભાઈ પતાની મૂર્તિ છે. આ બે સાહસી વીરોએ અને તેઓની વધારે સાહસી માતાએ સુવિખ્યાત અકબરને અટકાવીને અવિનશ્વર કીર્તિ ઉત્પાદન કરી હતી. તેઓ અકબરે ઘેરી લીધેલ નગરની દ્રઢતાપૂર્વક રક્ષા કરવામાં અને છેવટે ઉદ્ધત આક્રમણ કરનારાઓથી પરાજય થવા કરતાં શત્રુ ઉપર આક્રમણ કરીને પ્રાણત્યાગ કરવો યુક્તિયુક્ત સમજ્યા હતા. આ પ્રમાણે અતિઆશ્ચર્યપૂર્વક જીવન

ત્યાગ કરવાથી તેમના શત્રુઓએ આ મૂર્તિઓ સ્થાપન કરીને તેઓને ચિરસ્મરણીય બનાવ્યા છે. આ બે મોટી હાથીની મૂર્તિઓ અને તેના ઉપર સ્થાપન કરેલ બે વીરોની મૂર્તિઓ અત્યંત મહિમાયુક્ત અને અવર્ણનીય સમ્માન અને ભીતિ ઉત્પાદન કરે છે.”

આ ઉપરથી ચોક્કસ થાય છે કે - અકબરે બે હાથિયો ઉપર બન્ને વીર પુરુષોની મૂર્તિઓ બેસાડી હતી. ખરેખર આમ કરીને અકબરે ‘રજ્જલ સાચે શૂરવો વૈરી કરે બરખાંન’ એ કહેવતને ચરિતાર્થ કરી બતાવી હતી. અકબરની ગુલાનુરાગિતાનું આ એક જ્વલંત ઉદાહરણ છે. જો કે, કેટલાંકોનું એમ માનવું છે કે - અકબરે ચિત્તોડની લડાઈમાં એટલી બધી ફૂરતા વાપરી હતી, કે જેનાથી લોકો તેને બીજો અલાઉદ્દીન ખૂની અને બીજો શિહાબુદ્દીન કહેતા હતા. આ કલંક દૂર કરવાને માટે અર્થાત્ લોકોને સંતોષ આપવાની ખાતર જયમલ અને પતાનાં પૂતળાં તેણે ઉભાં કર્યાં હતા પરંતુ અમારા મત પ્રમાણ તેમ ન હોઈ શકે. લોકોને સંતોષ પમાડવાના આ કર્ત્તા પણ બીજા ઘણાં સારા માર્ગો હતા, પણ તે ન લેતાં આ માર્ગ લીધો એ તેની ગુલાનુરાગિતાનેજ સૂચવે છે. કેટલાક વિદ્વાનો એમ પણ કહે છે કે- ઉપર્યુક્ત બાવલાં અકબરે ત્યારે ઉભાં કર્યાં હતાં કે જ્યારે તે મુસલમાન ધર્મને છોડીને હિંદુધર્મમાં દાખલ થયો હતો. આ કથનમાં પણ જોઈએ તેવું તથ્ય માલૂમ પડતું નથી. અસ્તુ.

અકબર, આવી રીતે જેનામાં જે કંઈ ગુણ દેખતો, તેના ઉપર તે ગુણથી અવશ્ય પ્રસન્ન થતો એટલું જ નહિ, પરંતુ તેને ઉત્તેજન પણ સારું આપતો. સુપ્રસિદ્ધ બીરબલ, એક વખત બિલકુલ દરિદ્ર મહેશદાસ નામનો બ્રાહ્મણ હતો, પરંતુ તે જ્યારે અકબરના દરબારમાં આવ્યો અને અકબરે તેનામાં ઘણાં પ્રકારના ગુણો દેખ્યા, ત્યારે તુર્તજ તેને ‘કવિરાય’ ની ઉપાધિથી વિભૂષિત કર્યો, એટલું જ નહિ, પરંતુ દિવસે દિવસે જેમ જેમ અકબરને તેના પાંડિત્યનો વિશેષ પરિચય થતો ગયો તેમ તેમ તેના ઉપર મહેરબાનીનો વરસાદ વરસાવા લાગ્યો. પરિણામે તેજ દરિદ્ર મહેશદાસ

પ્રાહ્લણ બે હજાર સેનાનો અધિપતિ રાજા બીરબલની ઉપાધિવાળો અને છેવટે નગરકોટના રાજ્યનો પણ માલિક થયો. મોટાઓની મહેરબાની શું કામ નથી કરી શકતી ?

આવીજ રીતે સુપ્રસિદ્ધ ગવૈયા તાનસેનના અને બીજા કેટલાએ લોકોના ગુણોથી પ્રસન્ન થઈ, સમ્રાટે તેઓને કુબેરમંડારીના નાતેદાર બનાવી દીધા હતા. આપણા નાયક-સમ્રાટમાં કેટલાં અકૃતજ્ઞ રાજાઓના જેવી ઉદારતા જોતી કે કોઈના ગુણોથી પ્રસન્ન થઈ તેનું ખરેખરું નાક કાપી સોનાનું નાક બનાવી આપવાની ઉદારતા કરે !

અકબર ઉદારતામાં એટલો બધો આગળ વધેલો હતો કે, ઘણો વખત કોઈ કરેલા હજારો અપરાધોને પણ ભૂલી જઈને તે ભયભીત થયેલા અપરાધીને આશ્વાસન આપતો. આનું પણ દ્રષ્ટાન્ત જોઈએ.

આપણે પહેલાં જોઈ ગયા છીએ કે-અકબરના એક વખતના માનીતા બૈરામખાને અકબરની વિરૂદ્ધમાં કેટલાંએ કાવતરાં કર્યા હતાં. ત્યાં સુધી કે અકબરનો કઢૂર વિરોધી થઈ અકબરનું રાજ્ય છીનવી લેવાના પણ તેણે પ્રયત્નો કર્યા હતા. આ પ્રયત્નોમાંજ જ્યારે બૈરામખાન કેદી થયો, અને તેણે જે વખતે અકબરની પાસે લાવવામાં આવ્યો તે વખતે અકબરની ઉદારતા ભાવ ભજવ્યા વિના રહી શકીજ નહિં. અકબરે પોતાના કેટલાક અધિકારીઓને સામા મોકલીને બૈરામખાનનું સમ્માન કર્યું એટલું જ નહિં, પરંતુ ‘હવે મારી સંસારયાત્રાની પૂર્ણાહુતિનો સમય નજીક આવ્યો છે.’ એવી ભયાવસ્થામાં થરથર કાંપતો બૈરામખાન જ્યારે અકબરના દ્રષ્ટિપથમાં આવ્યો, ત્યારે અકબરે સિંહાસનથી ઉભા થઈ બૈરામખાનનો હાથ પકડી, તેને પોતાના જમણા હાથ તરફ સિંહાસન ઉપર બેસાડ્યો. વાહ ! અકબર વાહ ! તારી ઉદારવૃત્તિને કોટિશઃ ધન્યવાદ છે !

પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા ઉંચી હદના મનુષ્યોમાં જેમ સારા સારા ગુણોનું દર્શન થાય છે, તેમ તેઓમાં કોઈ કોઈ એવાં અપલક્ષણો કિંવા દુર્ગુણો પણ

હોય છે, કે જેના લીધે તેઓ સર્વતોભાવથી લોકપ્રીય થઇ શકતા નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના કાર્યોમાં પણ તે દુર્ગુણોના લીધે પાછાજ પડે છે. અકબર જેવો શાન્ત હતો, તેવો ક્રોધી પણ હતો, જેવો તે ઉદાર હતો, તેવો લોભી પણ હતો, જેવો કાર્યદક્ષ હતો, તેવો પ્રમાદી પણ હતો, જેવો દયાળુ હતો તેવો ક્રૂર પણ હતો અને જેવો તે શાણો હતો, તેવો રમતીયાળ-ખેલાડી પણ હતો. કુદરતના નિયમોને કોઇ પહોંચી શકે તેમ છે ? એક મનુષ્યના ગુણોની જેટલી તારીફ કરવામાં આવે છે, તેના દુર્ગુણો તરફ તેટલી ધૃષ્ટા પણ બતાવવી પડે છે. પોતાની ગુણવાળી પ્રકૃતિને સર્વથા સંભાળી રાખનારા જગતમાં વીરલાજ પુરૂષો હોય છે. મનુષ્યોમાં જે દુર્ગુણો હોય છે અથવા જે દુર્ગુણો પડે છે, તેમાં કેટલાક સ્વભાવતઃ હોય છે, કેટલાક શોખથી પડે છે અને કેટલાક સંસર્ગથી પણ આવે છે. સમ્રાટમાં જે કંઈ દુર્ગુણો હતા, તે ભિન્ન ભિન્ન રીતે જ આવેલા હતા. સમ્રાટને જિંદગીના પ્રારંભથી જ કારણો પણ તેવાંજ મળ્યાં હતાં. આપણે પહેલાં જોઇ ગયા છીએ તેમ, તેની પાંચ વર્ષની ઉંમરમાં તેની શિક્ષાનાં પ્રબંધ માટે જે શિક્ષક રાખવામાં આવ્યો હતો, તે શિક્ષકે પ્રારંભથીજ અક્ષરજ્ઞાનને બદલે પક્ષિજ્ઞાન આપ્યું હતું, એટલે કે કબૂતરોને કેમ ઉડાડવાં, કેમ પકડવાં, - એ વિગેરે શીખવ્યું હતું. કહેવાય છે કે, અકબરે પોતાની તે બાલ્યાવસ્થામાં ૨૦૦૦૦ કબૂતરોને દસવર્ગ પાળીને રાખ્યા હતા. આ પ્રમાણે અકબરના મગજમાં બાલ્યાવસ્થાથીજ રમતના સંસ્કારો પડ્યા હતા. જેમ જેમ તે મોટી ઉંમરનો થતો ગયો, તેમ તેમ તેનામાં બીજાં કેટલાંક નહિં ઇચ્છવા યોગ્ય વ્યસનો પણ પડવા લાગ્યાં હતાં. સૌથી પ્રથમ તો તેનામાં દારૂનું વ્યસન અસાધારણ હતું. દારૂના વ્યસનથી ઘણી વખત પોતાનાં ચોક્કસ કામોને પણ ભૂલી જતો અને દારૂનો નશો ઉતરી જતો ત્યારે તે, તે કામોને બહુ કઠિનતાથી સ્મરણાં લાવતો. આ વ્યસનના લીધે કોઇ વખત તેનાથી એવો અવિવેક પણ થઇ જતો કે - ગમે તેવા ઊંચી હદના માણસને તેણે મળવા બોલાવ્યો હોય, પણ જો તેજ ટાઇમમાં તેને

દાડ પીવાનું મન થઈ આવતું, તો તે, તેને મળતો પણ નહિ. આ એકલા દાડથીજ તેણે સંતોષ જોતો થયો. અફીણ અને પોસ્તા પીવાનું પણ તેને જબરું વ્યસન હતું. ઘણી વખત ધર્મચર્યાના પ્રસંગમાં પણ તે બેઠો બેઠો ઊંઘ્યા કરતો, એનું કારણ તેનું વ્યસનજ હતું. અકબરમાં બહુ ખરાબ આદત એક એ હતી કે - મનુષ્યોને આપસમાં લડાવી તમાશો જોવાની મજાહને તે પૂરી કરતો. પોતાની મજાહની ખાતર મનુષ્ય મનુષ્યને પશુઓની માફક લડાવવાં, એ એક રાજાને માટે નહિ ઇચ્છવા યોગ્યજ ગણી શકાય. આ સિવાય, ઘણા ખરા રાજાઓ જે મોટા વ્યસનથી દૂષિત ગણાય છે, અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો-રાજાઓને તેમના જાતીય જીવનમાં જે વ્યસન કલંકરૂપ ગણવામાં આવે છે, તે શિકારના વ્યસનથી પણ આપણો સમ્રાટ બચ્યો જોતો. શિકારનું વ્યસન તેને જબરદસ્ત હતું. ચિત્તાઓ દ્વારા હરિણનો શિકાર કરવાનો શોખ પૂરો કરવામાં તે બહુ આનંદ માનતો. અકબર વખતોવખત શિકારને માટે બહાર નીકળતો. આ શિકારનો શોખ પૂરો કરવામાં સમ્રાટે લાખો બલ્કે કરોડો પ્રાણિયોના પ્રાણ લીધા હશે.

એક તરફ રાજાઓની ઉદારતાનું આપણે નિરીક્ષણ કરીએ છીએ અને બીજી તરફ રાજાઓની આવી શિકારી પ્રવૃત્તિ જોઈએ છીએ ત્યારે ખરેખર નવાઈ ઉપજ્યા વિના રહેતી નથી.

ધારો કે - બે રાજાઓને આપસમાં વર્ષો સુધી યુદ્ધ થયું હોય, લાખો મનુષ્યો અને કરોડો રૂપિયાની તે યુદ્ધમાં આહુતિ અપાઈ હોય અને તેમાં પણ એક રાજાના મનમાં એમજ થઈ આવ્યું હોય, કે - જે દુશ્મન મારી પાસે આવે, તેના ટુકડે ટુકડા કરી નાખું, આવી ક્રૂર ભાવના તેના મનમાં થઈ આવી હોય, પરંતુ જો તેજ દુશ્મન એક ઢાણભરને માટે મોમાં ઘાસ લઈને તે રાજાની પાસે આવે, તો તે રાજા તેને મારશે ખરો ? નહિં, કદાપિ નહિ. તેને મારવાની ગમે તેવી ઇચ્છા હોય, છતાં આ મારી આગળ પશુ થઈને આવ્યો છે, એમ ધારીને તેને છોડીજ દેશે. આવી ઉદારતાવાળા

રાજાઓ, હંમેશા ઘાસ ખાઇનેજ પોતાનું જીવન ચલાવવાવાળાં, પોતાનું દુઃખ બીજાને નહિ કહી શકનારાં અને હંમેશા પૂઠ બતાવનારાં નિર્દોષ પ્રાણીઓનો વધ કરવામાં અને શિકાર કરવામાં લગાડે વિચાર ન રાખે, એ કેવો નવાઇ જેવો વિષય ? રાજાઓની આ રાજાઇ તે કેવી ? રાજાઓનું આ વીરત્વ તે કેવું ? જે તરવાર કે બંદૂકનો ઉપયોગ રાજાઓએ પોતાની સમસ્ત પ્રજાની (પછી તે મનુષ્ય હો કે પશુ પક્ષી હો) રક્ષા કરવાને માટે કરવાનો છે, તેજ તરવાર કે બંદૂકનો ઉપયોગ પોતાની પ્રજાનો અંત લાવવામાં કરનારા રાજાઓ શું પોતાનાં તે હથિયારોને લજાવતા નથી ? દુશ્મનોને લલકારીને સામે થવાનું ખોઇ બેઠા પછી નિર્દોષ અને ઘાસ ખાઇને જીવન વ્યતીત કરનારાં જાનવરો ઉપર વીરત્વને અજમાવનારા વીરો પોતાનાં વીરત્વને શું લજાવતા નથી ? આપણા પુસ્તકના એક નાયક-અકબરે તો ખરેખર શિકારની હદજ વાળી હતી. આ પ્રસંગે તેણે વખતો વખત કરેલા અનેક શિકારોનું વર્ણન ન કરતાં માત્ર તેમાંના એકજ દાખલાનો અહિં ઉલ્લેખ કરીશું.

ઇ.સં. ૧૫૬૬ની સાલમાં અકબરનો ભાઇ મુહમ્મદ હકીમ અફઘાનીસ્તાનમાંથી પંજાબ ઉપર ચઢી આવ્યો હતો. તેને પાછો હઠાવવા માટે અકબર તેની સ્થામે ચઢ્યો હતો. અકબરના ચઢી આવવાથી તેનો ભાઇ ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો હતો એટલે અકબરને લડાઇ કરવાનો વિશેષ પ્રસંગ મળી આવ્યો નહિં. પરન્તુ અકબરે તે વખતે લાહોરની પાસેના એક જંગલમાં પચાસ હજાર માણસોને દસ માઇલના ઘેરાવામાં એક મહીના સુધી જંગલનાં જાનવરોને એકઠાં કરવામાં રોક્યા હતા. એ પ્રમાણે તમામ જાનવરો દસ માઇલના ઘેરાવામાં એકઠાં થયા પછી તલવાર, ભાલા, બંદૂક, બાણ અને જાળ વિગેરેથી તે પ્રાણીઓનો પાંચ દિવસ સુધી ક્રૂરતાપૂર્વક સંહાર કર્યો હતો. આ શિકારને ‘કમર્ધ’ નામના શિકારથી ઓળખવામાં આવે છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે- આવો શિકાર પહેલાં કદિ થયો ન્હોતો, અને હજુ સૂઘી જાણવામાં પણ આવ્યો નથી. દસ

~~અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી~~

માઇલના ઘેરાવામાં એકઠાં થયેલાં કરોડો પ્રાણિયોનો પાંચ દિવસ સુધી ઘાણ કાઢનારનાં હૃદયો તે વખતે કેવાં ફૂર થયાં હશે, એનું કોઈ અનુમાન કરી શકે તેમ છે ? અકબરની ફૂરતા આ ઉપરથી સહજ જોઈ શકાય છે અને એટલા માટે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે કે - અકબર જેવો દયાળુ હતો, તેવો ફૂર પણ હતો.

ઘણે ભાગે રાજાઓમાં ક્ષણમાં રૂષ્ટ અને ક્ષણમાં તુષ્ટ થવાની આદત વધુ જોવામાં આવે છે. પ્રસન્ન થતાંએ વાર નહિં અને રૂષ્ટ થતાંએ વાર નહિં. અકબર પણ લગભગ તેવીજ પ્રકૃતિનો હતો. તેને રાજી થતાંએ વાર જોતી લાગતી અને નારાજ થતાં પણ વાર જોતી લાગતી. જે વખત તે કોઈના ઉપર નારાજ થતો, તેવખત તે તેનું શું કરશે ? એ કોઈથી પણ કળી શકાતું નહિં. ગુજ્જેગારને શિક્ષા કરવામાં તેણે કંઈ નિયમ જોતો રાખ્યો. મનમાં આવે તે શિક્ષા. એક વખત એક માણસે કોઈના જોડા ચોર્યા, એવી ફરિયાદ અકબર પાસે આવી કે અકબરે તેના બે પગ કાપી નાખવાનો હુકમ કર્યો. અકબરના સ્વભામાં કોઈની માત્રા વધુ હોવાને લીધેજ, તે કોઈ કોઈ વખત વ્યાય કે અવ્યાય જોયા સિવાય સ્થાને આવેલા ગુજ્જેગારને હાથીના પગ નીચે કચડવાની, ખીલા જડીને મારવાની, ગળું કાપવાની અને ફાંસીની પણ શિક્ષા દઈ દેતો. અંગછેદન અને સપ્તાઘથી ફટકા મારવાના હુકમો તો અકબરના મુખથી વાતની વાતમાં નીકળતા. અકબર પોતેજ શા માટે ? અકબરે જુદા જુદા પ્રાન્તોમાં રાખેલા સૂબાઓ પણ સૂળીએ ચઢાવવાની, હાથીના પગ નીચે કચડવાની, ફાંસીની, જમણો હાથ કાપી નાખવાની અને ચાબુકો મારવાની ઇત્યાદી સજાઓ કરતા હતા.

અકબર જે જે દેશો ઉપર ચડાઈઓ કરતો અથવા જેની જેની સાથે તે લડતો તેમાં તેને જ્યાં સુધી પોતાની જીતનું પરિણામ દ્રષ્ટિમાં ન આવતું, ત્યાં સુધી તે નિર્દયતાપૂર્વકજ કતલ ચલાવતો. આવી નિર્દયતાનાં અકબરના જીવનમાંથી અનેક પ્રમાણો મળી આવે છે. ઇ.સ. ૧૫૬૪માં

ગોંડવાણાની ન્યાયશાલિની રાણી દુર્ગાવતીની સાથે એવીજ નિર્દયતાપૂર્વક લડાઈ કરી હતી. વળી રાણા ઉદયસિંહના વખતમાં ઇ.સ. ૧૫૬૭ના ઓક્ટોબર માસમાં અકબરે ચિત્તોડ ઉપર ચઢાઈ કરી, જે દસ માહલનો ઘેરો ઘાલ્યો હતો, તે પણ તેવીજ લડાઈ હતી. કહેવાય છે કે આ ચિત્તોડનો કિલ્લો ૪૦૦ ફીટ ઉંચો હતો. અકબરે તે લડાઈમાં એટલી બધી નિર્દયતા-ફૂરતા વાપરી હતી કે, જેનું સ્મરણ કરતાં આજ પણ કંપારી છૂટ્યા વિના રહેતી નથી. ‘હાર્યો જુગારી બમણું રમે’ તેની માફક અકબરને આ લડાઈમાં જ્યારે અસફલતાનાં ચિહ્નો જણાયાં, ત્યારે પોતાની સમસ્ત ફોજને એવોજ હુકમ કર્યો હતો કે- ‘ચિત્તોડના એક ફૂતરાને પણ દેખો, તો કતલ કર્યા વિના ન મૂકો.’ ચિત્તોડની ચાલીસ હજાર મનષ્યોની ખેડૂત વર્ગની-ગરીબ નિર્દોષ વસ્તી ઉપર તેણે એવી તો અસાધારણ ફૂરતાવાળી કતલ ચલાવી હતી કે ગ્રીશ હજાર માણસોને તો સપાટાબંધ કાપી નાખ્યા હતા. પાછળથી તેનો ક્રોધાગ્નિ એટલો બધો ભપકી ઉઠ્યો હતો કે- તેની શરણે આવનાર મ્હોટા મ્હોટા ધનિકોને પણ ચમરાવના અતિથિ બનાવી દીધા હતા. અરે, ત્યાં સુધી કે નિર્દોષ બાળાઓ અને સ્ત્રીઓને પણ અગ્નિમાં હોમી હોમીને તેણીઓના પ્રાણ લીધા હતા. આવા ઉગ્ર પાપને લીધેજ અત્યારે પણ ‘તું આમ કરે, તો તારા ઉપર ચિત્તોડની લડાઈનું પાપ’ એવી કહેવત બોલવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે- ચિત્તોડના રાજપૂતો આ લડાઈમાં ખપી ગયા હતા, તેનો અંદાજ કાઢવાને તેઓની જનોઈયો તોળવામાં આવી હતી. જેનું વજન ૭૪૥ મણ થયું હતું. અત્યારે વણિકો પત્ર લખવાની શરૂઆતમાં ૭૪૥ નો જે અંક લખે છે, તેનું કારણ પણ કેટલાકો તેજ કહે છે. પણ આ વાત ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ માન્ય થઈ શકે તેમ નથી, કારણ કે- ચિત્તોડની લડાઈ પહેલાં પણ ૭૪૥ અંક લખવાનો રિવાજ પ્રચલિત હતો, એવું અનેક પ્રમાણોથી પ્રસિદ્ધ થાય છે.

અકબરને અજમેરના ખ્વાજા મુંઘનુદ્દીન ચિશ્તી ઉપર બહુ શ્રદ્ધા હતી અને તેથીજ તેણે ચિત્તોડની ચઢાઈ વખતે તેવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે-

‘જો આ લડાઈમાં હું ફતેહ મેળવીશ, તો ખ્વાજા મુઘનુદ્દીનની યાત્રા પગે ચાલીને કરીશ.’ લડાઈમાં ફતેહ મેળવ્યા પછી કરેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે યાત્રા માટે તે રત્નમી ફેબ્રુઆરીએ પગે ચાલી રવાના થયો હતો. ઉનાળાની શ્રદ્ધ હતી, કેટલીક સ્ત્રીઓ અને બીજા માણસો પણ તેની સાથે પગેજ ચાલતાં હતાં. આ વખતે માંડલ, કે જે ચિત્તોડથી ૪૦ માઇલ દૂર થાય છે, ત્યાં આવતાં અજમેરથી રવાના થયેલા કેટલાક ફકીરો તેમને સ્હામા મળ્યા. તે ફકીરોએ કહ્યું કે- ‘ખ્વાજાએ સ્વપ્નમાં આવીને અમને કહ્યું છે કે બાદશાહે સવારીપૂર્વક આવવું.’ આથી બાદશાહ અહિંથી સવાર થયો અને છેવટના ભાગમાં તો બધાએ પગે ચાલી અજમેર ગયા.

આ પછી થોડાજ વખતમાં એટલે સં. ૧૫૬૮માં રાજપૂત રાજાઓના હાથમાંથી રણથંભોર અને કલિંજર પણ તેણે કબજે કર્યા. તદનન્તર સં. ૧૫૭૨-૭૩ માં તેણે ગુજરાત દેશનો લગભગ મોટો ભાગ કબજે કર્યો. આ વખતે ગુજરાતનો સુલતાન મુજફ્ફરશાહ હતો. તેણે વગર પ્રયાસે શરણે આવીને પોતાનું રાજ્ય અકબરને સ્વાધીન કર્યું હતું. જ્યારે સુરત, ભરૂચ, વડોદરા અને ચાંપાનેર વિગેરે લેવામાં જો કે તેને કંઈક મુસીબતો ઉઠાવવી પડી હતી, પન્તુ અન્તતોગત્વા તો તેને લેવામાં તે સફળ જ નીવડ્યો હતો. કહેવાય છે કે -ગુજરાતની લડાઈમાં એક વખત સરનાલ (હાસરાથી પૂર્વમાં પાંચ માઇલ છે, તે) પાસે અકબરનો જીવ જોખમમાં આવી પડ્યો હતો, પરન્તુ જયપુરના રાજા ભગવાનદાસ અને માનસિંહે જબરદસ્ત પરાક્રમ કરીને અકબરને બચાવ્યો હતો.

ઈ.સ. ૧૫૭૫ માં બંગાળા, બિહાર અને ઓરીસા એ ત્રણે પ્રાંતો તેણે તેવીજ વીરતા અને કૂરતાપૂર્વક કબજે કર્યા હતા. આ પછી ત્રણ ચાર વર્ષ કંઈક શાન્તિમાં ગયા.

અકબરમાં કંઈક લોભવૃત્તિ વિશેષ હતી તેના લીધે તે ખર્ચ પણ કમ રાખતો. તે પોતે એક એવો જબરજસ્ત સમ્રાટ હોવા છતાં કાયમને માટે લશ્કર માત્ર ૨૫૦૦૦ મનુષ્યોનું જ રાખતો. પણ તેની હાથ નીચેના જે

રાજાઓ હતા, તેમની સાથે એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો, કે - તેમણે અમુક અમુક ખંડણી આપવી અને જરૂર પડે લશ્કર પુરું પાડવું. જ્યારે સમ્રાટે ઇ.સ. ૧૫૮૧માં કાબુલ ઉપર ચઢાઈ કરી હતી, ત્યારે તેની પાસે ૪૫૦૦૦ ઘોડેસ્વારોનું લશ્કર હતું અને ૫૦૦૦ હાથી હતા.

જૈન કવિ શ્રદ્ધભદ્રાસે, ‘હીરવિજયસૂરિરાસ’ માં અકબરની શ્રદ્ધિ આ પ્રમાણે બતાવી છે :-

સોલ હજાર હાથી, નવલાખ ઘોડા, વીસહજાર રથ, અઢારલાખ પાયદલ (જેમના હાથમાં ભાલા અને ગુરજ હથિયાર રહેતાં), આ પ્રમાણેની સેના ઉપરાન્ત ચૌદહજાર હરિણ, બારહજાર ચિત્તા, પાંચસો વાઘ, સત્તરહજાર શકરા અને બાવીસહજાર બાજ વિગેરે જાનવરો હતાં. સાતહજાર ગાનારા અને અગીયારહજાર ગાનારીયો હતી. તે સિવાય અકબરના દરબારમાં પાંચસો પંડિતો, પાંચસો મ્હોટા પ્રધાનો, વીસહજાર કારકુનો અને દસહજાર ઉંમરાવો હતા. ઉંમરાવોમાં- આજમખાન, ખાંખાના, ટોડરમલ્લ, શેખઅબ્બુલફઝલ, બીરબલ, ઇતમાદખાન, કુતુબુગદ્દીન, શિહાબખાન, ખાનસાહેબ, તલાખાન, ખાનેકિલાન, હાસિમખાન, કાસિખાન, નૌરંગખાન, ગુજ્જરખાન, પરવેજખાન, દૌલતખાન, નિજામુદ્દીન અહમદ અને શાહશમસુદ્દીન વિગેરે મુખ્ય હતા. અતગબેગ અને કલ્યાણરાય એ બે ખાસ અકબરની પાસેજ રહેનારા હજૂરિયા હતા. વળી અકબરને ત્યાં સોલહજાર સુખાસન, પંદરહજાર પાલખિયો, આઠહજાર નગારા, પાંચહજાર મદનભેર, સાતહજાર ધ્વજાઓ, પાંચસો બિરૂદ બોલવાવાળા, ત્રણસો વૈદ્યો, ત્રણસો મધને બનાવનારા અને સોલસો સુથાર હતા. તે સિવાય છયાસી મનુષ્યો સમ્રાટને આભૂષણ પહેરાવવાળા, છયાસી મરદન કરાવવાવાળા, ત્રણસો પંડિતો શાસ્ત્ર વાંચનારા અને ત્રણસો વાજુંત્રો હતાં.

આ ઉપરાન્ત તે કવિ એમ પણ લખે છે કે - “અકબરની તહેનાતમાં ક્ષત્રિયો, રજપૂતો, મુગલો, હબશીયો, રોમી, રોહેલા, અંગ્રેજ અને ફિરંગીયો

પણ રહેતા હતા. ભોધ વિગેરે પણ તેના દબરબારમાં ઘણા હતા. પાંચ હજાર પાડા, વીસહજાર કૂતરા અને વીસહજાર વાઘરી પણ રહેતા હતા. અકબરે એક એક કોસને આંતરે એક એક હજીરો બનાવ્યો હતો એવા એકસો ચૌદ હજીરા તેણે કરાવ્યા હતા અને તે દરેક હજીરા ઉપર પાંચસો પાંચ સીંગડાં ગોઠવ્યા હતાં. વળી અકબરે દસ દસ ગાઉને આંતરે એક એક ધર્મશાળા અને એક એક કૂવો કરાવ્યો હતો, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે તે ઠેકાણે લોકોના આરામને માટે સુંદર વૃક્ષો પણ રોપાવ્યાં હતાં. અકબરે એક વખત એક એક હરિણનું ચામડું, બળે સીંગડાં અને એક એક સોનામહોર એટલી વસ્તુઓનું શેખોનાં છત્રીસ હજાર ઘરોમાં વહેણું કર્યું હતું.”

આ સિવાય એક બીજા જૈન કવિ. પં. દયાકુશલે અકબરની વિદ્યમાનતામાં જ - એટલે અકબરના દેહોત્સર્ગ પહેલાં બાર વર્ષે ‘લાભોદયરાસ’ બનાવ્યો છે, તેમાં અકબરના વર્ણનમાં લખ્યું છે કે-

“અકબર બહુ હઠી હતો. અકબરનું નામ સાંભળતાંજ લોકો ધ્રુજી જતા. ચિત્તોડ, કુંભલમેર, અજમેર, સમાણું, જોધપુર, જેસલમેર, જૂનાગઢ, સૂરત, ભરૂચ, માંડવગઢ, રણથંભોર, સ્થાલકોટ અને રોહિતાસ વિગેરેના કિલ્લા લીધા હતા. વળી ગોડ વિગેરે ઘણા દેશો પણ સ્વાધીન કર્યા હતા. મોટા મોટા રાજા-રાણાઓ તેની સેવા કરતા. રોમી, ફિરંગી, હિંદુ, મુલ્લા, કાજી, પઠાણ અને એવું બીજું કોઈ જોતું કે-જે તેની આજ્ઞા લોપી શકે ?”

અકબરની સેનાના સંબંધમાં અબ્બુલફઝલ કહે છે કે- “સમ્રાટ પાસે ૪૪ લાખ સૈનિકો હતા. તેમાંનો મોટો ભાગ જાગીરદારો તરફથીજ સમ્રાટને મળ્યો હતો.”

ફિઝ કહે છે કે- “એમ કહેવામાં આવે છે કે - અકબરની પાસે ૧૦૦૦ હાથી, ૩૦૦૦૦ ઘોડા, ૧૪૦૦ પાળેલાં હરિણ, ૮૦૦ રાખેલી સ્ત્રીઓ અને તે સિવાય ચિત્તા, વાઘ, પાડા અને મુરઘાં વિગેરે ઘણાં હતાં.”

અકબરના સૈન્ય વિગેરેના સંબંધમાં ઉપર પ્રમાણે જુદા જુદા મતો જોવાય છે તેથી અકબર પાસે ચોક્કસ કેટલું સૈન્ય હતું, એના નિર્ણય કરવો અસંભવિત નહિં, તો કઠિન અવશ્ય છે. તો પણ એટલું અનુમાન જરૂર થઈ શકે છે કે - જુદા જુદા લેખકોએ જુદી જુદી દ્રષ્ટિઓથી તે વર્ણન કરેલું હોવું જોઈએ. અસ્તુ, આ વાતને બાજુ ઉપર મૂકીએ તો પણ, પ્રસ્તુતમાં એમ તો અવશ્ય કહેવું પડશે કે - અકબર પ્રકૃતિનો અવશ્ય લોભી હતો અને તેનુંજ એ પરિણામ હતું કે- અકબર મર્યો ત્યારે તેના એક આગરાનાજ ખજાનામાંથી બે કરોડ પૌંડની કિંમતના તો એકલા સિક્કાજ નીકળ્યા હતા અને બીજી છ તીજોરીઓમાં પણ તેટલાજ ભરી રાખ્યા હતા. અત્યારની સ્થિતિએ જોતાં તો મિલ્કત વીસ કરોડ પૌંડની કહી શકાય, એમ વિન્સેન્ટ સ્મીથનું કહેવું થાય છે.

અકબરનું અંતઃપુર (જનાનખાનું) એક મોટા શહેર જેવુંજ હતું. તેના અંતઃપુરમાં ૫૦૦૦ સ્ત્રીઓ હતી દરેકને રહેવાને માટે જુદાં જુદાં મકાનો હતાં. તે સ્ત્રીઓમાં અમુક અમુક સ્ત્રીઓના ભાગ પાડી તે દરેક ભાગ ઉપર એક એક સ્ત્રી દરોગા તરીકે રાખી હતી અને ખર્ચનો હિસાબ લખવા માટે ક્લાર્કો રાખવામાં આવ્યા હતા.

અકબરે ફતેપુર-સીકરીમાં એક એવો મહેલ બનાવ્યો હતો કે- જેની આખી ઇમારત માત્ર એકજ થાંભલા ઉપર ઉભી કરવામાં આવી હતી. આ મહેલને ‘એક થંભિયા મહેલ’ ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. કવિ દેવવિમલગણિ પણ પોતાના હીરસૌભાગ્ય નામક કાવ્યના ૧૦મા સર્ગના ૭૫માં શ્લોકમાં આ એક થંભિયા મહેલનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. [અર્થાત્ જેમ કે એક નાળની ઉપર રહેલું કમળ શોભે છે, તેવી રીતે એકજ થાંભલા ઉપર રહેલું અકબરનું ઘર શોભે છે.]

હવે માત્ર અકબર સંબંધી એકજ બાબતનો ઉલ્લેખ કરી અકબરના આ પરિચયને થોભાવીશું. આજ પ્રકરણમાં એક સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે તેમ, અકબરના હૃદયમાં કંઈક ધર્મના સંસ્કારની માત્રા અવશ્ય

હતી. તેની ઇચ્છા એમ રહ્યા કરતી હતી કે- ‘જેને માટે લોકોમાં આટલું બધું આંદોલન ચાલે છે, તે ધર્મ શી વસ્તુ છે ? અને તેનું વાસ્તવિક તત્ત્વ શું છે ? તે જાણવું.’ આવી ઇચ્છા થયા પૂર્વે પણ-બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આની તપાસને માટે ચત્ત કરવા પૂર્વે પણ તેને મુસલમાન ધર્મ પ્રત્યે તો ખરેખર અરૂચિજ થઇ ગઇ હતી. એની સાથેજ સાથે તેની એ પણ ઇચ્છા હતી કે, ભારતવર્ષમાં હિંદુ અને મુસલમાનોની એકતા કરવી. આ ઇચ્છાથી તેણે ઇ.સ. ૧૫૭૯માં ‘ઇશ્વરનો ધર્મ’ (દીન-ઇ-ઇલાહી) નામના એક નવા ધર્મની સ્થાપના કરી હતી. એટલું જ નહિં પરંતુ આ નવા ધર્મમાં ઘણા હિંદુ મુસલમાનને મેળવવાં પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો હતો અને તેમાં તે કેટલેક અંશે સફળ પણ નીવડ્યો હતો.

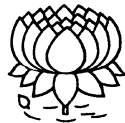
કેટલાકોનો મત છે કે - અકબર માનાભિલાષી બહુ હતો. ત્યાં સુધી કે, પોતાને ‘ઇશ્વરના અંશ’ તરીકે તે ઓળખાવતો, અને તેજ ઇચ્છાથી તેણે આ નવા ધર્મની સ્થાપના કરી હતી. લોકોને કંઇને કંઇ ચમત્કાર બતાવવાનું તેને વધારે પ્રિય હતું. રોગીનો રોગ મટાડવા માટે પોતાના પગનું ઘોએલું પાણી તે આપતો. ઘીરે ઘીરે તેના ચમત્કાર માટે તેની દુકાન ખૂબ જામી ગઇ હતી અને તેને ઘણી સ્ત્રીઓ છોકરાં થવા માટે તેની બાધા પણ રાખતી. તેમાં જેણીની ઇચ્છા પૂર્ણ થતી, તે બાધા પૂરી કરવા આવતી. જ્યારે બાદસાહ પણ, તેણીઓ જે જે વસ્તુ લાવતી, તે તે વસ્તુઓનો આનંદથી સ્વીકાર કરતો.

બાદશાહના ઉપર્યુક્ત વર્તનથી અને નવા ધર્મની સ્થાપનાથી ઘણા મુસલમાનો તેનો વિરોધ કરવા લાગ્યા હતા. પરિણામે અકબર પણ ઇ.સ. ૧૫૮૨ માં ખુલ્લી રીતે મુસલમાન ધર્મથી બિલકુલ વિરુદ્ધ પડ્યો હતો. આ પ્રમાણે વિરુદ્ધ પડવા પહેલા પણ તેણે મુસલમાન અને હિંદુ બન્ને તરફ સમદ્રષ્ટિથી વર્તાય, એવાજ રાજકીય સિદ્ધાન્તો ચલાવવાના પ્રયત્નો શરૂ કર્યા હતા. આ શરૂઆત તેણે તે વખતે કરી હતી કે જ્યારે તે પક્કો અંધશ્રદ્ધાળુ મુસલમાન જણાતો હતો અને પાછળથી જો કે તેના વિચારોમાં

ઘણા ફેરફારો થયા હતા અને લગભગ તે હિંદુ જેવોજ જણાતો હતો. તો પણ તે કયા ધર્મ ઉપર પક્કો આસ્થાવાળો છે, એવો નિર્ણય કોઈથી થઈ શકતો નહોતો અને તેના વિચારો જાણવાને પણ કોઈ સમર્થ થઈ શકતું નહિ. આને માટે અકબરના વખતનોજ એક ક્રિશ્ચીયન પાદરી, જેનું નામ બાર્ટોલી છે, તે લખે છે -

અર્થાત્- તેના આંતરિક વિચારો બરાબર સમજવાની, અથવા કયા ધર્મ કે કયા પંથ પ્રમાણે તે વર્તતો હતો, તે જાણવાની તક કોઈ દિવસ કોઈને આપતો નહિ, અને તેના દરેક કામમાં ખાસ રીત એ હતી કે- તે દેખીતી રીતે તો ભેદ અને પ્રપંચથી દૂર રહેતો. તેમ જેટલો ધારી શકાય તેટલો પ્રામાણિક અને નિખાલસ રહેતો પણ વસ્તુતઃ તે એવોજ ઉંડો અને સ્વતંત્ર હતો. હરેક વાત તથા કાર્યમાં પરસ્પર વિરોધી શબ્દ એવા તો મરડી મચરડીને બોલતો અને ઘણી વખત એવું વિરૂદ્ધ વર્તન કરતો કે - ઘણી તપાસ કરવા છતાં પણ કોઈને તેના વિચારો જાણી લેવાની ચાવી મળતી નહોતી.

આ ઉપરથી સમજાય છે કે - અકબરની સ્થિતિ ધર્મના વિષયમાં તો ખરેખર ડામાડોલજ હોવી જોઈએ, અથવા તો તેની સ્થિતિ કોઈ જાણી શક્યું નહોતું. અસ્તુ. અકબરની હવે પછીની જિંદગીનો પરામર્શ આગળ ઉપર કરવાનું મુલતવી રાખી, અત્યારે તો અકબરના આટલાજ પરિચયથી આપણે સંતોષ માનીશું.

આમંત્રણ

અકબરે ઇ.સ. ૧૫૭૯માં ‘દિન-ઇ-ઇલાહી’ નામના એક સ્વતંત્ર ધર્મની સ્થાપના કરી હતી. આ પ્રમાણે સ્વતંત્ર ધર્મની સ્થાપના કરવા પહેલાં તેણે ઇ.સ. ૧૫૭૫માં એક ઇબાદત ખાનાની સ્થાપના કરી હતી, કે જેને આપણે ધર્મસભા તરીકે ઓળખીશું. આ સભામાં તેણે સૌથી પહેલાં તો કેવળ મુસલમાની ધર્મના જુદા જુદા ફિરકાઓના વિદ્વાન મોલવિયોનેજ દાખલ કર્યા હતા. તેઓ હંમેશા આપસમાં વાદાનુવાદ કરતા અને અકબર તે બધું બરાબર સાંભળતો. ખાસ કરીને શુક્રવારના દિવસે તો અકબર આ સભામાં ઘણો વખત વ્યતીત કરતો. લગભગ ત્રણ વર્ષ સુધી તો આ પ્રમાણે એકલા મુસલમાનોજ ધર્મચર્ચા કરતા રહ્યા પરંતુ તેનું પરિણામ સારૂ આવ્યું નહિં. જે મુસલમાનો અકબરની સમક્ષ વાદવિવાદ કરતા હતા તેઓમાં ધીરે ધીરે પક્ષો બંધાઇ ગયા અને તે બન્ને પક્ષવાળાઓ એક બીજાને ખોટા ઠરાવવાનાજ પ્રયત્નો કરતા. આ બન્ને પક્ષો પૈકી એકનો આગેવાન ‘મુખદ્દુમુલુક્ક’ હતો, બીજા પક્ષનો આગેવાન ‘અબ્દુલ્લેનબી’ હતો, કે જેને ‘સદરેસદૂર’ ની પદવી હતી. આ બન્ને પક્ષોમાં ધીરે ધીરે

એવી ચક્રમક ઝરવા લાગી કે- જેને લીધે અકબરને ‘વાદે વાદે જાયતે તત્ત્વબોધ:’ ના બદલે તેથી વિરૂદ્ધ ફળ જણાવા લાગ્યું. છેવટે ઝગડો વધી પડતાં અકબરની તે બન્ને પક્ષો ઉપર સર્વથા અરૂચિ થઈ ગઈ. અકબરના દરબારમાં રહેનારો કઢ્ઢર મુસલમાન બદાઉની, આ ધર્મસભામાં બેસનારા મુસલમાનોમાં ઉભી થયેલી તકરાર સંબંધી લખે છે :-

“ઘબાદતખાનામાં બાદશાહ વિદ્વાનો અને શેખોની સોબતમાં ઘણો વખત ગુજારતો, અને ખાસ કરીને શુક્રવારની રાત્રિ, કે જે વખતે તે આખી રાત જાગતો બેસી રહેતો, તે વખતે ગમે તો મુખ્ય તત્ત્વના અથવા તો અવાન્તર વિષયના સવાલોની ચર્ચા કરવામાં નિરંતર ગુંથાયેલો રહેતો. આ વખતે તે વિદ્વાનો અને શેખો પરસ્પરની વિરૂદ્ધોક્તિ અને સામે થવાની રણભૂમિ પર જીભની તલવારો ખેંચતા અને તે તે પક્ષવાળાઓની રસાકસી એટલે દરજ્જે પહોંચતી, કે તેઓ એક બીજાને મૂર્ખ અને પાખંડી કહેતા.”

મુસલમાનોની આવી તકરારોને પરિણામેજ બાદશાહે તે મુસલમાન ધર્મગુરૂઓ (ઉલમાઓ) પાસે એક કરારનામું કરાવી લીધું હતું જેમાં એવું લખવામાં આવ્યું હતું કે- “જ્યારે જ્યારે મતભેદ થાય, ત્યારે ત્યારે નીકાલ કરવાનો અને કુરાનનાં વચનોને અનુસરીને ધર્મમાં નવીન ફેરફાર કરવાનો અધિકાર બાદશાહને છે.” આ કરારનામું શેખમુબારકે લખ્યું હતું અને તેના ઉપર તે ઉલમાઓએ (મુસલમાન આગેવાનોએ) સહીઓ કરી હતી. (સ. ૧૫૭૯) આ પછી પણ બાદશાહે ઉલમાઓના ઉપર્યુક્ત વડા અને સરન્ધ્યાયાદીશ બન્નેને નોકરીમાંથી દૂર કર્યા હતા.

કહેવાય છે કે-મુસલમાન ધર્મ ઉપરથી જ્યારે તેની શ્રદ્ધા ઉઠી ગઈ અને તેઓના ઉપર નારાજ થયો, ત્યારે બાદશાહ ખુલ્લું ખુલ્લા બોલવા લાગ્યો હતો કે- “મુહમ્મદ પેગંબરે દશ વર્ષની છોકરી અયેષા સાથે લગ્ન કર્યું હતું અને જૈનાબ તેના દત્તકપુત્રની સ્ત્રી હોવા છતાં, તેના છૂટાછેડા થયા બાદ મુહમ્મદ પેગંબરે પોતેજ તેની સાથે લગ્ન કર્યું હતું

આવા અનાચાર કરનારો મુહમ્મદ પરમેશ્વરનો દૂત હોઈ શકે નહિં.”

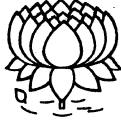
આ પ્રમાણે મુસલમાની ધર્મ પ્રત્યે અરૂચિ થયા પછી તેણે હિંદુ, જૈન, પારસી અને ક્રિશ્ચિયન ધર્મના વિદ્વાનોને બોલાવી પોતાની સભામાં બેસવાનું શરૂ કર્યું. એ પ્રમાણે જુદા જુદા ધર્મના વિદ્વાનપુરૂષોની સાથે તે બેસતો અને તેમાં થતી ધર્મચર્ચાને સાંભળતો. તેણે આ સભામાં દરેક ધર્મના વિદ્વાનોને પોતપોતાના અભિપ્રાયો પ્રગટ કરવાની છૂટ આપી અને તેથી દરેક વિદ્વાનો એવી શાન્તિ અને એવી ગંભીરતાપૂર્વક ધર્મચર્ચા કરવા લાગ્યા, કે અકબરને તેથી ઘણોજ આનંદ આવવા લાગ્યો. બીજી તરફ પેલા મુસલમાનો ઉપરથી તો તેનો ભાવજ ઉઠી ગયો, એટલુંજ નહિ પરંતુ પરિણામે તેણે મસ્જીદમાં જવાનું પણ છોડી દીધું અને કેવળ તે પોતાની ધર્મસભામાં બેસી, ધર્મચર્ચા સાંભળી તેમાંથી સારગ્રહણ કરવાનુંજ વધારે પસંદ કરવા લાગ્યો. અબ્બુફજલ કહે છે કે- “અકબર પોતાની આ ધર્મસભામાં એટલો બધો આનંદ લેવા લાગ્યો હતો કે ખરેખર અકબરે પોતાની કોર્ટને તત્ત્વ શોધકોનું ઘર બનાવી મૂક્યું હતું.”

શહેનશાહનો દરબાર, સાતે પ્રદેશો (પૃથ્વીના ભાગ) ના શોધકોનું અને દરેક ધર્મ તથા સંપ્રદાયના ડાહ્યા માણસોનું ઘર થઈ પડ્યું હતું.

અકબરની આ ધર્મસભામાં ડૉ. વિન્સેન્ટ સ્મીથના મત પ્રમાણે સૌથી પહેલાં ઇ.સ. ૧૫૭૮ માં પારસી વિદ્વાન જોડાયો હતો, કે જે નવસારીથી આવેલો દસ્તૂર મેહરજી રાણા હતો અને પારસીઓ જેને મોબેદ કહે છે. આ વિદ્વાન ઇ.સ. ૧૫૭૯ સુધી ત્યાં રહ્યો હતો. તે પછી ઇ.સ. ૧૫૮૦ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૮મી તારીખે ક્રિશ્ચિયન પાદરી ફ્રાંસિસ રીડોલ્ફો એક્વોવીવા, મોન્સિરાટ અને એનરીશેઝ ગોવાથી તેની પાસે આવ્યા હતા.

આ પ્રસંગે એ જણાવવું જરૂરનું થઈ પડશે કે, અકબરે પોતાની આ ધર્મસભાના મેમ્બરોને પાંચ વિભાગોમાં વિભક્ત કર્યા હતા. આ પાંચે વિભાગોમાં મળીને કુલ ૧૪૦ મેમ્બરો હતા. ‘આઇન-ઇ-અકબરી’ (અંગ્રેજી) ના બીજા ભાગના ૩૦મા આઇનની અંતમાં આ મેમ્બરોનું લિસ્ટ આપવામાં

આવ્યું છે. તેના ૫૩૭-૫૩૮ માં પેજમાં પહેલા વર્ગના ૨૧ મેમ્બરોનાં નામો છે. જેમાં સૌથી પહેલું નામ 'શેખ મુબારક' નું છે, કે જે અબ્બુલફઝ્ઝલનો પિતા થતો હતો અને સૌથી છેલ્લું નામ 'આદિત્ય' નામક કોઈ હિંદુનું છે. પહેલાં બાર નામો મુસલમાનોનાં છે અને તે પછીનાં ૮ નામો (સોલમુ છોડીને) હિંદુઓનાં માલૂમ પડે છે. જ્યારે સોલમું નામ 'હરિજીસૂર' આ પ્રમાણે છે. આ 'હરિજીસૂર' એજ આપણા આ પુસ્તકના નાયક છે, અને જેઓને આપણે 'હીરવિજયસૂરિ' ના નામથી ઓળખીએ છીએ.

પૂજ્ય આચાર્યશ્રીના પ્રકાશિત થયેલા પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તક		રૂા. પેસા
૧	જીવવિચાર (ત્રીજી આવૃત્તિ)	પ્રશ્નોત્તરી	૩૦-૦૦
૨	દંડક ★	પ્રશ્નોત્તરી	૪-૦૦
૩	નવતત્વ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	પ્રશ્નોત્તરી	૪૦-૦૦
૪	કર્મગ્રંથ-૧ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૬-૦૦
૫	કર્મગ્રંથ-૨ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૭-૦૦
૬	કર્મગ્રંથ-૩ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	પ્રશ્નોત્તરી	૩૬-૦૦
૭	કર્મગ્રંથ સત્તાપ્રકરણ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૧૦-૦૦
૮	ઉદય સ્વામિત્વ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૧૫-૦૦
૯	કર્મગ્રંથ-૪ ભાગ-૧ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૪૦-૦૦
૧૦	કર્મગ્રંથ-૪ ભાગ-૨ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૧૫-૦૦
૧૧	કર્મગ્રંથ-૫ ભાગ-૧ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૧૫-૦૦
૧૨	કર્મગ્રંથ-૫ ભાગ-૨ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૧૫-૦૦
૧૩	લઘુ સંગ્રહણી ★	પ્રશ્નોત્તરી	૬-૦૦
૧૪	જીવવિચાર-દંડક-લઘુ સંગ્રહણી (બીજી આવૃત્તિ)	પ્રશ્નોત્તરી	૪૦-૦૦
૧૫	કર્મગ્રંથ-૫ ભાગ-૩ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૪૫-૦૦
૧૬	કર્મગ્રંથ-૫ ભાગ-૪ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૧૮-૦૦
૧૭	કર્મગ્રંથ-૧ તથા ૨ (બીજી આવૃત્તિ)	પ્રશ્નોત્તરી	૩૮-૦૦
૧૮	કર્મગ્રંથ-૬ ભાગ-૧ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૨૧-૦૦
૧૯	કર્મગ્રંથ-૬ ભાગ-૨ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૪૦-૦૦
૨૦	કર્મગ્રંથ-૬ ભાગ-૩ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૩૧-૦૦
૨૧	કર્મગ્રંથ-૬ ભાગ-૪ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૩૫-૦૦
૨૨	કર્મગ્રંથ-૬ ભાગ-૫ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૩૮-૦૦
૨૩	કર્મગ્રંથ-૬ ભાગ-૬ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૩૫-૦૦

ક્રમ	પુસ્તક		રૂ. પૈસા
૨૪	કર્મગ્રંથ-૬ ભાગ ૭+૮ ★	પ્રશ્નોત્તરી	૨૪-૦૦
૨૫	કર્મગ્રંથ-૪ ભાગ ૧+૨	પ્રશ્નોત્તરી	૭૦-૦૦
૨૬	કર્મગ્રંથ-૫ ભાગ ૩+૪	પ્રશ્નોત્તરી	૬૫-૦૦
૨૭	કર્મગ્રંથ-૫ ભાગ ૧+૨	પ્રશ્નોત્તરી	૭૫-૦૦
૧.	જીવવિચાર (બીજી આવૃત્તિ)	વિવેચન	૧૬-૦૦
૨.	નવતત્વ (બીજી આવૃત્તિ)	વિવેચન	૨૦-૦૦
૩.	કર્મગ્રંથ-૧	વિવેચન	૧૫-૦૦
૪.	ચૌદ ગુણસ્થાનક	વિવેચન	૧૬-૦૦
૫.	શ્રી જ્ઞાનાચાર ★		૧૬-૦૦
૬.	શ્રી જંબુસ્વામિ ચરિત્ર ★		૨૧-૦૦
૭.	દુધ્યાન સવરૂપ દર્શન (બીજી આવૃત્તિ)		૨૬-૦૦
૮.	શ્રી જિનપૂજા		૪-૦૦
૯.	શ્રી શત્રુંજય માહાત્મ્ય-સર્ગ-૧		૧૦-૦૦
૧૦.	આંતરશત્રુઓ ★		૧૪-૦૦
૧૧	ધર્મને ભજો આશાતના તજો ★		૭-૦૦
૧૨	અનુભવવાણી સૂરિરામની ભાગ-૧		૩૮-૦૦
૧૩	અનુભવવાણી સૂરિરામની ભાગ-૨		૩૮-૦૦
૧૪	કલિકાળના કોહીનુર (જિનેતરની દ્રષ્ટિએ)		૧૪-૦૦
૧૫	કર્મગ્રંથ-૬ વિવેચન ભાગ-૧		૪૮-૦૦
૧૬	બાસઠ માર્ગજ્ઞાને વિષે નામકર્મ સંવેધ વર્ણન ભાગ-૧		૫૦-૦૦
૧૭	બાસઠ માર્ગજ્ઞાને વિષે નામકર્મ સંવેધ વર્ણન ભાગ-૨		૫૦-૦૦
૧૮	શ્રી અરિહંત પરમાત્માનું સ્વરૂપ		૧૨-૦૦
૧૯	કર્મગ્રંથ-૨	વિવેચન	૨૦-૦૦
૨૦	કર્મગ્રંથ-૩	વિવેચન	૧૮-૦૦
૨૧	કર્મગ્રંથ-૪	વિવેચન	૩૨-૦૦
૨૨	સૂરિરામની વાણી જ્ઞાન રત્નોની ખાણી-ઉપદેશામૃત ★		૩૮-૦૦
૨૩	સૂરિરામની વાણી જ્ઞાન રત્નોની ખાણી-ઉપદેશામૃત પ્રત-૧		--

૨૪	સૂરિરામની વાણી જ્ઞાન રત્નોની ખાણી-તીર્થયાત્રાનો વાસ્તવિક હેતુ-ભાગ-૧ પ્રત-૨	--
૨૫	સૂરિરામની વાણી જ્ઞાન રત્નોની ખાણી-તીર્થયાત્રાનો વાસ્તવિક હેતુ-ભાગ-૧ ★	૪૫-૦૦
૨૬	સૂરિરામની વાણી જ્ઞાન રત્નોની ખાણી-તીર્થયાત્રાનો વાસ્તવિક હેતુ-ભાગ-૨-પ્રત-૩	--
૨૭	સૂરિરામની વાણી જ્ઞાન રત્નોની ખાણી-પુસ્તક-૩ તીર્થયાત્રાનો વાસ્તવિક હેતુ-ભાગ-૨ ★	૪૨-૦૦
૨૮	સૂરિરામની વાણી જ્ઞાન રત્નોની ખાણી-શ્રી આચારંગ સૂત્રના વ્યાખ્યાનો ભાગ-૧-પ્રત-૪	--
૨૯	સૂરિરામની વાણી જ્ઞાન રત્નોની ખાણી-શ્રી આચારંગ સૂત્રના વ્યાખ્યાનો ભાગ-૨-પ્રત-૫	--
૩૦	કર્મગ્રંથ-૧ વિવેચન (નવી આવૃત્તિ)	૫૦-૦૦
૩૧	સૂરિરામની વાણી જ્ઞાનરત્નોની ખાણી શ્રી આચારંગ સૂત્રના વ્યાખ્યાનો ભાગ-૩ પ્રત-૬	
૩૨	શ્રી જિનનું દર્શન-વંદન-પૂજન	૩૦-૦૦
૩૩	શ્રી કલ્પસૂત્રના વ્યાખ્યાનો પ્રત-૭	--
૩૪	શ્રી પર્યુપજ્ઞાષ્ટાન્તિકાના વ્યાખ્યાનો પ્રત-૮	--
૩૫	શ્રી કલ્પસૂત્રના વ્યાખ્યાનો (હિન્દી લીપી) પ્રત-૯	--
૩૬	શ્રી પર્યુપજ્ઞાષ્ટાન્તિકાના વ્યાખ્યાનો (હિન્દી લીપી) પ્રત-૧૦	--
૩૭	કર્મગ્રંથ-૫ વિવેચન	૫૫-૦૦
૩૮	જીવવિચાર વિવેચન (નવી આવૃત્તિ) ★	૪૦-૦૦
૩૯	નવતાલ વિવેચન (નવી આવૃત્તિ)	૧૫૦-૦૦
૪૦	ચોદ ગુણસ્થાનક ભાગ-૧ (નવી આવૃત્તિ)	૯૦-૦૦
૪૧	ચોદ ગુણસ્થાનક ભાગ-૨ (નવી આવૃત્તિ)	૮૫-૦૦
૪૨	ચોદ ગુણસ્થાનક ભાગ-૩ (નવી આવૃત્તિ)	૯૦-૦૦
૪૩	દંડક વિવેચન	૭૫-૦૦

ક્રમ

પુસ્તક

રૂા. પેસા

૪૪.	જીવતત્વ-અજીવ તત્વ વિવેચન	૩૫-૦૦
૪૫.	નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્વરૂપ	૨૦-૦૦
૪૬.	જીવચિંતાર વિવેચન	૮૦-૦૦
૪૭.	શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારનો પ્રભાવ	૨૦-૦૦
૪૮.	પુણ્યતત્વનું સ્વરૂપ	૩૦-૦૦
૪૯.	શ્રી અષ્ટપ્રકારી પૂજનું વર્ણન	૪૦-૦૦
૫૦.	છ આવશ્યકના રહસ્યો	૩૦-૦૦
૫૧.	૫૬૩ જીવભેદને વિશે જ્ઞાનદ્વારનું વર્ણન	૨૦-૦૦
૫૨.	અદાર દોષોથી રહિત શ્રી અરિહંત પરમાત્મા	૩૫-૦૦
૫૩.	આવશ્યક ક્રિયાના સૂત્રોનાં રહસ્યોનું વર્ણન	૩૫-૦૦
૫૪.	મુહપત્તિ (મુખવચ્ચિકા)ના પચાસ બોલોનું વર્ણન	૮૦-૦૦
૫૫.	કર્મબંધ વિવેચન વર્ણન	૨૦-૦૦
૫૬.	પાપતત્વ	૫૫-૦૦
૫૭.	શાશ્વતગિરિ મહિમા	૧૨-૦૦
૫૮.	શ્રાવક દિનચર્યા	૩૦-૦૮
૫૯.	અકબર પ્રતિબોધક શ્રી હીરવિજયસૂરિજી	૪૫-૦૦

★ આ નિશાનીવાળા પુસ્તકો અલભ્ય છે.

પદાર્થ દર્શન ટ્રસ્ટ

અમદાવાદ
